

4 (363) 2024

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

Педагогічні науки

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

№ 4 (363) ЛИПЕНЬ

2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

№ 4 (363) липень 2024

Заснований у лютому 1997 року
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 860 від 21.03.2024 р. Ідентифікатор медіа R30-03608.

Збірник наукових праць внесений до Переліку
наукових фахових видань України в категорії «Б»
(педагогічні науки)
Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал включений до переліку видань реферативної бази даних «Україніка наукова»
(угода про інформаційну співпрацю
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 3 від 27.09.2024 року)

Виходить чотири рази на рік

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Юрків Я. І. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», проректор з науково-педагогічної роботи (Україна).

Заступники головного редактора:

Караман О. Л. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», ректор (Україна).

Набока О. В. – доктор історичних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», завідувач кафедри історії та археології (Україна).

Шехавцова С. О. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри романо-германської філології (Україна).

Відповідальні редактори:

Отравенко О. В. – кандидат педагогічних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання (Україна).

Дробишева О. А. – кандидат історичних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», доцент кафедри історії та археології (Україна).

Крижановська О. О. – доктор філологічних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», завідувач кафедри української та зарубіжної літератури (Україна).

Члени редакційної колегії:

Власенко К. В. – доктор педагогічних наук, професор, Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри математики (Україна).

Глуховцева К. Д. – доктор філологічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри української мови (Україна).

Данильчук Л. О. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри соціальної педагогіки (Україна).

Дмитренко В. І. – доктор філологічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри української та зарубіжної літератури (Україна).

Жиленко І. Р. – доктор філологічних наук, професор, Сумський державний університет, заступник завідувача кафедри журналістики та філології (Україна).

Заблюцький В. В. – доктор наук з державного управління, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», директор навчально-наукового інституту публічного управління, адміністрування та післядипломної освіти (Україна).

Кобзар О. І. – доктор філологічних наук, професор, Полтавський університет економіки й торгівлі, професор кафедри ділової іноземної мови (Україна).

Кравченко О. І. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту освіти та права Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Україна).

Курило В. С. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», перший проректор (Україна).

Кушнірова Т. В. – доктор філологічних наук, професор, Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, професор кафедри германської філології та перекладу (Україна).

Литвин М. Р. – доктор історичних наук, професор, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» (Україна).

Лі Лі – доктор філологічних наук, доцент, Інститут іноземних мов та літератури, Північно-західний педагогічний університет, проректор (Китай).

Лі Ялінь – кандидат філологічних наук, професор, Ланьчжоуський політехнічний університет, професор (Китай).

Лукасевіч-Велеба Й. – доктор педагогічних наук, Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської, професор педагогічного факультету (Республіка Польща).

Любимова С. А. – кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет, докторант кафедри англійської філології, перекладу і філософії мови імені проф. О. М. Мороховського (Україна).

Михальський І. С. – доктор історичних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри історії та археології (Україна).

Моїсеєнко О. Ю. – доктор філологічних наук, професор, Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри англійської мови (Україна).

Нефьодов Д. В. – доктор історичних наук, доцент, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, доцент кафедри історії (Україна).

Священко З. В. – доктор історичних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання (Україна).

Си Цзюньцінь – доктор філологічних наук, професор, Ланьчжоуський університет, професор факультету російської мови та літератури (КНР).

Сич Т. В. – доктор педагогічних наук, професор, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», професор кафедри публічної служби та управління навчальними і соціальними закладами (Україна).

Ткачук В. В. – кандидат педагогічних наук, Криворізький національний університет, асистент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки (Україна).

Хахула Л. І. – кандидат історичних наук, доцент, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, старший науковий співробітник (Україна).

Редакційні вимоги до технічного оформлення статей

Стаття оформлюється в текстовому редакторі Word for Windows (шрифт Times New Roman 14, міжрядковий інтервал – 1,5).

Поля: верхнє – 2 см, нижнє – 2 см, лівє – 3 см, правє – 1,5 см. Сторінки не нумеруються.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний).

На початку вказують назву тематичної рубрики видання. Через рядок від УДК в лівому верхньому кутку вказуються прізвище, ім'я, по батькові автора (повністю, шрифт жирний).

На наступному рядку – науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи; e-mail; ORCID ID (персональний код, який необхідно отримати, заповнивши анкету за посиланням: <https://orcid.org/register>).

Назва статті друкується через рядок (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); визначення методики дослідження (сукупність методів дослідження, їх основний зміст, характеристики і показники, які вони фіксують, та одиниці вимірювання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела в тексті оформлюються мовою оригіналу таким чином: у круглих дужках зазначається прізвище автора, рік видання роботи (наприклад, Шумська, 2010). Якщо потрібно послатися на декілька джерел, варто перелічувати їх через крапку з комою (наприклад, Афанасьєва, 2016; Богданова & Саннікова, 2015; Moore, 2006). Якщо використовуються цитати, статистика тощо, то слід вказати номер сторінки посилання (Афанасьєва, 2016, с. 46; Bruner, 2012, р. 24).

Бібліографія та в разі необхідності примітки подаються в кінці статті після заголовку «Список використаної літератури» (без двокрапки) у порядку цитування й оформлюються відповідно до ДСТУ 8302:2015.

Для коректного індексування публікацій наукометричними системами після Списку використаної літератури необхідно навести References. Посилання в References мають бути оформлені відповідно до APA Style: для кирилических цитувань слід транслітерувати імена авторів та назви видань; останні також слід навести в англійському перекладі в [] із зазначенням мови оригіналу в дужках, наприклад [in Russian], [in Ukrainian]. Назви періодичних видань слід наводити відповідно до офіційного латинського написання за номером реєстрації ISSN. В елементах опису не можна заміняти латинські літери на кирилическі. Цитування в References мають бути оформлені за стандартом APA.

Статтю завершують 2 анотації обсягом 1600–1800 знаків (українською та англійською мовами) із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові автора, назви статті та ключових слів (3–5 термінів).

ЗМІСТ

ПОРІВНЯЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА МІЖНАРОДНА ОСВІТА

1. **Новікова К. В.** Сутність та моделі змішаного навчання в Україні.....11

ВИЩА ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА

2. **Кудря О. В.** STEAM-проекти в технологічній освіті за напрямом дизайну та декоративного мистецтва.....21
3. **Омельченко А. О.** Виявлення індивідуальних якостей здобувачів освіти першого бакалаврського рівня, необхідних для майбутньої анімаційної діяльності у сфері фізичного виховання і спорту..... 28
4. **Шинкарьов С. І., Шинкарьова О. Д., Брусак О. М.** Формування професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту.....34

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА ТА НАВЧАННЯ

5. **Дігтяр Н. М.** Особливості вивчення колірної гами та колірної тональності зі студентами мистецьких ЗВО.....41
6. **Карасевич С. А., Карасевич М. П.** Психологічне здоров'я та самоконтроль особистості.....47
7. **Коршунов Д. О., Гуржій І. А.** Особливості методики ліплення копії голови людини з гіпсового зліпку здобувачами спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» на заняттях зі скульптури.....53
8. **Костюк О. П.** Естетична свідомість та емпатія в професійній підготовці майбутнього дизайнера.....60
9. **Очкалов О. Ф.** Особливості практики фізкультурно-оздоровчих систем глибокого розслаблення.....69
10. **Полулященко Т. Л., Гайдай А. С., Васецький І. А.** Дослідження мотивації підлітків до рухової активності.....74
11. **Радченко А. В., Сіпакова Д. О.** Підготовка майбутніх фізичних терапевтів до складання програми фізичної терапії для дітей середнього шкільного віку з хворобою Літгла 81
12. **Соболевський О. В.** Особливості вивчення шрифтів зі студентами мистецьких ВНЗ (на прикладі українського шрифту «Рутенія»).....88
13. **Fedicheva N., Belik M.** Exploring the values of democracy in the foreign language classroom.....95

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

14. **Березуєва Т. С.** Корекція сколіозу грудного відділу хребта у дітей молодшого шкільного віку за допомогою Шрот-терапії.....102
15. **Курило В. С., Караман О. Л., Степаненко В. І.** Особливості впливу інформаційної агресії на різні категорії населення.....108
16. **Отравенко О. В., Діхтяренко З. М., Єрмоменко Е. А.** Мотиваційні пріоритети у вихованні почуття національної самосвідомості учнів, студентів і курсантів засобами бойового хортингу.....117

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ / СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

17. **Ароян А. С.** Соціально-мистецький проєкт у Полтаві: історичні передумови та сучасне втілення.....127
18. **Краснова Н. П.** Соціальна робота з прийомною сім'єю для людей похилого віку: специфіка і технології.....134
19. **Островська Н. О., Дуванська К. О.** Шляхи формування резилієнтності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни.....144
20. **Отрощенко Н. Л.** Теоретичні засади формування соціальної згуртованості на рівні територіальної громади.....152
21. **Тунтуєва С. В., Литвинова Н. А.** Підготовка молоді, яка виходить з-під опіки, до самостійного життя: соціально-педагогічні виклики.....158

СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА

22. **Ярмолюк О. Г.** АВА-терапія як сучасна технологія корекційної роботи з дітьми з РАС (переваги та недоліки).....166

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

23. **Гевко О. І., Береза С. Б.** Інтенсифікація інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку засобами сюжетно-рольових та дидактичних ігор.....173
24. **Дронова О. О.** Психолого-педагогічні аспекти розвитку малюнків старших дошкільників засобами музики.....181

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

25. **Пушко В. Ф., Правова Н. В.** Вивчення сучасної дитячої літератури у початкових класах НУШ.....190

МЕТОДИКА І ТЕХНОЛОГІЯ ОСВІТИ

26. **Бондаренко Л. І., Курячий Є. В.** Методичні можливості сервісу nanoHUB під час вивчення теми «Біосенсиори»..... 200
27. **Vertel A. V.** August Aichhorn educational centers for delinquent adolescents as an example of successful extrapolation of psychoanalytic theory into the practice of social and pedagogical work.....208

ФІЛОЛОГІЧНА ОСВІТА І НАУКА В УНІВЕРСИТЕТАХ

28. **Перова С. В., Крисало О. В.** Комунікативний портрет онлайн-викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО.....222

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

29. **Пашко Т. А., Гліченко О. О.** Засоби підтримки у клієнтів мотивації до змін у консультативній взаємодії з психологом.....232
30. **Товстуха О. М., Чумак О. О.** Роль цифрової компетентності у професійному становленні майбутніх психологів..... 239

CONTENTS

COMPARATIVE PEDAGOGY AND INTERNATIONAL EDUCATION

1. **Novikova K.** The essence and models of blended learning in Ukraine.....11

HIGHER AND UNIVERSITY EDUCATION

2. **Kudrya O.** STEAM projects in technological education in the direction of design and decorative arts.....21
3. **Omelchenko A.** Identification of individual qualities of first bachelor's level education seekers, necessary for future animation activities in the field of physical education and sports.....28
4. **Shynkarova O., Shynkarov S., Brusak O.** Formation of professional skills of future physical culture and sports specialists.....34

VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING

5. **Dihtyar N.** Peculiarities of studying color gamut and color tonality with students of art universities.....41
6. **Karasievych S., Karasievych M.** Psychological health and personality self-control.....47
7. **Korshunov D., Gurzhiy I.** Peculiarities of the technique of sculpting a copy of a human head from a plaster cast by students of specialty 023 “Fine art, decorative art, restoration” in sculpture classes.....53
8. **Kostiuk O.** Aesthetic consciousness and empathy in the professional training of a future designer.....60
9. **Ochkalov O.** Peculiarities of the practice of physical culture and health systems of deep relaxation.....69
10. **Polulyaschenko T., Haydai A., Vasetskyi I.** Study of teenagers' motivation for motor activity.....74
11. **Radchenko A., Sipakova D.** Preparation of future physical therapists for the preparation of a program of physical therapy for children of secondary school age with Little's disease.....81
12. **Sobolevsky O.** Peculiarities of studying fonts with students of art universities (on the example of the Ukrainian font “Ruthenia”).....88
13. **Fedicheva N., Belik M.** Exploring the values of democracy in the foreign language classroom.....95

PERSONALITY DEVELOPMENT

14. **Berezuieva T.** Correction of C-shaped scoliosis of the thoracic spine in children of primary school age using Schroth therapy.....102
15. **Kurylo V., Karaman O., Stepanenko V.** Peculiarities of information aggression influence on different categories of the population..... 108
16. **Otravenko O., Dikhtyarenko Z., Yeryomenko E.** Motivational priorities for developing a sense of national identity of schoolchildren, university students and cadets through combat horting.....117

THEORY AND PRACTICE OF SOCIAL PEDAGOGY / SOCIAL WORK

17. **Aroian A.** Social and artistic project in Poltava: historical background and modern embodiment.....127
18. **Krasnova N.** Social work with a foster family for the elderly: specifics and technologies..134
19. **Ostrovskya N., Duvanska K.** Ways of forming resilience in future social work specialists in wartime conditions.....144
20. **Otroshchenko N.** Theoretical foundations of the formation of social cohesion at the level of the territorial community..... 152
21. **Tuntuieva S., Lytvynova N.** Preparation of youth leaving care for independent life: socio-pedagogical challenges.....158

SPECIAL EDUCATION

22. **Yarmoliuk O.** ABA-therapy as a modern technology of correctional work with children with ASD (advantages and disadvantages).....166

ACTUAL PROBLEMS OF PRESCHOOL EDUCATION

23. **Gevko O., Bereza S.** Intensification of intellectual development of preschool children by means of role-playing and didactic games.....173
24. **Dronova O.** Psychological and pedagogical aspects of the development of drawings of older preschoolers by means of music.....181

GENERAL SECONDARY EDUCATION

25. **Pushko V., Pravova N.** Studying contemporary children's literature in primary school classes of the New Ukrainian School.....190

METHODOLOGY AND TECHNOLOGY OF EDUCATION

26. **Bondarenko L., Kuriachyi Ye.** Methodical capabilities of the nanoHUB service when studying the topic “Biosensors”..... 200
27. **Vertel A.** August Aichhorn educational centers for delinquent adolescents as an example of successful extrapolation of psychoanalytic theory into the practice of social and pedagogical work.....208

PHILOLOGICAL EDUCATION AND SCIENCE IN UNIVERSITIES

28. **Perova S., Krisalo O.** Communicative portrait of the online teacher of the English language and translation studies at higher education institutions..... 222

PROBLEM FIELD OF PSYCHOLOGICAL SCIENCE

29. **Pashko T., Glichenko O.** Means of supporting clients' motivation to change in consultative interaction with a psychologist.....232
30. **Tovstuha O., Chumak O.** The role of digital competence in the professional development of future psychologists.....239

ПОРІВНЯЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА МІЖНАРОДНА ОСВІТА

УДК 378.147:378.018.43:004(477)

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-11-20

Новікова Катерина Володимирівна,

здобувач 1 курсу третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

освітньої програми «Освітні, педагогічні науки»

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,

м. Слов'янськ, Україна.

katyanovik93@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6675-4513>

СУТНІСТЬ ТА МОДЕЛІ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ

У сучасній системі вищої освіти актуальним та важливим є вибір найбільш ефективних інноваційних методів і технологій для реалізації освітнього процесу. Основна мета впровадження інноваційних методик в освіту полягає у розвитку навичок, які стимулюють мотивацію здобувачів вищої освіти, навчають орієнтуватися в інформаційному просторі та сприяють формуванню креативного та нестандартного мислення. Останнім часом, спочатку через пандемію, а потім і військовий стан, нарівні зі стандартними методами навчання заклади вищої освіти активно почали використовувати інноваційні підходи, зокрема спостерігається зростання популярності змішаного навчання. Через це актуальним є вивчення, дослідження та поглиблення знань щодо сутності та різних технологічних моделей змішаного навчання.

Мета статті – дослідити та проаналізувати сутність та моделі змішаного навчання, які використовуються в сучасному українському освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій визначає змішане навчання як методику освіти, що об'єднує елементи дистанційного та очного навчання разом із використанням інтернет-технологій. Вона включає використання мобільних пристроїв (телефон, планшет), комп'ютерів, спеціально розроблених навчальних програм і ресурсів, що доступні в будь-який час та в будь-якому місці. Цей підхід дозволяє здобувачеві контролювати час, місце, швидкість та спосіб навчання та забезпечує особистоорієнтоване навчання. Змішане навчання дозволяє комбінувати традиційні педагогічні методи з інноваційними інформаційно-комунікаційними технологіями (Пінчук, 2021).

За результатами аналізу наукової літератури було з'ясовано, що саме дистанційне навчання створило передумови для виникнення змішаного навчання (Собченко, 2021). Натепер існує декілька різних поглядів на визначення поняття «змішане навчання», які наведено нижче в табл. 1.

Таблиця 1

Визначення науковцями поняття змішаного навчання у хронологічному порядку

Автор, джерело	Рік публікації	Визначення поняття «змішане навчання»
1	2	3
В. Олійник	2003	Поєднання навчання в аудиторії, дистанційного навчання й навчання здобувачів вищої освіти засобами мережі Інтернет (Олійник, 2003)
Ч. Грехем	2005	Інтеграція традиційного й комп'ютерно-опосередкованого навчання в педагогічному середовищі (Bonk, 2005)
С. Моебз, С. Вейбелзал,	2006	Поєднання традиційного спілкування з дистанційним в інтегрованій навчальній діяльності (Moebs, 2006)
А. Литвинов	2018	Поєднання онлайн- та офлайн-навчання в єдиному процесі, що формує навчальний досвід студента та забезпечує самодостатній логічний курс (Литвинов, 2018)
М. Кадемія	2020	Поєднання e-learning з аудиторними заняттями за традиційною системою (Кадемія, 2020)

Джерело: сформовано автором на основі (Собченко, 2021)

Під час дослідження встановлено, що деякі академічні джерела визначають змішане навчання як специфічний метод, технологію, підхід, процес, форму або систему навчання. Видатні українські науковці вважають, що це процес, під час якого здобувачі вищої освіти набувають знань, умінь і навичок шляхом інтеграції аудиторної та позааудиторної освітньої діяльності. Цей процес передбачає використання та взаємне доповнення технологій традиційного, електронного, дистанційного та мобільного навчання, при цьому здобувачі освіти мають можливість самостійного контролю за часом, місцем, маршрутами і темпом навчання (А. Стрюк, 2015; Ю. Триус, 2012).

Завдяки аналізу літератури були з'ясовано, що змішане навчання вважають специфічною формою освітнього процесу, що оптимально сполучає найбільш ефективні сторони традиційного та дистанційного навчання; цілеспрямований, організований та інтерактивний процес взаємодії всіх його учасників із засобами навчання, причому учасники освітнього процесу мають бути інваріативно розташовані в просторі й часі (Собченко, 2021).

Сучасні українські заклади вищої освіти найбільше віддають перевагу моделі змішаного навчання, яка комбінує технології дистанційного навчання з традиційними методами. Практика демонструє, що впровадження змішаного навчання в університетську освіту викликало серйозний інтерес в освітній громадськості як засіб забезпечення якісної підготовки фахівців за умови поєднання різних форм навчання. Одним із методів розв'язання цієї проблеми є визначення структури, змісту та методів дистанційної роботи студентів університетів, щоб їм було можливо ефективно засвоювати матеріал відповідно до запланованих результатів освітньої програми.

Основною характеристикою освітньої технології змішаного навчання є згуртоване поєднання аудиторного і дистанційного навчання під час проведення занять або в ході вивчення предметів, що сприяє систематизованому та ефективному підвищенню рівня знань здобувачів закладів вищої освіти. Важливо відзначити, що змішане навчання не обмежується лише використанням інформаційно-комунікаційних технологій для самостійної роботи здобувачів освіти, але, скоріше, визначає освітній процес, в якому викладачі та студенти взаємодіють в аудиторній та дистанційній формі, гармонійно поєднуючи це з переважанням самостійних форм роботи (індивідуально чи в невеликих групах). Крім того, впровадження змішаного навчання передбачає розвиток відповідних компетенцій учасників освітнього процесу, зокрема, цифрових та комунікаційних. Важливо відзначити, що технологія змішаного навчання дозволяє систематично використовувати електронні навчальні матеріали та сприяє взаємодії між учасниками освітнього процесу (Антонюк, 2022).

Організація освітнього процесу на основі змішаного навчання визнається оптимальним підходом для ефективного передавання знань, поліпшення якості навчання студентів закладів вищої освіти та підтримки їхнього самостійного творчого розвитку. Цей метод також сприяє набуттю та закріпленню додаткових знань, у результаті чого відбувається покращення якості освіти. Сучасна модель змішаного навчання включає систему, яка охоплює стратегію закладів вищої освіти щодо розвитку електронного навчання, організацію освітніх процесів із використанням інформаційно-комунікаційних технологій, підтримку служб спеціальної освіти та взаємодію між викладачами та студентами щодо методів та змісту електронного навчання (Сікора, 2016; Антонюк, 2022).

Міністерством освіти та науки України було розроблено рекомендації щодо впровадження змішаного навчання в закладах фахової передвищої та вищої освіти, в яких зазначалось, що змішане навчання необхідно розглядати як підхід, педагогічну та технологічну модель, методику, яка поруч з онлайн-технологіями спирається на безпосередню взаємодію між викладачами та здобувачами освіти в аудиторії (<https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanonavchannia-bookletspreads-2.pdf>).

З наукової літератури було встановлено, що термін «модель» (англ. – *modele*, лат. – *modulus*, франц. – *modele*) має такі трактовки: макет, зразок, міра, мірило, пристрій, еталон. Також можна трак-

тувати це поняття як будь-яке візуальне або концептуальне відображення явища, об'єкта, системи або процесу. Це може включати як фізичні, так і математичні моделі, або розглядати її як «аналог» об'єкта чи явища в широкому розумінні, представленого у формі схеми, карти, плану чи графіку.

У наукових джерелах також зазначається, що змішане навчання включає використання різноманітних інструментів та методів його реалізації і передбачає застосування різних моделей для проведення цього процесу. При цьому розрізняють моделі різних видів: від простих до складних, популярних та контрверсійних, віртуальних (абстрактних, уявних) та реальних і так далі. За результатами аналізу наукових праць учених із різних країн встановлено, що існує значна кількість моделей змішаного навчання, проте не всі показали високу ефективність (Кухаренко, 2016, с. 123).

Моделі змішаного навчання, які активно запроваджуються у вітчизняних закладах вищої освіти, тісно пов'язані з дистанційним навчанням та є своєрідною його модифікацією. Дистанційне навчання виникло та активно розвивалось у прогресивних західних країнах, тому моделі змішаного навчання, які в останні роки впроваджуються в Україні, успішно пройшли значний період тестування в закордонних вищих навчальних закладах (Собченко, 2021, с. 97).

За даними літературної розвідки з'ясовано, що виокремлюють такі моделі змішаного навчання, як: інтегративна, мережева, кейс-технологічна, модель інтерактивного телебачення. Дана сегрегація виконана згідно з поєднанням традиційних методів, різноманітних форм та засобів навчання й нових інформаційних технологій (табл. 2).

Низка вітчизняних науковців використовують у своїх працях іншу класифікацію змішаного навчання з точки зору організаційно-методичного підходу. Вчені виокремлюють екстернатну модель, університетську модель, модель співробітництва закладів освіти, автономну модель навчання, модель неформального навчання, модель інтегрованого навчання. Сутність кожної моделі детально розкрито в табл. 3.

Проте існує значна кількість альтернативних класифікацій моделей змішаного навчання. Так, наприклад, С. Дебра розробила альтернативну класифікацію, взявши за основу тип взаємодії між учасниками освітнього процесу. Авторка виділяє дистанційну, дистанційно-очну, аудиторно-дистанційну і дистанційну з куратором форми навчання (Дебра, 2009, с. 249).

Дослідниця С. Литвинова на основі свого досвіду, який здобутий у галузі впровадження очних та дистанційних форм навчання, виділяє класичні, модифіковані та інноваційні форми змішаного навчання. До класичних форм навчання, на думку дослідниці, слід віднести самостійну роботу, «розподілений клас» та відкриту освіту. У свою чергу інтеграція очних і дистанційних форм навчання, інтерактивне телебачення, кейс-технології та мережеве навчання слід віднести до модифікованих. Інноваційні методи зосереджені в основному на online-інтерактивному освітньому середовищі (Литвинова, 2016).

Як з'ясовано в дослідженні, на тлі безперервного вдосконалення інтерактивних технологій, які активно використовуються в процесі змішаного навчання, виникла класифікація методів змішаного навчання, яка передусім заснована на застосуванні організаційно-технологічної бази. Виділяють такі моделі: одинична модель медіа (аналог традиційної заочної форми

Таблиця 2

Моделі змішаного навчання, виокремлені на підставі поєднання традиційних методів, різноманітних форм та засобів навчання й нових інформаційних технологій

Назва моделі	Сутність
Інтегративна модель	Поєднує очні й дистанційні методи та форми навчання
Мережева модель	Застосовують, коли здобувач перебуває на далекій відстані від закладу вищої освіти
Кейс-технологічна модель	Передбачає створення для здобувачів вищої освіти нових інформаційно-освітніх ресурсів у формі кейсів, що є спеціалізованими навчальними комплексами із завданнями, які вони повинні виконати самостійно, а також методичні рекомендації щодо їх вирішення
Модель інтерактивного телебачення	Передбачає ведення комп'ютерних відеоконференцій

Джерело: сформовано автором на основі (Собченко, 2021)

навчання, передбачає лише односторонню передачу інформації), модель мультимедіа (одностороння передача інформації за допомогою інтерактивних технологій поєднується з деякими елементами традиційного навчання), модель гіпермедіа (навчання здобувачів вищої освіти за допомогою найновіших комп'ютерних технологій) (Романенко, 2010, с. 116).

К. Бонк та Ч. Грехем у своїй праці «Довідник змішаного навчання: глобальні перспективи, зразки» описали різні моделі такого навчання, підкреслюючи, що кожна має свої особливості. Виділено основні моделі, як-от ротаційна (rotation model), індивідуальна ротація (individual rotation), гнучка модель (flex), особистісно орієнтована модель (a la carte) і модель збагаченого віртуального середовища (enriched virtual) (Собченко, 2021).

Ротаційна модель (rotation Model) є найрозповсюдженішою серед виділених моделей змішаного навчання. Суть її полягає в тому, що викладач повинен створити навчальний матеріал та забезпечити його «трансляцію» здобувачеві різними методами. Це може включати індивідуальну, групову чи колективну роботу здобувачів вищої освіти, консультації та інші форми взаємодії. Студентам пропонують завдання, які передбачають створення індивідуальних та групових проектів з подальшою презентацією перед аудиторією, роботу в лабораторіях та комп'ютерних класах, а також написання письмових робіт. Обсяг навчальної роботи поділяється на окремі частини, які здобувачі виконують на визначених «станціях». Переміщуючись по цих станціях, вони виконують різноманітні завдання згідно з розробленим викладачем графіком та інструкціями. З огляду на місце проведення занять, спосіб роботи і тип навчання (офлайн чи онлайн) авторами було виділено окремі підмоделі «ротаційної моделі», які наведено разом із короткою характеристикою в табл. 4. Необхідно зазначити, що сьогодні як один із найважливіших компонентів сучасної технології змішаного навчання сприймають модель «Перевернутий клас» (Собченко, 2021).

Таблиця 3

Класифікація змішаного навчання з точки зору організаційно-методичного підходу

Назва моделі	Сутність
Екстернатна модель	Модель дозволяє людям, які не можуть відвідувати університетські заняття та навчатися на повний робочий день, отримувати вищу освіту. Основним завданням цієї моделі є забезпечення педагогічної підтримки здобувачів та проведення іспитів для отримання документу про здобуття вищої освіти
Університетська модель	Один університет забезпечує навчання на відстані
Модель співробітництва закладів освіти	Передбачає створення можливості для громадян однієї країни отримати другу вищу освіту в університетах, що є партнерами інших країн
Автономна модель навчання	Базується на самостійній роботі здобувачів із навчальними посібниками, спеціальною літературою, записами на аудіо- і відеокасетах, комп'ютерними програмами, телебаченням, радіопрограмами, а також додатковими друкованими посібниками і вимагає обов'язкового контролю засвоєння знань на кожному етапі
Модель неформального навчання	Передбачає видання слухачам не диплому про здобуття вищої освіти, а лише сертифікату про підвищення знань, рівня кваліфікації в конкретній предметній галузі
Модель інтегрованого навчання	Передбачає видання слухачам не диплому про здобуття вищої освіти, а лише сертифікату про підвищення знань, рівня кваліфікації в конкретній предметній галузі

Джерело: сформовано автором на основі (Собченко, 2021)

Таблиця 4

Підмоделі ротаційної моделі змішаного навчання

Назва підмоделі	Сутність
«Ротація станцій» («Station Rotation»)	Передбачає реальний перехід здобувачів вищої освіти від однієї станції до іншої в межах як однієї окремої кімнати (навчальної аудиторії), так і кількох кімнат.
«Ротація лабораторій» («Lab Rotation»)	Розроблення курсу або предмету та подача відбувається в онлайн-режимі в лабораторіях і комп'ютерних навчальних приміщеннях, тобто існує перехід до станції онлайн-навчання
«Перевернутий клас» («Flipped classroom» або «Inverted classroom»)	Подача навчального матеріалу й відповідних інструкцій до нього відбувається в режимі онлайн-навчання за межами закладу освіти, а практичні роботи та проекти виконують під керівництвом викладача очно

Джерело: сформовано автором на основі (Собченко, 2021)

Розробниками моделі «Перевернутий клас» слід вважати американських шкільних учителів Дж. Бергмана та А. Семса, які періодично стикались із проблемою пропусків занять учнями-спортсменами через участь у змаганнях. Так, у 2007 році, ознайомившись із програмою PowerPoint, яка дозволяє створювати мультимедійні презентації, котрі можуть містити у собі текстові замітки, аудіо-, відео- та фотофайли, педагоги почали створювати та записувати уроки у вигляді відеолекцій та завантажувати їх у мережу Інтернет із наданням доступу учням, що давало їм можливість не витрачати зайвого часу на проведення повторних занять для учнів-спортсменів (Bergman, 2012).

Ідея, яка спершу запроваджувалась як засіб допомоги школярам, які не встигають навчатися у звичайному режимі, згодом набула значного розголосу. Педагоги почали поступово вдосконалювати її. Через певний час ідея отримала особливий сенс та створила підґрунтя для започаткування моделі «Перевернутий клас».

Надзвичайно важливими складниками реалізації та успіху методики «Перевернутий клас», які мають велике значення в сучасних умовах нашої країни, є:

1) гнучкість у процесі навчання, що дозволяє взаємодіяти учасникам освітнього процесу за потреби;

2) створення спеціального навчального контенту, який відповідає темі та містить актуальну інформацію;

3) культура спілкування, яка ґрунтується на організації прямого та зворотного зв'язку з дотриманням етичних норм комунікації;

4) високий рівень професіоналізму викладача, що є ключовим чинником успішної реалізації цієї методики (Кухаренко, 2012 с. 127).

Під час використання методики «Індивідуальна ротація» викладач створює для кожного здобувача вищої освіти індивідуальний графік, список завдань і алгоритм їх виконання. У гнучкій моделі основною формою є онлайн-навчання з гнучким індивідуальним графіком, проте весь процес навчання проводиться під керівництвом викладача. В особистісно орієнтованій моделі змішаного навчання процес відбувається повністю в онлайн-режимі з офіційно призначеним викладачем, який також працює лише в такому форматі. Проте навчальний курс доповнюється іншим суміжним курсом, який викладається очно в аудиторіях закладу вищої освіти. Модель збагаченого віртуального середовища передбачає вивчення здобувачами освіти навчального курсу спочатку очно за допомогою викладача, а потім – дистанційно шляхом опанування решти матеріалу в режимі онлайн (Собченко, 2021).

З огляду на зазначене вище розмаїття моделей саме «перевернутий клас» вважається найпопулярнішою моделлю змішаного навчання. Деякі вчені вживають термін «перевернутий клас» як синонім для поняття «змішане навчання». Варто зазначити, що дана методика містить значну кількість переваг для здобувача освіти, адже забезпечує самостійний тип навчання, доступність навчальних матеріалів у будь-який час, реалізацію творчого потенціалу та багато всього іншого, крім того, гарантує економію матеріальних витрат.

На основі проведеного аналізу літератури щодо організації освітнього процесу в умовах цифрової трансформації освіти в Україні можна виділити моделі змішаного навчання, які найчастіше реалізуються: Face-to-Face Model, Rotation Model, Flex Model, Online Lab, Self-Blend Model, Online Driver Model (табл. 5).

Нам близька позиція, яка стверджує, що змішане навчання слід вважати руйнівним для традиційного підходу, через те, що методики та технології змішаного навчання допомагають зосередитись на індивідуалізації освітнього простору та є більш персонально орієнтованими для кожного здобувача. Найважливішим є те, що персоналізація та фокусування на кожному здобувачеві окремо призводить до відмови від традиційних методів навчання (Жарких, 2012, с. 57).

Моделі змішаного навчання, які найчастіше реалізуються в Україні

Назва моделі	Сутність
«Особистий водій», або модель «Віч-на-віч» («Face-to-face driver»)	Модель, за якої викладач надає основний об'єм необхідної здобувачу інформації в аудиторії, а онлайн-навчання займає другорядну позицію та використовується здобувачем для поглиблення знань під час самостійної роботи
«Інтернет-водій» («Online driver»)	Модель, за якої здобувач вищої освіти самостійно навчається та освоює весь попередньо наданий матеріал. Навчання може відбуватись через спеціальну платформу. За необхідності можна зустрітись із викладачем аудиторно
Гнучка модель («Flex model»)	Модель передбачає самостійне опанування здобувачем у режимі онлайн основної частини робочої програми. Викладач спостерігає за процесом навчання та за необхідності корегує його на онлайн-консультаціях
«Ротація» («Rotation model»)	Базується на чергуванні самостійної онлайн-роботи здобувача з аудиторними заняттями. Використовується технологія «Перевернутий урок»
«Самостійне змішування» («Self-blend»)	Передбачає вивчення здобувачами основної онлайн-програми в аудиторному режимі, а додаткові предмети, які викликали інтерес, викладають через інтернет
«Інтернет-лабораторія» («Online lab»)	Передбачає використання здобувачами під керівництвом викладача онлайн-ресурсів під час аудиторних дослідів, експериментів тощо

Джерело: сформовано автором на основі (Сікора, 2016; Собченко, 2021)

Беззаперечним є той факт, що всі змішані форми навчання вимагають значного рівня професіоналізму від викладачів. Ми спостерігаємо посування акценту із традиційної організації освітнього процесу на роботу з інтернет-ресурсами. Крім того, викладач повинен забезпечити індивідуальний супровід здобувачів вищої освіти. Процес удосконалення освітніх програм повинен відбуватись безперервно через стрімкий розвиток інформаційних технологій та мати системні й комплексні риси. На безперервний розвиток та підтримку під час змішаного навчання впливають онлайн-консультації та опитування з метою покращення освітнього середовища як для здобувачів, так і викладачів. Таким чином, освітні програми, які наділені адаптивними та інклюзивними характеристиками, беззаперечно, дають змогу кожному здобувачу вищої освіти в Україні та світі отримати висококласну освіту та, що найважливіше, навчатися у власному темпі у зручний для себе спосіб і час.

Дослідження та аналіз сутності й моделей змішаного навчання, які використовуються в сучасному українському освітньому просторі, засвідчили, що проблематика змішаного навчання перебуває в центрі уваги вітчизняних та світових учених, містить теоретичне підґрунтя та частково розроблений методичний інструментарій. Методики змішаного навчання удосконалюються та перетворюють традиційне навчання на комфортне, товарицьке освітнє середовище, де викладач виступає в ролі персоналізованого наставника. Зважаючи на бурхливий розвиток сфери комп'ютерних технологій, штучного інтелекту тощо, в системі освіти вдосконалюються та постійно розширюються моделі реалізації змішаного навчання. Водночас дослідження виявило, що пошук моделей змішаного навчання для медичних закладів вищої освіти все ще лишається недостатньо опрацьованим напрямом роботи викладачів.

Список використаної літератури

1. Антонюк Л. В., Михайлюк Г. О., Бондар О. М. Перспективи впровадження змішаного навчання у ЗВО. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 58. Том 1. С. 216–221. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-34>
2. Дерба С. М. Дистанційне навчання – допомога чи шкода учням? *Studia Linguistica*. 2010. №4. С. 321–326. URL: <https://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/11/2010-4-321-326-%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0-%D0%A1.%D0%9C.pdf> (дата звернення: 23.01.2023).

3. Кадемія М. Ю. Сучасні педагогічні технології навчання дорослих. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2014. Вип. 2. С. 11–17. URL: <http://repo.uira.edu.ua/jsru/bitstream/123456789/4020/1/Kademiiia.pdf> (дата звернення: 22.01.2024).
4. Кухаренко В. М. Розвиток дистанційного навчання на сучасному етапі. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2012. № 2. С. 117–121.
5. Кухаренко В. М. Теорія та практика змішаного навчання : монографія. Харків : Міськдрук, НТУ «ХП», 2016. 284 с.
6. Литвинова С. Г. Проектування хмароорієнтованого навчального середовища загально-освітнього навчального закладу : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2016. 354 с.
7. Литвинов А. С. Педагогічний провайдинг інновацій в освіті : навч. посіб. Київ : Університетська книга, 2018. 265 с.
8. Олійник В. В. Організаційно-педагогічні основи дистанційної освіти і навчання : монографія. Київ : Міленіум, 2003. 393 с.
9. Пінчук Л. М. Освітня технологія «Blended Learning» у контексті особистісно діяльнісного підходу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 83. С. 138–142. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.83.28>
10. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти / М-во освіти та науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenavchannia-bookletspreads-2.pdf> (дата звернення: 22.01.2024).
11. Романенко І. О. Дистанційне навчання. Основи, концепції, перспективи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Харків : НТУ «ХП», 2010. 284 с.
12. Сікора Я. Б. Реалізація змішаного навчання у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 2 (39). С. 236–239.
13. Собченко Т. М. Дидактична система змішаного навчання студентів філологічних спеціальностей у закладах вищої освіти : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.09. Харків, 2021. 575 с.
14. Стрюк А. М. Теоретико-методичні засади комбінованого навчання системного програмування майбутніх фахівців з програмної інженерії : монографія. *Теорія та методика електронного навчання*. Кривий Ріг : Видавничий відділ ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2015. Том VI. Випуск 1 (6) : спецвипуск «Монографія в журналі». 286 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/0564/616>
15. Триус Ю. В., Герасименко І. В. Комбіноване навчання як інноваційна освітня технологія у вищій школі. *Теорія та методика електронного навчання*. 2012. Вип. III. С. 299–308.
16. Жарких Ю. С. Комп'ютерні технології в освіті : навч. посібн. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 239 с.
17. Bergmann J., Sams A. Flip your classroom: talk to every student in every class every day. Washington DC: International Society for Technology in Education, 2012. 112 p.
18. Bonk C. J., Graham C. R. Blended learning system: Definition, current trends and future direction. *Handbook of Blended Learning: Global Perspectives Local Designs*. 2005. Pp. 3–21.
19. Collis B., Moone J. Flexible learning in a digital world: experiences and expectations. Kogan Page Limited, 2001. 231 p.
20. Moebs S., Moebs S., Weibelzahl S. Towards a good mix in blended learning for small and medium sized enterprises – Outline of a Delphi Study. *Proceedings of the Workshop on Blended Learning and SMEs held in conjunction with the 1st European Conference on Technology Enhancing Learning Crete*. 2006. pp. 10–17.

References

1. Antonyuk, L. V., Mykhaylyuk, H. O., & Bondar, O. M. (2022). Perspektyvy vprovadzhennya zmishanoho navchannya u ZVO [Prospects of implementation of blended education in institutions of higher education]. *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk*, 58 (1), 216–221. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-34> [in Ukrainian].
2. Derba, S. M. (2010). Dystantsiyne navchannya – dopomoha chy shkada uchnyam [Distance learning – help or harm to students]. *Studia Linguistica*, 4, 321–326. Retrieved from <https://studia-linguistica.knu.ua/wp-content/uploads/2018/11/2010-4-321-326-%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0-%D0%A1.%D0%9C..pdf> [in Ukrainian].
3. Kademiya, M. Yu. (2014). Suchasni pedahohichni tekhnolohiyi navchannya doroslykh [Modern pedagogical technologies of adults' education]. *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsialnyimi systemami – Theory and practice of social systems management*, 2, 11–17. Retrieved from <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4020/1/Kademiia.pdf> [in Ukrainian].
4. Kukharenko, V. M. (2012). Rozvytok dystantsiynoho navchannya na suchasnomu etapi [Development of distance learning at the current stage]. *Naukovyy visnyk Natsionalnoyi akademiyi statystyky, obliku ta audytu – Scientific Bulletin of the National Academy of Statistics, Accounting and Auditing*, 2, 117–121 [in Ukrainian].
5. Kukharenko, V. M. ta in. (2016). Teoriya ta praktyka zmishanoho navchannya [Theory and practice of blended learning]. Kharkiv: NTU “KhPI” [in Ukrainian].
6. Lytvynova, S. H. (2016). Proektuvannya khmarooriyentovanoho navchal'noho seredovyshecha zahal'noosvitn'oho navchal'noho zakladu [Designing a cloud-oriented learning environment of a general educational institution]. Kyiv: TsP “Kompyrnt” [in Ukrainian].
7. Lytvynov, A. S. (2018). Pedahohichnyy provaydynh innovatsiy v osviti [Pedagogical provision of innovations in education]. Kyiv: Universytetska knyha [in Ukrainian].
8. Oliynyk, V. V. (2003). Orhanizatsiyno-pedahohichni osnovy dystantsiynoyi osvity i navchannya [Organizational and pedagogical foundations of distance education and training]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
9. Pinchuk, L. M. (2021). Osvitnya tekhnolohiya “Blended Learning” u konteksti osobystisno diyal'nisnogo pidkhodu [Educational technology “Blended Learning” in the context of learner-centred approach]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realiyi ta perspektyvy – Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects*, 83, 138–142. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.83.28> [in Ukrainian].
10. Rekomendatsiyi shchodo vprovadzhennya zmishanoho navchannya u zakladakh fakhovoyi peredvyshchoyi ta vyshchoyi osvity [Recommendations regarding the implementation of mixed education in institutions of vocational pre-higher and higher education]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenavchannia-bookletsreads-2.pdf> [in Ukrainian].
11. Romanenko, I. O. (2010). Dystantsiyne navchannya. Osnovy, kontseptsiyi, perspektyvy [Distance Learning. Basics, concepts, perspectives]. Kharkiv: NTU “KhPI” [in Ukrainian].
12. Sikora, Y. B. (2016). Realizatsiya zmishanoho navchannya u vyshchomu navchal'nomu zakladi [Implementation of blended learning in a higher educational institution]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya “Pedahohika. Sotsial'na robota” – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series “Pedagogy. Social work”*, 2 (39), 236–239 [in Ukrainian].
13. Sobchenko, T. M. (2021). Dydaktychna systema zmishanoho navchannya studentiv filolohichnykh spetsial'nostey u zakladakh vyshchoyi osvity [Didactic system of mixed education of students of philological specialties in institutions of higher education]. Kharkiv: Khark. natsion. pedah. un-t imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].

14. Stryuk, A. M. (2015). Teoretyko-metodychni zasady kombinovanoho navchannya systemnoho prohramuvannya maybutnikh fakhivtsiv z prohramnoyi inzheneriyi [Theoretical and methodological principles of combined training of system programming for future specialists in software engineering]. *Teoriya ta metodyka elektronnoho navchannya – Theory and methodology of e-learning*, 3, 286. Kryvyi Rih: Publishing Department of the State Educational Institution “Kryvyi Rih National University”. Vol. VI. Issue 1 (6): special issue “Monograph in the journal”. Retrieved from <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/0564/616> [in Ukrainian].
15. Tryus, Yu. V., & Herasymenko, I. V. (2012). Kombinovane navchannya yak innovatsiyna osvitnya tekhnolohiya u vyshchiiy shkoli [Combined learning as an innovative educational technology in higher education]. *Teoriya ta metodyka elektronnoho navchannya – Theory and methodology of e-learning*, 3, 299–308 [in Ukrainian].
16. Zharkykh, Yu. S. et al. (2012). Komp'yuterni tekhnolohiyi v osviti [Computer technologies in education]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr “Kyivskyi universytet” [in Ukrainian].
17. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). Flip your classroom: talk to every student in every class every day. International Society for Technology in Education [in English].
18. Bonk, C. J., & Graham, C. R. (2005). Blended learning system: Definition, current trends and future direction. *Handbook of Blended Learning: Global Perspectives Local Designs*, pp. 3–21 [in English].
19. Collis, B., & Moone, J. (2001). Flexible learning in a digital world: experiences and expectations. Kogan Page Limited [in English].
20. Moebs, S., Moebs, S., & Weibelzahl, S. (2006). Towards a good mix in blended learning for small and medium sized enterprises – Outline of a Delphi Study. In *Proceedings of the Workshop on Blended Learning and SMEs held in conjunction with the 1 st European Conference on Technology Enhancing Learning Crete*, pp. 10–17 [in English].

Новікова К. В. Сутність та моделі змішаного навчання в Україні

Дослідження присвячено вивченню сутності, змісту та моделей змішаного навчання, які активно використовуються в українському освітньому просторі. Під час аналізу літератури за даною тематикою було з'ясовано, що заклади вищої освіти в Україні через агресивні фактори навколишнього середовища (пандемія COVID-19, повномасштабне воєнне вторгнення) вимушено запровадили різні моделі та технології змішаного навчання. Сьогодні здобувачам та викладачам підходить ця форма навчання через те, що вона здатна поєднати в собі методики аудиторного, дистанційного та онлайн-навчання за допомогою активного впровадження в освітній процес інтерактивних технологій. Методики змішаного навчання забезпечують гармонійне поєднання аудиторного та дистанційного навчання, що забезпечує результативність, гарантує безпеку здобувачам вищої освіти під час воєнного стану. Встановлено, що за допомогою активного використання інтерактивних технологій змішане навчання дозволяє здобувачеві самостійно моделювати свій освітній процес, що позитивно впливає на розвиток творчих здібностей та креативного мислення. На базі поглибленого аналізу всіх методик змішаного навчання та світового досвіду було охарактеризовано методики змішаного навчання, які активно запроваджуються в закладах вищої освіти в українському освітньому просторі (Face-to-Face Model, Rotation Model, Flex Model, Online Lab, Self-Blend Model, Online Driver Model). Визначено значущість та необхідність розроблення методологічних, теоретичних та методичних питань у царині реалізації змішаного навчання як інноваційної освітньої моделі, що поєднує та взаємодоповнює переваги інтерактивної та традиційної освіти.

Ключові слова: змішане навчання, українське освітнє середовище, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти.

Novikova K. The essence and models of blended learning in Ukraine

This research is dedicated to studying the essence, content, and models of blended learning actively used in the Ukrainian educational space. During the literature analysis on this topic, the authors of the article found out that higher education institutions in Ukraine, due to aggressive environmental factors (COVID-19 pandemic, full-scale military invasion), have been forced to implement various models and technologies of blended learning. Currently, both students and instructors find this form of education suitable because it combines classroom, distance, and online learning methodologies by actively integrating interactive technologies into the educational process. Blended learning methodologies ensure a harmonious combination of classroom and distance learning, which ensures effectiveness and guarantees the safety of higher education seekers during wartime. It has been established that through active utilization of interactive technologies, blended learning allows students to independently model their educational process, positively influencing the development of creative abilities and critical thinking. Based on an in-depth analysis of all blended learning methodologies and global experience, this article characterizes the following blended learning methodologies actively implemented in Ukrainian higher education institutions (Face-to-Face Model, Rotation Model, Flex Model, Online Lab, Self-Blend Model, Online Driver Model). The significance and necessity of developing methodological, theoretical, and methodological issues in the realm of blended learning implementation as an innovative educational model that combines and complements the advantages of interactive and traditional education have been determined.

Key words: blended learning, Ukrainian educational environment, institutions of higher education, students of higher education.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

ВИЩА ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА

УДК 37.013:6]:(7.012+745/749)

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-21-27

Кудря Оксана Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і методики технологічної освіти

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка,

м. Полтава, Україна.

npnu174@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4602-9883>

STEAM-ПРОЄКТИ В ТЕХНОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ ЗА НАПРЯМОМ ДИЗАЙНУ ТА ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА

Україна не залишається осторонь сучасних освітніх тенденцій. Активно впроваджуються програми та ініціативи з підтримки STEM-освіти, спрямовані на модернізацію шкільної та вищої освіти, розвиток креативних індустрій, технологічну інноваційну діяльність та підвищення конкурентоспроможності країни. Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію розвитку STEM-освіти до 2027 року (Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), 2020). Програми підтримки молодих інженерів, програми STEM-освіти для дітей та підлітків, а також розвиток технічних освітніх закладів та лабораторій є лише деякими з ініціатив, спрямованими на підтримку STEM-освіти в Україні.

STEM-освіта має величезне значення для України з огляду на забезпечення конкурентоспроможності нації в глобальному світі, підготовки кваліфікованих фахівців та стимулювання інноваційного розвитку. В умовах сьогодення реалізація STEM-освіти можлива через усі види освіти: формальної, неформальної, інформальної (засобами онлайн-платформ, STEM-центрів/лабораторій, за допомогою екскурсій, турнірів, конкурсів, фестивалів, практикумів тощо).

Важливим аспектом STEM-освіти є її спрямованість на залучення здобувачів освіти до розроблення та впровадження більш складних інтердисциплінарних проєктів, що об'єднують науку, технології, інженерію, мистецтво та математику з метою вирішення глобальних проблем.

Звернення до наукового доробку педагогів та науковців показало, що питанням STEM-освіти у сфері освітньої галузі приділили увагу Н. Андрущенко, О. Барна, Н. Балик, Г. Онопченко, Н. Поліхун, К. Постова, О. Рокоман, Н. Сороко, І. Сліпухіна, О. Шевченко. Розглядають специфіку регіонального центру STEM-освіти технічного розвитку молоді Н. Бойко, І. Свид, В. Чумак. Особливості впровадження STEM/STEAM-проєктів в освітній процес розглядали О. Дудка, О. Власій, Н. Ікавець, К. Рябчун, Г. Скасків і, зокрема, технологічної освіти – Ю. Бабчук, Ю. Бабчук, О. Бірюк, В. Гаркушевський, А. Грицак, Д. Коломієць, С. Цвілик, І. Шимкова.

Метою статті є аналіз особливостей використання STEAM-проєктів у технологічній освіті за напрямом дизайну та декоративного мистецтва.

STEM-освіта визначається як інноваційний підхід до навчання, що поєднує ключові області знань: Science (наука), Technology (технології), Engineering (інженерія) та Mathematics (математика). Цей підхід став популярним в освіті, оскільки він сприяє розвитку різних компетенцій учнів, від креативності та критичного мислення до комунікаційних та технічних навичок (Овчатова, 2021; Стрижак & Сліпухіна, Полісун, Чернецький, 2016).

Основні завдання Концепції розвитку STEM-освіти в Україні, схваленої Кабінетом Міністрів України 5 серпня 2020 року за № 960-р, охоплюють (Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), 2020): формування ключових компетенцій (розв'язання складних проблем, критичне мислення, креативність, вміння спілкуватися та приймати рішення); всебічний розвиток особистості (виявлення нахилів і здібностей, оволодіння пізнавальною та практичною діяльністю); виховання особистості (формування готовності до навчання протягом життя та практичного застосування здобутих знань).

Для досягнення цілей Концепції пропонується впровадження інноваційних освітніх програм, забезпечення професійного розвитку вчителів, модернізація навчальної інфраструктури (модернізацію матеріально-технічної бази освітніх закладів, у тому числі через оснащення STEM-лабораторій сучасним обладнанням, що дозволить підвищити якість освітнього процесу та забезпечити його відповідність сучасним освітнім стандартам), розвиток партнерства між освітніми закладами та роботодавцями, сприяння гендерній рівності у STEM-освіті. Реалізація концепції передбачена на період до 2027 року і має на меті інтеграцію освітньої системи України в європейський та світовий освітні простори, підвищення якості освіти, формування і розвиток важливих навичок та компетентностей, популяризацію науково-технічних професій, та забезпечення доступу до сучасних освітніх ресурсів для всіх категорій здобувачів освіти.

Особлива увага приділяється розвитку професійних компетенцій учителів, залученню фахівців високотехнологічних галузей до освітнього процесу, підвищенню престижу професії вчителя. Впроваджуються інноваційні освітні програми та методики, що спрямовані на розвиток критичного мислення, креативності, вміння працювати в команді, та інших компетенцій, необхідних для успішної професійної діяльності в сучасному світі.

Розвиток STEM-освіти також передбачає популяризацію технічних наук серед молоді, стимулювання їх інтересу до наукових досліджень та інженерної діяльності, що в перспективі сприятиме формуванню нового покоління фахівців, здатних до інноваційного мислення та розроблення новітніх технологій.

Таким чином, Концепція передбачає комплексний підхід до реформування освітнього процесу, що включає оновлення змісту освіти, модернізацію освітньої інфраструктури, професійний розвиток вчителів, та розширення міждисциплінарного співробітництва. Все це дозволить Україні ефективно інтегруватися в світовий освітній та науковий простір, підвищивши рівень освіти.

Введення компонента «Art» у традиційну систему STEM-освіти, що включає науку, технології, інженерію та математику, призвело до трансформації її в STEAM-освіту. Ця інтеграція мистецтва не лише сприяє більш гармонійному розвитку особистості, але й відкриває нові можливості для креативності в технічних дисциплінах. Мистецтво допомагає розвивати критичне мислення, уяву та інноваційний підхід до вирішення проблем, що є ключовими в умовах швидкозмінного технологічного світу. Залучення мистецтва у STEM-проекти збільшує мотивацію здобувачів освіти і забезпечує більшу залученість в освітній процес, оскільки наявною є можливість використовувати творчі методи для вираження наукових ідей. У результаті STEAM-освіта спрямована на формування не просто технічно обізнаних, але й творчих особистостей, готових до розв'язання складних мультидисциплінарних завдань.

STEM/STEAM-проекти варіюються за своєю складністю та масштабом, але всі вони мають спільну мету – створити зв'язок між різними областями знань та навчити здобувачів освіти розв'язувати реальні проблеми за допомогою інтегрованого підходу.

Аналіз праць науковців стосовно специфіки впровадження STEAM-освіти (Бабчук & Грицак, Коломієць, 2018; Соловей & Глуханюк, Шимкова, 2020; Bertrand & Namukasa, 2020) дозволив виділити її основні ключові аспекти: по-перше, інтеграція дисциплін (об'єднання наукових, технічних, інженерних, мистецьких та математичних концепцій для розв'язання реальних проблем чи завдань); по-друге, практичність (використання практичних завдань у проектній діяльності

для засвоєння теоретичних знань та набуття умінь, навичок); по-третє, креативність (сприяння розвитку креативних здібностей здобувачів освіти, щоб вони могли знаходити нові та інноваційні рішення); по-четверте, співпраця (робота в командах або спільних проєктах для стимулювання колективної роботи та обміну ідеями, налагодження ефективної комунікації); по-п'яте, застосування сучасних технологій (використання сучасних технологій, як-от комп'ютерне моделювання, робототехніка чи віртуальна реальність, для реалізації проєктів та досліджень).

Науковцями відзначено, що сучасна STEAM-освіта вважається ефективним методом для розвитку творчих навичок особистості. Часто цей підхід описують як «навчання навпаки», де звичний процес «від теорії до практики» перевертається. Тобто на першому етапі відбувається гра, творчість та конструювання пристроїв і механізмів, а вже потім у процесі діяльності відбувається засвоєння теоретичних знань і нових умінь (Hlukhaniuk & Solovej, Tsvilyk, Shymkova, 2020).

Ми погоджуємося з В. Андрієвською та Л. Білоусовою (Андрієвська & Білоусова, 2017) щодо можливих основних шляхів впровадження STEAM-освіти у шкільну практику (STEAM-проєкти, STEAM-уроки, Мейкер-простори (*від англ. MakerSpace* – простір для мейкера), що є аналогічно допустимими і для підготовки здобувачів освіти у ЗВО.

Відзначимо, що в технологічній освіті актуальним є використання STEAM-проєктів (додавання мистецького складника (*від англ. Art* – мистецтво)). Саме в STEAM-проєктах активно поєднується наука та мистецтво, що дозволяє ефективно розвивати творчий потенціал здобувачів освіти. Робота над ними стимулює уяву, креативність та естетичний смак, що є важливими як для розвитку особистості, так і для подальшого успіху в сучасному світі.

Приклади STEAM-проєктів можуть бути дуже різноманітними: від створення роботів та вирішення екологічних проблем до розроблення мистецьких інсталяцій, які використовують технології віртуальної реальності. Основна ідея полягає в тому, щоб надати здобувачам освіти можливість досліджувати, експериментувати та творити, використовуючи комплексний підхід до навчання. Визначимо переваги впровадження STEAM-проєктів у сфері технологічної освіти:

- підготовка до цифрової епохи – сучасний світ переживає перехід до цифровізації, цифрові технології відіграють ключову роль у всіх сферах життя; робота над STEAM-проєктами готує молодь до роботи цифровому середовищі, сприяє формуванню навичок програмування, аналізу даних та інших, які є необхідними для успіху в майбутній трудовій діяльності;
- міждисциплінарний підхід – сучасні проблеми зазвичай не можуть бути розв'язані в рамках однієї дисципліни, виконання STEAM-проєктів сприяє розвитку міждисциплінарного мислення, дозволяючи розглядати проблеми з різних кутів та знаходити комплексні рішення;
- розвиток критичного мислення і творчості – робота над STEAM-проєктами активно сприяє розвитку критичного і творчого мислення під час розв'язання проблемних завдань; здобувачі освіти навчаються не лише запам'ятовувати факти, але й аналізувати, оцінювати та приймати нестандартні рішення;
- стимулювання інновацій – виконання STEAM-проєктів сприяє розвитку інновацій та підприємництва, оскільки вони підтримують творчий підхід до вирішення проблем і стимулюють розроблення нових ідей та використання сучасних технологій;
- соціальна відповідальність – робота над STEAM-проєктами може сприяти розвитку соціальної відповідальності серед здобувачів освіти, оскільки вони часто спрямовані на вирішення реальних проблем у суспільстві.

Таким чином, STEAM-проєкти є актуальними завдяки уможливленню підготовки здобувачів освіти до складних викликів сучасності, розвитку їх технічних та міждисциплінарних навичок, а також стимулюванню до інноваційної та творчої діяльності.

Потрібно відзначити, що в межах технологічної освіти доцільніше говорити про реалізацію STEAM-проєктів, оскільки вони включають мистецький складник. В. Гаркушевський, С. Цвілик, І. Шимкова, обґрунтовуючи методику STEAM-підходу як ефективного засобу розвитку

творчих здібностей здобувачів освіти, розглядають на прикладі виконання майбутніми викладачами трудового навчання та технологій творчого проєкту зі створення авторської ляльки. Авторами детально описано нові підходи до виготовлення іграшки під час реалізації STEAM-проєктів, указано на особливості використання програм (Design Doll, Wild Things Dolls, Doll Shop, Dollwear Designer), сервісів 3D-друку, що дають широкі можливості для створення ляльок (Шимкова Цвілик, Гаркушевський, 2020, с. 180).

Особливо цікавим, на наш погляд, є виконання здобувачами освіти STEAM-проєктів у сфері дизайну та декоративного мистецтва з використанням автентичних традицій українського народу. Це відкриває нові можливості для інтеграції науки, технологій, інженерії, мистецтва та математики в одне ціле.

М. Тишковець досліджує можливості виконання STEAM-проєкту «Вишиванка» у школі на основі інтеграції освітнього матеріалу з різних предметів (фізика, хімія, географія та біологія – склад тканини, барвників; історія України, література, мистецтво – символіка орнаментування вишиванок; трудове навчання та технології – проєктування та виготовлення виробу) (Тишковець, 2023, с. 184–185).

STEAM-проєкт «Вишиванка», описаний у публікації М. Тишковець, ілюструє, демонструє, як традиційні культурні елементи можуть бути інтегровані в сучасне освітнє середовище через STEAM-підхід, дозволяючи здобувачам освіти досліджувати культурну спадщину українців через призму науки та технологій.

Широкі можливості для реалізації STEAM-проєктів мають здобувачі освіти спеціальності 014.10 Середня освіта (Трудове навчання та технології) ПНПУ імені В. Г. Короленка. Сучасне оснащення аудиторій дозволяє реалізувати креативні ідеї, пов'язані зі збереженням та пропагуванням культурної спадщини українського народу засобами інноваційних технологій. Як приклад, студентська молодь експериментує з технологією 3D-друку, створюючи на 3D-принтері великодні писанки на декоративних підставках та з технологією лазерного гравіювання, яка дозволяє виготовляти з паперу високої складності витинанки.

Відзначимо, що такий підхід не тільки сприяє збереженню культурної спадщини нашого народу, але й стимулює інноваційний розвиток у сфері дизайну. Українське декоративно-прикладне мистецтво, багате своїми виробами, орнаментами та символікою, може слугувати відмінним джерелом натхнення для створення нових творів на основі використання сучасних технологій.

Наприклад, використання етнічних мотивів у дизайні не лише підкреслює красу українських традицій, але й дозволяє глибше розкривати їх значення через сучасні матеріали та технології (лазерне гравіювання, 3D-друк). Це не тільки покращує естетичні якості продукту, але й додає виробам нову функціональну цінність. Науковий компонент у таких проєктах може включати дослідження традиційних матеріалів і технік з метою їх оптимізації або адаптації під сучасні виробничі процеси.

Сучасні технології можуть інтегрувати традиційне декоративно-прикладне мистецтво у цифрове мистецтво, відкриваючи нові можливості для художників і дизайнерів, які можуть використовувати цифрові інструменти для імітації або модифікації традиційних технік. Таким чином, актуальність вивчення традиційного українського декоративного мистецтва не лише зберігається, але й розширюється з розвитком нових технологій.

Такий підхід сприяє збереженню української культурної ідентичності, відкриває її для світової аудиторії, пропонуючи новітні рішення в дизайні, що поєднують автентичку з новаціями. Успішне впровадження STEAM-проєктів у технологічній освіті у підготовці майбутніх учителів технологій під час вивчення ними освітніх компонентів мистецького спрямування може стати прикладом можливостей і способів інноваційного збереження унікальності культури українського народу.

Таким чином, інтеграція мистецького складника в традиційну STEM-освіту призводить до збагачення освітнього процесу, стимулює креативність, критичне мислення та інноваційність. Використання STEAM-підходу в освіті сприяє більш гармонійному розвитку особистості, дозволяє ефективніше формувати компетентності, необхідні для сучасного ринку праці. Аналіз особливостей застосування STEAM-проектів у сфері технологічної освіти, зокрема за напрямом дизайну та декоративного мистецтва, дає підстави зробити висновок щодо ефективності подання навчального матеріалу через призму реалізації реальних проектів та практичного досвіду, що робить навчання більш захоплюючим і значущим, допомагаючи здобувачам освіти не тільки навчатися, але й відчувати свій вклад у розвиток суспільства і культури.

Подальші перспективи дослідження в області STEAM-освіти можуть зосередитися на кількох ключових аспектах, щоб глибше зрозуміти вплив цього підходу на освітній процес та його довготривалі результати. Потенційним напрямом для майбутніх досліджень вбачається робота над удосконаленням методів оцінювання в STEAM – розроблення і тестування нових методів оцінювання, які краще відображають міждисциплінарні навички та компетенції, які розвиваються через STEAM-освіту.

Список використаної літератури

1. Андрієвська В. М., Білоусова Л. І. Концепція BYOD як інструмент реалізації STEAM-освіти. *Фізико-математична освіта: науковий журнал*. 2017. Вип. 4 (14). С. 13–17.
2. Бабчук Ю. М., Грицак А. В., Коломієць Д. І. Stem/steam/stream – інноваційні підходи в трудовому навчанні. *Графічна підготовка як складова професійної освіти вчителя трудового навчання і технологій: збірник наукових праць*. Вінниця, 2018. Вип. 1. С. 13–15.
3. Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#n8>
4. Овчатова А. П. Проблеми та перспективи впровадження STEAM-освіти в Україні. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. 2021. № 35 (7). С. 50–60. DOI: [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.35\(7\)-5](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.35(7)-5)
5. STEM-освіта: основні дефініції / О. Є Стрижак та ін. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 62. № 6. С. 16–33.
6. Соловей В., Глуханюк В., Шимкова І. Інноваційна підготовка майбутніх учителів трудового навчання та технологій засобами STEAM-проектування. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2020. Вип. 2. С. 143–152. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2020.212119>
7. Тишковець М. Д. STEAM-проект «Вишиванка». *Україно моя вишивана: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки : зб. тез IV Міжнародної онлайн-конференції (18 травня 2023 р.)*. Київ : Педагогічна думка, 2023. С. 183–186.
8. Шимкова І. В., Цвілик С. Д., Гаркушевський В. С. STEAM-підхід як засіб розвитку творчих здібностей у підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наук. праць*. Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2020. Вип. 56. С. 173–184. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-56-173-184>
9. Bertrand M. G. Namukasa I. K. STEAM education : student learning and transferable skills. *Journal of Research in Innovative Teaching & Learning*. 2020. Vol. 13(1). P. 43–56. DOI: <https://doi.org/10.1108/JRIT-01-2020-0003>
10. Hlukhaniuk V., Solovej V., Tsvilyk S., Shymkova I. STEAM education as a benchmark for innovative training of future teachers of labour training and technology. *Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference (May 22nd-23rd)*. 2020. Vol. 1. P. 211–221. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol1.5000>

References

1. Andriievska, V. M., & Bilousova, L. I. (2017). Kontseptsiiia BYOD yak instrument realizatsii STEAM-osvity [The concept of BYOD as a tool for implementing STEAM education]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and mathematical education*, 4(14), 13–17 [in Ukrainian].
2. Babchuk, Yu. M., Hrytsak, A. V., & Kolomiiets, D. I. (2018). Stem/steam/stream – innovatsiini pidkhody v trudovomu navchanni [Stem/steam/stream – innovative approaches in labor training]. *Hrafichna pidhotovka yak skladova profesiinoi osvity vchytelia trudovoho navchannia i tekhnologii – Graphic training as a component of the professional education of a teacher of labor training and technology*, 1, 13–15 [in Ukrainian].
3. Kontseptsiiia rozvytku pryrodnycho-matematychnoi osvity (STEM-osvity) [Concept of development of science and mathematics education (STEM education)]. (2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#n8> [in Ukrainian].
4. Ovchatova, A. P. (2021). Problemy ta perspektyvy vprovadzhennia STEAM-osvity v Ukraini [Problems and prospects of implementation of STEAM education in Ukraine]. *Osvitnii dyskurs – Educational discourse*, 35 (7), 50–60. DOI: [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.35\(7\)-5](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.35(7)-5) [in Ukrainian].
5. Ctryzhak, O. Ye., Slipukhina, I. A., Polissun, N. I., & Chernetskyi, I. S. (2017). STEM-osvita: osnovni definitsii [STEM education: basic definitions]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 62 (6), 16–33 [in Ukrainian].
6. Solovei, V., Hlukhaniuk, V., & Shymkova, I. (2020). Innovatsiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnologii zasobamy STEAM-proiektuvannia [Innovative training of future teachers of labor education and technology by means of STEAM design]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu – Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University*, 2, 143–152. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2020.212119> [in Ukrainian].
7. Tyshkovets, M. D. (2023). STEAM-proiekt “Vyshyvanka” [STEAM project “Vysyvanka”]. *Ukraino moia vyshyvana: etnokulturnyi ta osvitno-vykhovnyi potentsial ukraïnskoi vyshyvanky: zb. tez IV Mizhnarodnoi onlain-konferentsii – Ukraine is my embroidery: ethnocultural and educational potential of Ukrainian embroidery: collection. theses of IV International online conference*. (pp. 183–186). Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
8. Shymkova, I. V., Tsvilyk, S. D., & Harkushevskiy, V. S. (2020). STEAM-pidkhyd yak zasib rozvytku tvorchykh zdibnostei u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnologii [STEAM approach as a means of developing creative abilities in the training of future teachers of labor education and technology]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem – Modern information technologies and innovative teaching methods in training specialists: methodology, theory, experience, problems*, 56, 173–184. Kyiv-Vinnytsia: TOV firma “Planer”. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-56-173-184> [in Ukrainian].
9. Bertrand, M. G., & Namukasa, I. K. (2020). STEAM education: student learning and transferable skills [STEAM education: student learning and transferable skills]. *Journal of Research in Innovative Teaching & Learning*, 13(1), 43–56. DOI: <https://doi.org/10.1108/JRIT-01-2020-0003> [in English].
10. Hlukhaniuk, V., Solovej, V., Tsvilyk, S., & Shymkova, I. (2020). STEAM education as a benchmark for innovative training of future teachers of labour training and technology [STEAM education as a benchmark for innovative training of future teachers of labour training and technology]. *Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference*, 1, 211–221. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol1.5000> [in English].

Кудря О. В. STEAM-проекти в технологічній освіті за напрямом дизайну та декоративного мистецтва

У статті приділено увагу питанню впровадження в освітній простір України STEM-освіти. Розглянуто основні ключові аспекти STEM-освіти, її роль у підготовці кваліфікованих фахівців та сприянні інноваційному розвитку. Зауважується, що Україна інтегрує ці підходи в освіту через різні формати, включаючи онлайн-платформи, STEM-центри та інші ініціативи.

У статті підкреслено стратегічну важливість STEAM-освіти для модернізації української освіти та розвитку національної інноваційної системи, що є актуальним для відповіді на сучасні виклики в освіті та професійній підготовці. Обґрунтовано доцільність використання STEAM-проектів у технологічній освіті, визначено їх переваги. Підкреслено, що інтеграція мистецтва з технічними дисциплінами не тільки збагачує освітній досвід, але й сприяє розвитку інноваційних підходів до вирішення реальних проблем. Використання STEAM-проектів допомагає формувати у здобувачів освіти важливі навички, навчає розв'язанню складних проблем, сприяє формуванню критичного мислення, креативності та здатності до комунікації та прийняття рішень.

Розглянуто питання впровадження STEAM-проектів у технологічній освіті з акцентом на дизайн та декоративне мистецтво. Проаналізовано можливості виконання здобувачами освіти STEAM-проектів у сфері дизайну та декоративного мистецтва з використанням автентичних традицій українського народу. Акцентовано на всебічному розвитку здобувачів освіти, виявленні їх нахилів і здібностей. У підсумку вказано на важливість STEAM-освіти як відповіді на сучасні виклики освітньої сфери, висвітлюючи її роль у формуванні більш компетентних та креативних фахівців.

Ключові слова: STEM-освіта, STEAM-проекти, здобувачі освіти, трудове навчання та технології, майбутній учитель технологій, дизайн, декоративне мистецтво, декоративно-прикладне мистецтво.

Kudrya O. STEAM projects in technological education in the direction of design and decorative arts

The article pays attention to the issue of introducing STEM education into the educational space of Ukraine. The main key aspects of STEM education, its role in training qualified specialists and promoting innovative development are considered. It is noted that Ukraine is integrating these approaches into education through various formats, including online platforms, STEM centers and other initiatives.

The article emphasizes the strategic importance of STEAM education for the modernization of Ukrainian education and the development of the national innovation system, which is relevant for responding to modern challenges in education and professional training. The expediency of using STEAM projects in technological education is substantiated, and their advantages are determined. It is emphasized that the integration of art with technical disciplines not only enriches the educational experience, but also promotes the development of innovative approaches to solving real problems. The use of STEAM projects helps to form important skills, teaches how to solve complex problems, promotes the formation of critical thinking, creativity and the ability to communicate and make decisions.

Attention is paid to the implementation of STEAM projects in technological education with an emphasis on design and decorative arts. The possibilities of STEAM-projects in the field of design and decorative arts using the authentic traditions of the Ukrainian people are analyzed. Emphasis is placed on comprehensive development of education seekers, identification of inclinations and abilities. In conclusion, the importance of STEAM education as a response to modern challenges of the educational sphere is indicated, highlighting its role in the formation of more competent and creative specialists.

Key words: STEM-education, STEAM-projects, education seekers, labor training and technologies, future technology teacher, design, decorative arts, decorative and applied arts.

УДК 378.147:796

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-28-33

Омельченко Аліна Олександрівна,

асистент кафедри олімпійського та професійного спорту

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

cossackswife@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0879-332X>

ВИЯВЛЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПЕРШОГО БАКАЛАВРСЬКОГО РІВНЯ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ МАЙБУТНЬОЇ АНІМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ

Дозвілля займає в житті сучасної людини важливе місце. Ми можемо спостерігати, як в останні роки активно розвивається сфера розваг та відпочинку. Велика кількість телевізійних шоу-програм, радіоефірів, онлайн– трансляцій у соцмережах відомих особистостей, розважальних заходів у курортних готелях, флешмобів та різноманітних змагань користуються популярністю серед молоді саме через можливість отримати позитивні емоції, відпочиваючи (Пашук, 2005).

У житті молоді більшу частину часу займають соцмережі, в яких усе частіше спостерігається модна тенденція до ідеальної зовнішності. Таким чином, люди прагнуть до вдосконалення свого тіла за допомогою активного заняття спортом.

Поєднання фізичної активності та розваг може задовольнити актуальні потреби сучасного суспільства. До того ж таке поєднання може підвищити рівень показників здоров'я населення та активізувати їх фізичну діяльність в умовах глобального зниження активності людей (Чорненька, 2008).

Фізична активність у комплексі з дозвіллям є основою спортивної анімації, яка останнім часом стає популярною не тільки в Україні, але й за кордоном. Тому ця тема сьогодні є актуальною і своєчасною.

Спортивна анімація – це інноваційна діяльність у сфері фізичного виховання і спорту, в яку учасників різних вікових і соціальних груп залучено в активні, творчі міжособистісні стосунки. Основною відмінністю спортивної анімації від туристичної анімації є активне залучення учасників у спортивну діяльність із використанням різноманітного інвентарю та змагальних методів (Віндюк, Захаріна & Захаріна, 2014).

Ефективне проведення спортивної анімаційної діяльності неможливе без якісного підбору анімаційної команди. У залежності від масштабу запланованої програми і кількості учасників, їх віку, статі та соціальних особливостей залежить склад команди спортивних аніматорів (Килимистий, 2007).

У підборі підготовлених спеціалістів зі спортивної анімації зацікавлені різні сфери туристичного і розважального бізнесу. Приватні курортні готелі, рекреаційні заклади, спортивно-оздоровчі комплекси, дитячі табори і санаторії ведуть конкурентну боротьбу за кваліфікованих спортивних аніматорів, тому що від їх якісної роботи буде залежати кількість відвідувачів, що у свою чергу буде приносити значні прибутки для власників цих установ (Максимець, 2011).

Завдання спортивного аніматора полягає в тому, щоб залучити велику кількість людей до спортивної діяльності та організувати анімаційну роботу таким чином, щоб учасники отримали від неї високі позитивні емоції, яскраві враження, фізичний розвиток і соціально-культурне збагачення. Спортивний аніматор має володіти великим арсеналом засобів і методів

роботи з різним контингентом (діти, дорослі, чоловіки, жінки, люди похилого віку чи люди з обмеженими можливостями). Однак у багатьох випадках спортивному аніматору під час виконання запланованої програми доводиться працювати з групою людей з великими віковими межами (наприклад, одночасно беруть участь і діти, й дорослі, й літні люди) (Міхо, 2007).

Така особливість роботи висуває перед аніматором певні труднощі – розробити й організувати спортивно-анімаційну роботу таким чином, щоб вона була цікавою одразу всім учасникам. Для цього команда аніматорів має володіти великим арсеналом ігор, вправ, засобів і методів для компонування їх і чергування в імпровізаційній ситуації (Андрєєва, 2014).

Питаннями розвитку анімаційної діяльності у світі займаються Національний фонд рекреації і туризму (США), Інститут управління у сфері дозвілля та розваг (Велика Британія), Фонд рекреації (Японія). В Україні анімаційну роботу вивчають на окремих освітніх компонентах у закладах вищої освіти профільного (спортивного, готельно-ресторанного) і непрофільного типів (Пасічняк, 2016).

У державному закладі «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» в Навчально-науковому інституті технологій і торгівлі готують фахівців з організації дозвілля готельно-ресторанної справи. Однак ці спеціалісти не є саме спортивними аніматорами.

У Навчально-науковому інституті охорони здоров'я і спорту на спеціальності 017 «Фізична культура і спорт» у навчальному плані є вибіркового освітній компонент «Спортивна анімаційна діяльність в оздоровчих літніх таборах». Мета цього курсу полягає в засвоєнні здобувачами освіти основних теоретичних і практичних знань, умінь і навичок організаційно-методичної і викладацької діяльності у сфері спортивно-масової, анімаційної і фізкультурно-оздоровчої роботи з різними групами населення, спрямованих на підвищення кваліфікації та конкурентоспроможності на ринку праці.

Освітній компонент розраховано на здобувачів першого (бакалаврського) рівня денної та заочної форми навчання. Для опанування освітнього компонента необхідні базові знання, набуті під час занять фізичною культурою в загальноосвітніх закладах, а також знання з анатомії людини з основами спортивної фізіології, з інформаційно-комунікаційних технологій, гімнастика з методикою викладання, вступ до спеціальності та спортивні споруди й обладнання. Тривалість опанування освітнього компонента на денній формі навчання становить 3 кредити (90 годин: 18 годин лекцій, 18 годин практичних занять та 54 години самостійної роботи).

З метою виявлення індивідуальних якостей здобувачів освіти першого бакалаврського рівня, необхідних для майбутньої анімаційної діяльності у сфері фізичного виховання і спорту, було проведено педагогічне дослідження, яке включало опитування й тестування. У дослідженні взяли участь десять здобувачів освіти другого курсу спеціальності 017 «Фізична культура і спорт» денної форми навчання, які вибрали для опанування вибіркового компонента «Спортивна анімаційна діяльність в оздоровчих літніх таборах».

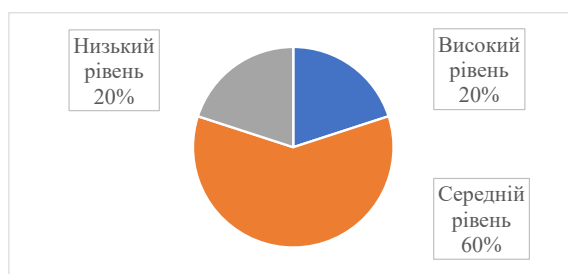
Під час педагогічного дослідження зі здобувачами освіти було проведено декілька тестувань:

- тест на виявлення культури педагогічного спілкування;
- тест на виявлення рівня розвитку комунікативних умінь і здібностей;
- тест на виявлення рівня розвитку мимічної та пантомімічної виразності;
- тести на виявлення рівня фізичного розвитку;
- тест на виявлення рівня психоемоційної стійкості.

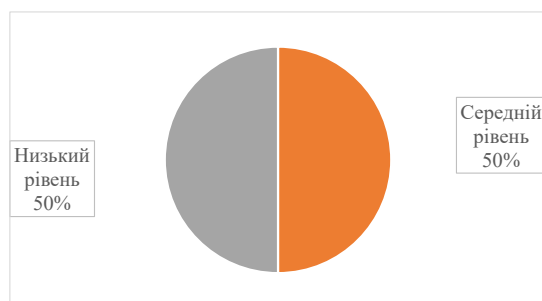
Окрім того, серед здобувачів освіти було проведено опитування щодо виявлення їхньої особистої думки з питання необхідних індивідуальних якостей спортивного аніматора. Результати дослідження висвітлено в таблицях та на діаграмах.

Тести педагогічного дослідження

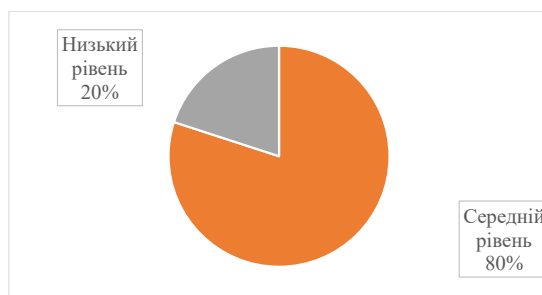
№	Назва тесту	Особливості тесту
1	«Професійна етика та культура спілкування»	Автор: Рожко Г. В. 12 питань з однією або декількома варіантами відповіді. Наприкінці підраховується відсоткове співвідношення кількості правильних відповідей
2	«Рівень комунікативності»	Автор: Ковбас Б. І. Пропонувалося 16 питань з варіантами відповіді «так» (2 бали), «ні» (0 балів), «іноді» (1 бал). Наприкінці рахувалась загальна кількість балів від 0 до 32
3	«Мімічна та пантомімічна виразність»	Автор: Куліш І. П. Пропонувалося до виконання 9 різних вправ. Оцінювалося за 5-тибальною шкалою виконання кожної вправи. Виставлялась загальна оцінка
4	«Рівень психоемоційної стійкості»	Автор: Руденко І. М. Пропонувалося 10 питань з одним варіантом відповіді «так» чи «ні» У залежності від питання кожна відповідь оцінювалась по-різному (від 0 до 3 балів). Наприкінці вираховувалась загальна сума балів.
5	«Рівень фізичного розвитку»	Використовувалися тести контрольно-перехідних нормативів для ДЮСШ. Оцінювались окремо такі показники: сила (присідання, згинання рук в упорі лежачі); гнучкість (нахил вперед з гімнастичної лави, міст); спритність (човниковий біг, влучання м'ячиком у ціль); швидкість (біг на 30 м, стрибки на скакалці); витривалість (тест Купера). За кожен тест ставилися бали від 0 до 5. Вираховувалась загальна сума балів за всі тести.

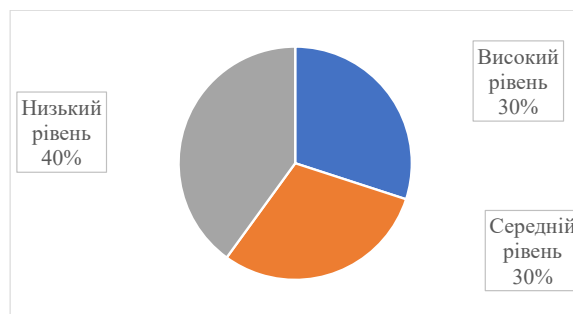
Діаграма 1. Результати тестування «Професійна етика та культура спілкування»

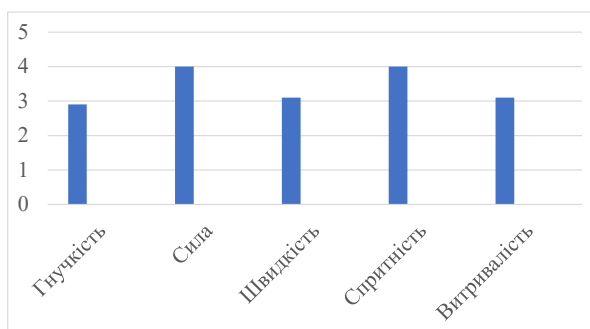
Діаграма 2. Результати тестування «Рівень комунікативності»

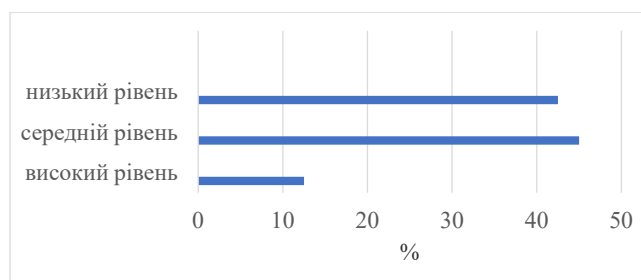
Діаграма 3. Результати тестування «Мімічна та пантомімічна виразність»

Діаграма 4. Результати тестування «Рівень психоемоційної стійкості»

Діаграма 5. Результати тестування «Рівень фізичного розвитку»

Діаграма 6. Загальний показник тестувань

Результати педагогічного дослідження свідчать про достатній рівень індивідуальних якостей здобувачів освіти першого бакалаврського рівня, необхідних для майбутньої анімаційної діяльності у сфері фізичного виховання і спорту. Враховуючи такий показник, можна стверджувати про наявність у здобувачів освіти, які взяли участь у проведеному педагогічному експерименті, належної бази для розвитку і вдосконалення необхідних показників для спеціалізації в анімаційній сфері діяльності.

Виявлені в деяких тестах низькі показники можна пояснити недостатнім рівнем професійної підготовки здобувачів освіти (оскільки студенти навчаються тільки на другому курсі й тестування проходило в третьому семестрі). Однак, окрім вищезазначених індивідуальних якостей здобувачів освіти, в професійній діяльності спортивного аніматора велику роль буде відігравати наявність необхідного інвентаря, спеціальної техніки, гаджетів, музичного супроводу, а також місця проведення та його медійності, популярності та відомості.

У майбутньому планується на основі отриманих даних розробити методичні рекомендації щодо розвитку і вдосконалення індивідуальних якостей здобувачів освіти, необхідних для успішної анімаційної діяльності у сфері фізичного виховання і спорту.

Список використаної літератури

1. Пащук О. В. Маркетинг послуг: стратегічний підхід. Київ, 2005. 560 с.
2. Чорненко Н. В. Організація туристичної індустрії. Київ, 2008. 392 с.
3. Віндюк А. В., Захаріна А. Г., Захаріна Є. А. Організація спортивної анімації : навчальний посібник. Запоріжжя, 2014. 176 с.
4. Килимистий С. М. Анімація в туризмі : навч. посіб. Київ : Вид-во ФПУ, 2007. 188 с.
5. Максимець О. Спортивна анімація як складова позааудиторної роботи студентів вищих навчальних закладів туристичного профілю. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, 2011. Вип. 27. С. 101–108.
6. Міхо О. І. Особливості підготовки менеджерів туристської анімації в вищих навчальних закладах туристського профілю. *Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи*. 2007. Вип. 1. С. 194–199.
7. Андрєєва О. В. Фізична рекреація різних груп населення. Київ, 2014. 280 с.
8. Пасічняк Л. В. Ефективність технології проектування та реалізації програм спортивної анімації у місцях масового відпочинку населення (на матеріалі міських парків). *Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт: журнал / уклад. А. В. Цьось, А. І. Альошина*. Луцьк: Східноєвроп. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. Вип. 23. С. 38–49.

References

1. Pashchuk, O. V. (2005). *Marketynh poslugh: stratchichnyi pidkhid* [Marketing services: a strategic approach]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Chornenka, N. V. (2008). *Orhanizatsiia turystychnoi industrii* [Organization of the tourist industry]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Vindiuk, A. V., Zakharina, A. H., Zakharina, Ye. A. (2014). *Orhanizatsiia sportyvnoi animatsii* [Organization of sports animation]. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
4. Kylymystyi, S. M. (2007). *Animatsiia v turyzmi* [Animation in tourism]. K.: Vyd-vo FPU [in Ukrainian].
5. Maksymets, O. (2011). *Sportyvna animatsiia yak skladova pozaaudytornoi roboty studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv turystychnoho profilu* [Sports animation as a component of extracurricular work of students of higher education institutions of the tourism profile]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna – Bulletin of Lviv University. Pedagogical series*, 27, 101–108 [in Ukrainian].
6. Mikho, O. I. (2007). *Osoblyvosti pidhotovky menedzheriv turystskoi animatsii v vyshchikh navchalnykh zakladakh turystskoho profilu* [Peculiarities of training managers of tourist animation in higher educational institutions of the tourist profile]. *Turystychna osvita v Ukraini: problemy i perspektyvy – Tourism education in Ukraine: problems and prospects*, 1, 194–199 [in Ukrainian].
7. Andrieieva, O. V. (2014). *Fizychna rekreatsiia riznykh hrup naseleennia* [Physical recreation of different population groups]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Pasichniak, L. V. (2016). *Efektynnist tekhnolohii proektuvannia ta realizatsii proham sportyvnoi animatsii u mistsiakh masovoho vidpochynku naseleennia (na materiali miskykh parkiv)* [Effectiveness of the technology of designing and implementing sports animation programs in places of mass recreation of the population (based on the material of city parks)]. *Molodizhnyi naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. Fizychne vykhovannia i sport – Youth scientific bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Physical education and sports*, 23, 38–49. Lutsk: Skhidnoievrop. un-t im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].

Омельченко А. О. Виявлення індивідуальних якостей здобувачів освіти першого бакалаврського рівня, необхідних для майбутньої анімаційної діяльності у сфері фізичного виховання і спорту

Статтю присвячено проблемі якісної підготовки спеціалістів у сфері спортивної анімації. Проаналізовано сутність та зміст анімаційної діяльності в сучасних умовах розвитку суспільства. Виявлено роль дозвілля, рекреації, відпочинку та активності в житті сучасної молоді.

У статті встановлено, що термін «спортивна анімація» означає інноваційну діяльність у сфері фізичного виховання і спорту, в якій учасники різних вікових і соціальних груп залучені в активні, творчі міжособистісні стосунки. Зазначено, що основною відмінністю спортивної анімації від туристичної анімації є активне залучення учасників у спортивну діяльність з використанням різноманітного інвентарю та змагальних методів.

Для розкриття теми статті було організовано і проведено педагогічне дослідження, спрямоване на виявлення індивідуальних якостей здобувачів освіти першого бакалаврського рівня, необхідних для майбутньої анімаційної діяльності у сфері фізичного виховання і спорту. У процесі дослідження зі здобувачами освіти було проведено декілька тестувань на виявлення рівня культури педагогічного спілкування; розвитку комунікативних умінь і здібностей; рівня розвитку мимічної та пантомимічної виразності; фізичного розвитку; рівня психоемоційної стійкості та опитування щодо виявлення їхньої особистої думки з питання необхідних індивідуальних якостей спортивного аніматора.

Результати педагогічного дослідження висвітлено в статті за допомогою таблиць і діаграм. Ці данні можна використовувати в процесі навчання здобувачів освіти в закладах вищої освіти.

Ключові слова: анімаційна діяльність, здобувачі освіти, фізична культура і спорт.

Omelchenko A. Identification of individual qualities of first bachelor's level education seekers, necessary for future animation activities in the field of physical education and sports

The article is devoted to the problem of quality training of specialists in the field of sports animation. The article analyzes the essence and content of animation activity in modern conditions of the development of society.

The role of leisure, recreation, rest and activity in the life of modern youth is revealed. The article establishes that the term sports animation means innovative activity in the field of physical education and sports, in which participants of different age and social groups are involved in active, creative interpersonal relationships.

It is noted that the main difference between sports animation and tourist animation is the active involvement of participants in sports activities using various equipment and competitive methods. To reveal the topic of the article, we organized and conducted a pedagogical study aimed at identifying the individual qualities of first bachelor's level education seekers, necessary for future animation activities in the field of physical education and sports. In the process of research, several tests were conducted with students to identify the level of culture of pedagogical communication; development of communication skills and abilities; the level of development of mime and pantomime expressiveness; physical development; the level of psycho-emotional stability and a survey to reveal their personal opinion on the issue of the necessary individual qualities of a sports animator.

The results of pedagogical research are highlighted in the article with the help of tables and diagrams. These data can be used in the process of training students in higher educational institutions.

Key words: animation activity, students of education, physical culture and sports.

УДК 378.016:796.01

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-34-40

Шинкарьов Сергій Іванович,

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри олімпійського і професійного спорту
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
sid1958sid@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1994-3087>

Шинкарьова Олена Дмитрівна,

доктор філософії, доцент,
доцент кафедри олімпійського і професійного спорту
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
lenashin1962@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8034-1360>

Брусак Олександр Михайлович,

старший викладач кафедри олімпійського і професійного спорту
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
brusakaleks55@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2560-492X>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Висока професійна компетентність, кваліфікація є запорукою попиту фахівця на ринку праці. При цьому особливій значущості набуває поглиблення теоретичної загальноосвітньої, загальнонаукової та загальнопрофесійної підготовки, що пов'язано з фундаменталізацією освіти. Водночас останніми роками все більше наголошується на якості професійної підготовки, головним завданням якої є формування високопрофесійної особистості, адаптованої до реалій сучасної української дійсності, з високою мотивацією до вдосконалення власної професійної майстерності (Квасниця, 2023, с. 59).

У сучасних умовах вдосконалення процесу формування професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту є одним із завдань, реалізація якого уможливить ефективне використання професійного, організаційного та творчого потенціалу майбутнього фахівця.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні особливостей формування професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту в закладах вищої освіти.

Формування професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту вивчали науковці О. Ю. Ажиппо, М. М. Василенко, О. А. Дубасенюк, І. Квасниця, В. Хімич, В. Костюкевич, Т. В. Петровська, Н. І. Степанченко, Л. П. Сущенко, О. В. Тимошенко та ін.

Науковець О. В. Тимошенко вказує на необхідність оптимізації професійної підготовки вчителів фізичної культури в закладах вищої освіти педагогічного спрямування на основі програмно-цільового підходу та кредитно-модульної системи організації освітнього процесу (Тимошенко, 2009, с. 5).

В. Костюкевич зазначає, що «ефективне управління підготовкою спортсменів залежить від оволодіння тренером знаннями основних аспектів педагогіки, біології, біомеханіки і психології, управлінських впливів у процесі фізичної, теоретичної, психологічної та змагальної діяльності гравців і комплексного контролю за результатами їх тренувальної та змагальної діяльності» (Костюкевич, 2014, с. 34).

До особливостей формування професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту Є. О. Павлюк відносить такі: сформованість професійної мотивації як процесу формування фахових орієнтацій майбутніх фахівців фізичної культури і спорту; забезпечення професійної самоосвіти та самовдосконалення майбутніх фахівців фізичної культури і спорту у процесі фахової підготовки; забезпечення розвитку професійної компетентності майбутніх тренерів / учителів у процесі фахової підготовки; організація ефективної діагностики компетентності та готовності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до професійної діяльності (Павлюк, 2017, с. 220).

Як вказує М. М. Василенко, у сучасний період науковці спрямовують свої зусилля на пошук інноваційних шляхів реформування системи вищої фізкультурної освіти та приділяють значну увагу трансформації змісту і форм професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури та майбутніх тренерів-викладачів з обраного виду спорту (Василенко, 2018, с. 19).

Аналіз науково-методичної літератури показав, що науковці у своїх роботах до професійно важливих якостей майбутніх фахівців фізичної культури і спорту, які є базовими для розвитку інших професійно значущих якостей, відносять такі, як здатність до емпатії, комунікативні та організаторські здібності, лідерські якості, конфліктостійкість тощо.

До професійно важливих якостей майбутніх фахівців фізичної культури і спорту належать і комунікативні здібності, які є умовою ефективного спілкування: товариськість, доброзичливість і прийняття інших, адекватна оцінка партнера та вміння його зрозуміти, контактність, здатність переконувати і співпрацювати (Василенко, 2018, с. 199).

Структура професійної діяльності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту (рис. 1) складається зі змістовно й функціонально взаємопов'язаних компонентів, які визначають суспільно корисну діяльність спортивного тренера та його готовність до ефективного розв'язання завдань фізкультурно-спортивної діяльності на основі сформованих знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей (Квасниця, 2023, с. 60).

Сферою професійної діяльності фахівця фізичної культури і спорту є фізична культура, спорт, у т. ч. дитячо-юнацький, масовий, спорт вищих досягнень, професійний, спортивно-оздоровчий туризм, рухова рекреація та реабілітація, діяльність з оздоровлення населення засобами фізичної культури і спорту.

Метою професійної діяльності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту є формування у здобувачів освіти цілісної системи спеціальних знань, умінь та навичок, необхідних для успішної діяльності учителя, тренера або викладача:

- ознайомлення здобувачів освіти зі структурою і вимогами до діяльності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту;
- ознайомлення здобувачів з функціональними обов'язками тренера;
- формування у здобувачів освіти знань про необхідні професійні уміння і здібності тренера / вчителя;
- формування знань про вимоги до особистості тренера/вчителя;
- оволодіння знаннями про структуру та складники професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту;
- визначення засобів професійного вдосконалення і самовдосконалення майбутніх фахівців фізичної культури і спорту;
- оволодіння знаннями про «образ ідеального тренера / вчителя» та особистісно орієнтований стиль педагогічного спілкування;

- формування знань про зміст тренерської / вчительської творчості;
- формування знань про рефлексивне управління суперником у спорті;
- формування рефлексивного ставлення майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до своєї діяльності;
- формування знань про психологічні теорії навчання і технологію спортивного тренування;
- формування умінь і навичок педагогічної діяльності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту.

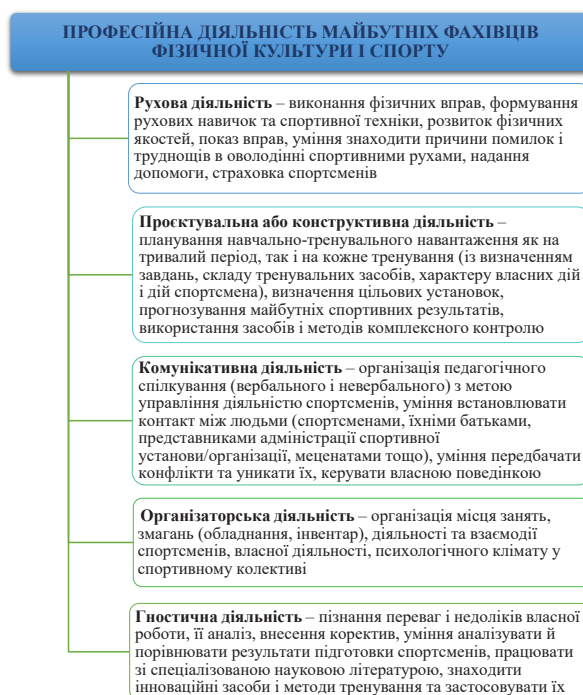

Рис. 1. Структурна схема професійної діяльності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту

Науковці Т. Ю. Круцевич, О. В. Андрєєва, М. В. Дутчак, О. Л. Благій та ін. вказують, що головна мета освітньої політики в напрямі модернізації вищої фізкультурної освіти полягає в забезпеченні якості, фундаментальності, престижності, відповідності актуальним і перспективним потребам особистості та суспільства щодо інноваційного оновлення освітньої галузі в цілому й науково обґрунтованих змін змісту, форм і методів навчання майбутніх фахівців фізичної культури і спорту.

О. А. Дубасенюк розглядає систему професійної освіти як цілеспрямовану сукупність вибірових елементів, взаємодія яких сприяє досягненню корисного результату (мети) та є основним системоутворювальним чинником. Системний підхід до проблеми стандартизації безперервної професійної освіти дозволяє розкрити організацію цієї системи й способи її функціонування, показати послідовність стадій системи й внутрішню закономірність їхньої трансформації, спроектувати шляхи досягнення кінцевого результату – якість підготовки сучасного фахівця – і виявити, як цей процес впливає на формування творчих і професійних якостей особистості (Дубасенюк, 2015, с. 7).

Покращення професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту на сучасному етапі потребує більш ефективних шляхів організації навчально-педагогічного процесу, піднесення його на сучасний технологічний рівень з використанням інноваційного підходу до навчання. Робота над удосконаленням професійної майстерності майбутніх учителів фізичної культури дала змогу встановити, що впровадженню інноваційних технологій передусє усвідомлена та продумана програма дій з організації навчально-виховного процесу та професійного навчання (Мельничук & Бойко, 2008, с. 4).

Отже, фахівці в галузі фізичного виховання і спорту постійно ведуть пошук найбільш ефективних форм і методів організації навчально-тренувальної роботи зі здобувачами вищої освіти. Оскільки сучасні реалії висувають високі вимоги до рівня професійної підготовленості майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, ведеться робота з пошуку шляхів підвищення професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту.

У формуванні професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту необхідно гармонізувати загальнокультурні, психолого-педагогічні і методичні знання, вміння, способи діяльності, посилити їх професійну спрямованість, забезпечити фундаментальність базової підготовки.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення питання підготовки фахівців фізичної культури і спорту до організації дозвілєво-рекреаційної діяльності.

Список використаної літератури

1. Квасниця І., Хіміч В., Дмитришин Н. Формування професійної майстерності майбутнього тренера-викладача у процесі фахової підготовки. *Молодь і ринок*. 2023. №4 (212). С. 58–64. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.278044>

2. Тимошенко О. В. Теоретико-методичні засади оптимізації професійної підготовки вчителів фізичної культури у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2009. 38 с.

3. Костюкевич В. Теорія і методика спортивної підготовки (на прикладі командних ігрових видів спорту) : навчальний посібник. Вінниця : Планер, 2014. 432 с.

4. Павлюк Є. О. Теоретичні і методичні засади професійного становлення майбутніх тренерів-викладачів у процесі фахової підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2017. 629 с.

5. Василенко М. М. Професійна підготовка майбутніх фітнес-тренерів у закладах вищої освіти: теорія та методика : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 524 с.

6. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога : навчальний посібник. Київ : НУФВСУ, Вид-во «Олімпійська література», 2015. 184 с.

7. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2015. 308 с.

8. Мельничук Д. Р., Бойко Д. М. Особливості формування професійної майстерності майбутніх учителів фізичної культури засобами інноваційних технологій. *Педагогіка. Психологія : зб. наук. праць*. 2008. №10. Ч. 1. Київ : Університет, 2008. 104 с.

9. Шинкарьова О. Д. Рухова активність як засіб фізичного самовдосконалення здобувачів вищої освіти. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. Полтава : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2021. №6 (344). Ч. II. С. 209–219. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-6\(344\)-2-209-219](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-6(344)-2-209-219)

10. Шинкарьова О. Д., Шинкарьов С. І. Готовність майбутніх фахівців фізичної культури і спорту до професійної діяльності. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичного виховання і спорту : колективна монографія* / гол. ред. О. В. Отравенко. Полтава : ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2023. С. 134–168. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9835>

11. Шинкарьов С. І., Шинкарьова О. Д., Полулященко Т. Л. Основні напрямки вдосконалення системи спортивного тренування. *New Trends in Science and Technology: Global Challenges. Abstracts of the 53th International scientific and practical conference*. Myśl Naukowa, Poland, Warsaw, 2023. pp. 85–89. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/Poland_060623-1.pdf

12. Шинкарьова О. Д. Спеціальні принципи в системі підготовки спортсменів. *Наука і освіта в глобальному та національному вимірах: виклики, загрози, перспективи розвитку : матеріали*

II Міжнародної науково-практичної конференції. Полтава-Лубни-Миргород, 2023. С. 185–188. URL: <https://drive.google.com/drive/u/0/folders/1uDo5GgYsZLh1QX6Q51jWeVduFedDI9sV>

13. Shynkarova O., Semyvolos L. The role of the coach in equestrian sport. *Grail of Science. Міжнародний науковий журнал*. 2023. No. 30. pp. 378–381. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.062>

14. Study of the State of Physical Fitness of Students of Medical Institutions of Higher Education by Means of Crossfit in the Process of Physical Education / Olena M. Shkola, Olena V. Fomenko, Olena V. Otravenko, Viktoriia I. Donchenko, Valeriy O. Zhamardiy, Natalia A. Lyakhova, Olena D. Shynkarova. *Acta Balneologica. Journal of the polish balneology and physical medicine association*. 2021. Vol. LXIII. No. 2(164). pp. 105–109. DOI: <https://doi.org/10.36740/ABal202102105>

References

1. Kvasnytsia, I., Khimich, V., & Dmytryshyn, N. (2023). Formuvannia profesiinoi maisternosti maibutnoho trenera-vykladacha u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of professional skills of the future trainer-teacher in the process of professional training]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 4 (212), 58–64. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.278044> [in Ukrainian].

2. Tymoshenko, O. V. (2009). Teoretyko-metodychni zasady optymizatsii profesiinoi pidhotovky vchyteliv fizychnoi kultury u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological principles of optimization of professional training of physical education teachers in higher educational institutions]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

3. Kostiukevych, V. (2014). Teoriia i metodyka sportyvnoi pidhotovky (na prykladi komandnykh ihrovyykh vydiv sportu) [Theory and methods of sports training (on the example of team sports)]. Vinnytsia: Planer [in Ukrainian].

4. Pavliuk, Ye. O. (2017). Teoretychni i metodychni zasady profesiinoho stanovlennia maibutnykh treneriv-vykladachiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Theoretical and methodical principles of professional formation of future trainers-teachers in the process of professional training]. *Doctor's thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].

5. Vasylenko, M. M. (2018). Profesiina pidhotovka maibutnykh fitnes-treneriv u zakladakh vyshchoi osvity: teoriia ta metodyka [Professional training of future fitness trainers in institutions of higher education: theory and methodology]. Kyiv: «Tsentр uchbovoi literatury» [in Ukrainian].

6. Petrovska, T. V. (2015). Maisternist sportyvnoho pedahoha [Skill of a sports teacher]. Kyiv: NUFVSU, Vyd-vo «Olimpiiska literatura» [in Ukrainian].

7. Dubaseniuk, O. A. (2015). Profesiina pedahohichna osvita: systemni doslidzhennia [Professional pedagogical education: systematic studies]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. Ivana Franka [in Ukrainian].

8. Melnychuk, D. R., & Boiko, D. M. (2008). Osoblyvosti formuvannia profesiinoi maisternosti maibutnykh uchyteliv fizychnoi kultury zasobamy innovatsiynykh tekhnolohii [Peculiarities of formation of professional skills of future teachers of physical culture by means of innovative technologies]. *Pedahohika. Psykholohiia – Pedagogy. Psychology*, 10, 1. Kyiv: Universytet [in Ukrainian].

9. Shynkarova, O. D. (2021). Rukhova aktyvnist yak zasib fizychnoho samovdoskonalennia zdobuvachiv vyshchoi osvity [Motor activity as a means of physical self-improvement of students of higher education]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical Sciences*, 6 (344), II, 209–219. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-6\(344\)-2-209-219](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-6(344)-2-209-219) [in Ukrainian].

10. Shynkarova, O. D., & Shynkarov, S. I. (2023). Hotovnist maibutnykh fakhivtsiv fizychnoi kultury i sportu do profesiinoi diialnosti [Readiness of future physical culture and sports specialists for professional activity]. *Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku fizychnoho vykhovannia i sportu –*

Modern trends and prospects for the development of physical education and sports. (pp. 134–168). Poltava: Derzhavnyi zaklad «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka». Retrieved from [in Ukrainian].

11. Shynkarov, S. I., Shynkarova, O. D., & Poluliashchenko, T. L. (2023). Osnovni napriamky vdoskonalennia systemy sportyvnoho trenuvannia [The main areas of improvement of the sports training system]. *New Trends in Science and Technology: Global Challenges. The 53th International scientific and practical conference.* (pp. 85–89). Myśl Naukowa, Poland, Warsaw. Retrieved from <https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/Poland060623-1.pdf> [in Ukrainian].

12. Shynkarova, O. D. (2023). Spetsialni pryntsyipy v systemi pidhotovky sportsmeniv [Special principles in the system of training athletes]. *Nauka i osvita v hlobalnomu ta natsionalnomu vymirakh: vyklyky, zahrozy, perspektyvy rozvytku – Science and education in global and national dimensions: challenges, threats, development prospects.* (pp. 185–188). Poltava – Lubny – Myrhorod. Retrieved from <https://drive.google.com/drive/u/0/folders/1uDo5GgYsZLh1QX6Q51jWeVduFedD19sV> [in Ukrainian].

13. Shynkarova, O., & Semyvolos, L. (2023). The role of the coach in equestrian sport [The role of the coach in equestrian sport]. *Grail of Science, 30,* 378–381. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.062> [in English].

14. Shkola, O. M., Fomenko, O. V., Otravenko, O. V., Donchenko, V. I., Zhamardiy, V. O., Lyakhova, N. A., & Shynkarova, O. D. (2021). Study of the State of Physical Fitness of Students of Medical Institutions of Higher Education by Means of Crossfit in the Process of Physical Education [Study of the State of Physical Fitness of Students of Medical Institutions of Higher Education by Means of Crossfit in the Process of Physical Education]. *Acta Balneologica. Journal of the polish balneology and physical medicine association, LXIII, 2(164),* 105–109. DOI: <https://doi.org/10.36740/ABal202102105> [in English].

Шинкарьов С. І., Шинкарьова О. Д., Брусак О. М. Формування професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей формування професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту в закладах вищої освіти. У статті зазначається, що висока професійна компетентність, кваліфікація є запорукою попиту фахівця на ринку праці. При цьому особливої значущості набуває поглиблення теоретичної загальноосвітньої, загальнонаукової та загальнопрофесійної підготовки, що пов'язано з фундаменталізацією освіти. Водночас останніми роками все більше наголошується на якості професійної підготовки, головним завданням якої є формування високопрофесійної особистості, адаптованої до реалій сучасної української дійсності, з високою мотивацією до вдосконалення власної професійної майстерності.

Покращення професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту на сучасному етапі потребує більш ефективних шляхів організації навчально-педагогічного процесу, піднесення його на сучасний технологічний рівень з використанням інноваційного підходу до навчання. Робота над удосконаленням професійної майстерності майбутніх учителів фізичної культури дала змогу встановити, що впровадженню інноваційних технологій передують усвідомлена та продумана програма дій з організації навчально-виховного процесу та професійного навчання.

Фахівці в галузі фізичного виховання і спорту постійно ведуть пошук найбільш ефективних форм і методів організації навчально-тренувальної роботи із здобувачами вищої освіти. Сучасні реалії висувають високі вимоги до рівня професійної підготовленості майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, тому ведеться робота з пошуку шляхів підвищення професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту.

У формуванні професійної майстерності майбутніх фахівців фізичної культури і спорту необхідно гармонізувати загальнокультурні, психолого-педагогічні і методичні знання, вміння, способи діяльності, посилити їх професійну спрямованість, забезпечити фундаментальність базової підготовки.

Ключові слова: фізична культура, спорт, професійна майстерність, здобувачі освіти.

Shynkarov S., Shynkarova O., Brusak O. Formation of professional skills of future physical culture and sports specialists

The purpose of the article is to substantiate the peculiarities of the formation of professional skills of future specialists in physical culture and sports in institutions of higher education.

The article notes that high professional competence and qualifications are the key to demand for a specialist in the labor market. At the same time, the deepening of theoretical general educational, general scientific and general professional training, which is connected with the fundamentalization of education, acquires special significance. At the same time, in recent years, the quality of professional training has been increasingly emphasized, the main task of which is the formation of a highly professional personality, adapted to the realities of modern Ukrainian reality, with a high motivation to improve one's professional skills.

Improving the professional training of future physical culture and sports specialists at the current stage requires more effective ways of organizing the educational and pedagogical process, raising it to a modern technological level using an innovative approach to education. Work on improving the professional skills of future physical education teachers made it possible to establish that the introduction of innovative technologies is preceded by a conscious and well-thought-out program of actions on the organization of the educational process and professional training.

Specialists in the field of physical education and sports are constantly searching for the most effective forms and methods of organizing educational and training work with students of higher education, which set high requirements for the level of professional preparation of future specialists in institutions of higher education and their work on finding ways to improve the professional skills of future specialists physical culture and sports.

In the formation of professional skills of future specialists in physical education and sports, it is necessary to harmonize general cultural, psychological-pedagogical and methodical knowledge, skills, methods of activity, to strengthen their professional orientation, to ensure the fundamentality of basic training.

Key words: physical culture, sport, professional skill, education seekers.

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА ТА НАВЧАННЯ

УДК 37.016:74]:75.058

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-41-46

Дігтяр Наталія Миколаївна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,

доцентка кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

natadigtiar@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1118-8948>

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ КОЛІРНОЇ ГАМИ ТА КОЛІРНОЇ ТОНАЛЬНОСТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ МИСТЕЦЬКИХ ЗВО

Мистецтво було і залишається надійним засобом удосконалення людини, її морального та духовного розвитку, сприяє гармонізації особистості. Живопис у системі мистецької освіти – базова навчальна дисципліна в підготовці майбутніх художників образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Навчання живопису здобувачів освіти мистецьких закладів вищої освіти (ЗВО) ґрунтується на теоретичних положеннях кольорознавства, його термінах та поняттях. Важливим у навчанні живопису є формування у студентів цілісного сприйняття кольору, вивчення його основних характеристик; розуміння тону, форми об'єктів через колір; уміння створювати колірні гармонії, оволодіваючи площиною твору, та доносити до глядача свої ідеї засобами кольору.

Колір має велике значення в житті людини, він впливає на зміни настрою, емоцій, фізичного самопочуття тощо і є предметом переважно психологічних досліджень та аналізу його сприйняття.

Проте вирішення цих питань неможливе без розуміння таких понять, як колірний контраст, гармонійна система колірних рядів, співвідношення кольорів, колірна гамма, колірна тональність. Це є термінологією образотворчої грамоти, а отже, її варто досліджувати з позицій живопису та кольорознавства.

У запропонованій роботі колір розглянуто в композиційно-художньому аспекті та проаналізовано особливості його вивчення на заняттях із живопису студентами мистецьких ЗВО. Визначено загальні відмінності та можливості таких характеристик кольору, як колірна гармонія та колірна тональність, межі їх змін, реакцію кольорів на ці зміни, вплив на об'ємно-просторову площину та роль кольору в живописному творі.

До визначення місця й ролі кольору в художньому творі в різних аспектах зверталися мислителі Давньої Греції, творці епохи Відродження, художники Нового часу та модерної доби (Сократ, Платон, Вітрувій, Леонардо да Вінчі, В. Кандинський, К. Юнг, К. Малевич, Р. Арнхейм, В. Кабо, Й. Іттен та інші). Але і сьогодні ця проблема залишається актуальною та вартою подальших мистецьких розвідок.

Сучасні науковці, в тому числі й вітчизняні (І. Бондар, В. Кардашов, Б. Гройс, Р. Гнідець, М. Кириченко, Г. Почепцов, С. Прищенко, В. Прокопенко, Т. Саттон, Б. Фрейзер), спираючись на досвід дослідників різних епох, активно вивчають і систематизують питання колірних контрастів, гармонії кольорів, оптичні та психологічні основи їх сприйняття, явища послідовного й одночасного контрастів та питання, пов'язані з ними тощо.

Слід зазначити, що в сучасній українській мистецькій науці проблема характеристик кольору представлена досить стисло в деяких практичних посібниках з теорії кольорознавства і стосу-

ється здебільшого творчості окремих живописців та дизайнерів. Зокрема, недостатньо представлено в мистецькій науці проблему особливостей вивчення таких характеристик кольору, як колірна гама та колірна тональність, із майбутніми художниками, що й зумовлює тему цього дослідження. Метою статті є дослідження основних характеристик кольору, особливостей вивчення колірної гами та колірної тональності здобувачами освіти мистецьких ЗВО.

Теоретичний аналіз наукових праць дає розуміння поняття «колір» як індивідуальної характеристики сприйняття світлової хвилі, що ґрунтується на можливості людського ока розрізняти електромагнітні випромінювання довжиною хвиль у межах певного видимого діапазону. Наші очі – один із найдосконаліших інструментів, створених природою. За дослідженнями науковців відомо, що в спокійному стані очі людини можуть розрізняти тисячі відтінків кольорів. Проте іноді сприйнятий людським оком колір залежить не тільки від його спектру, а й від психофізіологічного стану людини (Прищенко, 2009 с. 82).

В образотворчому мистецтві, зокрема в живописі, художнику потрібно не тільки вірно передати колір у творі, а і використати його характеристики для більш ефективного втілення задуманого образу. Тому важливо вчити здобувачів освіти мистецьких ЗВО досліджувати не тільки властивості самого кольору, а і його вплив на психіку людини, її емоції, настрій та почуття, передавати інформацію глядачу через зображення за допомогою кольору.

Варто зазначити, що художники-живописці створюють колірні композиції, використовуючи так зване колірне коло. Це систематизована схема пропозицій поєднання кольорів, яка в доступній формі дозволяє вивчити основні закони та принципи колірних сполучень, і є дуже зручною для вивчення кольорознавства, живопису зі здобувачами мистецьких спеціальностей. Вона була створена теоретиком та практиком у галузі візуального мистецтва – Й. Іттенем на основі запропонованого колірного кола І. Ньютона.

У контексті вивчення теоретичних засад проблеми кольору та його характеристик варто відзначити, що дослідники розрізняють кольори спектральні й несектральні, які людиною можуть сприйматися по-різному під час спостереження світла з однією довжиною хвилі у видимому спектрі або з відносно вузькою ділянкою довжин хвиль. Кожна окрема довжина хвилі видимого світла сприймається як деякий спектральний колір, у безперервному спектрі; кольори з досить близькими довжинами світла оком не розпізнаються.

Отже, спектральні кольори – це такі, як червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, блакитний, синій і фіолетовий. Несектральні – малиновий, брунатний тощо. Разом із тим кольори розподіляють на хроматичні та ахроматичні. Хроматичними кольорами називають усі кольори спектру, а також усі допоміжні кольори, що утворює спектр, з їхніми відтінками та кольоровими переходами. Ахроматичні кольори – усі відтінки сірого, тобто градієнти від чорного до білого. Проте базовим у вивченні живопису та кольорознавства є поняття «палітра кольорів». Це низка гармонійно взаємопов'язаних відтінків кольору в образотворчому й декоративному мистецтві (Кириченко, 2002, с. 102).

Слід зауважити, що коли йдеться про колір та його характеристики, передусім ми уявляємо колірну гармонію, оцінюємо враження від взаємодії двох або більше кольорів. Така колірна зв'язка допомагає сприймати кольори в гармонічній рівновазі, адже колірна гармонія – це рівновага, симетрія колірних сил у живописному творі, вона є найпривабливішим та найефективнішим способом організації візуального простору в картині. Коли кольори у творі чи композиції візуально організовані гармонійно, глядачі почуваються врівноважено, спокійно, приємно, тоді як дисгармонія в поєднанні кольорів може дати відчуття хаосу та відрази. Комбінуючи досить обмежену кількість кольорів у сусідстві або в нашаруванні, варіюючи манеру накладення фарби від щільно пастонової до прозоро лесувальної, художник досягає свого задуму та емоційного впливу твору на глядача (Печенюк, 2009, с. 20).

Варто зазначити, що колір у живописі має безліч характеристик, які за їх загальними ознаками науковці об'єднали у дві групи. До першої групи відносять основні властивості кольору,

друга включає властивості, що зумовлюють його психофізіологічну дію. Ці групи, а також явища, пов'язані із впливом та сприйняттям кольору, і становлять предмет кольорознавства та служать засобами створення живописної композиції.

Аналіз процесів сприйняття та розрізнення кольорів на основі знань фізики, фізіології, психології, філософії, естетики, історії мистецтва, культурології є предметом вивчення кольорознавства і складається з фізичної теорії кольору, теорії колірного зору, теорії вимірювання та кількісного вираження кольору.

На заняттях із живопису здобувачі освіти мистецьких ЗВО вже з перших практичних занять знайомляться з основними поняттями живопису – колірною гамою і колірною тональністю. Ці поняття взаємопов'язані, але різні за змістом. Колірна гама – це сукупність різних локальних кольорів, вибраних для вирішення певної композиційної задачі з урахуванням характеру їх психофізіологічного впливу на глядача. Тобто мова кольору – це основа контексту твору.

Слід наголосити, що залежно від переважання кольорів конкретного психофізіологічного впливу на людину колірні гами характеризують як теплі, холодні й нейтральні, що складаються переважно з малонасичених або ахроматичних кольорів. Психофізіологічна характеристика допускає і таку класифікацію, як гама легких або важких, активних або нейтральних, збуджувальних або заспокійливих кольорів тощо. Крім того, колірна гамма може характеризуватися як хроматична або ахроматична, світла або темна, яскрава або тьмяна. Колірні гами у своєму різноманітті можуть містити безліч варіантів кольору – його відтінки, тони та нюанси, залежно від творчого задуму художника.

Майбутні художники на заняттях із живопису, працюючи над натюрмортом, пейзажем, живою натурою, з'ясовують, що склад гами митець підбирає за враженнями, які він хоче викликати у глядача, проте потрібно дотримуватися відповідності колористики із заданою натурною постановкою.

Спираючись на дослідження науковців, констатуємо, що в живописі ступінь впливу деяких кольорових гам настільки значний, що іноді їх вибір спеціально обумовлюється, щоб переконливіше розкрити образи у творі. Студентам варто пам'ятати, що правильність вибору колірної гамми особливо важлива. Порівняні разом у площинній, об'ємній або просторовій композиції, кольори виглядають інакше, ніж кожен окремо. З кольорів локальних вони перетворюються на кольори взаємозумовлені, підпорядковані один одному. Така зміна відбувається в силу оптичних закономірностей колірних поєднань та колірного розмаїття твору (Прищенко, 2009, с. 143). Саме тому важливо навчити майбутніх художників попередньо створювати колірні ескізи постановки, де на невеликому форматі можна вирішити основні живописні задачі й надалі у своїй роботі орієнтуватися на ескізне вирішення колориту твору.

Умови освітлення, безперечно, впливають на сприйняття кольору. Так, тепла колірна гама, вибрана за стандартного джерела світла, за іншого освітлення може виглядати як холодна, і навпаки. На заняттях із живопису можна запропонувати здобувачам освіти виконати завдання на створення різних кольорових гам в одному і тому ж натюрморті або ж на створення колірної гами, що здатна створювати в композиції враження загальної – сіро-блакитної, червоно-коричневої, рожевої, фіолетової тощо. Для цього кольори гами спеціально потрібно підбирати та відповідно розміщувати на площині. Від задуму художника залежить, який психологічний вплив на глядача буде мати живописний твір. Варто доносити до здобувачів вищої мистецької освіти, що живописець для досягнення своєї ідеї використовує площину картини та фарби, проте емоційну силу твору визначає він сам.

На відміну від колірної гамми, колірна тональність досягається: у найпростішому випадку складанням гами з одного кольору з будь-якою кількістю відтінків, зокрема за світлом або насиченістю; близькістю за кольором усіх кольорів гами; вирішальною перевагою в колірній гамі одного колірного тону, що домінує за площею; кількістю кольору; насиченістю та чисто-

тою; кількісним переважанням (Пасічний, 2003, с. 186). Тобто колірна тональність показує, скільки сірого додали до чистого кольору.

Вирішальне значення колірної тональності належить кольоровості освітлення. Таким чином, колірна тональність композиції – це сумарний колірний вигляд, загальний колірний характер або ж сумарне відчуття від колірної множинності. Тональність, поєднання основних тонів у мистецькому творі може означати, який колір переважає в композиції, що у свою чергу створює відповідну емоційну настроєність. Наприклад, світла картина має домінуючий високий регістр, а домінуюча темна – низький. Це поняття, пов'язане з терміном колірного тону, адекватно колориту в живопису або ж, наприклад, інтонації в мовленні людини.

Тональне поєднання кольорів – важлива закономірність, що створює цілісність поєднання, що виключає хаотичність і строкатість сполучень кольорів у мистецькому творі. Кожна колірна гама містить багато колірних тональностей. Наприклад, фрескам давньоруських храмів властива цілісна колірна тональність за широкою палітри кольорів. Така цілісність кольорового сприйняття у живописі, загальна колірна гама та колірна тональність – одна з найважливіших закономірностей побудови гармонії та художнього образу будь-якого твору.

До завдань, які би сформулювали у здобувачів освіти мистецьких ЗВО фахові компетентності питань колірної гами та колірної тональності, на заняттях із живопису можна запропонувати такі: створення ескізів натюрмортів у теплій гамі – червоних, помаранчевих, жовтих, жовто-зелених колоритах та похідних від них; у холодній гамі – частково пурпурових, фіолетових, синіх, блакитних, блакитно-зелених колоритів.

Наступним завданням можна запропонувати із цих ескізів вибрати один і на його основі створити натюрморт у певній кольоровій гамі з різноманітним тональностям. Під час написання портрету, фігури людини студентам варто пам'ятати, що недостатньо живописно прописати головний об'єкт композиції, потрібно не забувати про кольорове оточення фігури, колір тла композиції, які впливають на візуальне сприйняття, підкреслюють чи навпаки послаблюють домінування фігури у творі. Вдало підібрана колірна гама з відтінками колірних тональностей – запорука майстерного живописного твору.

Ці завдання допоможуть здобувачам зрозуміти, що в композиції можуть одночасно бути дві й більше тональності, що утворюють групи з різним характером переходу однієї в іншу, що часом створює велику колірну напругу. Утворення гармонійних переходів однієї тональності в іншу добре проглядається в гармонійній системі рядів, що ґрунтується на ритмі. Особливо ефектно виглядають декоративні переливи різних тональностей, створених під впливом кольорового освітлення.

Іноді можуть існувати спалахи дуже яскравих кольорів на тлі загальної тональності, не порушуючи її. Градація тональностей – активний засіб, що формує сприйняття простору і цілісний художній образ будь-якого твору. Колірна тональність несе в собі ту інформацію, яка за задумом митця у творі є важливою для комунікації з глядачем, а отже, колірна тональність відчувається як сенсорне враження. Проте важливо враховувати, що сприйняття кольору може бути доволі суб'єктивним, оскільки відображається в мозку людини, яка є безпосереднім глядачем твору мистецтва (Піскунов, 2009, с. 188).

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити певні висновки. Колір має велике значення в житті людини, він є популярним предметом психологічних досліджень аналізу його сприйняття. Колірна гама та колірна тональність є одними з головних інструментів створення образу в художньому творі, вони продовжують активно застосовуватися художниками у творчій діяльності в різних варіаціях, залежно від авторського задуму.

Різнорозмірність колірних гам та колірних тональностей залежить від насиченості, світла, освітлення предметів, розташування кольорів у композиції тощо. Розв'язання здобувачами освіти мистецьких ЗВО питань колірного контрасту, гармонійної системи колірних рядів, спів-

відношення кольорів у колірних гамах, колірної тональності допоможуть у майбутньому на практиці використовувати набуті знання задля виконання власних авторських творчих робіт.

Викладеними в статті результатами аналізу дослідження кольорової гамми та колірної тональності проблема не вичерпується, але вони є підґрунтям для подальшого продуктивного вивчення даної теми. Матеріали статті допоможуть здобувачам освіти мистецьких ЗВО, художникам-практикам, мистецтвознавцям для аналізу творів живопису, практичних та теоретичних кольорознавчих досліджень.

Список використаної літератури

1. Кириченко М. А., Кириченко І. М. Основи образотворчої грамоти: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Вища шк., 2002. 190 с.
2. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво: словник-довідник. Тернопіль : Навч. кн. Богдан, 2003. 216 с.
3. Печенюк Т. Кольорознавство. Київ : Грані-Т, 2009. 192 с.
4. Піскунов Є. Практичні аспекти кольорознавства в навчальному процесі: використання обмеженої палітри. *Українська академія мистецтва*. 2018. № 27. С. 188–192. DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.27.2018.188-192>
5. Прищенко С. В. Кольорознавство: навчальний посібник ; за ред. проф. Є. А. Антоновича. Київ : ДАККиМ, 2009. 376 с.

References

1. Kyrychenko, M., & Kyrychenko, I. (2002). *Osnovy obrazotvorchoyi hramoty* [Basics of visual literacy]. 2-he vyd., pererob. i dopov. K.: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
2. Pecheniuk, T. (2009). *Koloroznavstvo* [Color science]. Kyiv: Hrani-T [in Ukrainian].
3. Pasichniy, A. (2003). *Obrazotvorche mystetstvo: slovnyk-dovidnyk* [Visual arts: a reference dictionary]. Ternopil: Navch. kn. Bogdan [in Ukrainian].
4. Piskunov, Ye. (2018). *Practychni aspekty koloroznavstva v navchalnomy protzesi: vykorystannia obmezsenoi palitry* [Practical aspects of color science in the educational process: the use of a limited palette]. *Ukrainska akademiia mystetstva – Ukrainian Academy of Arts*, 27, 188–192. DOI: <https://doi.org/10.33838/naoma.27.2018.188-192> [in Ukrainian].
5. Pryshenko, S. (2009). *Koloroznavstvo* [Color science]. Kyiv: DAKKiM [in Ukrainian].

Дігтяр Н. М. Особливості вивчення колірної гами та колірної тональності зі студентами мистецьких ЗВО

Статтю присвячено актуальній проблемі підготовки фахівців образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, зокрема вивченню живопису та кольорознавства здобувачами освіти мистецьких ЗВО. Автор розглядає такі базові поняття образотворчої грамоти, як колірна гама, колірна тональність та особливості їх вивчення майбутніми художниками.

Виявлено, що в сучасній науці недостатньо представлена проблема вивчення здобувачами освіти мистецьких ЗВО характеристик кольору. Проте важливим у навчанні живопису та кольорознавства є формування у студентів цілісного сприйняття кольору, розуміння тону, форми об'єктів через колір, вміння створювати колірні гармонії, оволодіваючи площиною твору та вміння здобувачами вищої освіти доносити до глядача свої ідеї засобами кольору. Підкреслено, що на заняттях із живопису здобувачі освіти мистецьких ЗВО вже з перших занять знайомляться з основними поняттями кольорознавства – колірною гамою і колірною тональністю.

Досліджено різні характеристики кольору, спільне та відмінне в поняттях «колірна гама» та «колірна тональність». Наведено приклади практичних завдань, які сприяють якнайкращому вивченню колірної гами та колірної тональності майбутніми художниками.

Наголошено, що колірна гамма та колірна тональність є одними з головних інструментів створення образу в художньому творі та застосовуються художниками залежно від авторського задуму. Підкреслено, що різноманітність колірних гам та колірних тональностей у живописі залежить від насиченості, світла, освітлення предметів, розташування кольорів у композиції тощо.

Виявлено, що розв'язання здобувачами освіти мистецьких ЗВО питань колірної контрасту, гармонійної системи колірних рядів, співвідношення кольорів у колірних гамах, колірної тональності допоможуть у майбутньому на практиці використовувати набуті знання задля якісного виконання власних авторських живописних творів.

Ключові слова: колірна гамма, колірна тональність, живопис, здобувачі вищої мистецької освіти, особливості вивчення кольору.

Dihtyar N. Peculiarities of studying color gamut and color tonality with students of art universities

The article is devoted to the actual problem of training specialists in fine and decorative arts, in particular, the study of painting and color science by students of higher primary institutions. The author examines such basic concepts of visual literacy as color gamut, color tonality and the peculiarities of their study by future artists.

It was found that the problem of studying the characteristics of color by students of art universities is not sufficiently presented in modern science. However, in teaching painting and color science, it is important to form a holistic perception of color in students, to understand tone, the shape of objects through color, the ability to create color harmonies, mastering the plane of the work, and the ability of students to convey their ideas to the viewer by means of color. It is emphasized that in painting classes, students of art universities get acquainted with the basic concepts of color science – color gamut and color tonality – from the very first classes.

Various characteristics of color, common and different in the concepts of “color gamut” and “color tonality” have been studied. Examples of practical tasks are given that contribute to the best possible study of the color gamut and color tonality by future artists.

It is emphasized that the color scale and color tonality are one of the main tools for creating an image in artistic works and are used by artists depending on the author's intention. It is emphasized that the variety of color gamuts and tonalities in painting depends on the saturation, lightness, lighting of objects, arrangement of colors in the composition, etc.

It was found that solving the issues of color contrast, the harmonious system of color series, the ratio of colors in color gamuts, and color tonality by students of art universities will help in the future in practice to use the acquired knowledge for the high-quality performance of one's own artistic works.

Key words: color gamut, color tonality, color, students of art universities, peculiarities of study.

УДК 159.923-056.32(045)

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-47-52

Карасєвич Сергій Анатолійович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики спорту
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна.
sergei.karasevich77@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3592-6503>

Карасєвич Марина Петрівна,

викладач циклової комісії фізичного виховання і методик
КЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж імені Т. Г. Шевченка
Черкаської обласної ради»,
м. Умань, Україна.
fedeka198233@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5009-9497>

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА САМОКОНТРОЛЬ ОСОБИСТОСТІ

Здоров'я людини – щастя.

Найбільше щастя полягає в пречудовій мудрості.

Людське щастя розкривається в розсудливості та цнотливості.

Насолода людини – в діяльності, а фізичний стан має поєднуватися з душевною активністю.

Аристотель

У сучасних умовах проблема забезпечення та збереження психологічного здоров'я особистості набуває все більшого значення. Нестабільність соціально-економічного розвитку суспільства, поглиблення національних криз, військове вторгнення в Україну, епідемія COVID-19, необхідність освоєння нових соціальних ролей викликають безліч протиріч, посилюють страх, невпевненість, тривогу і розгубленість. Динамічність і суперечливість сучасного світу мають значний вплив на людину, обмежуючи її особистий простір і негативно впливаючи на її психологічне здоров'я.

Питання збереження та гармонізації психологічного здоров'я сучасної людини сьогодні є життєво важливим і має соціальне значення. Сьогодні, через тривале перебування України в стані військового конфлікту, більшість наших співвітчизників перебувають у стані хронічного стресу. Сучасна психіка відчуває потужні негативні соціальні та політичні впливи. Такі ситуації, як реальна загроза життю, втрата роботи, вимушена міграція та переміщення, розлука зі сім'єю призводять до хронічної психічної втоми та розвитку дисгармонійного психологічного здоров'я серед населення. Проявами такої дисгармонії є психосоматична дисфункція, розлади сну, тривожність, панічні атаки, втрата самоконтролю, відчуття страху, гніву та ненависті до ворогів, нездатність подолати егоїзм та побудувати конструктивні стосунки, депресія та відчуття безглуздості та марності життя. Втрата психологічного здоров'я суттєво впливає на якість життя людини та негативно позначається на її працездатності.

Так, складні умови життя та праці, хронічний стрес, страшні новини з фронту, тривога щодо можливості воз'єднання сім'ї та переходу до мирного життя, а також високоінтенсивна праця за неадекватну заробітну плату є причинами того, що значна кількість сучасних дорослих українців мають ознаки погіршення психологічного здоров'я (Павлик, 2022, с. 4).

Психологічне здоров'я та розвиток самоконтролю стали предметом вивчення психології в другій половині ХХ століття. Науковцям вдалося розмежувати поняття «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я», з'ясувати їх зв'язок з різними психологічними феноменами та дослідити різні їх аспекти: І. Дубровіна вивчала критерії психологічного здоров'я, І. Коцанта, М. Мушкевич систематизували знання та психологію здоров'я людини; І. Торкунова, Г. Ложкін, О. Носковата, І. Бех визначили критерії психологічного здоров'я та навели приклади взаємозв'язку між самоконтролем, стресостійкістю та психічними процесами.

Метою статті є здійснення аналізу науково-практичних і теоретичних напрацювань із проблеми здоров'я, психологічного здоров'я та критеріїв психологічного здоров'я особистості, а також таких понять, як самоконтроль та розвиток стресостійкості.

Визначення здоров'я, розроблене ВООЗ, найбільше відповідає моделі ціннісного суспільства, підкреслюючи, що найбільша цінність – повноцінне людське життя – визначається здоров'ям. Насолода життям передбачає міцне здоров'я. Цінність людського життя є абсолютною, оскільки вона є єдиною умовою і критерієм існування будь-якої іншої цінності. Здоров'я людини залежить від багатьох причин, в основі яких лежать соціальні та психологічні передумови і фактори.

Основними факторами здоров'я є:

- спосіб життя – 50–55%;
- зовнішнє середовище – 20–25%;
- генетична схильність – 15–20%;
- медичне обслуговування – 8–10%.

Однак якщо людина навчиться усвідомлювати та контролювати свою поведінку, емоції та думки, вона зможе контролювати та підтримувати оптимальну вагу, гармонізувати сімейні та сексуальні стосунки, позбутися звичок, які заважають повноцінному життю (Толкуновата & Гринь, Смолярта, Голець, 2018, с. 13).

Батьком психології здоров'я вважається видатний американський психолог Джозеф Матталаццо, а її батьківщиною – США; назва, запропонована Д. Матталаццо, є загальноприйнятою і цитується в текстах. Саме поняття психології здоров'я зазвичай визначається так: психологія здоров'я – це зміцнення і збереження здоров'я; профілактика і лікування хвороби; розпізнавання етіологічних і діагностичних корелятивів здоров'я, хвороби і подібних дисфункцій; аналіз й оптимізація систем охорони здоров'я; конкретний і освітній внесок психології як дисципліни у формування політики охорони здоров'я. Це інтеграція академічного, наукового та професійного внеску (Sheridan & Matarazzo, Boll, Perry, Weiss, Belar, 1998).

Наукову категорію «психологічне здоров'я» було введено І. В. Дубровіною (1991) і визначено як динамічну сукупність психічних характеристик особистості, що гарантують гармонію між потребами індивіда і суспільства та є необхідною умовою орієнтації особистості на досягнення її життєвих завдань. Для визначення норм психологічного здоров'я важливо мати певні особистісні характеристики, які гарантують не лише успішну адаптацію, а й продуктивне зростання людини для себе та суспільства через саморозуміння, самоприйняття та самовдосконалення (Ярема, 2015, с. 106–113).

Психологічне здоров'я – це складне, багаторівневе утворення, що презентує гармонійний тілесно-душевно-духовний стан особистості, основою якого є баланс між внутрішніми процесами (духовними, соціальними, емоційними, вольовими, інтелектуальними, соматичними), між людиною та світом загалом (Павлик, 2020). Основні функції психологічного здоров'я – це підтримка динамічного балансу між людиною й середовищем, що вимагає мобілізації особистісних ресурсів, адаптаційних можливостей, актуалізації духовного потенціалу.

Психологічне здоров'я є підґрунтям особистісної стійкості та психологічного імунітету людини в ситуаціях соціально-економічних, політичних, екологічних криз. Воно зумовлює конструктивність особистісного розвитку.

Основними проявами психологічного здоров'я особистості виступають:

- духовна спрямованість (орієнтація на реалізацію вищих цінностей, усвідомленість сенсу життя, творча самоактуалізація особистості);
- розвинена самосвідомість (адекватна самооцінка, готовність до самовизначення й морального вибору, розвиненість моральних ставлень та когнітивних здібностей);
- соціальна адаптація (уміння жити серед людей, справлятися з проблемами);
- повноцінна саморегуляція, стресостійкість, самоконтроль, емоційна стабільність, фрустраційна толерантність, почуття особистісного благополуччя;
- здоровий спосіб життя, енергійність, активність, гарні почуття, настрої (Павлик, 2022, с. 6).

Значна кількість науковців, опрацювавши наукові джерела з проблем психологічного здоров'я, виділили такі його критерії:

1. Усвідомлення відповідальності за своє життя, зокрема завласне здоров'я.
2. Самопізнання як аналіз себе.
3. Саморозуміння та прийняття себе, процес внутрішньої інтеграції.
4. Уміння жити сьогоднішнім.
5. Свідомість індивідуального буття і, як наслідок, усвідомлено вибудована ієрархія цінностей.
6. Здатність до розуміння, слухання та прийняття інших (Коцан & Ложкін, Мушкевич, 2011).

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу наукової літератури, можемо стверджувати, що серед критеріїв психологічного здоров'я основними є такі:

- серед властивостей особистості: оптимізм, зосередженість, урівноваженість, етичність, адекватний рівень вимог (домагань), почуття обов'язку, впевненість у собі, невразливість до образ (уміння позбавлятися образ), працелюбство, незалежність, природність, відповідальність, почуття гумору, доброзичливість, терпимість, самоповага, самоконтроль;
- серед психічних станів: стійкість, зрілість почуттів, володіння негативними емоціями, вільний природний прояв почуттів та емоцій, здатність радіти, збереження звичного оптимального самопочуття;
- серед психічних процесів: адекватне сприйняття самого себе; здатність до логічного оброблення інформації; критичність мислення; креативність; знання себе; дисципліна розуму (Толкунова & Гринь, Смоляр, Голець, 2018).

Серед психологічних механізмів, що забезпечують психічне здоров'я, самоконтролю належить керівна роль. За своєю суттю самоконтроль спрямований на запобігання будь-якому порушенню рівноваги. Самоконтроль задіяний в усіх видах діяльності людини: ігрова, навчальна, трудова, наукова, спортивна й ін. Самоконтроль пронизує всі психічні явища, притаманні людині (процеси, стани, властивості).

- психічні процеси: відчуття, сприйняття, увага, мислення та ін.;
- самоконтроль людини за власним психічним станом: самоконтроль емоційної сфери;
- самоконтроль як властивість людини, яка в результаті виховання і самовиховання стала рисою її характеру (Толкунова & Гринь, Смоляр, Голець, 2018, с. 101).

Спад рівня тривоги в дужої людини може здійснюватися за рахунок поліпшення тимчасового покладання надій з майбутнього на сьогоднішнє.

Одним із чинників гармонізації психологічного здоров'я є цілеспрямований розвиток самоконтролю й стресостійкості. Самоконтроль змушує людину робити те, що необхідно, хоча й не хочеться, і допомагає протистояти як тиску з боку інших людей, так і власним слабкостям (Павлик, 2022, с. 7).

Самоконтроль є тією дуже важливою рисою характеру, що допомагає людині керувати самою собою, власною поведінкою, зберігати здатність до виконання діяльності в найбільш несприятливих умовах. Людина з розвинутим самоконтролем уміє за будь-яких, навіть надзвичайних, обставин підкорити свої емоції голосові розуму, не дозволити їм порушити організований лад її психічного життя. Основний зміст цієї властивості становить робота двох пси-

хологічних механізмів: самоконтролю і корекції (впливу) (Толкунова & Гринь, Смоляр, Голець, 2018, с. 103).

Якщо самоконтроль фіксує факти неузгодженості, то цей результат є поштовхом до запуску механізму корекції, спрямованого на зменшення, стримування емоційного вибуху, на повернення емоційного реагування в нормальне русло. Людина за допомогою спеціальних прийомів самовпливу (самопереконавання, самонавіювання тощо) прагне запобігти порушенню емоційної рівноваги. У цьому сенсі можна говорити про особливий тип поведінки людей, що проявляється в передбачливості, розсудливості, самоконтролі (Круцевич, 2008).

Основою самоконтролю особистості є воля – це психічний процес, що викликає активність людини і спонукає переборювати перешкоди. Це вміння управляти своїм життям, здатність ставити мету, планувати цілеспрямовані дії й докладати зусилля для її досягнення. Воля допомагає переборювати зовнішні й внутрішні перешкоди (лінощі, страхи, нездатність сконцентруватися, активно діяти). Вона зумовлює розвиток самоконтролю, організованості, терплячості, рішучості й стресостійкості. Вольовий самоконтроль має бути спрямованим на самовиховання.

Тому перший етап – навчитися контролювати потік своїх думок, почуттів і бажань: контролювати вибухи гніву й агресії (якщо ми безконтрольно виражатиме свої почуття, це навряд чи принесе нам користь).

Наступний етап – це контроль над сприйняттям. У кожній ситуації треба шукати не те, чим вона вам не подобається, а те, чому вона може навчити.

Самоконтроль розвивається, як у спорті – через тренування. Часто ми не можемо змусити себе щось зробити тому, що переоцінюємо складність роботи. Нерідко бажання працювати приходить тоді, коли ви щось починаєте робити. У житті не існує випадків, коли велика перемога була б досягнута легкими зусиллями. Перемагають ті, чий вольові зусилля дозволяють не відхилитися від мети. Ніщо так не загартовує самоконтроль, як невдачі й поразки.

Існують такі види самоконтролю (Бех, 1995): самонаказ, самонастрій, саморегуляція, самокоректування, самостимуляція.

Тож розвивати самоконтроль важливо, але не менш важливо доповнити його розвитком розуму й мудрості. Існує різниця між завзятістю й упертістю: завзятість – це прояв сили волі, а впертість – навпаки: невміння управляти своїми пристрастями. У першому випадку – це мужня людина, в іншому – вперта.

Самоконтроль – це «морально-психологічний м'яз», який може бути розвинутий до своєї досконалості. Наприклад: фізичні вправи можуть бути ефективними, якщо їх використовувати з метою виховання волі. Самоконтроль сприяє розвитку стресостійкості, що проявляється в терплячості, самовладанні. Стресостійкість дозволяє залишатися спокійним в умовах стресу, переборювати труднощі, контролювати свої емоції, проявляючи витримку й такт.

Самоконтроль органічним чином вбудовується в загальну позицію виконання рухової навички, ніби зливаючись в одне безперервне ціле з його змістом. При цьому процес реалізації рухової навички і включеного в нього самоконтролю протікає неусвідомлено. У цьому випадку спроба додаткового, навмисного самоконтролю з метою переконатися, а чи все у здійсненні навички робиться як слід, тобто чи відбувається все своєю чергою і чи правильно при цьому виконується, може виявитися зайвою та просто шкідливою, оскільки за нею, як правило, випливає збій у роботі вже добре налагодженого механізму. Надмірна напруга, перевтома, стан емоційного стресу, монотонність у роботі призводять зазвичай до ослаблення самоконтролю (Тимофієва & Двіжона, 2009, с. 35–36).

Слід зазначити, що на передачу функцій самоконтролю впливають особистісні характеристики людини, як-от тип нервової системи, екстраверсія чи інтроверсія, спрямованість особистості (мотивація), тривожність, відповідальність, дисциплінованість, самооцінка, впевненість і не впевненість у собі.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що здоров'я є найбільшою цінністю людини і характеризує не тільки її стан, але й життєві стратегії. Ураховуючи, що психологічне здоров'я – це динамічний стан внутрішньої рівноваги в різних сферах життєдіяльності людини, можна зрозуміти, що природні та соціальні чинники визначають ставлення людини до себе, сприяють особистісному розвитку та гарантують ефективність і успішність її життя і діяльності.

Психологічне здоров'я реалізується в соціальному, емоційному та духовному благополуччі і є ключовою потенційною передумовою для задоволення життєво важливих потреб особистості, досягнення її цілей та адекватної й оптимальної взаємодії з людьми та соціальним середовищем.

Таким чином, самоконтроль є важливою особистісною рисою, яка допомагає людині керувати собою, бере активну участь у процесі психічного функціонування і певною мірою залежить від особистісних особливостей.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ : Україна: Віта, 1995. 202 с.
2. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини. Луцьк : РВВ Вежа Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. 430 с.
3. Павлик Н. В. Психологічне здоров'я як передумова конструктивного особистісного розвитку педагога. *Психологічне здоров'я*. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2020. Вип. 1. С. 83–109. URL: <http://maup.com.ua/assets/files/psihologz/2020-2/ph-2020-2.pdf>
4. Павлик Н. В. Розвивальна програма для дорослих: «Гармонізація психологічного здоров'я особистості» : практич. посіб. Київ : ФОП Паливода А. В., 2022. 111 с.
5. Теорія і методика фізичного виховання : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту : у 2 т. / за ред. Т. Ю. Круцевич. Київ : Олімпійська література, 2008. Т. 1. 391 с.; Т. 2. 366 с.
6. Тимофієва М. П., Двіжона О. В. Психологія здоров'я : навчальний посібник. Чернівці : Книги – XXI, 2009. 296 с.
7. Психологія здоров'я людини : навч. посіб. / І. В. Толкунова та ін. Київ, 2018. 156 с.
8. Ярема Н. Ю. Психологічне здоров'я особистості. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 106–113.
9. Sheridan E. P., Matarazzo J. D., Boll T. J., Perry N. W., Weiss S. M., Belar S. D. Post-Doctoral Education and Training for Clinical Service Providers in Health Psychology. *Health Psychology*. 1998. № 7. pp. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1037/0278-6133.7.1.1>

References

1. Bekh, I. D. (1995). Vid voli do osobystosti [From will to personality]. K.: Ukraina: Vita [in Ukrainian].
2. Kotsan, I. Ya., Lozhkin, H. V., & Mushkevych, M. I. (2011). Psykholohiia zdorovia liudyny [Health psychology of human]. Lutsk: RVV Vezha Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
3. Pavlyk, N. V. (2020). Psykholohichne zdorovia yak predumova konstruktyvnoho osobystisnoho rozvytku pedahoha [Psychological health as a prerequisite for constructive personal development of the teacher]. *Psykhologichne zdorovia – Psychological health, 1*, 83–109. Kyiv: Mizhrehionalna Akademiia upravlinnia personalom [in Ukrainian].
4. Pavlyk, N. V. (2022). Rozvyvalna prohrama dlia doroslykh: “Harmonizatsiia psykhologichnoho zdorovia osobystosti” [Developmental program for adults: “Harmonization of the psychological health of the individual”]. Kyiv: FOP Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
5. Krutsevych, T. Yu. (Ed.). (2008). Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia: u 2 t. [Theory and methodology of physical education: in 2 v.]. K.: Olimpiiska literatura [in Ukrainian].
6. Tymofieva, M. P., & Dvizhona, O. V. (2009). Psykholohiia zdorovya [Health psychology]. Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].

7. Tolkunova, I. V., Hryn, O. R., Smoliar, I. I., & Holets, O. V. (2018). *Psykhologhiia zdorovia liudyny* [Human health psychology]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Yarema, N. Yu. (2015). *Psykhologichne zdorovia osobystosti* [Psychological health of the individual]. *Yurydychna psykhologhiia – Legal psychology*, 2, 106–113 [in Ukrainian].

9. Sheridan, E. P., Matarazzo, J. D., Boll, T. J., Perry, N. W., Weiss, S. M., & Belar, S. D. (1998). Post-Doctoral Education and Training for Clinical Service Providers in Health Psychology. *Health Psychology*, 7, 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1037/0278-6133.7.1.1> [in English].

Карасевич С. А., Карасевич М. П. Психологічне здоров'я та самоконтроль особистості

Статтю присвячено висвітленню проблеми психологічного здоров'я та самоконтролю особистості. Автором представлено аналіз таких понять, як «здоров'я», «психологічне здоров'я», визначено основні функції та прояви психологічного здоров'я. Значна кількість науковців, опрацювавши наукові джерела з проблем психологічного здоров'я, виділяють такі критерії психологічного здоров'я особистості: інтерес до самого себе та суспільний інтерес, самоконтроль та стресостійкість. Серед психологічних механізмів, що забезпечують психічне здоров'я, самоконтролю належить керівна роль. Самоконтроль задіяний в усіх видах діяльності людини: ігровій, навчальній, трудовій, науковій, спортивній та ін. Самоконтроль пронизує всі психічні явища, притаманні людині (процеси, стани, властивості).

Основою самоконтролю особистості є воля – це психічний процес, що викликає активність людини і спонукає переборювати перешкоди. Вона зумовлює розвиток самоконтролю, організованості, терплячості, рішучості й стресостійкості. Вольовий самоконтроль має бути спрямованим на самовиховання.

Стан здоров'я людини безпосередньо залежить від рівня усвідомлення особистістю власної відповідальності за своє здоров'я, налаштування на його зміцнення та збереження. Важливим показником, що дозволяє оцінити відповідальність особи за стан власного здоров'я, є самооцінка або суб'єктивне оцінювання самопочуття самою людиною, її самоконтроль.

Ключові слова: здоров'я, психологічне здоров'я, критерії психологічного здоров'я, самоконтроль, стресостійкість.

Karasievych S., Karasievych M. Psychological health and personality self-control

The article is devoted to the problem of psychological health and self-control of the individual. The author analyses such concepts as “health”, “psychological health”, identifies the main functions and manifestations of psychological health. A significant number of scholars, having studied scientific sources on psychological health, identify the following criteria of psychological health of an individual: interest in oneself and public interest, self-control and stress resistance. Among the psychological mechanisms that ensure mental health, self-control plays a leading role. Self-control is involved in all types of human activity: play, study, work, research, sports, etc. Self-control permeates all mental phenomena inherent in a person (processes, states, properties).

The basis of a person's self-control is the will – a mental process that causes human activity and encourages people to overcome obstacles. It leads to the development of self-control, organisation, patience, determination and stress resistance. Volitional self-control should be aimed at self-education.

The state of a person's health directly depends on the level of awareness of the individual's own responsibility for his or her health, and the determination to improve and maintain it. An important indicator that allows to assess the responsibility of a person for his/her own health is self-assessment or subjective assessment of the person's health and self-control.

Key words: health, psychological health, criteria of psychological health, self-control, stress resistance.

УДК 730

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-53-59

Коршунов Дмитро Олександрович,

старший викладач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва

Навчально-наукового інституту мистецтв

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.

Dmitro71@outiook.com

<https://orcid.org/0000-0002-0150-9920>

Гуржій Інна Анатоліївна,

старша викладачка кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва

Навчально-наукового інституту мистецтв

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.

artina@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5364-9650>

**ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ЛІПЛЕННЯ КОПІЇ ГОЛОВИ ЛЮДИНИ
З ГІПСОВОГО ЗЛІПКУ ЗДОБУВАЧАМИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 023
«ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО, ДЕКОРАТИВНЕ МИСТЕЦТВО,
РЕСТАВРАЦІЯ» НА ЗАНЯТТЯХ ЗІ СКУЛЬПТУРИ**

Засвоєння методики ліплення голови людини на заняттях скульптури є одним із ключових аспектів у навчанні мистецтву скульптури в мистецьких ЗВО. Практичні завдання, пов'язані з моделюванням голови, дозволяють здобувачам вищої освіти розвинути свої навички аналізувати та передавати форму в об'ємі, сприяють точності відтворення пропорцій, розумінню анатомічних особливостей будови голови, формують образне та просторове мислення. Ці навички будуть корисні студентам для подальшої роботи у сфері образотворчого мистецтва та скульптури.

Актуальність проблеми вивчення методики ліплення голови в скульптурі та створення скульптурного портрета знайшла своє відображення у працях багатьох зарубіжних і вітчизняних теоретиків та практиків мистецтва скульптури, як-от Е. Лантери, К. Бараски, М. Манізер, Л. Писаревський, В. Соколов, П. Рубіно, О. Красноголовець та ін. Існує велика потреба в методичному забезпеченні освітнього компоненту «Скульптура», а саме посібників українською мовою. У нашому дослідженні ми спираємось на навчально-методичні посібники Т. Шмельової та О. Красноголовець. Також вважаємо, що важливим у роботі над копією гіпсової голови є знання анатомії, що опрацьовано в навчально-методичній літературі М. Лі та А. Джахірул.

Дослідження та узагальнення праць вищезазначених науковців та скульпторів-педагогів виявило, що, незважаючи на те, що за останні десятиліття значно розширилося вивчення даної теми, специфіці вивчення голови людини на заняттях зі скульптури приділено недостатньо уваги, що визначає актуальність порушеної теми.

Мета дослідження – виявити особливості методики ліплення копії голови людини з гіпсового зліпку здобувачами вищої освіти спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» на заняттях зі скульптури.

Відповідно до мети сформувався завдання дослідження:

- 1) розкрити поняття «скульптура» та «ліплення»;
- 2) визначити навички, які знадобляться здобувачам вищої освіти під час ліплення голови;

3) визначити основні стадії процесу ліплення голови з гіпсової моделі зі студентами.

У дослідженні було використано такі методи:

1) метод теоретичного узагальнення, який дозволив сформулювати основні методики вивчення ліплення копії голови людини з гіпсового зліпку здобувачами освіти та сформулювати висновки й перспективи розвитку даного дослідження;

2) методи аналізу для поглиблення вивчення проблеми дослідження;

3) метод класифікації та систематизації для узагальнення результатів дослідження.

Одним із важливих аспектів вивчення голови людини є засвоєння знань про особливості анатомічної будови голови, її конструкції, форми кісток черепа та м'язової будови, що допомагає зрозуміти взаємозв'язок зовнішньої форми голови з її внутрішньою структурною будовою. Художник і викладач Джейкоб Генкінсон у передмові до книги «Анатомія для художників» А. Джахірул зазначає: «Знати анатомію людини важливо не тільки для тих, хто прагне до реалізму, але й для тих, чия робота вимагає уяви й винахідливості. Це те, що відділяє любителя від професіонала, а професіонала – від майстра». Але як художник із багаторічним досвідом він також зауважує: «Звичайно, анатомія сама по собі не панацея, але в поєднанні зі старанним вивченням і дотриманням основних принципів мистецтва вона може допомогти у вирішенні багатьох проблем, які хвилюють і початківців, і професійних художників» (Джахірул, 2022, с. 6).

Микола Лі стверджує, що зображення голови людини займає особливе місце в образотворчому мистецтві та є неодмінною складовою частиною системи класичної освіти художників, скульпторів і архітекторів. Голова людини, поряд із такими формами, як кисті та стопи, є одним із найскладніших об'єктів зображення. Остання обставина зумовлена не тільки різноманітністю індивідуальних особливостей кожної людини, а й наявністю таких важливих і складних за будовою деталей, як очі, ніс, губи, вуха, волосся, шия (Лі, 2016, с. 128).

Вивчення голови людини на заняттях із скульптури – це багаторівневий процес, який можна розділити на кілька етапів, серед яких є як теоретичні, так і практичні аспекти вивчення.

З огляду на специфіку спеціальності завдання з ліплення голови людини на заняттях зі скульптури складено за принципом «від простого до складного», і, крім академічних штудій, вони включають і завдання, які мають підкреслити декоративне композиційне рішення.

Слід зазначити, що вивчення скульптури передбачає організацію освітнього процесу таким чином, щоб це дозволило виконання практичних завдань з ліплення та моделювання скульптур із пластичних скульптурних матеріалів з використанням обладнання та інструментів. Зазвичай заняття зі скульптури проходить у просторих, добре освітлених та провітрюваних приміщеннях (майстернях), де може бути розміщено скульптурні верстати, каркаси для ліплення, гіпсові моделі для копіювання, подіуми, що повертаються, для живої моделі та ємкості з глиною.

В українську мову слово «скульптура» перейшло з латинської мови, де воно мало значення «вирізати», «висікати з твердих матеріалів» або «ліпити». Поряд із терміном «скульптура» вживають як рівнозначне слово «пластика», яке є грецького походження й означає роботу в м'якому матеріалі, тобто ліплення (Шмельова, 2018, с. 12).

Ліплення – створення скульптурного твору в м'якому матеріалі (глина, віск, пластилін) шляхом нарощування або видалення пластичної маси. Один із початкових, основних процесів роботи скульптора – виконання ескізів, а також моделей, які призначені для подальшого переведення в один зі скульптурних матеріалів. Під ліпленням розуміється процес моделювання скульптурної форми під час виготовлення робочої моделі скульптурного твору (Красноголовець, 2008, с. 158).

Перш ніж розпочати ліплення голови, студент виконує ряд підготовчих завдань, одним з яких є ліплення копій з гіпсових зліпків частин обличчя з голови «Давида» Мікеланджело. Виконання цих завдань знайомить здобувачів вищої освіти з конструктивно-анатомічною будовою та пластичними особливостями частин обличчя людини, формує навички роботи з глиною та ліплення з природи.

Безпосереднє вивчення особливостей формоутворення голови на заняттях зі скульптури розпочинають на другому курсі з виконання практичного завдання з ліплення копії з гіпсового зліпку голови людини. У ролі моделі для копіювання виступають гіпсові зліпки голів, що відносяться до «римського портрета». Як правило, це добре побудовані й виразні моделі голів із характерними пластичними формами, їх анатомія ясно виражена, має чітке розташування всіх деталей.

Робота приведе здобувача освіти до правильного розуміння та відображення форми (рис. 1). Моделюючи копію з гіпсового зліпку голови, студент опанує й звикне до побудови мас і об'ємів, до визначення їх співвідношень та пропорцій. Такі навички знадобляться в разі ліплення голови з живої натури.

Рис. 1. Студент працює над виконанням практичного завдання

Варто зазначити, що скульптура за своєю природою об'ємна, тривимірна і, працюючи над ліпленням копії голови з гіпсового зліпка, здобувач освіти може зіткнутися з багатьма завданнями, які не властиві таким видам образотворчого мистецтва, як рисунок або живопис, де об'ємна форма зображується графічними чи живописними засобами в умовному просторі аркуша з одного ракурсу. У круглій скульптурі ми маємо справу з безліччю ракурсів моделі, подібність до яких необхідно буде передати у своїй скульптурній роботі.

Як показує практика, здобувачі освіти, які мають гарну підготовку в галузі академічного рисунку, мають розвинене об'ємно-просторове мислення та досить успішно справляються з практичними завданнями зі скульптури.

Перед тим, як приступити до ліплення етюду голови, слід деякий час приділити вивченню гіпсової моделі, усвідомити форму, визначити її характерні риси та рух. Для фіксації своїх спостережень здобувачам освіти пропонується зробити низку короткострокових замальовок моделі з різних ракурсів.

Уважно вивчивши гіпсову модель, можна розпочати ліплення етюду голови та постаратися втілити характерні особливості моделі у своїй роботі. Слід звернути увагу, що на відміну від живої моделі, де об'єми та пропорції необхідно сприймати виключно «на око», до гіпсового зліпку можна підходити зі скульптурним циркулем для перевірки як загальних форм і об'ємів голови, так і окремих деталей, і при цьому проводити вимірювання безліч раз.

Приступаючи до виконання практичного завдання, встановлюють два скульптурні верстати, що обертаються, на відстані 60–90 см один від одного. Гіпсова модель ставиться на один верстат, а на другий встановлюється скульптурний каркас для ліплення голови. Слід зазначити, що гіпсова модель та скульптурна робота студента повинні бути на одній висоті, приблизно на рівні очей. Цього правила важливо дотримуватись, оскільки в іншому випадку це призведе в процесі роботи до значного спотворення форм і пропорцій.

Зазвичай скульптурний етюд голови людини ліплять на спеціальному каркасі. Існують різні способи виготовлення скульптурного каркасу для ліплення етюду голови людини. У деяких скульптурних школах можуть використовувати металевий зварний каркас із міцного дроту або

каркас, виготовлений із труб малого діаметра. У нашому випадку ми пропонуємо зробити каркас для ліплення етюд голови з дерев'яного бруса.

Щоб зробити каркас для ліплення голови, вибирають дошку розміром 40x40 см, у середині якої у вертикальному положенні закріплюється дерев'яний брус висотою 50 см. До верхнього кінця дерев'яного бруска, приблизно там, де буде верхня частина голови скульптури, прибиваються дві невеликі планки, які будуть утримувати частину глини в процесі ліплення. Якщо цих двох планок недостатньо, то з верхнього кінця перекладки підвішують на мідному дроті два «хрестики», з лицьового та тильного боку каркасу. Щоб зробити «хрестики», потрібно з тонких дерев'яних рейок нарізати невеликі шматочки, які складають навхрест і щільно перев'язують між собою дротом. Каркас для ліплення має бути міцним, здатним упродовж тривалого часу утримувати глиняну масу.

Крім вищезгаданого обладнання, знадобляться стеки та петлі (кільця) для вирівнювання поверхні, циркуль і, звичайно ж, чиста та добре перемішана скульптурна глина для роботи над ліпленням голови. Жорстка чи липка глина може значно утруднити процес виконання практичного завдання. Пластична глина, яка використовувалася кілька разів, є найкращим матеріалом для роботи, бо вона вже була оброблена.

На початку роботи каркас звожують водою, потім поступово обліплюють глиною. Глина наноситься на кожен планку і вертикальну стійку скульптурного каркаса шматками розміром з яйце, при цьому каркас завжди повинен перебувати на середній осі роботи. «Хрестики» розміщують там, де нанесено велику кількість глини. Глину на «хрестики» слід прокладати щільно, тоді вони добре фіксуються в об'ємі скульптурної моделі та служать надійною опорою.

Обліплюючи скульптурний каркас масою глини, поступово утворюється форма, що нагадує невелику колону з розширенням об'єму у верхній частині. Поступово набираючи масу глини, необхідно стежити, щоб каркас знаходився всередині, якщо це можливо. В іншому випадку, за подальшого моделювання форми він може виявитися зовні, що може утруднити процес ліплення.

Прокладаючи масу глини, шматочок за шматочком, формується загальний об'єм скульптурної голови, маси поступово уточнюються відповідно до характерних рис анатомічної будови моделі. На перших етапах побудова форм етюд голови має здійснюватися чіткими скульптурними об'ємами, що тяжіють до узагальнення. Моделювання етюд голови має ґрунтуватися на законах круглої скульптури, для якої характерна можливість розглянути її з усіх боків. З огляду на це здобувач освіти повинен ретельно підійти до передачі форм і розподілу мас не тільки з переднього фасаду, але й з інших ракурсів скульптурного твору. Робота має вестися від загального до часткового, тобто на перших сеансах моделювання слід сконцентруватися на побудові загальних мас, пошуку пропорцій та руху, не захоплюючись моделюванням окремих деталей (рис. 2).

Рис. 2. Робота студентів на заняттях зі скульптури

Протягом усієї роботи необхідно відтворювати загальний силует з позиції анфас, профіль, три чверті та спина, якнайчастіше повертаючи модель та скульптурну роботу. При цьому повинен дотримуватися той самий кут зору.

Щоб правильно визначити лицьовий кут або рух шиї щодо об'єму голови гіпсової моделі, можна використовувати будівельний висок, який завдяки створюваній ним вертикальній лінії дасть можливість правильно передати співвідношення мас.

У процесі ліплення етюду слід постійно порівнювати свою роботу з гіпсовою моделлю, уточнювати пропорції, форми та рух основних об'ємів, перевіряти її обриси з усіх точок зору, щоб опуклості або поглиблення моделі були правильно переведені в скульптурну роботу. Необхідно також простежити правильність відтворення форми черепа з конструктивно-анатомічними особливостями.

Працюючи над ліпленням копії голови з гіпсового зліпка, можна використовувати циркуль для визначення точних відстаней між очима, носом, губами та іншими елементами обличчя. Це допоможе створити анатомічно правильні пропорції та реалістичні деталі.

Уточнивши об'єми етюду голови та переконавшись у правильності формування основних мас у просторі, студент може приступати до опрацювання деталей та остаточного моделювання скульптури.

Найчастіше здобувачі освіти прагнуть створити гладку поверхню форми, помилково вважаючи, що це – обов'язковий критерій завершеності скульптурної роботи (рис. 3). Це не завжди так. У деяких випадках, за правильної передачі пропорцій моделі, грамотного конструктивно-анатомічного розбору форм і деталей, поверхня скульптури може бути фактурною, тобто може нести в собі сліди торкання пальців або стеків, що додасть жвавості скульптурному твору.

У процесі роботи над ліпленням голови час від часу слід відновлювати рівень вологості та пластичності глини за допомогою води з розпилювача. Припиняючи на якийсь період роботу, завжди слід ретельно накривати незавершену скульптуру поліетиленовою плівкою, щоб запобігти її передчасному висиханню.

Рис. 3. Роботи студентів з теми «Ліплення копії голови людини з гіпсової моделі»

Виконання наведеного вище завдання допоможе в досягненні загальної мети розвитку в здобувачів художніх спеціальностей навичок у скульптурному моделюванні голови людини та формуванні їх професійної майстерності.

Підсумовуючи, можна зробити певні висновки. У процесі виконання завдань на заняттях зі скульптури здобувач освіти набуває теоретичних знань та практичних навичок ліплення голови людини, засвоює техніку та методику створення етюду голови, що дає можливість досягти максимального рівня реалізму та виразності.

Вивчення скульптури навчає здобувачів освіти застосовувати набуті знання під час створення естетично виразних скульптурних творів, розвиває індивідуальні стилістичні манери кожного студента у висловлюванні пластичної ідеї.

Результати дослідження може бути впроваджено в освітній процес для здобувачів спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» для різних освітніх програм. Подальші дослідження з цієї теми вбачаємо в розробленні методик ліплення голови натурника, що є наступною стадією в процесі навчання.

Список використаної літератури

1. Джахірул А. Анатомія для художників : наочний посібник із зображенням людського тіла. Київ : ArtHuss, 2022. 304 с.
2. Лі М. Рисунок. Основи навчального академічного рисунка : підручник. Київ : «Освіта-бук», 2016. 480 с.
3. Красноголовець О. Основи скульптури : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 171 с.
4. Шмельова Т. Мистецтво скульптури : навчально-методичний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2018. 201 с. URL: http://eprints.zu.edu.ua/29100/1/%D0%A1%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%9F%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%90_2018%2B.pdf
5. Barasky K. Tratat de sculptură. Meridianul București, 1962. 288 p.
6. Bruno L. Modeling the Head In Clay. Pitman Pub/financial Times 1979. 159 p.
7. Lanteri E. Modelling and Sculpting the Human Figure. Dover Publications, INC. New York, 1985. 175 p.
8. Rubino P. The Portrait in Clay: A Technical, Artistic, and Philosophical Journey Toward Understanding the Dynamic and Creative Forces in Portrait Scul. Watson-Guptill, 1997. 160 p.

References

1. Dzhakhirul, A. (2022). Anatomiiia dlia khudozhnykiv [Anatomy for artists]. Kyiv: ArtHuss [in Ukrainian].
2. Li, M. (2016). Rysunok. Osnovy navchalnoho akademichnoho rysunka [Drawing. Basics of educational academic drawing]. Kyiv: «Osvitabuk» [in Ukrainian].
3. Krasnoholovets, O. (2008). Osnovy skulptury [Basics of sculpture]. K.: Znannia [in Ukrainian].
4. Shmelova, T. (2018). Mystetstvo skulptury [The art of sculpture]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. Ivana Franka. Retrieved from http://eprints.zu.edu.ua/29100/1/%D0%A1%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%9F%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%90_2018%2B.pdf
5. Barasky, K. (1962). Tratat de sculptura [Treatise on sculpture]. Meridianul Bucuresti [in Romanian].
6. Bruno, L. (1979). Modeling the Head In Clay. Pitman Pub/financial Times [in English].
7. Lanteri, E. (1985). Modelling and Sculpting the Human Figure. Dover Publications, INC. New York [in English].
8. Rubino, P. (1997). The Portrait in Clay: A Technical, Artistic, and Philosophical Journey Toward Understanding the Dynamic and Creative Forces in Portrait Scul. Watson-Guptill [in English].

Коршунов Д. О., Гуржій І. А. Особливості методики ліплення копії голови людини з гіпсового зліпку здобувачами спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» на заняттях зі скульптури

У статті наведено важливі аспекти, що допомагають у вивченні особливостей анатомічної будови голови та процесу ліплення її з гіпсової моделі. Особливу увагу приділено конструкції голови, її форми та пропорцій. Зазначено, що голова людини є найскладнішим елементом тіла людини, її вивчення є основним не тільки на заняттях скульптури, але й для рисунку та живопису. Вивчення голови людини на заняттях зі скульптури є багаторівневим процесом, який має теоретичні та практичні напрями.

Автори зазначають, що процес ліплення голови людини з гіпсової моделі потребує використання складного обладнання та інструментів, таких як скульптурні станки, каркаси та стеки, а також обладнаних просторих, добре освітлених майстерень.

У статті розглянуто головні поняття «скульптура» та «ліплення». Зазначено, що перш ніж почати роботу над гіпсовою моделлю, потрібно проаналізувати форму, зробити декілька замальовок з натури та опрацювати гіпсові моделі деталей обличчя: очі, губи, ніс. Робота над гіпсовою моделлю голови людини розвиває об'ємно-просторове мислення і відчуття пропорцій.

Перераховано обладнання та інструменти, що потрібні для виконання завдання. Наголошено, що потрібно користуватися скульптурними циркулями для вимірювання загальних форм та деталей голови.

У статті детально описано процес створення каркасу для скульптури та матеріали, які для цього використовуються. Також зазначено, що для ліплення скульптури з гіпсової моделі потрібно мати два станки, для моделі та каркасу роботи, та витримувати відстань між ними. Наголошено, що гіпсова модель та робота студента повинні розмішуватися на одній висоті, а саме на рівні очей. Це допоможе дотримуватися пропорцій скульптури та постійно порівнювати роботу з гіпсовою моделлю.

Докладно описано хід роботи над ліпленням з гіпсової моделі голови людини від підготовки глини та каркасу до завершення скульптури. У статті наведено зображення процесу ліплення, що дозволяє зрозуміти описані методи, обладнання та інструменти. Наголошено, що вигладжування поверхні роботи не є критерієм завершеності. Головне – не фактура поверхні, а передача об'ємів і пропорцій, знання анатомії та виявлення характеру моделі.

Ключові слова: скульптура, методика ліплення, гіпсова модель, гіпсова голова.

Korshunov D., Gurzhiy I. Peculiarities of the technique of sculpting a copy of a human head from a plaster cast by students of specialty 023 “Fine art, decorative art, restoration” in sculpture classes

The article presents important aspects that help in studying the peculiarities of the anatomical structure of the head and the process of its sculpting from a plaster model. Special attention was paid to the construction of the head, its shape and proportions. It is noted that the human head is the most complex element of the human body, its study is mandatory not only in sculpture classes, but also for drawing and painting. Studying the human head in sculpture classes is a multi-level process that has a theoretical and practical direction.

The authors note that the process of sculpting a human head from a plaster model requires the use of complex equipment and tools, such as sculpting machines, frames and stacks. And they also need equipped, spacious, well-lit workshops.

The article examines the basic concepts of “sculpture” and “sculpting”. It is noted that before starting work on a plaster model, it is necessary to analyze the shape, make several life-size sketches on different models and process plaster models of facial details: eyes, lips, nose. Working on a plaster model of a human head develops spatial thinking and a sense of proportion.

The equipment and tools needed to complete the task are listed. It is emphasized that a sculpting compass should be used to measure the general shapes and details of the head.

The article describes in detail the process of creating a frame for a sculpture and the materials used for this. It is also stated that for sculpting a sculpture from a plaster model, it is necessary to have two machines – for the model and the frame of the work, observing the distance between them. It is emphasized that the plaster model and the student’s work should be placed at the same height, namely at eye level. This will help to follow the proportions of the sculpture and constantly compare the work with the plaster model.

The process of sculpting from a plaster model of a human head is described in detail, from the preparation of clay and the frame to the completion of the sculpture. The article provides an image of the formation process, which allows you to understand the described methods, equipment and tools. It is emphasized that the smoothing of the working surface is not a criterion of completeness. The main thing is not the texture of the surface, but the transfer of volumes and proportions, knowledge of anatomy and identification of the character of the model.

Key words: sculpture, sculpting technique, plaster model, plaster head.

УДК 378.091:[7.012+159.942]

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-60-68

Костюк Ольга Петрівна,

кандидат філософських наук,

доцент, завідувачка кафедри дизайну

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

olgakostuck@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5309-2816>

ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ЕМПАТІЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ДИЗАЙНЕРА

У визначенні функціональної та естетичної специфіки формоутворювальних засобів дизайну, в умовах мінливого інформаційно-комунікативного середовища необхідною складовою частиною професійної діяльності дизайнера є вміння використовувати прояви ментальності, самоідентифікації, творчого самовираження, застосовуючи суспільний культурно-історичний досвід, інші художні практики. Особливо підкреслено необхідність усвідомлювати майбутнім дизайнером об'єктивний зміст, уміння розділяти почуття й точки зору, починаючи від розуміння творчості інших митців до аналізу, творчої інтерпретації та здатності передавати емоції, думки й переживання інших у власних дизайнерських творах. Недостатня увага до питання визначення шляхів перетину естетичної свідомості та емпатії під час викладання дисциплін професійного циклу, зміна пріоритетів у підготовці майбутніх дизайнерів, їх обмежена адаптованість до освітніх можливостей та зростання попиту на висококваліфікованих фахівців з означеними якостями – все це вимагає ґрунтовного дослідження у вивченні зазначеної теми.

Дослідженню організації освітнього процесу в закладах вищої освіти присвячено праці науковців В. Андрущенко, О. Дубасенюк, О. Караман, В. Курило, С. Савченко, С. Харченко та ін. Питанням формування професійних компетентностей у дизайн-освіті займалися українські вчені В. Бутенко, В. Тименко, О. Фурса тощо. Розвиток естетичної свідомості як компоненту естетичної культури майбутніх дизайнерів представлено в дослідженнях Є. Антонович, Л. Оршанського, В. Томашевського та ін. Проблеми емпатії в професійній підготовці фахівця присвячено роботи науковців С. Бадер, Н. Максимчук, О. Науменко та ін. Окремим доробком з означеної проблеми є роботи, в яких висвітлено розуміння естетичної емпатії (Т. Ліппс – концепція естетичної емпатії як основна характеристика естетичного досвіду; В. Галлезе – концепція естетичної емпатії як тілесно-моторної реакції; Т. Матюх – дослідження емпатійних витоків створення та сприйняття художнього образу). У працях цих дослідників естетична свідомість та емпатія, їх взаємодія розглядаються переважно з позиції філософського та психоаналітичного тлумачення, не торкаючись проблем в освітньому процесі й професійній підготовці майбутніх фахівців мистецького напрямку, зокрема дизайнерів.

Метою статті є дослідження естетичної свідомості та емпатії, шляхів їх перетину в професійній підготовці майбутнього дизайнера.

Для з'ясування стану порушеної проблеми використано комплекс методів наукового дослідження: міждисциплінарний аналіз філософської, психоаналітичної, мистецтвознавчої, психолого-педагогічної літератури. Для обґрунтування теоретичних положень та формулювання висновків використано аналіз наукової літератури, джерел Інтернету, практичний досвід спе-

ціалістів у сфері мистецтва й дизайну, зокрема; синтез та узагальнення наукових положень виявили сучасний стан професійної підготовки майбутніх дизайнерів, що дозволило визначити напрями досліджень та концептуальні основи в цьому напрямі.

Естетична свідомість та емпатія представлені як багатофункціональні конструкції, що взаємодіють і впливають на пізнання й розуміння мистецтва, вирішення проблем естетичного досвіду, процеси в розвитку особистості. Взаємодія естетичної свідомості та емпатії в мистецтві й в дизайні зокрема визначає усвідомленість щодо мистецьких і дизайнерських творів, сприйняття, їх інтерпретування. Одночасно виявляється здатність співчувати й сприймати емоції, думки та переживання інших митців, а також передавати їх через власні твори. Ця важлива якість дозволяє створювати виразні образи, які не лише вражають зовнішнім виглядом, але й спонукають до внутрішньої рефлексії та емоційного співпереживання.

У дослідженнях науковців естетична свідомість визначається як синтез інтелектуально-творчих, емоційно-позитивних, розумових якостей особистості, що дає змогу розвивати естетичні потреби, уяву, смак, реалізовувати художньо-творчі здібності. Розвинена естетична свідомість дозволяє фіксувати прекрасне, дивовижне, незвичайне та емоційно реагувати на побачене, розкривати вміння аналізувати та інтерпретувати власні емоційно-чуттєві враження. Естетична свідомість відноситься до свідомого стану розуму в естетичній діяльності та як перцептивна ідеологія є усвідомленим і систематизованим естетичним досвідом, що включає здатність суб'єкта до естетичного сприйняття, мислення та визначення естетичних ідеалів. Вона заснована на фізіологічному задоволенні, що формується на основі багаторазового злиття розуму та матерії, ідентичності об'єкта та самості, а також психологічних характеристик, створюваних під впливом різних факторів соціального життя. Тому естетична свідомість перебуває під впливом культурних форм, загальної культурної психології та органічної частини суспільної свідомості людини (Zhu, 2022).

З іншого боку, емпатія є здатністю розуміти та розділяти почуття іншої людини. Це передбачає бути чутливим до емоцій, точок зору та досвіду інших. У дослідженнях проблеми емпатії науковці виокремлюють основні напрями. Перший, когнітивний напрям пов'язано з розумінням емпатії як інтелектуального процесу пізнання людини під час аналізу її особистісних якостей та усвідомлення її внутрішньої суті. Представники іншого напрямку визначають емпатію як емоційний стан, що виникає як реакція на емоції іншої людини. Термін «емпатія» виник в естетиці XIX ст., де це поняття розглядалося як пояснення естетичного досвіду. Основні аспекти цього значення втілено в структурі, що включає досвід іншого суб'єктивного відчуття, переживання та афективну прихильність, інтеріоризацію, задоволення від спільного використання та розуміння. Базуючись на цій структурі, естетична емпатія характеризується відчуттям іншості до ступеня, який раніше не визнавався, є внутрішньо суб'єктивним досвідом, в якому глядач запрошують брати участь і ділитися почуттями, вираженими у творі мистецтва, в моменти естетичної присутності (Jannik, 2022).

На основі міждисциплінарного аналізу філософської, психологічної, педагогічної літератури шляхи перетину естетичної свідомості та емпатії обговорюються на рівні ключових теорій естетичного сприйняття, естетичного переживання, співпереживання, розуміння емоційних станів, підкреслюючи особливості людської реакції на мистецтво та естетичні стимули.

Теорія естетичних емоцій. Олександр Баумгартен ввів поняття «естетика» як окрему область, пов'язану з чуттєвим сприйняттям та емоційними реакціями на мистецтво та красу. Естетичне сприйняття включає переживання естетичних емоцій, які відрізняються від повсякденних емоцій і виникають під час споглядання естетичних об'єктів або переживань. Фундаментальна праця О. Баумгартена «Естетика» (1750–1758) є першоджерелом для його теорії естетичних емоцій і філософських основ естетики, де він досліджує природу чуттєвого сприйняття, красу та роль емоцій в естетичних переживаннях.

Формалістична теорія Клайва Белла наголошує на визначенні форми, композиції та естетичних якостей у мистецтві. За словами К. Белла, естетичне сприйняття передбачає безпосередню реакцію на формальні елементи мистецтва, як-от лінії, кольори та форми, які викликають емоційні та естетичні реакції незалежно від репрезентації чи змісту оповіді. К. Белл у праці «Мистецтво» (1914) чітко формулює свої уявлення про естетику та мистецтво, особливо наголошуючи на понятті значущої форми. Ця концепція передбачає, що певні комбінації візуальних елементів мають формальне розташування, яке викликає естетичні емоції або естетичний досвід.

Теорія естетичного досвіду Джона Дьюї, викладена в працях «Досвід і природа» (1925), «Мистецтво як досвід» (1934), є значним внеском у розуміння того, що естетичний досвід виникає в результаті взаємодії між індивідом та його оточенням, зокрема через взаємодію із середовищем. У результаті визначається спадкоємність між естетичним і звичайним досвідом, робиться наголос на важливості естетичного сприйняття та рефлексивній активності.

Гештальтпсихологія стверджує, що людина сприймає цілісність, а не окремі частини, наголошуючи на організації та структурі візуальних елементів у мистецтві. На принципах гештальтпсихології ґрунтується гештальт-теорія, зокрема її застосування до естетики та сприйняття мистецтва. Теорія припускає, що на естетичне сприйняття впливають принципи перцептивної організації, як-от близькість, подібність, замкнутість, безперервність та інші, які сприяють загальному естетичного досвіду.

Психоаналітична теорія. Зигмунд Фрейд стверджував, що естетичні переживання формуються несвідомими бажаннями, конфліктами та фантазіями, які знаходять вираження та вирішення через мистецтво. У роботі «Жахливе» (1919) З. Фрейд досліджує концепцію страшного (*das Unheimliche*), його прояви в літературі та мистецтві, підкреслюючи роль пригнічених емоцій і несвідомих страхів в естетичних переживаннях. У викладеному есе «Творчі письменники та мрії про день» (1908) обговорюється взаємозв'язок між мріями, фантазією та художньою творчістю, пропонується погляд З. Фрейда на психологічні мотиви, що лежать в основі художнього вираження. Фрейдистська естетика досліджує складність людської психології та творчості, коли вони перетинаються зі сферою мистецтва та естетики.

Нейроестетика об'єднує нейронауку з естетикою для вивчення нейронних процесів, що лежать в основі естетичного сприйняття. Цей міждисциплінарний підхід досліджує, як області мозку, залучені до сприйняття, емоцій і винагороди, сприяють відчуттю краси й естетичного задоволення, розкриваючи біологічні основи естетичного сприйняття та естетичної оцінки. Фундаментальні праці, в яких викладено концепції нейроестетики, представлені дослідженнями Семіра Зекі «Художня творчість і мозок», Вілейанура Рамачандрана «Мозок розповідає», в яких обговорюються, як мозкові процеси впливають на розуміння природи естетичних переживань, на естетичні судження та уподобання (Zeki, 2001; Ramachandran, 2011).

Теорії оброблення інформації естетичного сприйняття досліджують когнітивні процеси, що лежать в основі того, як людина сприймає, інтерпретує і реагує на естетичні стимули. Ці теорії ґрунтуються на когнітивній психології та пропонують зрозуміти, як естетичні враження формуються механізмами оброблення інформації. Марк Тернер у роботі «Хитрий розум: когнітивна наука та загадка людської творчості», досліджуючи аспекти оброблення інформації естетичного сприйняття як когнітивну основу художніх та естетичних переживань, визначає когнітивні процеси (сприйняття, пам'ять, увага, емоції) такими, що сприяють кодуванню та інтерпретації естетичних стимулів (Turner, 2006). У праці «Сприйняття та зображення: фотографія як спосіб бачення» Річарда Д. Закія та Джона Сулера визначається роль сприйняття та пізнання у візуальному мистецтві, включно з фотографією. Автори торкаються теорій оброблення інформації та того, як вони застосовуються до інтерпретації та оцінювання візуальної естетики (Zakia, 2018). Е. Брюс Голдштейн у підручнику «Когнітивна психологія: поєднання розуму, досліджень і повсякденного досвіду» не зосереджується конкретно на естетиці, мате-

ріал охоплює поняття, пов'язані з обробленням інформації, сприйняттям і увагою, що забезпечує теоретичну основу, яку можна застосувати для розуміння когнітивних механізмів, що лежать в основі естетичного сприйняття (Goldstein, 2020).

Концепція естетичної емпатії як основна характеристика естетичного досвіду, розроблена Т. Ліппсом, підкреслює важливість емоційного відгуку та здатності відчувати внутрішній стан об'єкта або художнього твору. Естетичний досвід включає процес «емпатії», коли глядач проєктує свої власні почуття на об'єкт споглядання. Таким чином, людина не просто спостерігає мистецький твір, а й емоційно взаємодіє з ним, відчуваючи ритми, настрої та сенс, які митець вкладає у свою роботу. Цей процес сприяє глибшому розумінню та емоційному зв'язку з мистецтвом.

Концепція естетичної емпатії як тілесно-моторної реакції, запропонована В. Галлезе, акцентує увагу на фізіологічних процесах, які відбуваються в мозку під час взаємодії з мистецькими творами. У контексті мистецтва дзеркальні нейрони пояснюють, як глядачі можуть «відчувати» рухи та емоції, які виражаються у творах мистецтва. Це означає, що сприйняття мистецтва включає не лише пасивне споглядання, але й активний тілесно-моторний відгук, який дозволяє відчувати себе частиною зображеної сцени і сприяти формуванню глибокого естетичного досвіду. За В. Галлезе, мистецтво здатне не лише викликати емоції, але й сприяти когнітивному та емоційному розвитку особистості.

Розглянуті теорії пропонують різні точки зору на природу естетичного сприйняття, естетичного переживання, співпереживання, розуміння емоційних станів, підкреслюючи особливості людської реакції на мистецтво та естетичні стимули. Естетична свідомість виходить за межі простого сприйняття й поширюється на розуміння емоцій і значень, які вони викликають. Емпатія в поєднанні з естетичним усвідомленням надає можливість глибше долучитися до мистецтва, резонувати з ним, що дозволяє не тільки оцінювати красу та художні якості твору, але й емоційно взаємодіяти з естетичним досвідом.

В освітньому процесі В. Бутенко вважає важливим інтегрувати естетичні знання шляхом їх структурування в інформаційно-тематичні блоки, які дозволять викладачам одночасно передавати здобувачам вищої освіти необхідний науково-теоретичний і емоційно-чуттєвий досвід освоєння навколишньої дійсності, природи, суспільного життя тощо. Інтеграція знань має стати визначальним принципом використання потенціалу особистості, її почуттів, інтелекту та волі. Це стане можливим лише за умови естетизації навчально-виховного процесу та підпорядкування окремих навчальних дій загальній ідеї утвердження прекрасного в житті, праці та творчості студентської молоді (Бутенко, 2004, с. 28).

Загальновідомо, що професія дизайнера належить до типу «людина – художній образ», що передбачає взаємодію людини із системами художніх образів й, відповідно, вимагає специфічної підготовки майбутнього фахівця. Більшість професійно важливих якостей у структурі вимог до професій типу «людина – художній образ» визначаються естетичними і виховними цілями. Найвищий прояв причетності людини до світу художньої праці – це здатність відчутти естетичний аспект оточення, що вимагає насамперед високого рівня розвитку емоційно-естетичного сприйняття та естетичного чуття. Основний комплекс психологічних вимог для цієї групи професій визначається саме предметом праці – художнім образом (його елементами та частинами) (Людина і світ професій, 2015, с. 56).

Т. Матюх, досліджуючи емпатійні витоки створення та сприйняття художнього образу, стверджує, що митець вкладає частину своїх почуттів і емоцій у твір, що надає йому особливої глибини і значення. Т. Матюх також досліджує механізми, за допомогою яких емпатія формується та передається через художній образ. Дослідниця звертає увагу на роль невербальних засобів вираження, як-от колір, лінія, форма та композиція, які можуть викликати емоційні реакції та сприяти емпатії, зокрема, як певні кольорові палітри або динаміка ліній можуть викликати специфічні емоційні стани, резонуючи з внутрішніми переживаннями митця. Цей

процес, згідно з Т. Матюх, не є одностороннім: емоційний заряд, вкладений митцем, стає доступним для користувача через емпатійний зв'язок, що встановлюється під час споглядання твору (Матюх, 2015, с. 5–6).

До педагогічних умов, за якими відбувається професійна підготовка майбутнього дизайнера, В. Томашевський відносить: актуалізацію естетичної культури майбутніх дизайнерів, організацію естетичної освіти, залучення здобувачів освіти до естетизації предметно-просторового середовища, оволодіння навичками самоорганізації естетичної культури. Ці умови включають розвиток у майбутніх дизайнерів інтересу, ціннісних орієнтацій та усвідомленої потреби у формуванні духовно-практичного зв'язку зі світом краси; ознайомлення їх із багатоглядним філософським, культурологічним, мистецтвознавчим, професійним змістом естетичної освіти; залучення майбутніх дизайнерів до практичних форм і методів естетизації природного, предметного, соціального та мистецького середовища; оволодіння такими видами досвіду самоорганізації естетичної культури, як емоційно-спонукальний, інтелектуально-регулятивний та креативно-корекційний (Томашевський, 2020, с. 5–6).

У професійній підготовці майбутнього дизайнера формування естетичної свідомості та розвиток емпатії відбувається за певних педагогічних умов. Зокрема, зміст освітнього компоненту «Історія мистецтв» спрямовано на формування у здобувачів вищої освіти уявлень про етапи розвитку вітчизняного та зарубіжного мистецтва в різні історичні епохи, ознайомлення з основними мистецтвознавчими концепціями і напрямками дослідження мистецтва.

Звично вважається, що курс «Історія мистецтв» є теоретичним і базується на візуальному вивченні мистецьких творів, періодизації стилів, явищ та біографіях видатних творчих особистостей. Формами контролю та показниками результатів навчання зазвичай є реферати, есе, тести тощо. Проте протягом 2023–2024 навчального року було апробовано новий підхід до вивчення теоретичного матеріалу освітнього компоненту «Історія мистецтв» підготовки бакалаврів спеціальності 022.01 «Дизайн» освітньо-професійної програми «Графічний дизайн» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» шляхом вивчення давніх технологій творчості та технік відомих митців з подальшим практичним відтворенням цих стилів у власних творчих роботах здобувачами вищої освіти (Божинський, 2024, с. 86).

Одне з поставлених завдань для практичного опрацювання теоретичного матеріалу змістового модулю «Мистецтво давнього світу та Середньовіччя», передбачало створення історичної кераміки. Щоб зрозуміти функціональне й естетичне значення конкретного історичного предмету, створеного за давньою технологією й, відповідно, відтворити його більш повноцінно, студенту потрібно усвідомити основний зміст діяльності, відчути емоції, думки та переживання того майстра, який робив подібний предмет з подібного матеріалу тисячу років тому. Під час вивчення мистецтва давніх часів здобувачі вищої освіти створювали реконструкції «трипільської» кераміки, горщиків «зрубної» культури, композиції чорно- і червонофігурних античних ваз та багато іншого.

Рис. 1. Реконструкції «трипільської» кераміки, горщиків «зрубної» культури

Від найпростіших давніх технологій творчості в рамках освітнього компоненту «Історія мистецтв» продовжуються вивчення більш ускладненої техніки відомих митців імпресіонізму.

Здобувачі освіти намагаються зрозуміти, чому такі представники, як Клод Моне, Едгар Дега, Едуард Мане, Каміль Піссарро, Альфред Сіслей, П'єр-Огюст Ренуар, Поль Сезанн та Берта Морізо, заперечуючи елементарним правилам мистецтва, відіграли ключову роль у розвитку імпресіонізму – одного з найвпливовіших мистецьких рухів ХІХ ст. Практичне опрацювання теоретичного матеріалу передбачало виконання завдання: за допомогою технічних прийомів мозаїки, колажу відтворити техніки відомих митців. Це включало роботи в стилях імпресіонізму, сюрреалізму, супрематизму, дадаїзму, наївного мистецтва, поп-арту тощо.

Рис. 2. Відтворення техніки відомих митців імпресіонізму

Цікаво спостерігати, як майбутні дизайнери реалізовували свої ідеї, працюючи з новими матеріалами в заданому стилі. Позитивні практичні результати проявилися не тільки у створенні нових цікавих робіт, але й в розумінні функціональності й естетичності створених предметів, усвідомленні об'єктивного змісту творчості інших митців, у глибшому розумінні умов, в яких вони працювали, їхні можливі емоції, думки, переживання. Тобто для майбутнього дизайнера споглядання мистецького твору, відтворення його не є просто процесом його інтелектуального аналізу, а й процесом емоційного відчуття того, що хотів передати митець. Здобувачі вищої освіти проєктують свої власні емоції та досвід на твір, створюючи індивідуальний, але водночас глибоко пов'язаний з оригінальним задумом митця. Цей процес емоційного відгуку є ключовим для повного розуміння і переживання мистецтва.

Отже, естетична свідомість та емпатія як багатофункціональні конструкції взаємодіють і впливають на пізнання й глибше розуміння мистецтва. Їх взаємодія формує усвідомлене сприйняття щодо мистецьких творів, їх інтерпретацію й здатність передавати емоції, думки та переживання через власні твори. Розвинута естетична свідомість та емпатія дизайнера визначається сприйняттям краси і художньої цінності, здатністю співчувати, розуміти потреби, емоції та перспективи інших митців, дизайнерів, у межах взаємодії з якими створюється дизайн-об'єкт. Шляхи перетину естетичної свідомості та емпатії в діяльності дизайнера визначаються в естетичному сприйнятті з позиції емоційного співпереживання. За таких умов дизайнери здатні створювати виразні естетичні образи, що мають глибокий емоційний та інтелектуальний зміст, який змушує думати, відчувати та співпереживати. Такі образи викликають емоційний відгук у вигляді співчуття, радості, туги або будь-яких інших почуттів, які переживає автор через свої твори. Це дозволяє дизайнерам передавати не лише зовнішню красу, але й внутрішній світ створених персонажів, ситуацій, навколишнього середовища.

Список використаної літератури

1. Goldstein E. B. Cognitive Psychology: Connecting Mind, Research, and Everyday Experience. University of Pittsburgh & University of Arizona, 2020. 445 p. URL: https://aishwaryajaiswal.com/wp-content/uploads/2022/01/Cognitive-Psychology_-Connecting-Mind-Research-and-Everyday-Experience.pdf
2. Jannik M. Hansen, Tone Roald. Aesthetic Empathy: In Investigation in Phenomenological Psychology of Visual Art Experiences. *Journal of Phenomenological Psychology*. 2022. Vol. 53 (1). pp. 25–50. DOI: <https://doi.org/10.1163/15691624-20221397>

3. Ramachandran Vilayanur S. *The Tell-Tale Brain*. W. W. Norton & Company, 2011. 357 p.
4. Turner M. *The Artful Mind: Cognitive Science and the Riddle of Human Creativity*. London: Oxford University Press, 2006. 307 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195306361.001.0001>
5. Zakia R. D., Suler J. *Perception and Image: Photography as a Way of Seeing*. New York : Routledge, 2018. 466 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781315450964_A31473422/preview-9781315450964_A31473422.pdf
6. Zhu Z. *Aesthetic Consciousness. Chinese Aesthetics in a Global Context*. Springer : Singapore, 2022. pp. 161–190. DOI: http://doi.org/10.1007/978-981-16-7747-2_6
7. Zeki Semir. *Artistic Creativity and the Brain. Science, New Series*. 2001. Vol. 293, No. 5527 (6). pp. 51–52. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1062331>
8. Божинський Н. І. Вплив практичного засвоєння давніх технологій мистецтва на студентів-дизайнерів під час вивчення курсу «Історія мистецтв». *Формула творчості: теорія і методика мистецької освіти* : зб. мат. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 14 березня 2024 р.). Полтава, 2024. С. 86–88.
9. Бутенко В. Культурологічні аспекти формування естетичної свідомості майбутніх спеціалістів. *Збірник наукових праць*. 2004. №30. Ч. II (Спеціальний випуск). С. 28–30.
10. Костюк О. П. Нейроестетичне сприйняття візуального в об'єктах дизайну. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 50. С. 110–114. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-16>
11. Людина і світ професій : навч.-метод. посіб. для пед. прац. / за ред. О. Л. Мельника. Івано-Франківськ : «НАІР», 2015. 160 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/9907/1/LSP_posibnuk.pdf
12. Матюх Т. М. Емпатія як умова людської творчості. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2015. Вип. 7. С. 17–27. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr2015/43376>
13. Томашевський В. В. Теоретичні і методичні засади формування естетичної культури майбутніх дизайнерів у закладах вищої освіти : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2020. 792 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/5386>

References

1. Goldstein, E. B. (2020). *Cognitive Psychology: Connecting Mind, Research, and Everyday Experience*. University of Pittsburgh & University of Arizona. Retrieved from https://aishwaryajaiswal.com/wp-content/uploads/2022/01/Cognitive-Psychology_-Connecting-Mind-Research-and-Everyday-Experience.pdf [in English].
2. Jannik, M. Hansen, & Tone, Roald. (2022). *Aesthetic Empathy: In Investigation in Phenomenological Psychology of Visual Art Experiences. Journal of Phenomenological Psychology, 53 (1)*, 25–50. DOI: <https://doi.org/10.1163/15691624-20221397> [in English].
3. Ramachandran, Vilayanur S. (2011). *The Tell-Tale Brain*. W. W. Norton & Company [in English].
4. Turner, M. (2006). *The Artful Mind: Cognitive Science and the Riddle of Human Creativity*. London : Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195306361.001.0001> [in English].
5. Zakia, R. D., & Suler, J. (2018). *Perception and Image: Photography as a Way of Seeing*. New York: Routledge. Retrieved from https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781315450964_A31473422/preview-9781315450964_A31473422.pdf [in English].
6. Zhu, Z. (2022). *Aesthetic Consciousness. Chinese Aesthetics in a Global Context*. (pp. 161–190). Springer: Singapore. DOI: http://doi.org/10.1007/978-981-16-7747-2_6 [in English].
7. Zeki, S. (2001). *Artistic Creativity and the Brain. Science, New Series, 293, 5527 (6)*, 51–52. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1062331> [in English].
8. Bozhynskyi, N. (2024). *Vplyv praktychnoho zasvoiennia davnikh tekhnolohii mystetstva na studentiv-dyzaineriv pid chas vyvchennia kursu «Istoriia mystetstv»* [The infusion of practical

mysticism acquired by ancient technologies onto design students during the course «History of Art»]. *Formula tvorchosti: teoriia i metodyka mystetskoï osvity – Formula of creativity: theory and method of art education*. (pp. 86–88). Poltava [in Ukrainian].

9. Butenko, V. (2004). Kulturolohichni aspekty formuvannia estetychnoi svidomosti maibutnikh spetsialistiv [Cultural aspects of the formation of aesthetic awareness of future specialists]. *Zbirnyk naukovykh prats – Collection of scientific works, 30, Part II (Special issue)*, 28–30 [in Ukrainian].

10. Kostiuk, O. (2022). Neuroestetychnespryiniattia vizualnoho vob'ektakh dyzainu [Neuroaesthetic perception of the visual in design objects]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences, 50*, 110–114. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-16> [in Ukrainian].

11. Melnyk, O. (2015). Liudyna i svit profesii [People and the world of professions]. Ivano-Frankivsk: NAIR. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/9907/1/LSP_posibnuk.pdf [in Ukrainian].

12. Matiukh, T. M. (2015). Empatiia yak umova liudskoi tvorchosti [Empathy as the brain of human creativity]. *Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen – Anthropological dimensions of philosophical research, 7*, 17–27. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr2015/43376> [in Ukrainian].

13. Tomashevskiy, V. (2020). Teoretychni i metodychni zasady formuvannja estetychnoji kuljturny majbutnikh dyzajneriv u zakladakh vyshhoji osvity [Theoretical and methodological principles of the formation of the aesthetic culture of future designers in institutions of higher education]. *Doctor's thesis*. Khmelnytskyi. Retrieved from <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/5386> [in Ukrainian].

Костюк О. П. Естетична свідомість та емпатія в професійній підготовці майбутнього дизайнера

У статті представлені естетична свідомість та емпатія як багатофункціональні конструкції, що взаємодіють і впливають на пізнання й розуміння мистецтва, вирішення проблем естетичного досвіду, процеси в розвитку особистості. Метою статті є дослідження естетичної свідомості та емпатії, шляхів їх перетину в професійній підготовці майбутнього дизайнера. У дослідженні розглянуто взаємодію естетичної свідомості та емпатії на рівні ключових теорій естетичного сприйняття, естетичного переживання, співпереживання, розуміння емоційних станів, підкреслено особливості людської реакції на мистецтво та естетичні стимули. Визначено, що естетична свідомість виходить за межі простого сприйняття й поширюється на розуміння емоцій і значень, які вони викликають. Емпатія в поєднанні з естетичним усвідомленням надає можливість глибше долучитися до мистецтва, резонувати з ним, що дозволяє не тільки оцінювати красу та художні якості твору, але й емоційно взаємодіяти з естетичним досвідом. Доведено необхідність формування естетичної свідомості та емпатії в процесі професійної підготовки майбутнього дизайнера. У дослідженні викладено апробацію нового підходу до вивчення теоретичного матеріалу освітнього компоненту «Історія мистецтв» підготовки бакалаврів спеціальності 022.01 «Дизайн» освітньо-професійної програми «Графічний дизайн» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» шляхом вивчення давніх технологій творчості та технік відомих митців з подальшим практичним відтворенням цих стилів у власних творчих роботах здобувачами вищої освіти. Підкреслено, що здобувачі вищої освіти проєктують свої власні емоції та досвід на твір, створюючи індивідуальний, але водночас глибоко пов'язаний з оригінальним задумом митця. Встановлено, що шляхи перетину естетичної свідомості та емпатії в діяльності дизайнера визначаються в естетичному сприйнятті з позиції емоційного співпереживання. За таких умов дизайнери здатні створювати виразні естетичні образи, що мають глибокий емоційний та інтелектуальний зміст, який змушує думати, відчувати та співпереживати.

Ключові слова: естетична свідомість, емпатія, естетичне сприйняття, майбутні дизайнери, професійна підготовка.

Kostiuk O. Aesthetic consciousness and empathy in the professional training of a future designer

The article presents aesthetic consciousness and empathy as multifunctional constructions that interact and influence knowledge and understanding of art, solving problems of aesthetic experience, processes in personality development. The purpose of the article is the study of aesthetic consciousness and empathy, ways of their intersection in the professional training of a future designer. The study examines the intersection of aesthetic consciousness and empathy at the level of key theories of aesthetic perception, aesthetic experience, empathy, understanding of emotional states, emphasizing the peculiarities of human reaction to art and aesthetic stimuli. It has been determined that aesthetic consciousness goes beyond simple perception and extends to the understanding of emotions and the meanings they evoke. Empathy combined with aesthetic awareness provides an opportunity to engage more deeply with art, to resonate with it, which allows not only to appreciate the beauty and artistic qualities of the work, but also to interact emotionally with the aesthetic experience. The need for the formation of aesthetic awareness and empathy in the process of professional training of a future designer has been proven. The study describes the approbation of a new approach to the study of the theoretical material of the educational component “History of Art” of the bachelor’s training in the specialty 022.01 “Design” of the educational and professional program “Graphic Design” of the “Luhansk National University named after Taras Shevchenko” by studying ancient creative technologies and techniques of famous artists from further practical reproduction of these styles in their own creative works by students of higher education. It is emphasized that the students of higher education project their own emotions and experience onto the work, creating an individual, but at the same time deeply connected with the original idea of the artist.

It has been established that the paths of intersection of aesthetic consciousness and empathy in the activity of the designer are defined in aesthetic perception from the position of emotional empathy. Under such conditions, designers are able to create expressive aesthetic images that have a deep emotional and intellectual content that makes you think, feel and empathize.

Key words: aesthetic consciousness, empathy, aesthetic perception, future designers, professional training.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 28.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

УДК 378

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-69-73

Очкалов Олександр Федорович,

старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.

al.ochkalov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7336-7573>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИКИ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧИХ СИСТЕМ ГЛИБОКОГО РОЗСЛАБЛЕННЯ

Практика фізкультурно-оздоровчих систем глибокого розслаблення може мати значний вплив на психофізичне здоров'я кожної особистості, зокрема і здобувачів середньої освіти. Сучасна шкільна програма часто зосереджується на академічних досягненнях, але забуває про важливість розвитку здорового способу життя та навичок саморегуляції.

Ключовим аспектом у збереженні і зміцненні здоров'я є дихання. Дихальні вправи поліпшують не лише функцію легень, а й роботу всіх органів і систем. Тренування дихального апарату дає можливість збільшити діапазон знань і умінь для застосування оздоровчих технологій та формування навички здорового способу життя, є незамінними засобами профілактики захворювань, важливими чинниками вдосконалення людини, підтримки працездатності.

Проведений аналіз наукових досліджень дозволяє зробити висновок, що питанню практик оздоровчих систем глибокого розслаблення приділяється значна увага. Так, Н. Пангелова та Д. Цапук висвітлено питання східних оздоровчих систем у фізичному вихованні дітей старшого дошкільного віку (Пангелова, 2018), Л. Михно в дисертаційному дослідженні розкрито особливості фізичного виховання молодших школярів на основі застосування засобів йога-аеробіки (Михно, 2017), укладачами Б. Струк, Т. Сергеева та ін. представлено «Методичні рекомендації «Дихання в оздоровчій фізичній культурі» для студентів усіх напрямків підготовки бакалаврів денної форми навчання» (Метод. рекоменд., 2020), А. Огністий опублікував наукову працю – короткий довідник «Сучасні фізкультурно-оздоровчі системи» (Огністий, 2009).

Разом із тим безпосередньо проблема практики фізкультурно-оздоровчих систем глибокого розслаблення потребує уточнення, подальшого дослідження та вдосконалення. Тому нами було обрано тему наукового пошуку «Особливості практики фізкультурно-оздоровчих систем глибокого розслаблення».

Мета статті – визначити особливості практик фізкультурно-оздоровчих систем глибокого розслаблення.

Розглянемо важливість впровадження практик фізкультурно-оздоровчих систем глибокого розслаблення у шкільному середовищі та їхній позитивний вплив на учнів. Вчення технік глибокого розслаблення може допомогти учням зняти напругу, збільшити рівень енергії, покращити якість сну та ін. Це особливо важливо у період іспитів чи інших стресових подій, коли учням потрібна підтримка для збереження емоційного стану та зосередженості на навчанні.

Однією з найпоширеніших практик фізкультурно-оздоровчих систем глибокого розслаблення є йога. Вона сприяє не лише фізичному здоров'ю, а й психологічному благополуччю, має низку фізичних, розумових та духовних переваг. Йога стала популярною у всьому світі завдяки своїм терапевтичним властивостям, здатності заспокоювати розум та збалансовувати тіло.

Основною перевагою впровадження йоги в шкільну програму є сприяння фізичному здоров'ю. Практика асан і рухів у йозі сприяє зміцненню м'язів, покращенню гнучкості та

збільшенню витривалості. Регулярні заняття йогою можуть допомогти уникнути травм та покращити загальний стан здоров'я. Учні, які займаються йогою, навчаються краще контролювати свої емоції, знижують рівень стресу та тривожності, покращують концентрацію та пам'ять та ін. У школах йога може бути важливою частиною фізкультурно-оздоровчих програм. Додавання йоги до навчального плану може призвести до численних позитивних результатів для учнів. Крім того, вправами йоги можна навчити учнів методам глибокого розслаблення та контролю над диханням, що допомагає зменшити стрес, підвищити концентрацію та поліпшити настрій. У сучасному світі, де учні часто зазнають великого тиску і стресу, вміння заспокоювати розум і знайти внутрішню гармонію може бути надзвичайно корисним.

Кожна особистість має емоції, але лише деякі можуть їх контролювати або принаймні стримувати. Раптовий спалах гніву викликає свого роду ударну хвилю в нервовій системі. Це явище не обмежується гнівом, будь-яка емоція впливає на організм. Іноді один спалах сильного гніву може призвести до втрати практично всієї енергії людини. Спалахи бурхливої енергії та їх придушення часто стають звичними і руйнівні діють на організм людини. Під час релаксації поглинання енергії практично не відбувається, хоча невелика кількість енергії циркулює в організмі, забезпечуючи його нормальний стан, а решта енергії накопичується.

Ніяка кількість вітамінів, ін'єкції або збалансоване харчування не дають вирішення проблем людям, які страждають від хвилювання і тривоги. Найціннішим і простим методом, доступним у будь-яких умовах, є релаксація за системою йоги. Необхідно навчитися спостерігати і відчувати м'язову напругу і вміти розслабляти надмірну м'язову напругу. На цьому принципі засновані всі вправи йоги.

У сучасному темпі життя, коли, попри великі навантаження, є бажання досягти якомога більшого успіху, зокрема, учням в освіті, дуже важко бути спокійним і розслабленим. Однак, опанувавши мистецтво йоги – дихання, можна залишатися у спокійному і врівноваженому стані в будь-якій життєвій ситуації. Свідоме управління диханням і м'язовим тонусом веде до засвоєння нейромоторної регуляції (Очкалов, 2019).

Як зазначають фахівці йоги, правильне дихання – це розумне поєднання дихання та рухів. Саме на техніках дихання побудовано більшість вправ йоги. Розглянемо деякі з ефектів від занять, представлені дослідниками: фізичні ефекти (зміцнення легень та серця; регулювання артеріального тиску; регулювання нервової системи; підвищення стійкості організму до вірусів та інфекцій); ментальні ефекти (заспокоєння емоцій; запобігання нервозності та депресіям; стресостійкість); духовний ефект (поглиблення медитацій). Разом із тим дослідницею зазначено, що при неправильному диханні йога може не тільки не принести користь, а навіть зашкодити організму. Коли тіло відчуває сильну напругу та дихання збивається, асана перестає діяти як асана. Тому дихання – це орієнтир для практики йоги. Практикуючи йогу, важливо дотримуватися правил:

1) коли виконуються асани, що розкривають грудну клітку та передню частину тіла, – це завжди вдих (наприклад, усі прогини назад, підняття рук угору);

2) нахили вперед, скручування та нахили вбік, рухи, що обмежують розширення грудної клітки, завжди робимо на видих;

3) затримка дихання після вдиху може бути зроблена під час утримання асани, але не під час самого руху;

4) рухаємося під час затримки дихання, лише якщо вона йде за видихом;

5) найголовніше – дихати потрібно легко (Соломаха, 2023).

Головне правило тренувань щодо дихання – поступове ускладнення режиму тренувань під контролем стану організму. Найпростіші способи самоконтролю – вимірювання частоти пульсу до і після сеансу регуляції дихання. Усі ланки функціональної дихальної системи працюють не ізольовано, а разом, у тісному взаємозв'язку з іншими системами організму. Дихальні

вправи – це важливі й ефективні лікувально-оздоровчі засоби. Систематичні спеціальні тренування дихання – зміна умов дихання і регулювання навантаження під час виконання дихальних вправ впливає на пристосувальні механізми організму, що дозволяє значно підвищити ефективність і економічність зовнішнього дихання і при цьому зробити більш стабільними фізіологічні резерви та адаптаційні можливості організму (Очкалов, 2021, с. 166).

Разом із тим дослідники вважають, що тренування правильного дихання необхідно проводити систематично. Особлива увага в системі йоги надається комплексу дихальних вправ, які дають змогу здійснювати контроль над диханням. Важливою формою є самостійні заняття, які повинні продовжуватися в домашніх умовах (Метод. рекомендації, 2020, с. 31).

Отже, можемо дійти висновків, що фізкультурно-оздоровчі системи глибокого розслаблення мають свої особливості. Найголовнішими з них є: увага на диханні (акцент приділяється контролю за диханням, дихання використовується для досягнення глибокого розслаблення і зниження рівня стресу); медитативний аспект (практика глибокого розслаблення часто поєднується з медитаційними техніками, що дозволяє знижувати ментальний стрес і підвищувати рівень свідомості); свідоме відчуття тіла та увага до розслаблення м'язів (під час практики надається увага відчуттям у різних частинах тіла, одним з основних аспектів є розслаблення м'язів); фокус на енергетичній системі (деякі системи, такі як йога, впливають на енергетичну систему організму) та ін.

Включення йоги в шкільну програму може сприяти створенню більш сприятливого середовища для навчання та розвитку кожної дитини. Практика йоги сприяє розвитку самосвідомості та емоційного інтелекту. Учні навчаються більш ефективно реагувати на власні емоції та відчувати зв'язок між своїм тілом та розумом. Включення йоги в шкільну програму може призвести до покращення фізичного, психічного та емоційного здоров'я учнів. Впровадження практик оздоровчих систем та глибокого розслаблення в шкільну програму може допомогти учням розвивати навички саморегуляції, покращити психофізичне здоров'я та підвищити успішність у навчанні. Ці практики не лише забезпечують користь для фізичного та емоційного здоров'я учнів, але й формують підґрунтя для здорового способу життя, який вони зможуть продовжити і після завершення шкільної освіти.

У перспективі планується детальне вивчення особливостей практики фізкультурно-оздоровчих систем глибокого розслаблення.

Список використаної літератури

1. Дихання в оздоровчій фізичній культурі : методичні рекомендації для студентів усіх напрямків підготовки бакалаврів денної форми навчання / укладачі Б. І. Струк, Т. П. Сергєєва, О. В. Павлюк, Н. В. Павлова. Одеса : ОНАХТ, 2020. 56 с.
2. Михно Л. С. Фізичне виховання молодших школярів на основі застосування засобів йога-аеробіки : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вих. та спорту : 24.00.02. Київ, 2017. 21 с.
3. Огнистий А. В. Сучасні фізкультурно-оздоровчі системи (короткий довідник). Тернопіль : СМТ «ТАЙП», 2009. 78 с.
4. Очкалов О. Ф. Аналіз проведення дихальних вправ на заняттях з гімнастики. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2021. №2 (340). Ч. 2. С. 157–166. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-2\(340\)-2-157-165](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-2(340)-2-157-165)
5. Очкалов О. Ф. Застосування методики проведення релаксації у процесі підготовки вчителів фізичного виховання. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. №4 (327). Ч. II. С. 203–210. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-4\(327\)-2-203-210](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-4(327)-2-203-210)
6. Пангелова Н., Цапук Д. Східні оздоровчі системи у фізичному вихованні дітей старшого дошкільного віку. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2018. №1. С. 222–226.
7. Соломаха О. Техніки дихання, що зміцнюють здоров'я. 2023. URL: <https://tykyiv.com/intervyu/tekhniki-dikhannia-iaki-zdatni-zmitsniti-zdorovia-interviu-z-maistrineiu-iogi/>

References

1. Struk, B. I., Serhieieva, T. P., Pavliuk, O. V., & Pavlova, N. V. (Eds.). (2020). *Metodychni rekomendatsii «Dykhannia v ozdorovchii fizychnii kulturi» dlia studentiv usikh napriamkiv pidhotovky bakalavriv dennoi formy navchannia* [Methodical recommendations «Breathing in health physical culture» for students of all areas of full-time bachelor's training]. Odesa: ONAKhT [in Ukrainian].
2. Mykhno, L. S. (2017). *Fizyчне vykhovannia molodshykh shkoliariv na osnovi zastosuvannia zasobiv yoга-aerobiky* [Physical education of younger schoolchildren based on the use of yoga-aerobics]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Ohnystyi, A. V. (2009). *Suchasni fizkulturno-ozdorovchi systemy (korotkyi dovidnyk)* [Modern physical culture and health systems (short guide)]. Ternopil: SMT «TAIP» [in Ukrainian].
4. Ochkalov, O. F. (2021). *Analiz provedennia dykhalnykh vprav na zaniattiakh z himnastyky* [Analysis of breathing exercises in gymnastics classes]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical sciences*, 2(340), 2, 157–166. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-2\(340\)-2-157-165](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-2(340)-2-157-165) [in Ukrainian].
5. Ochkalov O. F. (2019). *Zastosuvannia metodyky provedennia relaksatsii u protsesi pidhotovky vchyteliv fizychnoho vykhovannia*. [Application of relaxation techniques in the process of training physical education teachers]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical sciences*, 4 (327), II, 203–210. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-4\(327\)-2-203-210](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-4(327)-2-203-210) [in Ukrainian].
6. Panhelova, N., & Tsapuk, D. (2018). *Skhidni ozdorovchi systemy u fizychnomu vykhovanni ditei starshoho doshkilnoho viku* [Eastern health systems in physical education of older preschool children]. *Sportyvnyi visnyk Prydniprovia – Sports Bulletin of the Dnieper Region*, 1, 222–226 [in Ukrainian].
7. Solomakha, O. (2023). *Tekhniki dykhannia, shcho zmitsniuut zdorovia* [Breathing techniques that strengthen health]. Retrieved from <https://tykyiv.com/intervyu/tekhniki-dikhannia-iaki-zdatni-zmitsniti-zdorovia-interviu-z-maistrineiu-iogi/> [in Ukrainian].

Очкалов О. Ф. Особливості практики фізкультурно-оздоровчих систем глибокого розслаблення

У статті доведено, що фізкультурно-оздоровчі системи глибокого розслаблення мають свої особливості. Найголовнішими з них є: увага на диханні (акцент приділяється контролю за диханням, дихання використовується для досягнення глибокого розслаблення і зниження рівня стресу); медитативний аспект (практика глибокого розслаблення часто поєднується з медитаційними техніками, що дозволяє знижувати ментальний стрес і підвищувати рівень свідомості); свідоме відчуття тіла та увага до розслаблення м'язів (під час практики надається увага відчуттям у різних частинах тіла, одним з основних аспектів є розслаблення м'язів); фокус на енергетичній системі (деякі системи, такі як йога, впливають на енергетичну систему організму) та ін. У статті передбачено, що включення йоги в шкільну програму може сприяти створенню більш сприятливого середовища для навчання та розвитку кожної дитини. Практика йоги сприяє розвитку самосвідомості та емоційного інтелекту. Учні навчаються більш ефективно реагувати на власні емоції та відчувати зв'язок між своїм тілом та розумом. Включення йоги в шкільну програму може призвести до покращення фізичного, психічного та емоційного здоров'я учнів. Впровадження практик оздоровчих систем та глибокого розслаблення в шкільну програму може допомогти учням розвивати навички саморегуляції, покращити психофізичне здоров'я та підвищити успішність у навчанні. Ці практики не лише забезпечують користь для фізичного та емоційного здоров'я учнів, але й формують підґрунтя для здорового способу життя, який вони зможуть продовжити і після завершення шкільної освіти.

Ключові слова: фізкультурно-оздоровчі системи, практики, дихання, йога.

Ochkalov O. Peculiarities of the practice of physical culture and health systems of deep relaxation

In the article proved that physical culture and health systems of deep relaxation have their own characteristics. The most important of them are: attention to breathing (emphasis is on breathing control, breathing is used to achieve deep relaxation and reduce stress levels); meditative aspect (the practice of deep relaxation is often combined with meditation techniques, which allows to reduce mental stress and increase the level of consciousness); conscious feeling of the body and attention to muscle relaxation (during practice, attention is paid to sensations in different parts of the body, one of the main aspects is muscle relaxation); focus on the energy system (some systems, such as yoga, affect the body's energy system), etc. The article provides that the inclusion of yoga in the school program can contribute to the creation of a more favorable environment for the learning and development of each child. The practice of yoga promotes the development of self-awareness and emotional intelligence. Students learn to respond more effectively to their own emotions and feel the connection between their body and mind. Incorporating yoga into the school curriculum can lead to improvements in the physical, mental and emotional health of students. Incorporating wellness practices and deep relaxation into the school curriculum can help students develop self-regulation skills, improve psychophysical health, and improve academic performance. These practices not only provide benefits for students' physical and emotional health, but also provide a foundation for a healthy lifestyle that they can continue after school.

Key words: physical culture and health systems, practices, breathing, yoga.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

УДК 373.5.012.016:796]-053.6

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-74-80

Полулященко Тетяна Леонідівна,

кандидат педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри олімпійського та професійного спорту
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
lug.ifvis.ksd@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6345-585X>

Гайдай Анастасія Сергіївна,

викладач кафедри олімпійського та професійного спорту
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
gorb123451@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-4945-7318>

Васецький Ігор Анатолійович,

старший викладач кафедри педагогіки та суспільних наук
сектору фізичного виховання
Полтавського університету економіки і торгівлі,
м. Полтава, Україна.
wia72@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8508-0094>

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ПІДЛІТКІВ ДО РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ

Мотивацію у педагогіці визначають як загальну назву для процесів, методів, засобів спонукань учнів до продуктивної пізнавальної діяльності, активного опанування змісту освіти; педагоги розглядають її як процес зміни станів і відносин особистості, який ґрунтується на мотивах (Аллахвердієв, Дзьобко & Сільвейстр, 2019, с. 106–108).

В аспекті розвитку загального контуру позитивної мотивації до фізичних занять у здобувачів освіти актуальне значення має інтерес як усвідомлене вибіркове позитивне ставлення до чогось, що спонукає дитину проявляти активність до пізнання об'єкта, який його цікавить (Дейнеко, 2014, с. 26–30).

Важливе значення для дослідження мотивації здобувачів освіти, підвищення рівня рухової активності та активного проведення дозвілля мають праці таких учених, як (Л. Іванченко, 2007; А. Дейнеко, 2014), 2014; Т. Круцевич, О. Іщенко & Т. Імас, 2014; О. Іщенко, 2016; О. Аллахвердієв, Я. Дзьобко & А. Сільвейстр, 2019, О. Otravenko, О. Shkola & О. Shynkarova and other, 2021).

Досліджуючи процес фізичного виховання учнів підліткового віку в закладі загальної середньої освіти, ми дійшли висновку, що саме мотивація є проявом формування інтересу до підвищення рухової активності учнів 5–6 класів у позаурочній роботі з фізичного виховання. Насамперед для з'ясування сформованості рівня мотивації до занять фізичною культурою в учнів 5–6 класів було проведено анкетування. Запитання анкети були спрямовані на виявлення ставлення здобувачів освіти до занять фізичною культурою. Дітям було запропоновано дати відповіді на вісім закритих запитань. Відповіді на перший пункт дали зрозуміти, що у дитини

сформоване стале позитивне ставлення до занять фізичною культурою та спортом. Відповіді на другий пункт вказували на стале негативне ставлення, на третій пункт – невизначене ставлення школяра до фізичних занять.

Мотивацію можна представити у вигляді чотирирівневої структури: орієнтація на процес – результат – винагорода – тиск. Згідно із цим стійкість її треба розглядати з огляду на диференціацію компонентів у структурі, їх упорядкування. При цьому абсолютне домінування процесуальної мотивації надає структурі більшу стійкість. Процесуальна мотивація є ніби змістовним і «енергетичним» ядром структури, від якого залежить стійкість і особливості її мінливості. У тому разі, коли процесуальна й результативна мотиваційні орієнтації займають перше й друге місця в структурі, рівень її стійкості ще вищий – це перший за силою впливу фактор (Іванченко, 2007, с. 19).

З урахуванням вищезазначеного нами була запропонована анкета на виявлення структури мотивації здобувачів базової середньої освіти, залежності її стійкості від розподілу в структурі мотивів та спрямованості. Мотиви, спрямовані на процес діяльності або її результатів, є внутрішніми і більш стійкими (перша і друга група відповідно). Мотиви занять фізичною культурою, які полягають в отриманні винагороди або у тиску з боку когось (третья та четверта групи в анкеті відповідно), є зовнішніми, що вказує на нестійкість мотивації здобувачів базової середньої освіти (Іщенко, 2016, с. 22).

На етапі констатуючого експерименту були отримані такі дані у процесі аналізу відповідей на питання першої анкети.

В експериментальній групі відповіді на запитання першої анкети мають такий вигляд: з 30 опитуваних 6 учнів надали відповіді, які відповідають пункту а) – це дає змогу визначити у них стале позитивне ставлення до занять фізичною культурою; 10 учнів зазначили відповіді в пункті б), що вказує на їхнє стале негативне ставлення; у відповідях 14 респондентів домінували відповіді, що відповідали пункту в), що свідчить про невизначене ставлення до занять фізичною культурою учнів 5–6 класів.

У контрольній групі маємо такі результати: з 30 опитуваних учнів 8 надали відповіді, які відповідають пункту а) – це дає змогу визначити у них стале позитивне ставлення до занять фізичною культурою; 12 учнів зазначили відповіді в пункті б), що вказує на стале негативне ставлення; у відповідях 10 респондентів домінували відповіді, що відповідали пункту в), що свідчить про невизначене ставлення до занять фізичною культурою в учнів 5–6 класів (Круцевич, Іщенко, Імас, 2014, с. 68–72).

Ставлення учнів до занять фізичною культурою до проведення експерименту зображено у табл. 1.

Результати опитування в експериментальній групі мають такий вигляд: у 20 респондентів з 30-ти маємо внутрішню мотивацію: 8 учнів вказали на домінування процесуальної мотивації, 12 – на результативну. Серед них 4 учня надали 4 бали першій групі висловлювань та 3 бали – другій групі. Це вказує на процесуально-результативну мотивацію, що є найбільш стійкою. Ще два учні оцінили другу групу у 3 бали, а першу групу у 4 бали, що вказує на результативно-процесуальну мотивацію. Такий вид мотивації є високим, але менш стійким, ніж процесуально-результативний. 14 учнів на другому місці розташували зовнішні мотиви (схвалення, отримання гарної оцінки – третя група). Цей вид мотивації є менш стійким. 10 респондентів

Таблиця 1

Ставлення учнів до занять фізичною культурою до проведення експерименту

Групи	Позитивне стійке ставлення	Невизначене ставлення	Негативне стійке ставлення
Експериментальна	35,4%	41,4%	23,2%
Контрольна	34,2%	40,2%	25,6%

надали по 4 бали третій та четвертій групам. Це свідчить про домінування зовнішньої мотивації у них. Із цих респондентів: у 6-х на першому місці є висловлювання з четвертої групи (тиск), а на другому місці – процесуальна мотивація. На нашу думку, найбільш небезпечною категорією є четверо учнів, які надали 4 бали четвертій групі, а 3 бали – третій групі висловлювань. Це вказує на стійку зовнішню мотивацію.

У контрольній групі були зафіксовані такі результати.

У 18 респондентів з 30-ти маємо внутрішню мотивацію: 9 учнів вказали на домінування процесуальної мотивації, 9 – на результативну. Серед них 5 учнів надали 4 бали першій групі висловлювань та 3 бали – другій групі. Це вказує на процесуально-результативну мотивацію, що є найбільш стійкою. Ще 3 учні оцінили другу групу у 3 бали, а першу групу у 4 бали, що вказує на результативно-процесуальну мотивацію. Такий вид мотивації є високим, але менш стійким, ніж процесуально-результативний. 10 учнів на другому місці розташували зовнішні мотиви (схвалення, отримання гарної оцінки – третя група), а на першому – 4 дитини вказали першу групу (процесуальна мотивація) та 6 осіб вказали другу групу (результативна мотивація). Цей вид мотивації є менш стійким (Федоренко Є. О., 2012, 20 с.).

Таблиця 2

Види мотивацій в експериментальній і контрольній групах до початку експерименту

	Внутрішня мотивація		Зовнішня мотивація	
	Процесуальна	Результативна	Винагорода	Тиск (ухилення)
Експериментальна група	67,6%		32,4%	
	27,4%	40,2%	12,2%	20,2%
Контрольна група	62,4%		37,6%	
	30%	32%	16,7%	21,3%

12 респондентів надали по 4 бали третій та четвертій групам. Це свідчить про домінування у них зовнішньої мотивації. Із цих респондентів: у 7-ми на першому місці є висловлювання з четвертої групи (тиск), а на другому місці – процесуальна мотивація. На нашу думку, найбільш небезпечною категорією є 5 учнів, які надали 4 бали четвертій групі, а 3 бали – третій групі висловлювань. Це вказує на стійку зовнішню мотивацію.

Результати бліц-опитування обох груп майже не різняться. Так, учні зазначили, що їм не подобається, коли вчитель говорить на високих тонах (кричить), не виконує обіцянок, залишає їх самих (відлучається без вагомих причин), вимагає підкорення та виконання зависоких для них вимог.

На їхню думку, вчитель повинен бути суворим, але справедливим; мати гарну фізичну підготовку, щоб бути прикладом для учнів; бути доброзичливим, уважним, із почуттям гумору, активним, товариським, терплячим, розумним, добре знати свою справу і мати бажання працювати з дітьми; розуміти дітей і бути готовим допомогти їм.

На питання «Чи хочете ви бути схожим на вчителя фізичної культури?» в експериментальній групі 19 дітей відповіли «так», у контрольній групі – 22. Відповідь на це питання дає нам змогу визначити авторитет вчителя серед учнів.

Під час виявлення мотивів за методикою Л. Божович щодо обов'язку та відповідальності за рухову активність учні демонстрували власні судження. На твердження «розумію, що учень повинен систематично займатись фізичною культурою», «намагаюсь швидко й точно виконувати вказівки вчителя», «розумію свою відповідальність за стан фізичного здоров'я перед класом» здобувачі базової середньої освіти продемонстрували такий рівень мотивації: 27,5% – високий, 28,4% – достатній, 31,5% – середній, 12,6% – низький рівень (Ровний, 2014, с. 143).

У судженнях «хочу закінчити заклад освіти фізично здоровим», «розумію, що мені потрібне міцне здоров'я», «розумію, що моє фізичне здоров'я залежить від систематичних занять фізич-

ною культурою» (спрямовані на самовизначення і самовдосконалення) учні-початківці показали такі результати: 56,6% – високий рівень; 15,2% – достатній рівень; 24,5% – середній рівень; 3,6% – низький рівень.

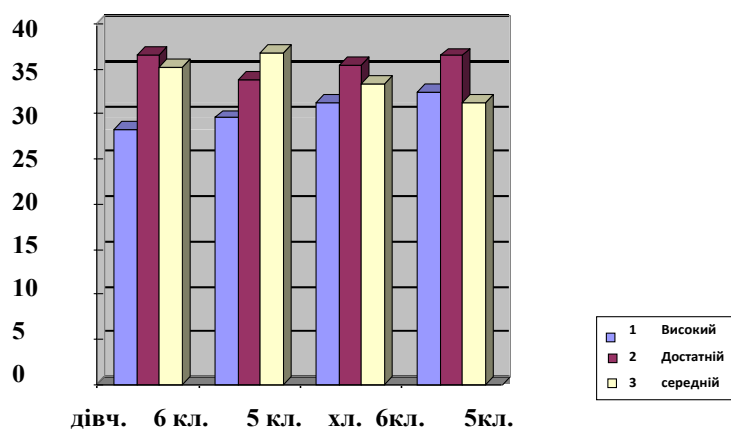

Рис. 1. Рівень мотивації хлопців та дівчат 5–6 класів на констатуючому етапі експерименту

У судженнях «хочу закінчити заклад освіти фізично здоровим», «розумію, що мені потрібне міцне здоров'я», «розумію, що моє фізичне здоров'я залежить від систематичних занять фізичною культурою» (спрямовані на самовизначення і самовдосконалення) учні-початківці показали такі результати: 56,6% – високий рівень; 15,2% – достатній рівень; 24,5% – середній рівень; 3,6% – низький рівень.

Встановлені результати засвідчують, що переважна частина учнів 5–6 класів (75%) ознайомлена з оздоровчим впливом засобів фізичної культури на організм людини. На нашу думку, це є гарною передумовою для залучення дітей до активної рухової діяльності (Ваї-Кограк, Soroka, Корпак, 2010, р. 152–161).

Висновки. Проведене дослідження дало змогу припустити, що процес рухової діяльності учнів 5–6 класів ефективно відбувався завдяки впровадженню різних видів рухової активності. Отримані дані після проведення експериментальної роботи мали такий вигляд: у контрольній групі результати залишилися майже незмінними, тоді як в експериментальній групі відбулися деякі зміни. Так, відмічається зростання дітей з внутрішньою мотивацією – на 12,3%; на 6,6% – дітей з процесуальною мотивацією, на 6,7% – учнів з результативною мотивацією. Водночас маємо зниження на 3,3% учнів, які чекають на винагороду, та на 10% учнів, які займаються фізичною культурою під тиском.

Список використаної літератури

1. Аллахвердієв О., Дзьобко Я., Сільвейстр А. Формування навчальної мотивації учнів основної школи до вивчення фізики на основі реалізації міжпредметних зв'язків. 2019. С. 106–108. URL: https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/5933/1/ZNP_%20%D0%9C%D0%A4%D0%A2%D0%9E%202019-106-109.pdf (дата звернення: 10.04.2024).
2. Дейнеко А. Х. Підвищення мотивації до занять фізичною культурою учнів 5–6 класів. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2014. №4 (42). С. 26–30.
3. Іванченко Л. П. Формування у підлітків мотивації до систематичних занять фізичною культурою і спортом : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Луганськ, 2007. 19 с.

4. Іщенко О. С. Формування мотивації підлітків до занять фізичною культурою в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.02. Київ : Національний університет фізичного виховання і спорту України, 2016. 22 с.

5. Круцевич Т., Іщенко О., Імас Т. Мотивація учнів 6-9 класів до уроків фізичної культури. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2014. №2. С. 68–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svp_2014_2_15 (дата звернення: 10.04.2024).

6. Федоренко Є. О. Формування мотивації до спеціально організованої рухової активності старшокласників : автореф. дис. ... канд. наук з фізичного виховання та спорту : 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення». Дніпропетровськ, 2012. 20 с.

7. Шляхи підвищення мотивації учнів 6 класу. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/000dqg-3355.docx.html> (дата звернення: 10.04.2024).

8. Ровний А. С., Ровний В. А., Ровна О. О. Фізіологія рухової активності : підручник для студентів ВНЗ фізичного виховання і спорту. Харків, 2014. 343 с.

9. Baj-Korpak J., Soroka A., Korpak F. Aktywnosc fizyczna wybranych grup społeczno-zawodowych (wszkolnictwie). *Czlowiek i Zdrowia*. 2010. No. 1 (IV). P. 152–161.

10. Leisure and recreational activities of student youth in the context of health-preservation / Olena Otravenko, Olena Shkola, Olena Shynkarova, Valeriy Zhamardiy, Oleksandr Iyvatskyi, Dmytro Pelypas. *Journal for Educators, Teachers and Trainers. JETT*. 2021. Vol. 12(3). P. 146–154. URL: <https://jett.labosfor.com/index.php/jett/article/view/554> (дата звернення: 10.04.2024).

References

1. Allahverdiyev, O., Dzubko, Ya., & Silvejstr, A. (2019). Formuvannya navchalnoyi motivaciyi uchniv osnovnoyi shkoli do vivchennya fiziki na osnovi realizaciyi mizhpredmetnih zv'yazkiv [Formation of educational motivation of elementary school students to study physics based on the implementation of intersubject connections]. pp. 106–108. Retrieved from https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/5933/1/ZNP_%20%D0%9C%D0%A4%D0%A2%D0%9E%202019-106-109.pdf (Last accessed: 10.04.2024) [in Ukrainian].

2. Deineko, A. Kh. (2014). Pidvyshchennia motyvatsii do zaniat fizychnoiu kulturoiu uchniv 5–6 klasiv [Increasing the motivation of 5th-6th grade students to engage in physical education]. *Slobozhanskyi naukovy-sportyvnyi visnyk – Slobozhan scientific and sports bulletin*, 4 (42), 26–30 [in Ukrainian].

3. Ivanchenko, L. P. (2007). Formuvannya u pidlitkiv motyvatsii do systematychnykh zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom [Formation of teenagers' motivation for systematic physical education and sports]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Luhansk [in Ukrainian].

4. Ishchenko, O. S. (2016). Formuvannya motyvatsii pidlitkiv do zaniat fizychnoiu kulturoiu v umovakh navchalno-vykhovnoho protsesu zahalnoosvitnoi shkoly [Formation of teenagers' motivation for physical education in the conditions of the educational process of a comprehensive school]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv: Natsionalnyi universytet fizychnoho vykhovannia i sportu Ukrainy [in Ukrainian].

5. Krutsevych, T., Ishchenko, O., & Imas, T. (2014). Motyvatsiia uchniv 6-9 klasiv do urokiv fizychnoi kultury [Motivation of students of grades 6–9 for physical education lessons]. *Sportyvnyi visnyk Prydniprov'ia – Sports Bulletin of the Dnieper Region*, 2, 68–72. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/svp_2014_2_15 (Last accessed: 10.04.2024) [in Ukrainian].

6. Fedorenko, Ye. O. (2012). Formuvannya motyvatsii do spetsialno orhanizovanoi rukhovoї aktivnosti starshoklasnykiv [Formation of motivation for specially organized motor activity of high school students]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

7. Shliakhy pidvyshchennia motivatsii uchniv 6 klasu [Ways to increase the motivation of 6th grade students]. Retrieved from <https://vseosvita.ua/library/embed/000dqq-3355.docx.html> (Last accessed: 10.04.2024) [in Ukrainian].

8. Rovnyi, A. S., Rovnyi, V. A., & Rovna, O. O. (2014). Fiziolohiia rukhovoї aktyvnosti [Physiology of motor activity]. Kharkiv [in Ukrainian].

9. Baj-Korpak, J., Soroka, A., Korpak, F. (2010). Aktywnosc fizyczna wybranych grup społeczno-zawodowych (wszkolnictwie). *Człowiek i Zdrowia, 1 (IV)*, 152–161 [in English].

10. Otravenko, O., Shkola, O., Shynkarova, O., Zhamardiy, V., Lyvatskyi, O., Pelypas, D. (2021). Leisure and recreational activities of student youth in the context of health-preservation. *The Journal for Educators, Teachers and Trainers. JETT, 12(3)*, 146–154. Retrieved from <https://jett.labosfor.com/index.php/jett/article/view/554> (Last accessed: 10.04.2024) [in English].

Полулященко Т. Л., Гайдай А. С., Васецький І. А. Дослідження мотивації підлітків до рухової активності

Дослідження мотивації підлітків до рухової активності знаходить своє відображення у Національній стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація». У статті порушена одна із головних проблем сучасності – створення умов для оздоровчої рухової активності та залучення молоді до ведення здорового способу життя. У процесі дослідження враховувались негативні тенденції в стані здоров'я населення України внаслідок соціально-економічних проблем та воєнного стану, спричиненого російською агресією, державна стратегія в галузі освіти. Стаття розкриває основну проблематику формування мотивації до занять фізичними вправами, які спрямовані на забезпечення оптимальної рухової активності кожної людини впродовж усього життя, в тому числі учнівської молоді.

У статті висвітлена проблема ставлення учнів до занять фізичною культурою і спортом, з'ясовано рівень позитивного стійкого ставлення, невизначеного та негативного стійкого ставлення. З'ясовано види мотивації – внутрішньої та зовнішньої – та їхній вплив на обрання видів рухової активності та їх застосування під час занять фізичною культурою і спортом. Описано пріоритетні напрями розвитку сучасної системи фізичного виховання, які впливають на виховання і розвиток особистості учня, підвищення мотивації до занять засобами нових видів рухової активності та постійних змін. Представлені проблеми, які характеризуються низкою суперечностей між:

– необхідністю мотивувати дітей і молодь до занять фізичною культурою і спортом у закладах загальної середньої освіти та недостатнім рівнем мотивації у здобувачів освіти до рухової активності;

– необхідністю формування навичок здорового способу життя та відсутністю мотиваційного потенціалу в учнів підліткового віку.

Авторами звернено увагу на використання сучасних засобів рухової активності у роботі з учнями підліткового віку в умовах воєнного стану із застосуванням індивідуального і диференційованого підходів.

З'ясовано недостатність теоретичних розробок і методичних публікацій із питань формування мотивації до занять фізичного виховання в учнів, що й зумовило вибір теми. У статті доведено вплив різних видів рухової діяльності учнів на рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом.

Ключові слова: рухова активність, мотивація, фізична культура, учнівська молодь.

Polulyaschenko T., Haydai A., Vasetskyi I. Study of teenagers' motivation for motor activity

The study of the motivation of teenagers for physical activity is reflected in the National strategy for healthy physical activity in Ukraine for the period until 2025 "Physical activity – a healthy lifestyle – a healthy nation" one of the main problems of our time is raised – creating an opportunity for healthy physical activity and the involvement of young people to leading a healthy lifestyle. In the process of research, negative trends in the state of health of the population of Ukraine, as a result of socio-economic problems and Russian aggression during martial law, state strategy in the field of education were taken into account. The article reveals the main problem of formation of motivation to engage in physical exercises, which are aimed at ensuring optimal motor activity of each person throughout life, including schoolchildren.

The article highlights the problem of students' attitude to physical education and sports, the level of positive stable attitude, uncertain attitude, negative stable attitude is clarified. The types of motivations, internal and external, and their influence on the choice of types of motor activity and their use during physical education and sports are clarified.

Described priority directions of the development of the modern system of physical education that affect the upbringing and development of the student's personality, increasing motivation for classes by means of new types of motor activity and constant changes.

The presented problems are characterized by a number of contradictions between:

- the need to motivate children and young people to engage in physical culture and sports in general secondary education institutions and the insufficient level of motivation among students for physical activity;

- the need to develop healthy lifestyle skills and the lack of motivational potential in adolescent students.

The authors drew attention to the use of modern means of motor activity with students of teenage age in the conditions of martial law with the use of individual and differentiated approaches.

The insufficiency of theoretical developments and methodical publications on the issues of formation of motivation for physical education among students determined the choice of the topic. The article highlights the impact on the motivation of students due to the use of various motor activities. The influence of various types of motor activity of students on the level of motivation for physical education and sports has been proven.

Key words: motor activity, motivation, physical culture, student youth.

УДК 378.046-021.64:615.825]:616.8-053.5(045)

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-81-87

Радченко Аліна Володимирівна,

кандидатка педагогічних наук,

доцентка кафедри реабілітації і медичної діагностики

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

radchenkoalina75@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1733-6312>

Сіпакова Дар'я Олександрівна,

викладач кафедри олімпійського та професійного спорту

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

dasha.aleksa1993@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-8523-6547>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ ДО СКЛАДАННЯ ПРОГРАМИ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ХВОРОБОЮ ЛІТТЛА

Патофізіологічна основа формування дитячого церебрального паралічу – ураження головного мозку у певний період його розвитку з подальшим формуванням патологічного м'язового тону (переважно спастичності) при збереженні позотонічних рефлексів та супутньому порушенні становлення ланцюгових настановних випрямляльних рефлексів (Чеботарьова О. В., Коваль Л. В., Данілавичюте Е. А., 2018). Реабілітація передбачає виконання різноспрямованого комплексу всіх можливих та доступних заходів. Залежно від виду реабілітації з особою, яка її потребує, працює ціла команда спеціалістів. Ведуче місце в синергізмі роботи фахівців належить фізичним терапевтам. Адже саме фізична терапія спрямована на запобігання руховим дисфункціям людини, на відновлення генетично закладеної людської необхідності – руху (Андрійчук, 2019).

Одним із пріоритетних напрямів плану дій з упровадження мультидисциплінарного підходу в системі реабілітації є підготовка кваліфікованих кадрів, робота яких буде спрямована передусім не на саме захворювання чи травму пацієнта, а на усунення обмеження діяльності внаслідок цього захворювання чи травми. Фізичний терапевт є провідним спеціалістом з відновлення, корекції та підтримки рухових функцій. Він володіє системними знаннями у сфері рухової діяльності людини (Осіпов, 2019).

У професійній підготовці майбутніх фізичних терапевтів треба враховувати, що кожен пацієнт буде мати індивідуальну програму фізичної терапії, яка складається відповідно до категорійного профілю МКФ пацієнта, з обраними методами дослідження та визначеними методами фізичної терапії з дозуванням.

Метою дослідження є аналіз підготовки до розробки програми фізичної терапії дітей середнього шкільного віку з хворобою Літтла, яку майбутні фізичні терапевти зможуть використовувати у своїй професійній діяльності.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури; аналіз медичних карт; спостереження; Система класифікації моторних функцій при церебральних паралічах (GMFCS), система класифікації MACS (оцінка функції руки у дітей з церебральним паралічем віком

4–18 років); Шкала великих моторних функцій (GMFM–88); модифікована шкала Ашворта; мануальне тестування м’язів; гоніометрія.

Дослідження проводилося у 2022–2023 роках КП «Лубенська лікарня інтенсивного лікування» Лубенської міської ради. Дослідження було погоджено та проведено за згодою батьків дитини.

Програма фізичної терапії була розроблена для хлопчика 11 років, який має основний діагноз: хвороба Літтля (спастична диплегія), супутні захворювання: розумову відсталість легкого ступеня, вальгусну деформацію нижніх кінцівок, уроджену.

Діагностика функціональних можливостей дитини за допомогою різних методів дослідження та опитувальників допомогла визначити порушення функцій організму, діяльності та участі, ступеня порушень, проблем у функціональному розвитку дитини та бар’єрів для неї відповідно до короткого базового набору МКФ для дітей та підлітків, що відображено в категорійному профілі (див. табл. 1).

Відповідно до проблем дитини були визначені методи обстеження для оцінки ступеня функціональних порушень відповідно до МКФ ДП (див. табл. 2).

У рамках домену МКФ ДП «діяльність – активність» була проведена оцінка стану великих моторних функцій, оцінка функції руки та маніпуляції кистю. Особлива увага приділялася якості виконання рухів: поворотів з положення лежачи на спині на живіт і навпаки, спирання на ноги на повну стопу чи на пальці, крокування (впевнене воно чи присутній перехрест ніг), а також розвитку дрібної моторики.

Рівень розвитку моторних функцій дитини з хворобою Літтля (спастична диплегія) віком 11 років було визначено за *Системою класифікації великих моторних функцій (Gross Motor Function Classification System – GMFCS)* – відповідає IV рівню.

Таблиця 1

Категорійний профіль відповідно до короткого базового набору МКФ ДП для дитини середнього шкільного віку (11 років) з хворобою Літтля (спастична диплегія)

Категорії МКФ Функції і структури організму, діяльність та участь		Кваліфікатор МКФ проблема								
		0	1	2	3	4				
b1470.2	Функція психомоторного контролю									
b 2351.2	Вестибулярна функція рівноваги									
b28016.1	Біль в суглобах									
b 7101.1	Функція рухливості декількох суглобів									
b 7303.1	Сила м’язів нижніх кінцівок									
b 7353.1	Функції тону м’язів нижньої половини тіла									
b 770.1	Функції стереотипу ходьби									
S110.2.7.8	Структура головного мозку									
S75011.2.6.3	Колінний суглоб									
d4501.2	Ходьба на короткі відстані									
d 4502.2	Ходьба по різних поверхнях									
d4552.4	Біг									
d4553.4	Стрибки									
d4402.1	Маніпулювання кистю									
d 5400.1	Надягання одягу									
d5101.1	Миття всього тіла									
Фактори середовища		Полегшуючий фактор			Бар’єр					
		4+	3+	2+	1+	0	1	2	3	4
e 1201	Допоміжні вироби для особистої внутрішньої та зовнішньої мобілізації	+								
e 310	Найближчі родичі	+								
e 325	Знайомі, сусіди, однолітки			+						
e 360	Працівники інших професійних структур		+							
e 2101	Рельєф									+

IV рівень – Самостійне пересування дитини обмежене, але вона може користуватися кріслом-каталкою, сидіти самостійно, але не стоїть і не ходить без значної підтримки. У домашніх умовах більше пересувається на підлозі, ходить на невеликі дистанції зі сторонньою допомогою у будинку.

За Системою класифікації функції руки Manual Ability Classification System (MACS) дітей з церебральним паралічем віком 4–18 років уміння маніпулювати предметами у повсякденній діяльності дитини відповідає II рівню (дитина користується більшістю предметів, виконує дії зі зниженою якістю, але функціональні можливості руки дитини не обмежують її самостійність у виконанні повсякденних дій).

Обстеження розвитку рухової сфери та загальних моторних функцій проводилося з урахуванням різних вихідних положень дитини (лежачи на спині, на животі, під час сидіння, стояння, ходьби) за допомогою *Шкали великих моторних функцій GMFM – 88* у п'яти вимірах за 4-х бальною шкалою з подальшим підрахунком у кожному вимірі та загального балу розвитку великих моторних функцій.

А) лежання та перевероти – виконується 15 завдань із 17 завдань (отримує 51 бал, що відповідає 97%);

В) сидіння – виконує повністю 12 завдань з 20 (отримує 42 бали, що відповідає 70%), інші виконує частково або не пробує виконувати:

не пробує виконувати:

– зі стояння не сідає на маленьку лавочку;

– частково виконує:

– сидить на правому боці без опори на руки 5 секунд;

– сидить на лівому боці без опори на руки 5 секунд;

– сидить ноги вперед, перевертається «на чотирьох» через праву сторону;

– сидить ноги вперед, перевертається «на чотирьох» через ліву сторону;

– сидячи на маті, розвороти на 90 градусів без допомоги рук;

– з підлоги сідає на маленьку лавочку;

– з підлоги сідає на велику лавочку;

С) повзання і на колінах – виконує повністю 5 завдань з 14 (отримує 15 балів, що відповідає 36%), інші не пробує виконувати:

– повністю виконує:

лежить на животі, плазує вперед 1,8 м;

Таблиця 2

Методи обстеження відповідно до МКФ ДП

Категорія МКФ ДП	Проблема	Метод обстеження	
b7353	Функції тонусу м'язів нижньої половини тіла	Підвищений тонуус м'язів нижньої половини тіла	модифікована шкала Ашфорта
b7303	Сила м'язів всіх кінцівок	Зниження сили м'язів згиначів нижньої половини тіла та кисті	Мануальне тестування м'язів)
b7101	Функція рухливості декількох суглобів	Об'єм руху в суглобах	Гоніометрія
b2351	Вестибулярна функція рівноваги	Порушення рівноваги	Дитяча шкала рівноваги
d 4402	Маніпулювання кистю	Маніпулювання кистю, дрібна моторика	Система класифікацій MACS
d 5402 Надягання одягу d5101 Миття всього тіла d 550 Харчування d530 Гігієнічні заходи при фізіологічних потребах	Самообслуговування		Питальник оцінки навиків самообслуговування

- утримується «на чотирьох» 10 сек.;
- з положення «на чотирьох» сідає без рук;
- лежить на животі, стає «на 4»;

D) стояння – виконує 2 завдання з 13 (отримано 9 балів, що відповідає 23%), інші завдання не пробує виконувати;

повністю виконує:

- на підлозі підтягується до стояння за велику лавочку;
- стоїть тримаючись 1 рукою за велику лавочку, піднімає ліву ногу, 3 сек.;

E) хода, біг, підскакування – повністю виконує 2 завдання з 24 завдань (отримує 6 балів, що відповідає 5.5%), пробує виконувати:

- стоїть: 2 руками за велику лавочку, робить 5 кроків вправо;
- стоїть: 2 руками за велику лавочку, робить 5 кроків вліво;
- стоїть за 2 руки, робить 10 кроків вперед;
- стоїть за 1 руку, робить 10 кроків вперед.

Загальний бал розвитку великих моторних функцій за Шкалою великих моторних функцій GMFCS дорівнює 47% (при нормі 100%), результат оцінки (див. табл. 3).

Таблиця 3

Загальний бал розвитку великих моторних функцій дитини за Шкалою великих моторних функцій GMFM

Групи вимірів	Розрахунковий відсоток розвитку моторних функцій в %
A. лежання і перевероти	97%
B. сидіння	70%
C повзання на колінах	36%
D. стояння	23%
E. хода, біг, підскакування	5,5%
Підсумковий бал	47%

У рамках домену МКФ ДП «функції» проводилося об'єктивне обстеження й оцінка показників рухової сфери, таких як тонус м'язів, сила м'язів, рухливість у суглобах кінцівок.

Під час тестування рівня м'язового тонусу, яке проводилося за *модифікованою шкалою Ашфорта* шляхом пасивного розгинання уражених кінцівок дитини, було отримано бал 2 (помірне підвищення м'язового тонусу, однак рухливість та пасивний рух не ускладнений).

Для оцінювання м'язової сили в нижніх кінцівках проводилося *мануальне тестування м'язів* (див. табл. 4).

Оцінка пасивних рухів у суглобах нижніх кінцівок вимірювалася методом гоніометрії за допомогою гоніометра – були отримані такі вихідні показники: кульшовий суглоб – розгинання (екстензія), згинання (флексія): 5–0–98; відведення (абдукція), приведення (аддукція): 15–0–20; колінний суглоб – розгинання, згинання: 0 – 0 – 120°; надп'яtkово-гомільковий суглоб: дорсальне (тильне) згинання – 12°; плантарне (підшовне) згинання – 25°; інверсія – 15°; еверсія – 2°.

Далі було складено індивідуальну програму фізичної терапії для дитини середнього шкільного віку (11 років) з хворобою Літгла (спастична диплегія) з визначеною тривалістю програми, частотою та дозуванням навантаження, яка розрахована на 23 тижні (див. табл. 5).

Програма складалася з 5 курсів ФТ по 3 тижні в центрі реабілітації та у перерві між ними – з 4 курсів по 2 тижні домашніх занять (тренувань).

До курсу фізичної терапії для дитини середнього шкільного віку (11 років) з хворобою Літгла (спастична диплегія) включено домашню програму з метою закріплення набутих навичок, підтримки фізичного стану та ефективності результатів курсу фізичної терапії (див. табл. 6).

Отже, дослідження показало, що для складання програми фізичної терапії пацієнтам із хворобою Літгла треба визначити методи дослідження, отримати по них вихідні дані, скласти категорійний профіль пацієнта згідно з МКФ та відповідно до отриманих результатів підібрати методи фізичної терапії та їх дозування. Наступним кроком нашого наукового пошуку будуть особливості алгоритму перевірки ефективності програми фізичної терапії.

Таблиця 4

Результати оцінювання м'язової сили м'язів нижніх кінцівок

Тестується м'яз	Виконання в положенні	Оцінка	Інтерпретація
Клубово-поперековий (згинання стегна)	Сидячи на кушетці, коліно зігнуте 90°	3	Рух проти сили гравітації
Великий сідничний, двоголовий (розгинання стегна)	Лежачі на животі, нога пряма	2	Рух без сили гравітації
Середній сідничний (відведення стегна)	Лежачі на спині, нога пряма	2	Рух без сили гравітації
Привідні м'язи стегна (приведення стегна)	Лежачі на спині нога пряма	2	Рух без сили гравітації
Прямий м'яз стегна (розгинання коліна)	Сидячи на кушетці, коліно зігнуте 90°	2	Рух проти сили гравітації
М'язи задньої поверхні стегна (згинання коліна)	Лежачі на животі, нога зігнута в коліні 90°	4	Витримує тестове положення проти помірного опору
Передній великогомілковий (дорсальне згинання стопи)	Сидячи на кушетці, коліно зігнуте 90°	2	Виконує не по повній амплітуді
Литковий, камбало видний (плантарне згинання стопи)	Стоячи на одній нозі, інша зігнута в коліні, тримаючись за опору	3	Стоїть на пальцях однієї ноги по повній амплітуді
Задній великогомілковий (інверсія стопи)	Сидячи на кушетці, коліно зігнуте 90°	2	Рух не по повній амплітуді
Малогомілкові м'язи (еверсія стопи)	Сидячи на кушетці, коліно зігнуте 90°	2	Рух не по повній амплітуді

Таблиця 5

Програма фізичної терапії для дитини середнього шкільного віку (11 років) з хворобою Літгла (спастична диплегія)

Методи фізичної терапії	Тривалість, частота, дозування
Терапевтичні вправи	Курс 5 разів на тиждень по 20–30 хв. / 15 тижнів
Тренування переміщення та ходьби з допоміжними засобами	Курс 3 р./тиждень по 20–30 хв. / 15 тижнів
Масаж	2 курси 20 процедур від 10 до 20 хв.
Масаж кистей рук	2 курси по 12 сеансів через день. Тривалість 3–5 хв.
Тренування на велотренажері	курс 3 р./ тиждень по 5–10 хв. / 15 тижнів
Фізіотерапія (парафінотерапія)	15 процедур по 15–20 хв.
Домашня програма (заняття)	8 тижнів по 20–30 хв., щодня

Таблиця 6

Програма занять (тренувань) у домашніх умовах при хворобі Літгла (спастичній диплегії)

Методи фізичної терапії	Дозування
Вправи на фітболі для розслаблення м'язів, покращення рівноваги	Щоденно, тривалість 3–5 хв, кілька разів на день. В. П. лежачі на спині, животі, сидячи на сидниціях.
Гімнастичні вправи на збільшення м'язової сили верхніх кінцівок, покращення постави	Щоденно, повтор кожної вправи 4–6 разів. Темп виконання повільний.
Вправи на покращення рухливості суглобів нижніх кінцівок	Щоденно, повтор кожної вправи 4–6 разів. Темп виконання середній.
Закріплення навичок стояння та ходи з ходунцями	Щоденно, застосування ортезів під час ходьби.
Ігри та гімнастика для пальців (розвиток маніпулятивної функції рук)	Протягом дня 1–2 рази
Лікування положенням	Використання валиків 3–5 разів на день, тривалість до 30 хв.

Список використаної літератури

1. Андрійчук О. Підготовка фізичних терапевтів до практичної діяльності. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2019. Вип. 14. С. 10–14.
2. Осіпов В. Особливості підготовки майбутніх фізичних терапевтів до професійної діяльності в умовах реформування системи медичної реабілітації в Україні. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. Вип. 2. Бердянськ : БДПУ, 2019. С. 241–250. DOI: <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2019-1-2-241-250>
3. Чеботарьова О. В., Коваль Л. В., Данилавічюте Е. А. Дитина із церебральним паралічем. Харків : Вид-во «Ранок». 2018. 40 с.

References

1. Andriiuchuk, O. (2019). Pidhotovka fizychnykh terapevtiv do praktychnoi diialnosti [Training of physical therapists for practical activities]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Fizychnye vykhovannia, sport i zdorovia liudyny – Bulletin of the Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. Physical education, sports and human health, 14*, 10–14 [in Ukrainian].
2. Osipov, V. (2019). Osoblyvosti pidhotovky maibutnikh fizychnykh terapevtiv do profesiinoi diialnosti v umovakh reformuvannia systemy medychnoi rehabilitatsii v Ukraini [Peculiarities of training future physical therapists for professional activity in the conditions of reforming the medical rehabilitation system in Ukraine]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Scientific notes of Berdyan State Pedagogical University. Pedagogical sciences, 2*, 241–250. Berdiansk: BDPU. DOI: <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2019-1-2-241-250> [in Ukrainian].
3. Chebotarova, O. V., Koval, L. V., & Danilavichiutie, E. A. (2018). Dytna iz tserebralnym paralichem [Child with cerebral palsy]. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok» [in Ukrainian].

Радченко А. В., Сіпакова Д. О. Підготовка майбутніх фізичних терапевтів до складання програми фізичної терапії для дітей середнього шкільного віку з хворобою Літгла

У статті розкрито питання професійної підготовки майбутніх фізичних терапевтів до складання програми фізичної терапії дітей середнього шкільного віку з хворобою Літгла, з огляду на те, що кожен пацієнт мав індивідуальну програму фізичної терапії відповідно до категорійного профілю МКФ пацієнта з обраними методами дослідження та визначеними методами фізичної терапії. Метою дослідження був аналіз підготовки до розробки програми фізичної терапії дітей середнього шкільного віку з хворобою Літгла, яку майбутні фізичні терапевти зможуть використовувати у своїй професійній діяльності. Програма фізичної терапії була розроблена для хлопчика 11 років, який має основний діагноз: хвороба Літгла, супутні захворювання: розумову відсталість легкого ступеня, вальгусну деформацію нижніх кінцівок, уроджену. Було визначено категорійний профіль відповідно до короткого базового набору МКФ ДП для дитини середнього шкільного віку (11 років) з хворобою Літгла (спастична диплегія). Програма фізичної терапії містила такі методи: терапевтичні вправи, тренування переміщення та ходьби з допоміжними засобами, масаж, тренування на велотренажері та домашню програму (вправи на фітболі для розслаблення м'язів, покращення рівноваги, гімнастичні вправи на збільшення м'язової сили верхніх кінцівок, покращення постави, вправи на покращення рухливості суглобів нижніх кінцівок, закріплення навичок стояння та ходи з ходунцями, ігри та гімнастика для пальців (розвиток маніпулятивної функції рук), лікування положенням. Дослідження показало, що для складання програми фізичної терапії пацієнтам із хворобою Літгла треба визначити методи дослідження, отримати по них вихідні дані, скласти категорій-

ний профіль пацієнта згідно з МКФ та відповідно до отриманих результатів підібрати методи фізичної терапії та їх дозування.

Ключові слова: професійна підготовка, програма фізичної терапії, методи дослідження, хвороба Літтла.

Radchenko A., Sipakova D. Preparation of future physical therapists for the preparation of a program of physical therapy for children of secondary school age with Little's disease

The article revealed the issue of professional training of future physical therapists for the preparation of a physical therapy program for middle school children with Little's disease, where it was taken into account that each patient had an individual physical therapy program according to the patient's categorical profile of the ICF, selected research methods and determined physical therapy methods. The purpose of the study was to analyze the preparation for the development of a program of physical therapy for children of secondary school age with Little's disease, which future physical therapists will be able to use in their professional activities. The physical therapy program was developed for a boy, 11 years old, who has the main diagnosis: Little's disease, concomitant diseases: mild mental retardation, valgus deformity of the lower limbs, congenital. A categorical profile was determined according to the short basic set of ICF DP for a child of middle school age (11 years) with Little's disease (spastic diplegia). The physical therapy program included the following methods: therapeutic exercises, mobility training and walking with aids, massage, training on an exercise bike and a home program (fitball exercises to relax muscles, improve balance, gymnastic exercises to increase muscle strength of the upper limbs, improving posture, exercises to improve the mobility of the joints of the lower extremities, strengthening the skills of standing and walking with a walker, games and gymnastics for the fingers (development of the manipulative function of the hands), treatment of position). The study showed that in order to draw up a physical therapy program for patients with Little's disease, it is necessary to determine the research methods, obtain the initial data based on them, compile a categorical profile of the patient according to the ICF, and choose physical therapy methods and their dosage according to the obtained results.

Key words: professional training, physical therapy program, research methods, Little's disease.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 27.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

УДК 655.24:[378.6:7](477)

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-88-94

Соболевський Олексій Валерійович,

викладач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва

Навчально-наукового інституту мистецтв

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

aleksey_poltava@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8085-4900>

**ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ШРИФТІВ ЗІ СТУДЕНТАМИ МИСТЕЦЬКИХ ВНЗ
(НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ШРИФТУ «РУТЕНІЯ»)**

Вивчення студентами сучасних українських шрифтів та їх популяризація – важлива проблема сьогодення. Після шрифтової реформи Петра I сталося насильницьке зупинення поступового розвитку української писемної мови.

Будь-який шрифт завжди є відображенням самобутності та національної ідентичності. В умовах сучасної реальності український шрифт потребує негайних змін.

Через мовні літери передається основний потік інформації, і саме тому нова конструкція літер української абетки повинна повною мірою представляти візуальну ідентичність української мови.

Поступова зміна української абетки – це довга та наполеглива праця багатьох людей та державних організацій. У цій роботі повинні бути задіяні професійні художники-каліграфи, органи державної влади, представники засобів масової інформації, викладачі шкіл та вузів, та головне – зацікавленість у таких змінах усього українського суспільства.

Дослідженню саме цієї проблеми більшу частину свого життя присвятив книжковий графік, професор та викладач Василь Якович Чебаник. Він сконструював нову українську абетку під назвою «Рутенія», побудовану на основі глибокого вивчення української культурної спадщини. Багато мистецтвознавців та шрифтових конструкторів серйозно займалися та займаються вирішенням цього складного завдання. Це художники та каліграфи Г. І. Нарбут, В. С. Мітченко, А. О. В'юнник, В. С. Мітченко, А. В. Чебикін та ін. Історичний розвиток письма викладений в дослідницьких працях багатьох українських лінгвістів та методистів: С. П. Бевзенка, Л. В. Біленької-Свистович, С. О. Висоцького, О. І. Леута, В. В. Німчука, І. І. Огієнка, О. М. Палійчука, О. Д. Пономаріва, В. М. Русанівського, І. І. Срезневського, В. А. Трунова, О. О. Шахматова, Ю. В. Шевельова, І. П. Ющука.

У дослідженні використаний метод системно-структурного аналізу та метод теоретичного узагальнення, що дозволили проаналізувати основні етапи історичного розвитку кириличного письма допетровської реформи та дати характеристики його основних форм. Особливо підкреслюється значна роль викладачів шкіл та мистецьких вузів у вирішенні проблеми поступової зміни української абетки.

Під час вивчення дисципліни «Шрифти» студентами вищих навчальних закладів України треба враховувати кілька особливих умов, які включають у себе різні специфічні аспекти. Українська мова використовує кириличний алфавіт, тому студенти обов'язково повинні вивчати реальну історію виникнення й розвитку кирилиці та її основні специфічні відмінності від латиниці, арабської в'язі, ієрогліфів та інших видів письма. Треба знати, що ці системи письма не тільки відрізняються зовнішнім виглядом, але й відображають різні підходи до запису мови, культурні особливості та історичний розвиток.

Відомий український книжковий графік, каліграф та викладач, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, Василь Якович Чебаник вважає, що «шрифт – це візуальне зображення мови символами, які пластично співпадають з особливостями мовної мелодії і, як органічне ціле з мовою, живляться одним корінням з глибини історії» (Мітченко, 2007, с. 116).

Багато країн мають свій унікальний шрифт, який відображає їхню національну ідентичність, і Україна не повинна бути винятком. Василь Якович, який більшу частину свого творчого життя працює над створенням українського шрифту «Рутенія», впевнений, що власний шрифт допоможе повернути «обличчя» українській мові, адже більшість інформації ми сприймаємо візуально.

Зараз ми використовуємо алфавіт, який з'явився в результаті реформи шрифту, яку запровадив ще Петро I у 1708–1710 роках. Цей новий, так званий «гражданський шрифт» був сконструйований на основі антикви – одного з видів друкарського шрифту, який використовувався в друкарстві вже більше двох століть. Завдяки цій реформі зупинився історичний розвиток, шрифтова еволюція та м'яке формування кирилиці.

Друкований і рукописний шрифт, який нас оточує скрізь, є важливим елементом державності та культурної ідентичності нації. Це не просто набір літер, а складна мозаїка, лабіринт символів, який є частиною нашої історичної та культурної спадщини. Шрифт є значущим елементом нашої культури, впливає на наші думки і вчинки, запрошує нас до глибшого розуміння і переосмислення нашої спільної історії та спадщини. Писемні літери використовуються не тільки для позначення певних звуків, вони кодують історію й культуру будь-якого народу.

Основою для створення слів і текстів є абетка, яка забезпечує структурованість і зрозумілість письмової мови. Вона включає всі літери певної писемності, розташовані у визначеному порядку. Назва «абетка» походить від перших двох літер українського алфавіту – «а» і «б». Інші назви для цього поняття включають азбуку, яка походить від старослов'янських букв «азь» і «буки», та алфавіт, що походить від перших двох букв грецького алфавіту – «альфа» і «віта». Історичний факт полягає в тому, що саме кирилична абетка стала основою сучасної писемності в українській, російській, білоруській, болгарській, сербській та македонській мовах.

Після занепаду Київської Русі східні словянські народи ще довгий час використовували старослов'янський алфавіт (кирилицю). З часом абетка вдосконалювалася, змінювалися форми літер та їх кількість. У написанні кирилиці розрізняють такі стилі письма, як устав, напівустав, скоропис і в'язь (Ющук, 2004, с. 209–210).

Найстарішою писемною формою вважається устав (X–XIV ст). Для цього шрифту характерні великі й прямолінійні букви, які писалися без будь-якого нахилу. Усі літери були відокремлені одна від одної. Кінцівки та заставки були розмальовані красивими візерунками.

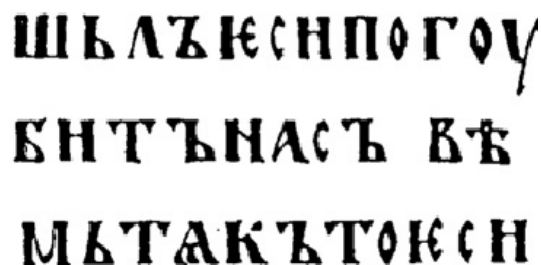

Рис. 1. Зразок уставу

З XIV століття письмо все частіше використовувалося для повсякденних потреб. Тому уставне письмо поступово почало змінюватися на більш просту форму, яка стала називатися

напівустановом. У написанні цього письма букви за розміром стають меншими і більш округлими, ламані лінії заміщують прямі лінії уставного шрифту. Правильність кутів порушувалася, і почали вживати більше скорочень. З виникненням книгодрукування у XV–XVI століттях напівустановом використовувався як зразок під час розробки друкарських шрифтів.

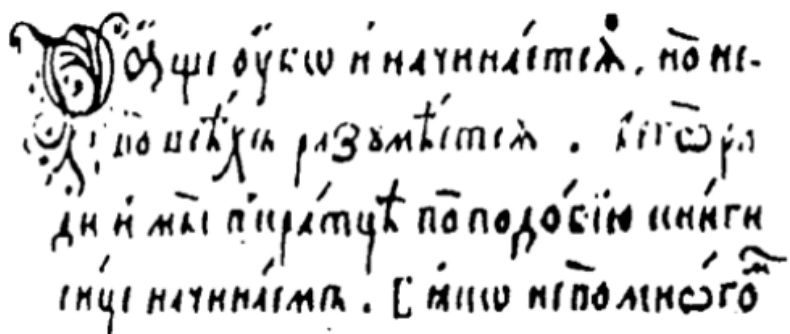

Рис. 2. Зразок напівустанову

З часом суспільство розвивається дуже прискореним темпом. Розширюються торгові та ділові зв'язки між людьми та окремими громадами. Виникає потреба в новому виді письма, більш простішому і швидшому. У XVI–XVII ст. виникає нова форма рукописного шрифту – скоропис. Шрифтові літери стали писатись більш закруглено та були зв'язані між собою. Скоропис застосовувався більше в приватному листуванні, а також для документів і ділових паперів. Для написання книг, як і раніше, використовували напівустановом та устав.

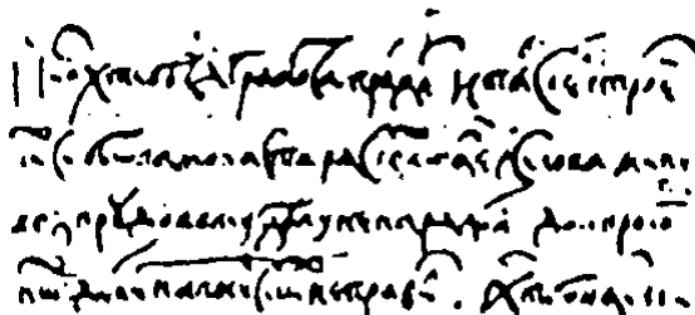

Рис. 3. Зразок скоропису

Професор Дмитро Степовик видав посібник під назвою «Українська християнська абетка», в якому зібрав репродукції багатьох літер – буквиць та багатоколірних заставок. За словами автора, це «шедеври давньої української спадщини» (Степовик, 2007, с. 2).

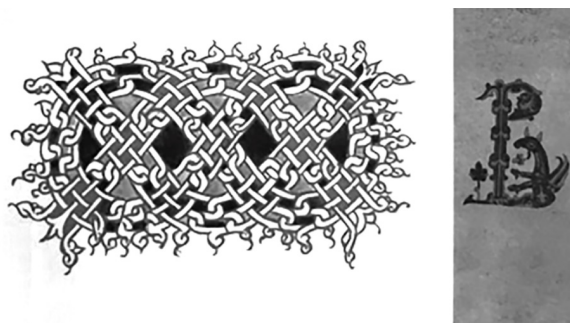

Рис. 4. Зразок заставки та буквиці

У 1708 році Петром I була проведена насильницька реформа шрифтової графіки (азбуки). Для розробки нової азбуки були залучені вчені люди з Голландії та інших країн, у тому числі й з України. Новий шрифт отримав назву «гражданський шрифт», або просто «гражданка». Старим письмом продовжували користуватись лише в церковному житку.

У новому шрифті були кардинально замінені накреслення самих букв, спрощується їх малюнок, і вони ще більше закруглюються. Сам алфавіт теж зазнав змін. Деякі літери були визнані зайвими та вилучені з азбуки: «іжиця», «ксі», «омега», «псі», «фіта», «юси» (великий і малий) тощо. З'явилися і нові літери, такі як «ю» та «я».

Поступово «гражданський шрифт» змінюється. У XIX ст. до нього ввели букви «і» (1818), «є» (1837), «ї» (1873); буквосполучення «йо», «ьо» (1837) тощо. А букви «ѣ», «ъ», «ы», «э» вийшли з ужитку, бо вони не відображали особливості фонетики української мови (Ющук, 2004, с. 91). Згодом «гражданський шрифт» набув сучасного вигляду, і саме цей алфавіт зараз використовується в українській писемності. Ручне рукописне письмо з пов'язаними між собою буквами стали називати курсивом.

До реформи Петра I українська абетка мала зовсім іншу форму самих літер. Професор Василь Якович Чебанік вважає, що «гражданський шрифт» став таким собі спрощеним «гібридом» кирилиці та латиниці.

Василь Чебанік вже давно має намір змінити написання літер української абетки. Його розробкою є акцидентні шрифти, створені на основі історичних форм (рис. 5). Але ці шрифти, на жаль, не підходять для друкування тексту великого обсягу та для сучасного книгодрукування.

Рис. 5. Зміни до графем букв українського алфавіту (Е Ж З К Н О Р У Ф Ц Ч Щ Я), запропоновані В. Чебаніком

Дослідник Я. Чебанік більш ніж 50 років працює над поверненням графіки літер справжньої допетровської кирилиці в суспільний простір. У 1971 році він зустрічався з відомими європейськими дослідниками історії шрифту. На цій зустрічі один з них, а саме Альберт Капр, директор вищої школи графіки, спитав його, чому в Україні не розвивають свій власний, національний шрифт, який має дуже глибоке історичне коріння і навіть свою назву «Рутенія». Рутенія (лат. Ruthenia) – це назва, яка використовувалася в різноманітних історичних джерелах, написаних латинським шрифтом у XIII–XIX століттях, для позначення старих українських земель Русі. Вона не має ніякого відношення до Росії або Московії. Після цієї розмови Василь Чебанік довгий час вивчав українську абетку в архівах і на її основі почав роботу над створенням сучасного українського шрифту «Рутенія».

Рис. 6. Шрифт «Рутенія» (фрагмент)

Повернення до первозданного кириличного шрифту може бути розглянуте як компромісне рішення в контексті обговорення майбутнього української абетки. Такий підхід може допомогти зберегти культурну спадщину та усунути протиріччя між прихильниками латиниці та чинної абетки. Питання зміни письма вимагає всебічного обговорення з урахуванням усіх плюсів і мінусів, а також думок різних груп суспільства. Закон «Про функціонування української мови як державної» підкреслює важливість української мови в усіх сферах життя, і будь-які зміни в письмі повинні відповідати цим принципам. Останні два десятиріччя В. Чебанник займається виключно розробкою графіки української мови. Багато разів відомий каліграф звертався за допомогою до української влади.

Після подій Майдану 2014 року питання національної ідентифікації постало дуже гостро. З'явилась повна підтримка влади, видавців, українських художників-каліграфів.

Під час навчання художніх особливостей написання шрифту «Рутенія» студентам треба завжди пам'ятати, що саме візуальна відмінність від інших національних шрифтів роблять українською абетку пізнаваною та самобутньою.

У нових літерах української абетки Василь Якович вирішив спростити та зробити більш динамічними деякі елементи багатьох літер. Це такі літери, як «т», «ш», «щ», «д», «г», «ф», «ж», «р», «к», «з», «я», та інші. Підкреслюється символіка в літерах. Наприклад «і» – свічка, «ч» – людина, яка молиться, «щ» – за своєю силуетністю повністю повторює державний герб – тризуб. Василь Чебанник використав цей шрифт для оформлення церемоніального примірника Конституції України у 2001 році. У своїй роботі він намагався надати українським літерам глибокий символізм: наприклад, вбачаючи герб України у давньому написанні літери «щ», каліграф вважає, що власний, національний шрифт допоможе повернути «обличчя» українській мові, адже більшість інформації сприймається візуально.

Зараз проходить процес адаптації шрифту «Рутенія» до більш успішного приживання у суспільному просторі. У деяких українських школах вже почали вводити практику написання в прописах саме українського шрифту.

У наш час нові шрифтові розробки Василя Яковича використовуються у різноманітних офіційних назвах, документах та вивісках (рис. 7).

Рис. 7

Зараз іде не тільки реальна війна на фронті, а й війна символів, війна за національну самоідентифікацію.

Як самостійна держава, Україна повинна володіти всіма символами державності, включаючи державну мову та відповідну графічну абетку. Це питання було порушене на IX Міжнародному фестивалі «Книжковий арсенал», який відбувся в Києві 22–26 травня 2019 року.

Таким чином, одне з основних завдань для викладачів дисципліни «Шрифти» – грамотно використовувати матеріал про історичні умови розвитку, становлення та реформування кириличного письма в Україні та сприяти подальшому розвитку українського національного шрифту.

Список використаної літератури

1. Мала філологічна енциклопедія / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с. іл.
2. Мітченко В. С. Естетика українського рукописного шрифту. Київ : Грамота, 2007. 208 с.
3. Степовик Д. Українська християнська абетка. Київ : Грані Т, 2007. 80 с. іл.
4. Чебаник В., Петрашик В. Абетці української мови – бути! *Образотворче мистецтво*. 2017. № 1. С. 62–64.
5. Чебаник В. Рідній мові – зримий образ: проект видатного графіка. *Українська культура*. 2007. № 1. С. 19–21.
6. Ющук І. Українська мова. Київ : Либідь, 2004. 640 с.

References

1. Skopnenko, O. I., & Tsymbalyuk, T. V. (2007). Mala filolohichna entsyklopediya [A small philological encyclopedia]. K.: Dovira [in Ukrainian].
2. Mitchenko, V. S. (2007). Estetyka ukrayinskoho rukopysnoho shryftu [Aesthetics of the Ukrainian handwritten font]. Vst. slovo A. V. Chebykina, slovo pro avt. O. K. Fedoruka. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
3. Stepovyk D. (2007). Ukrayinska khrystyianska abetka [Ukrainian Christian alphabet]. Kyiv: Hrani T [in Ukrainian].
4. Chebanyk, V., & Petrashyk, V. (2017). Abetsi ukrayinskoyi movy – buty! [Alphabets of the Ukrainian language – to be!]. *Obrazotvorche mystetstvo – Fine arts, 1*, 62–64 [in Ukrainian].
5. Chebanyk, V. (2007). Ridnii movi zrymy obraz: proekt vydatnoho hrafika [The native language is a visible image: the project of an outstanding graphic designer]. *Ukrainska kultura – Ukrainian culture, 1*, 19–21 [in Ukrainian].
6. Yushchuk, I. (2004). Ukrayinska mova [Ukrainian language]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Соболевський О. В. Особливості вивчення шрифтів зі студентами мистецьких ВНЗ (на прикладі українського шрифту «Рутенія»)

У статті розглядаються актуальні проблеми викладання дисципліни «Шрифти» студентам мистецьких спеціальностей у вищих навчальних закладах України. Звертається особлива увага на вивчення історії виникнення та окремих етапах реформування кириличного письма у східних слов'янських народів. Головна тема дослідження – це актуальність створення національного шрифту, який візуально відображає всі специфічні особливості сучасної української мови.

Акцентується увага на проблемі, яка існує вже більш ніж 300 років, – зупинення поступового розвитку кирилиці шрифтовою реформою Петра I, яка була ним запроваджена у 1708–1710 роках. Ми повинні пам'ятати, що у писемних літерах закладені не тільки відображення мовних звуків, а й відображення нашої історії та культурної спадщини. У статті розглядаються основні історичні етапи розвитку абетки, дається скорочена характеристика та опис стилів письма: устава, напівустава, скоропису та в'язі.

Особлива увага приділяється знайомству з шрифтовими розробками українського художника-каліграфа, професора Василя Яковича Чебанника, який впродовж півстоліття займається вивченням та удосконаленням національної української абетки. Графічні шрифтові розробки Василя Яковича базуються на поглибленому вивченні історичних умов виникнення слов'янської писемності та специфіки її еволюції. Глибоко занепокоений майбутнім української абетки, художник вносить свої пропозиції до змін у конструкцію сучасної кирилиці, яка, на жаль, і досі є різновидом «гражданського шрифту» часів реформи Петра I. Новий український шрифт розробки Василя Яковича Чебанника отримав назву «Рутенія» та поступово входить в наше повсякденне життя. Ним вже починають користуватися деякі офіційні державні установи, школярі в молодших класах пишуть прописи за зразками нового шрифту.

У викладацькій роботі треба особливу увагу приділяти саме самобутності українських шрифтів та їх поширенню серед українського суспільства.

Ключові слова: сучасна українська абетка, кирилиця, устав, напівустав, скоропис, в'язь, український шрифт «Рутенія».

Sobolevskiy O. Peculiarities of studying fonts with students of art universities (on the example of the Ukrainian font “Ruthenia”)

The article examines the current relevant problems that come with teaching the subject of «Fonts» art major students in higher educational institutions of Ukraine. Extra special attention is paid to the study of the history of the emergence and individual stages of the reformation of the Cyrillic script among the Eastern Slavic nations. The main topic of the study is the relevance of creating a national font that visually reflects all the specific special features of the modern Ukrainian language.

The attention is focused on a problem that has existed for more than 300 years – the halting of the gradual development of the Cyrillic by the font reform of Peter the Great, which was introduced in 1708–1710. We must remember that written letters are not only a reflection of language's sounds, but also a reflection of our history and cultural heritage. The article examines the main historical stages of the development of the alphabet, gives a brief overview and descriptions of the writing styles: *ustav*, *semi – ustav*, *skoropis* and *vyaz*.

Special attention is given to the introduction to the font designs of the Ukrainian calligrapher, professor Vasyl Yakovych Chebanyk, who has been studying and improving the national Ukrainian alphabet for half a century. Vasyl Yakovych's graphic font designs are based on an in – depth study of the historical conditions for the emergence and development of the Slavic writing and the specifics of its evolution. Deeply concerned about the future of the Ukrainian alphabet, the artist makes his suggestions for changes in the design of the modern Cyrillic alphabet, which is unfortunately still a type of «civil font» from the time of Peter the Great's reform.

The new Ukrainian font developed by Vasyl Yakovych Chebanyk was named «Ruthenia» and is gradually entering our everyday life. Some official state institutions are already starting to use them, schoolchildren in junior grades write letters based on samples of the new font. When teaching, special attention should be paid to the uniqueness of Ukrainian fonts and their spread among Ukrainian society.

Key words: modern Ukrainian alphabet, cyrillic, *ustav*, *semi – ustav*, *skoropis*, *vyaz*, Ukrainian font «Ruthenia».

UDC 37.018.43.016:796]:004

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-95-101

Fedicheva Nataliia Volodymyrivna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Oriental Philology and Translation
Luhansk Taras Shevchenko National University,
Poltava, Ukraine.
nvfedicheva@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0001-8012-5636>

Belik Maryna Olehivna,

Lecturer at the Department of Oriental Philology and Translation
Luhansk Taras Shevchenko National University,
Poltava, Ukraine.
bielikmaryna.13@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5243-3081>

EXPLORING THE VALUES OF DEMOCRACY IN THE FOREIGN LANGUAGE CLASSROOM

The events that had taken place in Ukraine and in some other world countries during the last decade endanger the existence of a traditional democracy model. These events include the COVID-19 pandemic, continued war in Ukraine, the lack of world security, the emergence of internally displaced people and forced migrants, the weakening of social cohesion among people, mistrust for traditional political institutions and political leaders. Ukraine is now only one of the former communist countries, which had three major revolutions. The events of 2013–2014 were a struggle against power, which did not contribute to the democratization of Ukrainian society. After these events, people learned that the struggle, aimed at the implementation of democracy in society, should be continued. World experience shows that democracy is vital for the achievement of the main goals of peace, human rights and development.

Education is an important factor in the consolidation of democracy in any country. Of course, it is not the only source of democratic culture, because the family, the media and other institutions play an important role. However, public education institutions, universities with educational programs play a significant role in this process. The issues of teaching for democracy were considered by such Ukrainian and foreign educators as Beh I. D., Budnyk O. B., Verbytska P. V., Kremen V. G., Nazarenko G. A., Dewey J., Kokieli A., Krashen S., Mifsud M. R. (Beh I. D., 2013; Будник О. Б., 2015; Вербицька П. В., 2009; Кремень В. Г., 2020; Назаренко Г. А., 2011; Dewey J., 2016; Kokieli A., 2011; Krashen S., 1981; Mifsud M. R., 2005).

The purpose of the article is threefold: to substantiate the necessity of forming democratic values among students of higher educational establishments; to determine the potential of a foreign language in teaching democratic values and to identify forms and methods of work that will ensure their formation.

In February 2024, the authors of the article conducted a survey among university students, ages 20–21, majoring in English and Chinese as foreign languages. Respondents comprised of 22% male students and 78% female students. A total of 44 questionnaires were distributed with 43 of them being returned. The purpose of the survey was to check how well students understand democratic principles and values. Some of the questions we asked them were the following. (1). do you think you personally can make a difference to your country? (2). what are the least democratic countries?

(3). can you give 5–10 reasons why democracy is good for any country? (4). mention one or several world problems that you personally worry about. (5). what topics does your course book deal with? (6). how do you normally get information about what is happening in the country? (7). what is democracy? (8). would you like to discuss democratic principles and values in the classroom? (9). can you personally do something to change your society, nation and the world?

Only 26% of respondents answered in the affirmative to the first question. Most students – 86% – answered “Hard to say” to the second and third questions. Among the problems that students personally worry about, the following: wars, energy security, terrorism, natural disasters, gender inequalities, pollution and climate change, to name only a few. Answering the question about topics their course book deals with, they mentioned student life, travelling, shopping, entertainments, environment, customs, traditions, and holidays. In order to get information about what is happening in Ukraine and outside it, 11% of respondents said they watch TV and 89 % read news in different messengers and on Facebook. Only 78% of respondents could give definitions of democracy. Most students – 89% – answered affirmatively when asked whether they would like to discuss democratic principles and values in the classroom. Answering the last question, 61% of students said they can personally do something to change their society. 39% of students acknowledged to be defeatists by saying they feel there is nothing they can do to change their society, nation and the world. Their answers suggested that strengths, benefits and responsibilities of democracy are not very clear to most of the young people. Students are ill-equipped to defend democracy and they do not believe they can really influence the processes taking place in society and create change. Not all of them realize that to further the prosperity of democracy, students must value it as a way of life.

Educators ascertain that necessary skills for building democracy do not develop automatically (Назаренко Г. А., 2011; Dewey J., 2016; Kokieli A., 2011; Krashen S., 1981). They believe that democracy should be a key aspect of education which means teaching young people to become citizens who will preserve and shape democracy in the future. The teaching for democracy is also the encouragement of curiosity, discussion, critical thinking, the ability to criticize constructively and the ability to take responsibility for one’s own actions. The idea of teaching democracy has its own history. Elements of young people's preparation for life in a democratic society existed in European countries for many years. In our time, much is being done to create a new type of citizen. The Council of Europe for Education for Democratic Citizenship and Human Rights urges Ukraine's educational institutions to respond to the challenges of the present, create conditions for the acquisition of skills and the development of competences needed for living in a democratic society, and suggests the introduction of a study of democracy in schools and universities.

There are examples of teaching democratic values through the use of literature, history, social science and other subjects. But the potential of a discipline “a foreign language” is not sufficiently explored. Unlike other subjects, the foreign language is an entire branch that reveals to students the treasury of another culture, new lifestyles and gives an opportunity to understand the democratic values of other people. Some educators claim that language teaching has a political side to it and that language teaching is potentially a most important site of learning for democratic citizenship (Dewey J., 2016; Kokieli A., 2011; Krashen S., 1981; Mifsud M. R., 2005; Naval C., 2002; Reagan T., 2018).

The educational, social and political ramifications of foreign language teaching are increasingly of concern to scholars in many countries and as a result, new trends are visible in language teaching methodology. We hear about a view of the language teacher as “a go-between” which can lead to a more democratically oriented foreign language education (Kramsh S). T. Reagan says that language classrooms provide the ideal space for cultural, political, and ideological issues to be discussed and emphasizes the need to include such discussions in the language classroom (Reagan T., 2018).

At educational institutions, formation of democratic values is carried out at all levels of the educational process – informative, organizational, functional, communicative. We will briefly consider

the informative (content) level and will look at technologies, approaches and teaching methods that may be appropriate in the process of teaching for democratic values. A content-based learning, or content-based instruction refers to communicative-oriented learning and focuses not on the language but on what is taught in that language. The founders of the method, Brinton, D. M., Snow M. A. and Wesche M. B. argue that students, focusing on the content, learn more successfully than when their efforts are aimed at mastering a new vocabulary or grammatical structures.

The teaching process should be interactive and democratic, since it is based on respect for the student's thought and recognizes him or her as a co-author of the educational process and encourages the student to be an active participant in their own learning. Interactive learning helps to create an atmosphere of cooperation and promotes development of the communicative qualities necessary for the formation of democratic values. Technology involves the use of role-playing games, discussions and debates, video conferencing, case studies, and "brainstorming". We would like to give some examples of topics and questions for discussions, talks, debates, conversations, deliberations and brainstorming.

All different – all equal (famous saying in Europe).

Do not ask what the state can do for you, ask what you can do for her.

Is dictatorship always wrong? Doesn't history have any examples of good dictatorships/dictators?

Why is democracy considered the best form of government?

Why should we value democracy?

Which are the world's strongest democracies?

Which country is an example of a true or a perfect democracy?

What are the most successful young democracies?

Is decision by the majority always democratic?

民主可以没有人权吗？

民主有哪些缺点？

为什么参加选举很重要？

独裁会比民主更有效吗？

独裁总是邪恶的吗？历史上没有好的独裁/独裁者的例子吗？

公民社会如何影响民主质量？

没有言论自由能有民主吗？

Critical thinking and smart learning can also contribute to the formation of democratic values. Critical thinking is a key feature of democratic citizenship and refers to the ability to analyze information objectively and make a reasoned judgment. Smart learning is a flexible learning in an interactive educational environment with content from around the world, which is freely available on the Internet. The goal of smart or intelligent learning is to make the learning process effective by transferring the learning process to the electronic environment. Students receive the opportunity to independently study the discipline, watch lectures in on-line or offline modes, participate in telecommunication projects. Smart learning opens up new opportunities for educators as well. It provides them with the opportunity to constantly develop new content, share experiences, improve their professional level and save time.

An essential component of the learning process are the learning tools. Proceeding from the fact that we consider learning based on the content, a special attention should be given to texts in a foreign language. They should be cognitive and deepen knowledge of such fundamental concepts of democratic culture as citizenship, tolerance, education and the free exchange of ideas. All teaching materials – textbooks, lectures, exercises, radio programs, digital learning resources, videos, home assignments, multimedia components – should be meaningful for students, satisfy their emotional and cognitive needs should be based on factual material about existing democracies, types of democracy, its principles and values and they should be meaningful for students in order to satisfy their emotional and cognitive needs.

Let's draw conclusions. This study demonstrates the opportunities available to language teachers to contribute to education for democratic citizenship. The discipline "foreign language" has a strong potential for the teaching of democratic values, which can significantly modernize the content of language teaching at higher education institutions.

Integration of democratic values into the process of teaching and learning foreign languages is an extremely important component of modern education. Studying foreign languages not only expands students' linguistic abilities but also fosters the development of critical thinking, tolerance, and mutual respect. By immersing themselves in the cultural context, analyzing literary works, and discussing contemporary social issues in Chinese and English, students gain the opportunity to understand diverse perspectives and develop communication skills that are fundamental in a democratic society.

Thus, learning Chinese and English as foreign languages, becomes not just an academic task but also a crucial element in the formation of civic consciousness and personal growth. Teaching these languages in conjunction with democratic values contributes to nurturing active, conscious citizens ready to participate in democratic processes and capable of interacting effectively in a globalized world. This underscores the importance of developing educational programs that include democratic values, thereby ensuring the comprehensive development of students and preparing them for life in a contemporary society.

Bibliography

1. Бех І. Д. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. *Виховання особистості* : у 2-х кн. Київ : Либідь, 2013. Кн. 2. 344 с.
2. Будник О. Б. Проблема формування демократичних цінностей майбутніх фахівців. *Молодий вчений*. 2015. № 2. С. 210–213.
3. Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку : монографія. Київ : Генеза, 2009. 384 с.
4. Кремень В. Г., Ляшенко О. І., Локшина О. І. Загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура. *Вісник НАПН України*. 2020. Т. 2. № 2. С. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-14-1>
5. Назаренко Г. А. Виховання культури демократії старшокласників: концептуальний етап дослідно-експериментальної роботи. *Нова педагогічна думка*. 2011. № 4. С. 153–156.
6. Овчарук О. В. Теорія і практика шкільної освіти для демократичного громадянства в країнах – членах Ради Європи : монографія. Київ : ПП «Видавництво «Фенікс», 2021. 400 с.
7. Овчарук О. В. Розвиток освіти для демократичного громадянства: міжнародний контекст. *Шлях освіти*. 2012. № 4 (65). С. 14–17.
8. Ремех Т. О. Громадянська освіта – новий курс старшої школи: особливості змісту і методики. *Теорія і методика формування громадянської компетентності старшокласників в умовах інноваційного розвитку сучасної гімназії : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф.* (18 жовт. 2018 р., м. Київ). С. 6–16. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/713434>
9. Brinton D. M., Snow M. A., Wesche M. B. (2003). Content-Based Second Language Instruction. New York : Newbury House Publishers, DOI: <https://doi.org/10.3998/mpub.8754>
10. Dewey J. Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York : The MacMillan Company, 2016. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Democracy_and_Education
11. Kokieli A. Education to values of the students of pedagogy in the uniting Europe. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Педагогіка»*. Вип. XXXIX. Івано-Франківськ, 2011. С. 108–112.
12. Krashen S. Second Language Acquisition and Second Language Learning. Cambridge : Cambridge University Press, 1981. 188 p.

13. Mifsud M. R. Learning and living democracy. *Conference on teacher training for education for democratic citizenship (EDC) and human rights education (HRE)*. Strasbourg, Council of Europe, 15–17 June 2005, DGIV/EDU/CIT 23.

14. Naval C., Print M., Veldhuis R. Education for democratic citizenship in the new Europe: context and reform. *European Journal of Education*. 2002. Vol. 37. № 2. P. 107–128. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-3435.00097>

15. Reagan T. Language, education, and ideology. *Mapping of the Linguistic Landscape of U. S. Schools*, 2018. 342 p.

References

1. Bekh, I. D. (2013). Osobystisno-oriientovanyi pidkhid: naukovo-praktychni zasady [Personality-oriented approach: scientific and practical principles]. *Vykhovannia osobystosti: u 2-kh kn. – Personality education: in 2 v.* Kyiv: Lybid. Vol. 2. 344 p. [in Ukrainian].

2. Budnyk, O. B. (2015). Problema formuvannia demokratychnykh tsinnosti maibutnikh fakhivtsiv [Problem of formation of democratic values of future professionals]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 2, 210–213 [in Ukrainian].

3. Verbytska, P. V. (2009). Hromadianske vykhovannia uchnivskoi molodi: suchasni aspekty rozvytku [Civic education of student youth: modern aspects of development]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].

4. Kremen, V. H., Liashenko, O. I., & Lokshyna, O. I. (2020). Zahalna serednia osvita Ukrainy v konteksti osvity krain Yevropy: tryvalist i struktura [General secondary education in Ukraine in the context of European education: duration and structure]. *Visnyk NAPN Ukrainy – Bulletin of the NAS of Ukraine*, 2(2), 1–10. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-14-1> [in Ukrainian].

5. Nazarenko, H. A. (2011). Vykhovannia kultury demokratii starshoklasnykiv: kontseptualnyi etap doslidno-eksperymentalnoi roboty [Teaching a culture of democracy to high school students: conceptual stage of experimental work]. *Nova pedahohichna dumka – A new pedagogical thought*, 4, 153–156 [in Ukrainian].

6. Ovcharuk, O. V. (2021). Teoriia i praktyka shkilnoi osvity dlia demokratychnoho hromadianstva v krainakh – chlenakh Rady Yevropy [Theory and practice of school education for democratic citizenship in the Council of Europe member states]. Kyiv: PP «Vydavnytstvo «Feniks» [in Ukrainian].

7. Ovcharuk, O. V. (2012). Rozvytok osvity dlia demokratychnoho hromadianstva: mizhnarodnyi kontekst [Development of education for democratic citizenship: international context]. *Shliakh osvity – The way of education*, 4 (65), 14–17 [in Ukrainian].

8. Remekh, T. O. (2018). Hromadianska osvita – novyi kurs starshoi shkoly: osoblyvosti zmistu i metodyky [Civic education – a new course in high school: peculiarities of content and methodology]. *Teoriia i metodyka formuvannia hromadianskoi kompetentnosti starshoklasnykiv v umovakh innovatsiinoho rozvytku suchasnoi himnazii – Theory and methodology of formation of civic competence of high school students in the conditions of innovative development of modern gymnasium*. (pp. 6–16). Kyiv. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/713434> [in Ukrainian].

9. Brinton, D. M., Snow, M. A., & Wesche, M. B. (2003). *Content-based second language instruction*. New York: Newbury House Publishers. DOI: <https://doi.org/10.3998/mpub.8754> [in English].

10. Dewey, J. (2016). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. New York: The MacMillan Company. Retrieved from https://en.wikisource.org/wiki/Democracy_and_Education [in English].

11. Kokieli, A. (2011). Education to values of the students of pedagogy in the uniting Europe. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Pedahohika – Bulletin of the Carpathian University. Series: Pedagogy*, XXXIX, 108–112. Ivano-Frankivsk [in English].

12. Krashen, S. (1981). *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].

13. Mifsud, M. R. (2005). Learning and living democracy. *Conference on teacher training for education for democratic citizenship (EDC) and human rights education (HRE)*. Strasbourg, Council of Europe, 15–17 June 2005, DGIV/EDU/CIT 23 [in English].

14. Naval, C., Print, M., & Veldhuis, R. (2002). Education for democratic citizenship in the new Europe: context and reform. *European Journal of Education*, 37(2), 107–128. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-3435.00097> [in English].

15. Reagan, T. (2018). Language, education, and ideology. Mapping of the Linguistic Landscape of U. S. Schools [in English].

Fedicheva N., Belik M. Exploring the values of democracy in the foreign language classroom

Methodological approaches to the integration of democratic values into the process of teaching foreign languages are considered in the article. It explores how language teaching and learning can be used to promote civic awareness, critical thinking, and tolerance among students. The main attention is paid to the analysis of pedagogical strategies that allow to effectively include elements of democracy in the curriculum.

The importance of using authentic materials and interactive learning methods that contribute to the understanding and assimilation of democratic values, are emphasized. Attention is focused on the fact that learning a foreign language can become a platform for discussing such important topics as human rights, equality, freedom of speech and social responsibility.

The study provides examples of successful educational programs and specific tasks that were implemented in the educational process and demonstrated good results in the formation of democratic values among students. Challenges that educators may face are also discussed and recommendations for overcoming them are offered.

The article aims to encourage teachers to more actively use the principles of democracy in their classrooms and to show teachers that a foreign language is not only a means of communication, but also a tool for educating conscious and responsible citizens. The proposed methods and approaches can be useful for teachers of different levels of education and specialties who seek to integrate democratic values into their pedagogical practice.

Key words: democratic values, potential of discipline, foreign language, technologies, approaches, methods of teaching, content-based learning, information and communication technologies.

Федічева Н. В., Бєлік М. О. Вивчення цінностей демократії на заняттях з іноземної мови

У статті розглядаються методологічні підходи до інтеграції демократичних цінностей у процес вивчення іноземних мов. Досліджується, як навчання мов може бути використане для сприяння розвитку громадянської свідомості, критичного мислення та толерантності серед студентів. Основна увага приділяється аналізу педагогічних стратегій, що дозволяють ефективно включати елементи демократії у навчальні плани.

Підкреслюється важливість використання автентичних матеріалів та інтерактивних методів навчання, таких як дискусії, дебати, рольові ігри та проекти, що сприяють розумінню та засвоєнню демократичних цінностей. Увага акцентується на тому, що вивчення іноземної мови може стати платформою для обговорення таких важливих тем, як права людини, рівність, свобода слова та соціальна відповідальність.

У дослідженні наведено приклади успішних освітніх програм та конкретних завдань, які були впроваджені у навчальний процес і показали високі результати у формуванні демократичних цінностей серед учнів. Також обговорюються виклики, з якими можуть стикнутися викладачі, та пропонуються рекомендації щодо їх подолання.

Стаття має на меті заохотити викладачів до активнішого використання принципів демократії у своїх класах, показуючи, що вивчення іноземної мови може бути не лише засобом комунікації, але й інструментом для виховання свідомих та відповідальних громадян. Запропоновані методи та підходи можуть бути корисними для викладачів різних рівнів освіти та спеціальностей, що прагнуть інтегрувати демократичні цінності у свою педагогічну практику.

Ключові слова: демократичні цінності, потенціал дисципліни, іноземна мова, технології, методика навчання, змістове навчання.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 28.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

УДК 612.825:616

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-102-107

Березуєва Тетяна Сергіївна,

асистентка кафедри реабілітації та медичної діагностики

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

tbere555@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7677-0592>

КОРЕКЦІЯ СКОЛІОЗУ ГРУДНОГО ВІДДІЛУ ХРЕБТА У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА ДОПОМОГОЮ ШРОТ-ТЕРАПІЇ

Здоров'я – один із факторів, який людина здатна самостійно контролювати, підтримувати та коригувати протягом життя, працюючи над його вдосконаленням. Одним зі складників здоров'я людини є постава. Правильне положення тіла під час руху та у спокої може впливати на фізичний стан людини та зовнішній естетичний вигляд. Ортопедична патологія, що найчастіше виникає в дітей та підлітків – порушення постави. Дані літератури про поширеність сколіозу в різних авторів суперечливі.

Дослідження Східно-Європейської асоціації ортопедів указують на зростання проблем із хребтом серед дітей молодшого шкільного віку у світі, а в Україні кожна четверта дитина має порушення постави, сколіоз виявляють у 80% школярів. Початок шкільного життя (1–4 класи) припадає на вік від 6–7 до 10–11 років, що вважають у педагогіці молодшим шкільним віком. Цей період характеризується стрибком росту, приблизно у віці 5–7 років, що також підвищує ризик розвитку хвороб опорно-рухового апарату. Унаслідок нерівномірного розвитку систем та органів і підвищеного навантаження під час освітнього процесу відзначаємо в молодших школярів погіршення стану здоров'я та розвиток сколіотичної хвороби (Герцик, 2018).

Про недостатність загального фізичного розвитку та порушення постави писали також Т. Г. Бакалюк, І. К. Чурпій, О. В. Янів, Г. О. Стельмах, Є. Ю. Телиця. Автори наголошували, що в дитячому віці порушення постави мають приблизно 40–80% і це дуже високий та невтішний показник, що може призводити до стійких деформацій та інших порушень опорно-рухового апарату (Бакалюк & Телиця, 2020).

Сколіоз (від грецького skolios – «кривий, зігнутий») характеризується дугоподібним скривленням хребта у фронтальній площині та скручуванням хребців навколо вертикальної осі (torsio). Сколіотична хвороба – одна з розповсюджених і важких форм патології хребта, що може також впливати і на діяльність внутрішніх органів (Мухін, 2016).

Багато спеціалістів займаються вирішенням проблеми пошуку ефективних методів лікування сколіозу та корекції порушення постави. Труднощі в цьому питанні виникають передусім тому, що механізми виникнення та розвитку сколіотичної хвороби вивчаються і дотепер. Численними науковими дослідженнями встановлено, що виникненню цього порушення постави можуть сприяти чимало факторів: генетичні передумови, патології нервово-м'язового походження, вроджені та набуті захворювання опорно-рухового апарату, порушення обміну речовин, вплив на організм несприятливих факторів тощо (Льницька & Гончарук, 2021). Через надмірну «гаджетизацію» та відсутність фізичних навантажень у житті сучасних школярів маємо загострення ситуації з хворобами хребта, тому ця проблема стає особливо актуальною. Той факт, що ускладнення від сколіозу можуть призвести до тяжкого погіршення здоров'я дитини, підтверджують необхідність вивчення цієї теми.

Аналізуючи літературу та велику кількість наукових робіт, що присвячені вивченню причин та профілактиці порушень постави у дітей, з'ясувалось, що питання профілактики та корекції сколіозу саме в молодших школярів розкрито недостатньо.

Для попередження порушень постави серед дітей молодшого шкільного віку доцільно використовувати профілактичні міри. Лікування ж хвороб хребта має складний, цілеспрямований характер. Важливою складовою частиною лікування сколіозу є фізична терапія, яка складається з різноманітних вправ, що сприяють зміцненню м'язів, активізації резервів організму та сприяють корекції постави. Терапевтичні вправи активізують діяльність усіх систем органів, сприяють процесам зросту та формування організму дитини, попереджають м'язове напруження та допомагають керувати своєю емоційною сферою (Ільницька & Гончарук, 2021).

Для повноти та об'єктивності дослідження було проведено аналіз даних науково-методичної літератури з питань розвитку, лікування й фізичної терапії сколіозу в дітей молодшого шкільного віку.

Товариство дослідження сколіозу (Scoliosis Research Society) та SOSORT рекомендують для застосування методики лікування сколіозу з доведеною ефективністю та мають наукове обґрунтування: методика Шрот (Schroth Method, Німеччина); метод SEAS – науково обґрунтовані вправи за сколіозу (Італійський науковий інститут хребта ISICO, Італія); BSPTS (Барселонська школа фізичної терапії сколіозу, Іспанія); Dobomed, Польща; Side Shift, Велика Британія; FITS (Functional Individual Therapy of Scoliosis, Польща); Lyon, Франція. Застосування методики Шрот значно скорочує термін та покращує якість відновлення хворих (Kwan KYH & Cheung KMC, 2017).

У форматі застосування програми фізичної терапії, яка складалась із вправ методу Шрот-терапії, що стало предметом дослідження, було використано аналіз медичного висновку, функціональні методи дослідження, клініко-інструментальні методи (вимірювання кута Кобба).

Комплекс вправ для лікування сколіозу за методологією Шрот (Schroth Method) – один із найбільш досліджених та популярних серед авторів у науковій літературі. Розробник терапії – Катаріна Шрот (Німеччина) запропонувала використовувати асиметричне дихання, зберігаючи фізіологічні вигини хребетного стовпа, що дозволяє відпрацювати позотонічні рефлексії під час багаторазового повторення.

Заняття за даною методикою передбачають серію розтяжок, що спрямовані на вертикальне витягування деформації та допомагають активувати м'язи, що покращують корекцію хребта. У поєднанні з правильним диханням, релаксацією та силовими тренуваннями регулярно виконуються вправи на стабілізацію спіральної м'язової системи спини. При цьому фізичні терапевти уникають збільшення діапазону рухів, а замість цього зосереджуються в основному на стабільності хребта. Вправи підбираються індивідуально, зважаючи на те, який тип сколіотичної деформації наявний у пацієнта (Lehnert-Schroth, 2007).

До кінця лікування пацієнти свідомо фіксують правильну корекційну поставу без присутності лікаря або використання дзеркала, а також виробляють фіксовану установку на підтримання цієї пози протягом дня. Це дозволяє трансформувати сколіотичну форму тіла в правильну фізіологічну.

Існують також протипоказання до проведення Шрот-терапії: гострі запальні захворювання, онкологічні захворювання, тяжкі форми серцево-судинних захворювань, дихальна недостатність, розлади психіки.

Дослідження реалізовувалося у фізіотерапевтичному відділенні Комунального некомерційного підприємства «Северодонецька міська багатопрофільна лікарня» Северодонецької міської Ради, що тимчасово переміщено до м. Дніпро. На першому етапі дослідження (вересень 2023 р.) здійснювався аналіз сучасних літературних джерел з питань вивчення сколіозу в дітей та практичного досвіду в галузі фізичної терапії дітей зі сколіозом грудного відділу хребта.

Другий етап (жовтень – грудень 2023 р.) полягав у тому, щоб провести дослідження за участю дітей молодшого шкільного віку та виявити дане захворювання. У програмі взяли участь 3 дитини (7, 9 та 10 років відповідно), яким на основі рентгенологічних досліджень було встановлено діагноз «С-образний правосторонній сколіоз грудного відділу хребта».

Далі було розроблено алгоритм застосування заходів фізичної терапії, скориговано завдання дослідження і впроваджено програму фізичної терапії. На третьому етапі (січень – лютий 2024 р.) за допомогою педагогічного експерименту перевірялась ефективність розробленої програми фізичної терапії дітей із С-образним правостороннім сколіозом грудного відділу хребта.

Необхідно зазначити, що для досягнення максимально ефективного результату лікування програма була індивідуальною для кожної дитини та комплексною. Для успіху лікування також дуже важливим є систематична перевірка, оцінювання ефективності лікування та модифікація методів у процесі терапії. Оскільки програма терапії була індивідуальною, було розроблено комплекси відповідно до вихідних показників стану здоров'я дітей (з індивідуальною корекцією), що складались із терапевтичних та дихальних вправ на основі методики Шрот та лікувального масажу.

Тривалість програми становила 2 місяці (10 занять терапевтичними вправами та 10 сеансів лікувального масажу). Заняття проходили у фізіотерапевтичному відділенні 4 рази на тиждень тривалістю до 45 хвилин, для занять застосовували відповідний спортивний інвентар (гімнастичні палки, фітбол, лави та інше), мультимедійне обладнання, музичний супровід. Огляд пацієнтів проводився щотижнево з корегуванням навантаження або обсягу вправ та процедур. Дослідження проводили два рази: на початку занять для визначення рівня загального фізичного розвитку та наприкінці курсу терапії для оцінювання ефективності вибраної програми корекції.

Заняття проводились під наглядом та допомогою фізичного терапевта, що направляв, слідкував за технікою виконання вправ і дотриманням техніки безпеки під час занять. Рекомендоване подальше повторення курсу 2–3 рази на рік після перерви в 1–2 місяця.

Першим етапом було навчання техніки виконання спеціальних вправ, вивчались вихідні положення, що корегували положення тіла в інший бік від дуги хребта, формувався стереотип правильного дихання та проводилась корекція раніше сформованого сколіотичного стереотипу (за допомогою візуального контролю через дзеркала та контролю інструктора).

У програму було включено вправи на розслаблення та розтягнення, особливу увагу було приділено позиціонуванню під час виконання вправ та збереженню «пози корекції» до закінчення заняття; спеціальні вправи, що спрямовані на зміцнення м'язового корсету.

Більшість занять проводилися в положеннях на спині, на животі, стоячи на колінах або сидячи, що додатково допомагало розвантажити м'язи. Під час виконання вправ у положенні на животі ліву руку витягували вгору, а праву, зігнуту в лікті, залишали на рівні плеча, під клубові кістки підкладали м'який валик. Під час виконання вправ із гімнастичною палицею слідкували за розміщенням рук на різній відстані від плечового поясу. Кожна з 10 вправ комплексу повторювалась 4–6 разів. Між підходами був запланований час на відновлення дихання, розслаблення і відпочинок (до 60 с).

Кожне заняття складалось із підготовчої частини – розминки; основної, що включала виконання спеціальних фізичних вправ, та заключної частини, яка складалась із вправ на розслаблення та відновлення. Вправи та положення, які ми намагались уникати під час виконання програми:

- скручування та перегини в поперековому відділі хребта;
- скручування в грудному відділі хребта;
- вправа «мостик» та «берізка»;
- гіперекстензія.

Також під час проведення програми терапії проводився лікувальний масаж спини, сідниць і грудної клітини, під час якого формувалась та закріплювалась правильна постава пацієнтів, підвищувався загальний тонус організму, покращувався емоційний стан дітей, зміцнювались м'язи тулуба та м'язовий корсет.

Після закінчення курсу терапії у фізіотерапевтичному відділенні були запропоновані самостійні заняття вдома: комплекс вправ із рекомендаціями до їх самостійного виконання терміном до трьох місяців під контролем батьків.

Крім цього, з метою підвищення загального рівня фізичної підготовленості пацієнтам були рекомендовані заняття фізичною культурою в основній групі, рухливі ігри, прогулянки на свіжому повітрі та нагадування про корекцію постави під час повсякденних справ.

Для визначення стану серцево-судинної та дихальної систем, а також з метою визначення загального стану фізичної підготовленості нами було проведено функціональні дослідження, що надалі дало змогу спланувати інтенсивність програми фізичної терапії.

Результати дослідження підтвердили покращення загального фізичного стану пацієнтів та зростання показників усіх функціональних проб.

Так, на початку програми в пацієнтки № 1 показник проби Штанге становив 26 секунд, до кінця програми вже збільшився на 15% та мав значення 30 секунд. Проба Генчі відповідно – 13 та 25 секунд, що підтверджує покращення показника майже на 50%. Показники Індексу Руф'є у пацієнтки за час проведення програми покращились з 7,0 до 6,5.

У двох інших пацієнтів теж спостерігались позитивні зміни та ріст показників функціональних проб. Показники індексу Руф'є покращились із 8,0 до 6,0 та з 9,5 до 7,0 відповідно.

Для моніторингу прогресування хвороби було застосовано методику визначення ступеню сколіозу за кутом Кобба.

Під час першого обстеження пацієнтки № 1, дівчинки 7 років, до початку впровадження програми фізичної терапії кут викривлення за Коббом у грудному відділі хребта становив 15° , через 12 тижнів програми, після проведеного курсу фізичної терапії, цей показник зменшився до 8° . В інших дітей спостерігались також позитивні зміни (рис. 1).

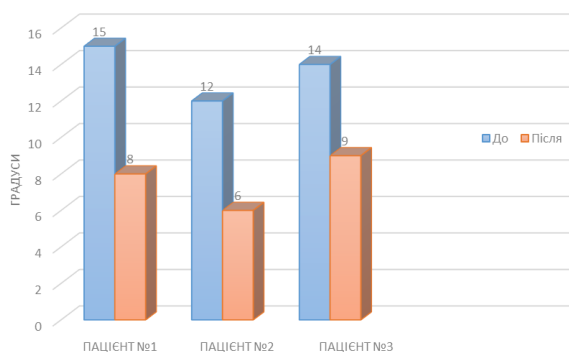

Рис. 1. Характеристика впливу комплексної програми фізичної терапії на кут Кобба грудного відділу хребта пацієнтів (градуси)

Таким чином, ми спостерігаємо позитивний вплив розробленої програми терапії та зменшення куту викривлення хребта в грудному відділі у пацієнтів, що підтверджує ефективність використання запропонованого плану заходів та дієвість методики. Саме поєднання лікувального масажу та вправ за методом Шрот, які були використані під час застосування програми терапії, допомогли досягти поставлених цілей та покращили загальне самопочуття дітей. Проведені дослідження дозволяють рекомендувати комплексну програму терапії, з урахуванням масажу, дихальних вправ та самостійних занять вдома, до широкого практичного впровадження.

Список використаної літератури

1. Сучасні аспекти реабілітаційного обстеження при порушенні постави у людей молодого віку / Т. Г. Бакалюк та ін. *Art of Medicine*. 2020. №1 (13). С. 175–179.
2. Герцик А. М. Теоретико-методичні основи фізичної реабілітації/фізичної терапії при порушеннях діяльності опорно-рухового апарату : монографія. Львів : ЛДУФК, 2018. 387 с.
3. Ільницька Г. С., Гончарук Н. В. Терапевтичні вправи : навчальний посібник для викладачів. Харків : Національний фармацевтичний університет, 2021. 198 с.
4. Мухін В. М. Фізична реабілітація при пошкодженнях опорно-рухового апарату : монографія. Львів : ЛДУФК, 2016. 398 с.
5. Kwan K. Y. H., Cheng A. C. S., Koh H. Y., Chiu A. Y. Y., Cheung K. M. C. Effectiveness of Schroth exercises during bracing in adolescent idiopathic scoliosis: results from a preliminary study-SOSORT Award 2017 Winner. *Scoliosis Spinal Disord*. 2017. Vol. 12. Art. no. 32. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13013-017-0139-6>
6. Lehnert-Schroth C. *Three-Dimensional Treatment for Scoliosis*. The Martindale Press, 2007.

References

1. Bakaliuk, T. H. & Telytsia, Ye. Yu. (2020). Suchasni aspekty rehabilitatsiinoho obstezhennia pry porushenni postavy u liudei molodoho viku [Modern aspects of rehabilitation examination for postural disorders in young people]. *Art of Medicine*, 1 (13), 175–179 [in Ukrainian].
2. Hertsyk, A. M. (2018). Teoretyko-metodychni osnovy fizychnoi rehabilitatsii/fizychnoi terapii pry porushenniakh diialnosti oporno-rukhoveroho aparatu [Theoretical and methodical bases of physical rehabilitation / physical therapy at disturbances of activity of the musculoskeletal system]. Lviv: LDUFK [in Ukrainian].
3. Ilnytska, H. S., & Honcharuk, N. V. (2021). Terapevtychni vpravy: navchalnyi posibnyk dlia vykladachiv [Therapeutic exercises: study guide for teachers]. Kharkiv: Natsionalnyi farmatsevtychnyi universytet [in Ukrainian].
4. Mukhin, V. M. (2016). Fizychna rehabilitatsiia pry poshkodzhenniakh oporno-rukhoveroho aparatu [Physical rehabilitation of musculoskeletal injuries]. Lviv: LDUFK [in Ukrainian].
5. Kwan, K. Y. H., Cheng, A. C. S., Koh, H. Y., Chiu, A. Y. Y., & Cheung, K. M. C. (2017). Effectiveness of Schroth exercises during bracing in adolescent idiopathic scoliosis: results from a preliminary study-SOSORT Award 2017 Winner. *Scoliosis Spinal Disord*, 12, 32. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13013-017-0139-6> [in English].
6. Lehnert-Schroth, C. (2007). *Three-Dimensional Treatment for Scoliosis*. The Martindale Press [in English].

Березуєва Т. С. Корекція С-образного сколіозу грудного відділу хребта у дітей молодшого шкільного віку за допомогою Шрот-терапії

Дослідження та аналіз науково-методичної літератури показали зростання проблем і захворювань опорно-рухового апарату в дітей молодшого шкільного віку. У період стрімкого зросту важливо вчасно діагностувати захворювання і вжити заходів щодо лікування та реабілітації дитини.

Проаналізувавши методики діагностики захворювань опорно-рухового апарату в дітей та корекцію порушень, ознайомились із найбільш ефективними методами та засобами фізичної терапії для корекції деформацій та з'ясували відмінності в підходах до проблеми і недосконалості в питаннях вибору методів корекції рухового стану дітей.

Під час проведення дослідження було теоретично обґрунтовано та розроблено алгоритм застосування засобів фізичної терапії для відновлення дітей зі сколіозом. Розроблено та впроваджено комплексну програму фізичної терапії дітей молодшого шкільного віку із С-образним сколіозом грудного відділу хребта. Комплекс заходів базувався на поєднанні сучасних методів

і засобів фізичної реабілітації та доведеної ефективності застосування вправ за методом Шрот для формування та закріплення навички правильної постави в повсякденному житті.

Застосування методики Шрот допомагає фіксувати правильне положення спини, покращує поставу, усуває косметичні дефекти, зменшує больові відчуття, нормалізує дихання та покращує респіраторну функцію, зупиняє розвиток сколіозу, дає можливість підняти самооцінку і покращити психологічний стан пацієнта, навчає контролю над власним тілом, покращує якість життя.

Результати, що були отримані після впровадження програми фізичної терапії, дозволили знизити ступінь прояву порушень постави, покращили фізичну підготовленість дітей та допомогли підтвердити, що порушення постави в дітей молодшого шкільного віку успішно коригуються за допомогою запропонованої програми фізичної терапії. Також результати дослідження можуть бути корисними під час подальшого вивчення даної теми та розроблення нових методів фізичної реабілітації в разі порушення постави в дітей та дорослих.

Ключові слова: сколіоз, терапевтичні вправи, діти молодшого шкільного віку, Шрот-терапія.

Berezuieva T. Correction of C-shaped scoliosis of the thoracic spine in children of primary school age using Schroth therapy

Research and analysis of scientific and methodical literature showed an increase in problems and diseases of the musculoskeletal system in children of primary school age. During the period of rapid growth, it is important to diagnose the disease in time and take measures for the treatment and rehabilitation of the child.

After analyzing the methods of diagnosing diseases of the musculoskeletal system in children and correcting disorders, we got acquainted with the most effective methods and means of physical therapy for the correction of deformations and found out the differences in approaches to the problem and imperfections in the selection of methods for correcting children's motor condition.

During the research, we theoretically substantiated and developed an algorithm for the use of physical therapy for the rehabilitation of children with scoliosis. A comprehensive program of physical therapy for children of primary school age with C-shaped scoliosis of the thoracic spine has been developed and implemented. The set of measures was based on a combination of modern methods and means of physical rehabilitation and the proven effectiveness of using exercises according to the Schroth method to form and consolidate the skill of correct posture in everyday life.

Application of the Schroth technique helps to fix the correct position of the back, improves posture, eliminates cosmetic defects, reduces pain, normalizes breathing and improves respiratory function, stops the development of scoliosis, gives an opportunity to raise self-esteem and improve the psychological state of the patient, teaches control over one's own body, improves quality of life.

The results obtained after the implementation of the physical therapy program made it possible to reduce the degree of manifestation of postural disorders, improve the child's physical fitness and help to confirm that postural disorders in elementary school children are successfully corrected with the help of the proposed physical therapy program. Also, the results of the study can be useful during the further study of this topic and the development and study of new methods of physical rehabilitation for postural disorders in children and adults.

Key words: scoliosis, therapeutic exercises, schoolchild, Schroth therapy.

УДК 159.955.1:316.343-054.5]:[351.862.4:342.78](477.52/.6)

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-108-116

Курило Віталій Семенович,

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України, перший проректор
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
mail@luguniv.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2471-3358>

Караман Олена Леонідівна,

доктор педагогічних наук, професор, ректор
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
mail@luguniv.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8541-9972>

Степаненко Вікторія Іванівна,

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи
Волинського національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна.
stepanenko.viktorii@vnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-5793-3069>

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ НА РІЗНІ КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕННЯ¹

Інформація, з одного боку, може сприяти забезпеченню реалізації прав і свобод громадян, а з іншого – постає інструментом маніпулювання й деструктивного впливу на суспільство (Карпчук, 2018, с. 41). Україна у протидії інформаційній агресії з боку рф, яка полягає в систематичній та цілеспрямованій дезінформації, маніпуляції і поширенні пропаганди з метою впливу на українське суспільство, зміни його думок, сприяння розділу та дестабілізації країни (Стичинська, 2024), застосовує різні стратегії, одним зі складників побудови яких є розуміння сутності та особливостей такого впливу на різні категорії населення з метою визначення проблемних аспектів щодо його подолання, підбору оптимальних методів і технологій попередження і протидії маніпулюванню свідомістю, подальшого вдосконалення сучасних механізмів захисту української державності від російської інформаційної агресії (Стрельбицький & Гринь, 2023).

Тема інформаційної агресії, її ролі в повномасштабній війні наразі актуалізована в багатьох дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців, оскільки відбиває не лише спосіб мислення і цінності держави-агресора, але й спричиняє руйнування, смерть, є загрозою для всієї цивілізації, а не тільки окремої людини, громадянина, громади, регіону, країни чи декількох країн (Худолій, 2022). Так, Я. Малик розкрито форми і дію інформаційних війн, на конкретних прикла-

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

дах висвітлено дію інформації і пропаганди на різні сфери та категорії українського суспільства (Малик, 2015). І. Ждановою, Л. Бондаренко, А. Велічко визначено різновиди інформаційного впливу, відзначено його маніпулятивний та суттєвий характер з боку ЗМІ, суб'єктів медіа-ресурсів; окреслено проблему інформаційного впливу на особистість під час реальних воєнних дій в Україні (Жданова, Бондаренко & Велічко, 2022). Н. Городиська, К. Василечко звернули увагу на недооцінювання можливостей інформаційної агресії, заходів протидії впливу та особливостей такого впливу на конкретну територію (Городиська, Василечко, 2022). С. Корсунський розкриває вплив російської інформаційної агресії на міжнародну спільноту (Консунський, 2022). Посол Michael R. Carpenter у Відні виступив щодо питання агресії російської федерації проти України та необхідності продовження міжнародної підтримки України (Carpenter, 2024). Nadir Ali зазначив, що агресивна поведінка росії щодо України спричинить трагедію як для безпосередньої цілі, так і для ширшої міжнародної правової системи (Nadir Ali, 2024).

Незважаючи на доволі широкий інтерес до проблеми впливу інформаційної агресії на різні аспекти життєдіяльності людини, потреба дослідження її впливу на різні категорії населення є актуальною і потребує подальшого вивчення через постійне вдосконалення засобів, методів, технологій, інструментів такого впливу. Актуальність теми також зумовлено загрозою деструктивного впливу російської агресії в умовах запиту суспільства на інформацію з різних джерел. У цьому контексті слід звернути увагу, що поширення викривленої, недостовірної, упередженої чи фальшивої інформації в інформаційному просторі або негативні інформаційні впливи на суспільну свідомість зазвичай відносять до порушення цілісності інформації. Однак фактично цілісність інформації не змінюється. Завдяки діям щодо її викривлення може змінюватися відношення до її достовірності (Бржезька, Гайдур & Аносов, 2018).

Мета статті – на основі аналізу певних теорій і підходів до диференціації впливу інформаційної агресії визначити особливості такого впливу на різні категорії населення.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Американська школа вивчення ЗМІ стала першою науковою школою, яка спеціально досліджувала проблему інформаційного впливу на матеріалі Першої світової війни і поділяла його на такі типи:

- «білий» (відкритість, пов'язаність текстів зі справжнім джерелом);
- «сірий» (використання для поширення матеріалів спеціально створених джерел, забезпечення просування матеріалів у певних незалежних засобах масової інформації, наприклад, поширення через неурядові ЗМІ, неурядової організації тощо);
- «чорний» (поширення матеріалів від імені третьої особи, наприклад, підпільної організації) (Хорошко, Хохлачова & Прокоф'єв, 2016).

Національним інститутом стратегічних досліджень із позиції визначення меж впливу інформаційної агресії розкрито підхід, згідно з яким інформаційна агресія не обмежується лише зоною конфлікту. Вона має комплексний характер та характеризується глобальністю охоплення. Однак такий вплив можна диференціювати за змістом, стилістикою і формами залежно від цільової аудиторії. Зокрема, вплив російської інформаційної агресії на населення можна диференціювати таким чином:

- *вплив на населення самої рф* – росією використовуються негативні інформаційні меседжі щодо нелегітимності чинної української влади (проти України та української влади використовуються словосполучення «фашисти», «київська хунта», «бандерівці», «маріонетки НАТО» та ін.), організації Євромайдану західними спецслужбами, панування в Україні радикального націоналізму, здійснення репресій проти російськомовного населення тощо, що зумовлює потребу його вимушеного захисту з боку рф;

– вплив на населення анексованих, тимчасово окупованих територій України та територій, що безпосередньо знаходяться в зоні бойових дій – просуваються меседжі щодо вимушених дій рф відносно Автономної Республіки Крим, так званих днр і лнр, спрямованих на усунення загрози населенню, яке проживає на цих територіях, зокрема захисту російськомовних громадян від агресії «київської хунти»; щодо легітимності організованих рф «референдумів»; щодо війни в Україні як громадянської війни; щодо жертв серед мирного населення як результату дій ЗСУ та ін.;

– вплив на населення України загалом – російські меседжі щодо вини української влади в появі жертв, територіальних втрат і підриву довіри до органів державної влади, Збройних Сил України та інших силових структур; поширення панічних чуток серед мирного населення; підтримка проросійських і сепаратистських організацій та рухів; пропаганда ідей російського шовінізму, расизму, неонацизму та антисемітизму; фальсифікація історії з метою заперечення існування української нації та української державності та ін.;

– вплив на населення інших країн, міжнародні організації, світову спільноту – зображення нелегітимності й неспроможності України, звинувачення її в розв'язанні «громадянської війни», «геноциді власного народу», фашизмі, радикальному націоналізмі, екстремізмі, постійних порушеннях прав людини, Мінських угод; заклики до перегляду наявного світового порядку, поділу зон впливу між найсильнішими державами та ін. (НІСД, 2019, с. 4–5).

Вплив російської агресії на населення інших країн, міжнародні організації і світову спільноту характеризується майже одночасною появою в міжнародних ЗМІ публікацій і коментарів, які наголошують, що:

- санкції проти росії шкідливі для країн, які їх запровадили;
- у розв'язуванні агресії проти України винні США, яким війна вигідна, що призводить до послаблення росії і Китаю;
- США здійснює тиск на Європу, яка не хоче воювати;
- «конфлікт» має локальний характер, який не має серйозного впливу на глобальні процеси, а лише маргінально впливатиме на ситуацію в Азії.

Такі наративи спрямовані на формування в інших країн викривленого бачення українського питання і російської інформаційної агресії. Так, впливові індійські експерти наголошують, що війна росії проти України має локальне значення. У китайських ЗМІ агресія росії проти України розглядається як війна США і Заходу проти росії, яка ведеться на території України. КНР закликає ЄС припинити посилення санкцій, «вийти з-під тиску США» і самостійно здійснювати зовнішню політику (Корсунський, 2022).

Спираючись на теорію алгоритмів, процес реалізації зомбованого ефекту на окреме суспільство може включати такі процедури і дії:

– розслабити суспільство – вселення за допомогою ЗМІ меседжів, що ворогів немає, обговорення окремих історичних періодів та інтересів окремих народностей, що має на меті зникнення суспільства як цілого;

– змусити суспільство слухати тільки противника – акцентування ЗМІ на певній парадигмі суспільного розвитку (в контексті російської агресії проти України – акцентуація уваги на російській парадигмі), виключення будь-якого іншого досвіду з метою навантаження свідомості та послаблення дії формуючих сил);

– змусити суспільство не розмірковувати над тим, що говорить супротивник – виключення із ЗМІ результатів досліджень серйозних аналітичних проблем з метою гальмування безперервного потоку думок;

– зосередити увагу суспільства, крім вхідного інформаційного потоку, на певному предметі (внутрішні катаклізми, війни, терористичні атаки тощо) з метою захисту та оброблення вхідної інформації;

– *навіювати постійне покращення суспільства з метою послаблення історичної пам'яті та почуття самоототожнення;*

– *одночасно з навіюванням переконувати суспільство, що це не зовсім те, що повинно бути, з метою створення пасивного стану свідомості, залежності від інформаційного впливу супротивника (Хорошко & Хохлачова, 2016).*

Основним каналом інформаційного впливу завжди є свідомість, психіка людини, а також колективна і масова свідомість (Бржезьська, Гайдур & Аносов, 2018). Так, певні дослідження містять інформацію щодо наслідків впливу російської агресії на різні категорії населення в контексті проблеми психічного здоров'я. Зокрема, за результатами соціологічного дослідження про наслідки війни для регіону, виклики та пріоритети відновлення, ризику та можливості залучення населення, проведеного протягом липня – серпня 2023 р. у Запоріжжі, було виявлено, що на психологічні наслідки і шкоду психічному здоров'ю вказали 59% респондентів. Особи з інвалідністю зазначили, що, з одного боку, вони значною мірою адаптувалися до стресу, а з іншого – багато складних психологічних станів, які вони досі можуть переживати. Старші люди зазначили, що страждають від стресу і часто приймають заспокійливе. Внутрішньо переміщені особи вказували на чисельні психологічні проблеми, з якими вони зіштовхуються (Рада відновлення Запоріжжя, 2023).

За даними дослідження впливу війни на молодь в Україні суттєво зросла стурбованість психічним здоров'ям – 22% у 2022 р. проти 11% у 2021 р. На готовність отримати безкоштовну та анонімну психологічну допомогу вказали 28% молодих людей (34% жінок і 21% чоловіків). При цьому відповіді молоді з різних регіонів різняться, зокрема серед опитуваних, які до повномасштабного вторгнення проживали в східному або північному регіонах, найбільше тих, хто звернувся б за безкоштовною та анонімною психологічною підтримкою, що пояснюється проживанням молоді в районах, через які наступали російські війська або ж які були під тимчасовим військовим контролем РФ чи близько від бойових дій (Волосевич, Когут, Жерьобкіна & Назаренко).

Російська інформаційна агресія щодо учнівської та студентської української молоді має наслідки для їх психологічної стійкості, цінностей, участі в громадському житті. Серед деяких з них можна виокремити:

– *психологічну дезорієнтацію* – нав'язування неправдивої, негативної, спотвореної інформації, яку складно перевірити, що може призвести до скептицизму молоді щодо інформації, негативно вплинути на її бажання брати участь у демократичних процесах;

– *страх, паніку, роздратування, непевність у своїх переконаннях і майбутньому*, що може негативно впливати на життя і професійний розвиток молодого покоління;

– *маніпулювання громадською думкою з метою формування в молоді позитивного сприйняття, підтримки тих ідей і поглядів, які не відповідають їхнім інтересам, але з якими вони стикаються в соціальних мережах;*

– *зменшення довіри молоді до державних інституцій*, що може негативно впливати на їх готовність брати участь у політичному й суспільному житті країни, загрожує демократичним процесам та стабільності суспільства і держави;

– *створення передумов для радикалізації суспільства* – поширення спотвореної інформації в поєднанні із закликами до активних дій, що може спровокувати молодь до участі в маргінальних угрупованнях і рухах, метою яких є насильницьке захоплення державної влади або повалення конституційного ладу;

– *розпалювання міжетнічної та міжрелігійної ворожнечі* – розповсюдження фейкових новин і маніпулювання інформацією з метою створення штучного конфлікту між різними групами населення, що може призвести до насильства та іншого негативного впливу на молодь (Центр економіко-правових досліджень, 2023).

Розглядаючи вплив російської агресії з позиції гендерного підходу, слід зазначити, що в Резолюції «Вплив війни проти України на жінок» (2022/2633(RSP) Європарламентом засуджено агресію російської федерації проти України і констатовано величезний вплив війни в Україні на жінок загалом, а також наведено детальні приклади його наслідків, які пов'язані зі складним становищем і порушенням прав жінок, що прибули до країн ЄС як біженки, а також тих жінок, які залишилися в Україні (Мелеш, 2022).

М. Стрельбицький і М. Гринь зазначають, що сегментація впливу інформаційної агресії на різні верстви населення може диференціюватися за віком, соціальним статусом, гендером, рівнем освіти, географічними показниками, приналежністю до соціальних чи політичних груп та ін. Авторами наведено особливості такого впливу за віковими показниками в контексті когнітивного ефекту. Так, когнітивний вплив на дітей здійснюється нав'язуванням певних моделей поведінки і мислення, наприклад, через певні мультфільми, які сприймаються дітьми без критичного осмислення.

У підлітковому віці когнітивний вплив здійснюється через деструктивні тренди в соціальних мережах, певні субкультурні течії. Когнітивний ефект учиняється переважно з метою переорієнтування цінностей та формування хибних орієнтирів подальшого розвитку.

Серед молоді когнітивний вплив також реалізовується через соціальні мережі, відеохостинги, просування певних меседжів. Він часто не є помітним, оскільки інформаційні джерела, які поширюють деструктивні наративи до українського суспільства, спонсуються державою-агресором.

Когнітивний вплив на людей середнього віку реалізується через соціальні медіа та відео-контент (телеефір, YouTube тощо) і спрямований на актуалізацію когнітивних упереджень, які заважають об'єктивному сприйняттю інформації.

Джерела поширення когнітивного впливу на людей похилого віку можуть бути різними, але переважно це теле-, радіо-ефіри, інтернет-ЗМІ. Під час такого впливу на людей похилого віку часто використовується прийом апеляції до минулого, ностальгії (Стрельбицький & Гринь, 2023).

На думку М. Пілат, «ефективність інформаційних впливів визначається вмінням використовувати саму інформацію» (Пілат, 2013, с. 187). До шкідливої інформації відносять інформацію, яка:

- пропагує ненависть і ворожнечу через зневагу і перевагу;
- може спровокувати соціальну, расову, національну, релігійну ненависть і ворожнечу;
- містить заклики до війни;
- посягає на честь і ділову репутацію окремо взятих осіб;
- є недостовірною, неправдивою, неетичною;
- чинить неусвідомлюваний деструктивний вплив на психіку людей.

Саме такі впливи здатні дестабілізувати інформаційний простір, призвести до девальвації суспільних цінностей, пропагують зразки поведінки і культури, засновані на культурі жорстокості та насильства (Пілат, 2013).

Отже, мішенню деструктивного інформаційно-психологічного впливу в умовах війни можуть бути:

- самоідентифікація, соціальна і рольова ідентифікація особистості, які задають загальну інтенціональність окремої особистості й суспільства загалом;
- самоусвідомлення як усвідомлення особистістю власної самобутності і самобутності спільноти в соціумі, що відображається в культурних традиціях, віруваннях, менталітеті, мові;
- базові цінності людини, що лежать в основі її оцінок і суджень.

Небезпечні інформаційні впливи на індивідуальну свідомість можуть призвести до двох видів взаємозалежних змін:

- зміни психіки, психічного здоров'я людини. У разі інформаційних впливів важко говорити про межі норми і патології. Показником змін може бути втрата адекватності відображення світу у свідомості і своєму ставленні до світу, деградація особистості, якщо форми відобра-

ження дійсності спрощуються, реакції грубішають і здійснюється перехід від вищих потреб (у самоактуалізації, соціальному визнанні) до нижчих (фізіологічних, побутових);

– зрушення в цінностях, життєвих позиціях, орієнтирах, світогляді особистості, що зумовлює прояви девіантної поведінки та становить небезпеку вже для суспільства і держави (Маркова, 2016).

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що вплив інформаційної агресії росії проти України є багаторівневим і включає багато чинників, спрямованих на ослаблення нашої держави в політичному, військовому, економічному, інформаційному, соціальному та інших аспектах. Основним каналом такого впливу є психіка і свідомість людини, а також колективна і масова свідомість. Інформаційний вплив, з одного боку, характеризується глобальністю охоплення, а з іншого – може бути диференційованим за змістом, стилістикою і формами залежно від цільової аудиторії. Сегментація впливу інформаційної агресії на різні категорії населення може базуватися на таких параметрах, як вік, соціальний статус, гендер, рівень освіти, географічні показники, приналежність до соціальних чи політичних груп тощо.

Здатність людини до аналізу запропонованих наборів фактів, критичне ставлення до інформації, цілісне розуміння власної системи цінностей забезпечать її захищеність від інформаційного впливу, зокрема вміння залежно від ситуації скористатися певним способом психологічного захисту від негативного впливу інформації, формування інформаційної культури особистості, що загалом забезпечує її інформаційно-психологічну безпеку та становить перспективу подальших розвідок.

Список використаної літератури

1. Бржезька З. М., Гайдур Г. І., Аносов А. О. Вплив на достовірність інформації як загроза для інформаційного простору. *Кибербезпека: освіта, наука, техніка*. 2018. №2 (2). С. 105–112. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2018.2.105112>
2. Вплив війни на молодь в Україні / І. Волосевич та ін. Київ, 2023. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/impact-war-youth-ukraine> (дата звернення: 14.05.2024).
3. Городиська Н., Василечко К. Інформаційна війна як один із видів маніпуляції людством. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки: зб. тез II Міжнар. наук. конфер.* (Тернопіль, 21–22 квіт. 2022). Тернопіль, 2022. С. 42–44.
4. Жданова І. В., Бондаренко Л. О., Велічко А. В. Психологічні аспекти інформаційного впливу під час воєнних дій в Україні. *Габітус*. 2022. Вип. 41. С. 222–226. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.39>
5. Карпчук Н. Медіа як невоєнний метод впливу в гібридній війні. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2018. №2 (4). С. 41–49. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2018-02-41-49>
6. Консунський С. Інформаційна складова війни: як Росія намагається послабити підтримку Заходу. *Радіо Свобода*. April 20, 2022. URL: <http://surl.li/udruk> (дата звернення: 11.05.2024).
7. Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна як нова загроза здоров'ю населення України: реальність небезпеки та напрями протидії. 2016. *Health-ua.com*. URL: <https://health-ua.com/article/5219-nformatcijnopsihologchna-vjna-yak-nova-zagroza-zdorovyu-naselennya-ukrani-re> (дата звернення: 10.05.2024).
8. НІСД. «Участь громадських об'єднань у протидії інформаційній агресії РФ». Аналітична записка. 2016. URL: <http://surl.li/ubrqu> (дата звернення: 25.05.2024).
9. Оцінка впливу війни на людей. Україна. Червень 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (дата звернення: 16.05.2024).
10. Малик Я. Інформаційна війна і Україна. *Науковий вісник*. 2015. Вип. 15. URL: <http://surl.li/udrpp> (дата звернення: 12.05.2024).
11. Мелеш Є. Резолюція Європарламенту «Вплив війни проти України на жінок» 2022 року: огляд. 2022. URL: <https://jurfem.com.ua/resoluitsia-evroparlamentu-vplyv-viyny-proty-ukrainy-na-zhinok/> (дата звернення: 14.05.2024).

12. Пілат М. Інформаційні впливи та інформаційні війни: сутність понять та їхній взаємозв'язок в інформаційну епоху. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2013. Вип. 32. С. 185–190.

13. Рада відновлення Запоріжжя. Війна вплинула на психічне здоров'я 59% населення, а найбільшим ризиком післявоєнної відбудови є корупція, вважають запоріжці. 2023. URL: https://vidnova.info/recovery_zp_sociology2023.html (дата звернення: 22.05.2024).

14. Стичинська А. Б. Інформаційна агресія Російської Федерації: виклики та подолання. *Політичне життя*. 2024. №1. С. 108–112. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.1.16>

15. Стрельбицький М., Гринь М. Когнітивна війна Росії проти України. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. Вип. 1 (64). С. 46–52. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.7>

16. Хорошко В., Хохлачова Ю. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. 2016. Т. 22. Вип. 3. Ч. 1. С. 283–288. DOI: <https://doi.org/10.18372/2225-5036.22.11104>

17. Хорошко В. О. Хохлачова Ю. Є., Прокоф'єв М. І. Концепція застосування інформаційних впливів та протидії інформаційній зброї. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення систем захисту інформації в Україні*. 2016. Вип. 1 (31). С. 9–24.

18. Худолій А. О. Інформаційна війна 2014–2022 рр. : монографія. Острогоз : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 208 с.

19. Центр економіко-правових досліджень. Інформаційна війна та її вплив на молодь (аналіз ефективності інформаційно-просвітницьких заходів). 2023. URL: <http://surl.li/udqkj> (дата звернення: 10.05.2024).

20. Carpenter, M. R. (2024). The Russian Federation's Ongoing Aggression Against Ukraine. URL: <https://osce.usmission.gov/the-russian-federations-ongoing-aggression-against-ukraine-79/>

21. Nadir, Ali (2024). Russia's Aggression and the Erosion of International Norms: Defying Post-World War II Legal Order. URL: <http://surl.li/udseb>

References

1. Brzhevska, Z. M., Haidur, H. I., & Anosov, A. O. (2018). Vplyv na dostovirnist informatsii yak zahroza dlia informatsiinoho prostoru [Impact on the credibility of information as a threat to the information space]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika – Cyber security: education, science, technology*, 2 (2), 105–112. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2018.2.105112> [in Ukrainian].

2. Volosevych, I., Kohut, I., Zherobkina, T., & Nazarenko, Y. (2023). Vplyv viiny na molod v Ukraini [Impact of war on youth in Ukraine]. Kyiv. Retrieved from <https://www.undp.org/ukraine/publications/impact-war-youth-ukraine> [in Ukrainian].

3. Horodyska, N., & Vasylechko, K. (2022). Informatsiina viina yak odyin iz vydiv manipuliatsii liudstvom [Information war as one of the types of manipulation of humanity]. In *Voieni konflikti ta tekhnohenni katastrofy: istorychni ta psykholohichni naslidky: II Mizhnar. nauk. konfer. – Military conflicts and man-made disasters: historical and psychological consequences: collection of theses of the II International Scientific Conference* (Ternopil, April 21–22, 2022). (p. 42–44). Ternopil [in Ukrainian].

4. Zhdanova, I. V., Bondarenko, L. O., & Velichko, A. V. (2022). Psykholohichni aspekty informatsiinoho vplyvu pid chas voiennykh dii v Ukraini [Psychological aspects of information influence during military operations in Ukraine]. *Habitus*, 41, 222–226. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.39> [in Ukrainian].

5. Karpchuk, N. (2018). Media yak nevoienni metod vplyvu v hibrydnii viini [Media as a non-military method of influence in hybrid warfare]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii – International relations, public communications and regional studies*, 2(4), 41–49. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2018-02-41-49> [in Ukrainian].

6. Konsunskiy, S. (2022). Informatsiina skladova viiny: yak Rosiia namahaietsia poslabyty pidtrymku Zakhodu [The information component of war: how Russia tries to weaken the support of the West]. *Radio Svoboda*. Retrieved from <http://surl.li/udruk> [in Ukrainian].

7. Markova, M. V. (2016). Informatsiino-psykholohichna viina yak nova zahroza zdoroviu naseleння Ukrainy: realnist nebezpeky ta napriamy protydii [Information and psychological warfare as a new threat to the health of the population of Ukraine: the reality of the danger and countermeasures]. *Health-ua.com*. Retrieved from <https://health-ua.com/article/5219-nformatcjnopsihologchna-vjna-yak-nova-zagroza-zdorovyu-naselennya-ukrani-re> [in Ukrainian].
8. NISS. (2016). Uchast hromadskykh obiednan u protydii informatsiinii ahresii RF. Analitychna zapyska [Participation of public associations in countering the informational aggression of the Russian Federation. Analytical note]. Retrieved from <http://surl.li/ubrqu> [in Ukrainian].
9. Otsinka vplyvu viiny na liudei. Ukraina [Assessment of the impact of war on people. Ukraine]. June, 2023. Retrieved from <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> [in Ukrainian].
10. Malyk, Y. (2015). Informatsiina viina i Ukraina [Information war and Ukraine]. *Naukovyi visnyk – Scientific Bulletin*, 15. Retrieved from <http://surl.li/udrpp> [in Ukrainian].
11. Melesh, Y. (2022). Rezoliutsiia Yevroparlamentu “Vplyv viiny proty Ukrainy na zhinok” 2022 roku: ohliad [European Parliament resolution “Impact of the war against Ukraine on women” of 2022: an overview]. Retrieved from <https://jurfem.com.ua/resoluitsia-evroparlamentu-vplyv-viyny-proty-ukrainy-na-zhinok/> [in Ukrainian].
12. Pilat, M. (2013). Informatsiini vplyvy ta informatsiini viiny: sutnist poniatta yikhonii vzaiemozviazok v informatsiinu epokhu [Information influences and information wars: the essence of concepts and their relationship in the information age]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: mizhnarodni vidnosyny – Bulletin of Lviv University. Series: International relations*, 32, 185–190 [in Ukrainian].
13. Rada vidnovlennia Zaporizhzhia (2023). Viina vplynula na psykhhichne zdorovia 59% naseleння, a naibilshym ryzykom pisliavoiennoi vidbudovy ye koruptsiia, vvazhaiut zaporizhtsi [The war affected the mental health of 59% of the population, and the greatest risk of post-war reconstruction is corruption, according to Zaporizhzhia residents]. Retrieved from https://vidnova.info/recovery_zp_sociology2023.html [in Ukrainian].
14. Stychynska, A. B. (2024). Informatsiina ahresiia Rosiiskoi Federatsii: vyklyky ta podolannia [Information aggression of the Russian Federation: challenges and overcoming]. *Politychne zhyttia – Political life*, 1, 108–112. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.1.16> [in Ukrainian].
15. Strelbytskyi, M., & Hryn, M. (2023). Kohnityvna viina rosii proty Ukrainy [Cognitive war of Russia against Ukraine]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Legal sciences*, 1(64), 46–52. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.7> [in Ukrainian].
16. Khoroshko, V., & Khokhlachova, Y. (2016). Informatsiina viina. ZMI yak instrument informatsiinoho vplyvu na suspilstvo [Information war. Mass media as a tool of information influence on society]. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*, 22 (3), Part 1, 283–288. DOI: <https://doi.org/10.18372/2225-5036.22.11104> [in Ukrainian].
17. Khoroshko, V. O., Khokhlachova, Y. Y., & Prokofiev, M. I. (2016). Kontseptsiiia zastosuvannia informatsiinykh vplyviv ta protydii informatsiinii zbroi [The concept of using informational influences and countering informational weapons]. *Pravove, normatyvne ta metrolohichne zabezpechennia system zakhystu informatsii v Ukraini – Legal, normative and metrological support of information protection systems in Ukraine*, 1 (31), 9–24 [in Ukrainian].
18. Khudolii, A. O. (2022). Informatsiina viina 2014–2022 rr. [Information war 2014–2022]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnogo universytetu “Ostrozka akademiia” [in Ukrainian].
19. Tsent ekonomiko-pravovykh doslidzhen (2023). Informatsiina viina ta yii vplyv na molod (analiz efektyvnosti informatsiino-prosvitnytskykh zakhodiv) [Information warfare and its impact on youth (analysis of the effectiveness of informational and educational activities)]. Retrieved from <http://surl.li/udqkj> [in Ukrainian].
20. Carpenter, M. R. (2024). The Russian Federation’s Ongoing Aggression Against Ukraine. Retrieved from <https://osce.usmission.gov/the-russian-federations-ongoing-aggression-against-ukraine-79/> [in English].
21. Nadir, Ali (2024). Russia’s Aggression and the Erosion of International Norms: Defying Post-World War II Legal Order. Retrieved from <http://surl.li/udseb> [in English].

Курило В. С., Караман О. Л., Степаненко В. І. Особливості впливу інформаційної агресії на різні категорії населення

У статті зазначено, що вплив інформаційної агресії росії проти України є багаторівневим і включає багато чинників, які спрямовані на ослаблення України в політичному, військовому, економічному, інформаційному, соціальному та інших аспектах. Психіка і свідомість людини, а також колективна і масова свідомість розглядаються як основний канал такого впливу. Наголошено, що інформаційний вплив, з одного боку, характеризується глобальністю охоплення, а з іншого – може бути диференційованим за змістом, стилістикою і формами залежно від цільової аудиторії. У межах відповідного підходу представлено диференціацію впливу російської інформаційної агресії на населення, запропоновану Національним інститутом стратегічних досліджень: вплив на населення самої рф, вплив на населення анексованих, тимчасово окупованих територій України та територій, що безпосередньо знаходяться в зоні бойових дій; вплив на населення України загалом; вплив на населення інших країн, міжнародні організації, світову спільноту. Також визначено особливості впливу інформаційної агресії на суспільство, спираючись на теорію алгоритмів; у контексті когнітивного, гендерного та інших підходів.

Зазначено, що сегментація впливу інформаційної агресії на різні категорії населення може базуватися на різних підходах з урахуванням таких параметрів, як вік, соціальний статус, гендер, рівень освіти, географічні показники, приналежність до соціальних чи політичних груп тощо.

Ключові слова: інформаційна агресія, вплив інформаційної агресії, інформація, різні категорії населення, свідомість громадян.

Kurylo V., Karaman O., Stepanenko V. Peculiarities of information aggression influence on different categories of the population

The article states that the impact of Russia's information aggression against Ukraine is multi-level and includes many factors aimed at weakening Ukraine in political, military, economic, informational, social and other aspects. Human psyche and consciousness, as well as collective and mass consciousness, are considered as the main channel of such influence. It is emphasized that information influence, on the one hand, is characterized by global reach, and on the other hand, it can be differentiated in terms of content, style and forms depending on the target audience. Within the framework of the appropriate approach, the differentiation of the impact of Russian information aggression on the population, proposed by the National Institute of Strategic Studies, is presented: the influence on the population of the Russian Federation itself, the influence on the population of the annexed, temporarily occupied territories of Ukraine and the territories that are directly in the war zone; the influence on the population of Ukraine as a whole; the influence on the population of other countries, international organizations, and the world community. The specifics of the influence of information aggression on society are also determined, based on the theory of algorithms; in the context of cognitive, gender and other approaches.

It is noted that the segmentation of the information aggression influence on different categories of the population can be based on different approaches, taking into account such parameters as age, social status, gender, level of education, geographical indicators, belonging to social or political groups, etc.

Key words: information aggression, information aggression influence, information, different categories of the population, citizens' consciousness.

УДК 796:37.035.6-37.02:796.85

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-117-126

Отравенко Олена Вікторівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувачка кафедри теорії та методики фізичного виховання
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
yelenot@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8308-5895>

Діхтяренко Зоя Михайлівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцентка кафедри технологій оздоровлення та фізкультурно-спортивної реабілітації
Державного податкового університету,
м. Ірпінь, Україна.
zmdiktyarenk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1869-7494>

Єрмоменко Едуард Анатолійович,

кандидат педагогічних наук,
професор кафедри правоохоронної діяльності
Державного податкового університету,
м. Ірпінь, Україна.
world.horting@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8162-7539>

**МОТИВАЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ У ВИХОВАННІ ПОЧУТТЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ, СТУДЕНТІВ
І КУРСАНТІВ ЗАСОБАМИ БОЙОВОГО ХОРТИНГУ**

Дослідження спрямовано на визначення пріоритетних завдань, а саме: підвищення мотивації до уроків фізичною культурою, занять фізичного виховання і спортом, виховання почуття національної самосвідомості в учнів, студентів і курсантів засобами бойового хортингу, популяризація і збереження національних традицій і цінностей українців.

Одним із основних факторів, що впливає на регулярність відвідування уроків фізичної культури, занять фізичного виховання і спорту, є мотивація. Аналіз наукових джерел щодо мотиваційної сфери в учнів, студентів і курсантів свідчить, що основними чинниками, які перешкоджають, є *низький рівень знань про*: позитивний вплив регулярного виконання індивідуально / колективно фізичних вправ; раціональне використання вільного часу; особливості емоційно-вольової сфери особистості; негативні результати шкідливих звичок; відсутність відповідальності за своє здоров'я; позитивний вплив уроків фізичної культури / занять фізичного виховання; значення щоденної рухової активності для здоров'я. Також респонденти незадоволені професійним і культурним рівнем викладачів; браком матеріально-технічного забезпечення та дискомфортом у місцях проведення уроків / занять.

У сучасних умовах одним із найголовніших компонентів мотиваційної сфери в учнів, студентів і курсантів є формування їхньої національної самосвідомості як компонента метасис-

теми: по-перше, системи загальнолюдських цінностей, по-друге, системи етнонаціонального простору та часу, по-третє, системи національної освіти України (В. Борисов, 2006). Тому тренери України з різних видів спорту докладають зусиль для відновлення національних бойових традицій через спорт, що є одним з ефективних методів для збільшення щоденної рухової активності, зміцнення та збереження здоров'я. У результаті спільних спортивних зусиль Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту був виданий наказ від 21 серпня 2009 року № 3000, в якому хортинг офіційно визнаний в Україні.

На основі аналізу наукових праць обґрунтовано різні аспекти мотивації (Ю. Бородин, С. Романчук, 2006); теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді (В. Борисов, 2006); формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді (Ю. Куц, 2000; П. Щербань, 2002; А. Фрідріх, 2006; Б. Шаповалов, 2014; І. Вдовенко, 2015); патріотичне виховання молоді засобами бойового хортингу (Єрмоєнко, 2021); теорії і методики бойового хортингу (Malynskiy, Boyko, Dovgan et ell. 2020; Dikhtiarenko, Z., Korzhenko, I., Steshyts, A., 2022; Fedorchenko, T., Boltivets et ell., 2022; Діхтяренко та ін. 2023; Отравенко та ін., 2023; Г. Грибан, Е. Єрмоєнко, З. Діхтяренко, О. Отравенко, 2024) та ін.

Мета дослідження – на основі системного аналізу наукових джерел визначити мотиваційні пріоритети у вихованні національної самосвідомості учнів, студентів і курсантів засобами бойового хортингу та надати рекомендації.

Нам імпонує думка Б. Шаповалова зі співавторами про те, що ефективність формування мотивації досягнення успіху у спортивно обдарованій молоді залежить від таких факторів: 1) формування домінуючих мотивів спортивної діяльності (*мотиваційно-регулятивний компонент*), 2) формування уміння ставити цілі (*цільовий компонент*), 3) розвиток умінь планувати спортивну діяльність, оволодіння основними операціями та досягнення результатів (*продуктивний компонент*), 4) розвиток уміння адекватно виявляти свої емоційні стани, зокрема і негативні; керувати своїми емоціями в цілому (*емоційний компонент*) (Шаповалов та ін., 2014).

За результатами аналізу літературних джерел складено таблицю трактувань поняття «мотивація» різними авторами з опорою на конспект лекцій з курсу «Теорія мотивації» (укл. О. Прокопенко, 2006 (див. табл. 1)).

Загалом, мотивація розуміється нами як джерело активності, що вивчається в різних аспектах. Дослідники визначають її і як один конкретний мотив, і як єдину систему мотивів, і як особливу сферу, що включає в себе потреби, мотиви, цілі, інтереси в їхньому складному переплетенні й взаємодії. При цьому вчені підкреслюють, що поняття «мотив» вужче за поняття «мотивація», яке виступає тим складним механізмом співвіднесення особистістю зовнішніх

Таблиця 1

Трактування поняття «мотивація» з різних позицій вчених

Автор	Трактування поняття «мотивація»
С. Занюк	сукупність спонукальних факторів, які визначають активність людини (мотиви, потреби, ситуативні фактори, що детермінують поведінку людини).
В. Дружинін та ін.	сукупність психічних процесів, які надають поведінці енергетичного імпульсу та загальної спрямованості.
Л. Мельник	відносно стабільна система мотивів (тобто спонукальних причин дій), що визначає поведінку суб'єкта.
Л. Орбан-Лембрик	сукупність причин психологічного характеру (система мотивів), які зумовлюють поведінку і вчинки людини, їх початок, спрямованість і активність.
В. Сладкевич	сукупність рушійних сил, які спонукають людину до виконання певних дій; процес свідомого вибору людиною того чи іншого типу дій, які визначаються комплексним впливом зовнішніх і внутрішніх факторів (відповідно стимулів і мотивів).
Х. Хекхаузен	численні процеси та явища, суть яких зводиться до того, що жива істота обирає свою поведінку виходячи з її очікуваних наслідків і керує нею в аспекті її спрямування і витрат енергії.
О. Шпикуляк	створення умов для всебічного заохочення, спонукування до результативної праці.

і внутрішніх факторів поведінки, який визначає виникнення, напрям, а також способи здійснення конкретних форм діяльності (Отравенко, 2020; мотиви і мотивація <https://buklib.net/books/24605/>).

На нашу думку, найважливішою передумовою формування мотивації в учнів, студентів і курсантів є визначення ціннісних орієнтирів і вибір на цій основі особистісно значущого та цікавого навчального матеріалу, який сприяв би виробленню моральної впевненості у цінності уроків фізичної культури, занять фізичного виховання, спорту і формуванню національної самосвідомості здобувачів освіти. Тому доцільно розглянути визначення поняття «національна самосвідомість» різними авторами у таблиці 2.

Таблиця 2

Визначення поняття «національна самосвідомість» різними авторами

Автор	Визначення поняття «національна самосвідомість»
І. Вдовенко, Ю. Куц	усвідомлення людиною своєї національної приналежності до відповідної національної спільноти, яке включає в себе уявлення, знання про свою національну приналежність, про її історичне минуле і сьогодення, матеріальну і духовну культуру, мову, традиції (Куц, 2000; Вдовенко, 2015).
В. Лісовий	для існування нації важлива не лише наявність певних особливостей у культурі чи політичній історії, а часто й те, як самі люди розуміють та сприймають свою власну унікальність порівняно з іншими націями. Це самоусвідомлення має надзвичайно важливий компонент – певні ціннісні орієнтації та волю, які виражаються у дійсному підтвердженні себе як колективної «особистості» (Лісовий, 2000).
А. Фрідріх	складне соціально-психічне утворення особистості, що є самоусвідомленням причетності до нації, готовності сумлінно й творчо працювати на благо Вітчизни, зміцнювати єдність свого народу, держави (Фрідріх, 2006).
П. Щербань	формування національної самосвідомості тісно пов'язана з характером та національним менталітетом українців. Якістю національного характеру українця є: вічне правдошукання, гостинність, щедрість, ласкавість, ніжність, доброзичливість, пісєнність, працьовитість, талановитість, волелюбство, душевне багатство (Щербань, 2002).

На спортивно-патріотичному вихованні молоді у контексті національних та європейських цінностей наголошували О. Отравенко, Д. Пелипась, що вимагає створення умов у закладах вищої освіти для професійної мобільності, активного впровадження компетентнісного підходу та міжпредметної інтеграції; належне місце займають також «прикладна фізична підготовка, проведення спортивно-патріотичних заходів, військово-спортивних ігор, що сприяють вихованню у молоді духовності, моральності, патріотичних рис, національної гідності, активної життєвої позиції протягом життя» (Отравенко, Пелипась, 2023, с. 299).

З метою підвищення ефективності формування національної самосвідомості в учнів, студентів і курсантів дослідною групою у складі авторів статті розроблені методики з формування таких цінностей, як: *національна свідомість і самосвідомість* (повага до української мови, традицій, звичаїв; історична пам'ять, патріотизм, любов до рідної землі, державотворчі прагнення, національна гідність, об'єднання та ін.); *громадянські* (права та свобода, визнання гідності людини, дотримання обов'язків громадянина України, соціальна гармонія, повага та дотримання законів України, вільне володіння державною мовою – українською та ін.); *спортивно-військова підготовка* (стрільба, біг із перешкодами, підтягування, вправи на розвиток швидкості, сили, витривалості; спортивні, рухливі, народні, військово-патріотичні та військово-прикладні ігри; ігри з елементами бойового і поліцейського хортингу та ін.), (Отравенко, Діхтяренко, Ганчева, Єрмоєнко, 2024).

Авторами дослідної групи було проведено опитування здобувачів вищої освіти, у якому взяли участь 112 респондентів ДЗ «Луганській національний університет імені Тараса Шевченка» (місяць: травень, 2024 р.), 32 спортсмена бойового хортингу, які навчаються у Державному податковому університеті (місяць: червень, 2022 р.) (Dikhtiarenko, Korzhenko, Steshyts, 2022, pp. 22–77), 37 учнів дев'ятих класів Полтавської і Київської областей (місяць: травень, 2024 р.) та 807 осіб (221 дівчина і 586 юнаків) дев'ятих класів – учні-спортсмени бойового хортингу з тридцяти чотирьох спортивних клубів України (рис. 1–2).

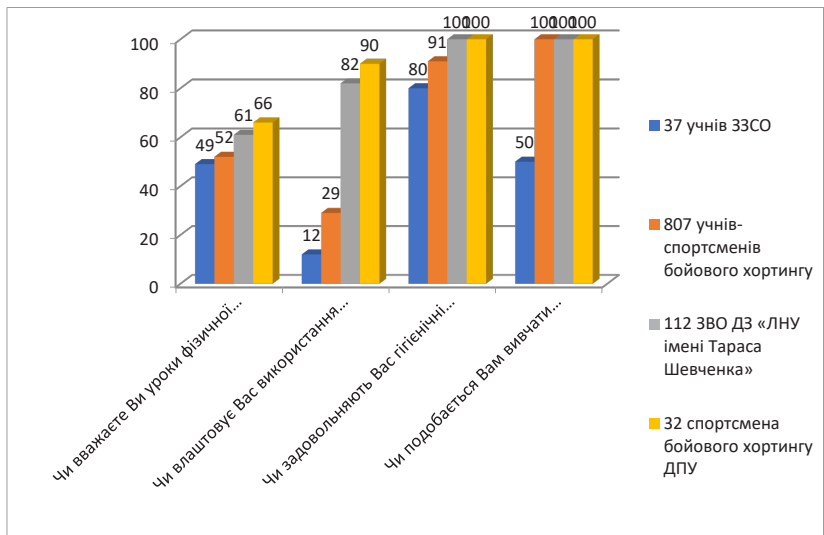

Рис. 1. Узагальнені результати відповідей респондентів на перелік запитань з теми «Мотиваційні пріоритети учнів, студентів і курсантів щодо виховання почуття національної самосвідомості засобами бойового хортингу»

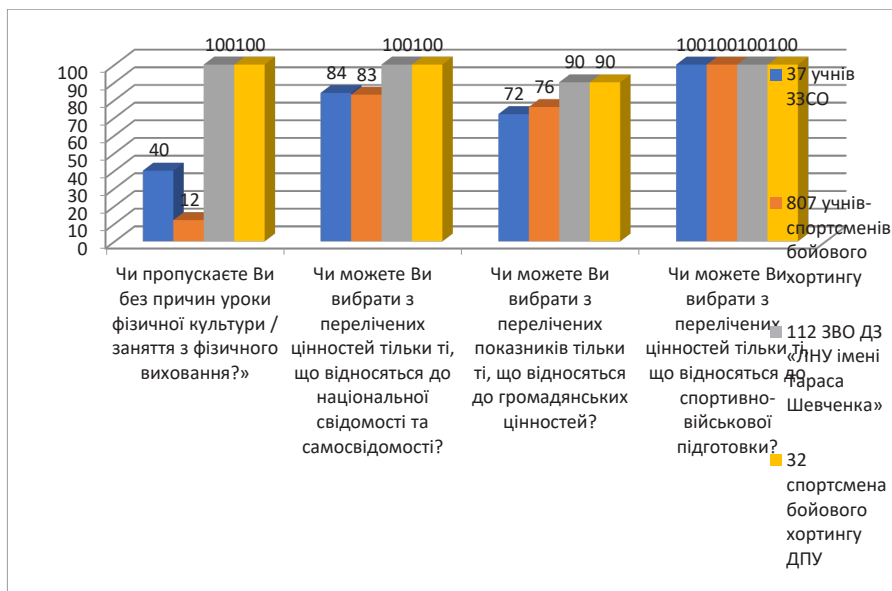

Рис. 2. Узагальнені результати відповідей респондентів на перелік запитань з теми «Мотиваційні пріоритети учнів, студентів і курсантів щодо виховання почуття національної самосвідомості засобами бойового хортингу»

Узагальнюючи результати дослідження, запропонуємо деякі пропозиції та підходи, які будуть корисними для підвищення рівня виховання почуття самосвідомості учнів, студентів і курсантів засобами бойового хортингу:

1. *Інтеграція бойового хортингу у шкільні та університетські програми* розробка спеціальних уроків, курсів чи модулів, присвячених історії, національним традиціям, культурі та досягненням України; проведення тематичних заходів, мотиваційних семінарів, інтерактивних лекцій, вебінарів, майстер-класів, табірних зборів, проведення змагань і показових виступів із запрошенням майстрів бойового хортингу; заохочення до участі у місцевих, національних та міжнародних змаганнях для розвитку змагального духу та особистісного росту.

2. *Інформаційна підтримка інтернет-ресурсів у соціальних мережах, медіапроекти та популяризація*: соціальні мережі та блоги: створення груп та сторінок у соціальних мережах для обміну досвідом та інформацією; створення, поширення та обговорення відео з тренуваннями та порадами для популяризації бойового хортингу серед дітей і молоді.

3. *Індивідуальні та командні тренування*: регулярні тренування з бойового хортингу сприятимуть зміцненню здоров'я та покращенню фізичної форми молоді, вихованню бойового духу. Навчання техніці самозахисту сприяє формуванню почуття впевненості у своїх силах та здатності захищати себе та оточуючих. Командні змагання та спаринги вчать працювати у команді, розвивають навички співпраці, комунікації та взаємодопомоги.

4. *Морально-етичне виховання та розвиток морально-етичних цінностей*: Кодекс хортингу: впровадження кодексу честі хортингу, який включатиме такі цінності, як повага до суперників та тренерів, чесність, дисципліна, відповідальність, справедливість, що сприятиме формуванню моральних орієнтирів у дітей і молоді; виховні години та бесіди на теми патріотизму, культурної спадщини та особистої відповідальності, пов'язані з бойовим хортингом.

5. *Психологічна підготовка*: включення елементів медитації та дихальних практик для розвитку самоконтролю, концентрації та зниження стресу; проведення інтерактивних тренінгів з виховання лідерських якостей, командної роботи та самодисципліни. Робота з психологом: під час тренувань можливі заняття з психологом, які сприятимуть розвитку стресостійкості та психологічної витривалості.

6. *Соціальні проекти та волонтерські програми*: заохочення учнів, студентів і курсантів до участі в соціальних та волонтерських проєктах на рівні закладів освіти та громад під егідою національного бойового хортингу. Гуртки та клуби: заснування патріотичного клубу в закладах освіти для обговорення важливих історичних подій, вивчення героїв та розгляд питань сучасної української політики.

7. *Науково-дослідницька діяльність*: проведення досліджень під час тренувань бойового хортингу; участь у наукових проєктах, конференціях, у тому числі міжнародних; проведення гостьових лекцій із запрошенням провідних фахівців-практиків та науковців, у тому числі і зарубіжних; стимулювання до наукових публікацій здобувачів освіти у наукових журналах.

Висновки. Отже, враховуючі результати анкетування респондентів та визначені пропозиції і підходи, дослідною групою у складі авторів визначені такі мотиваційні пріоритети учнів, студентів і курсантів щодо виховання почуття національної самосвідомості засобами бойового хортингу: 1. *Патріотизм і любов до Батьківщини* (повага до національних символів і традицій, суперників та тренерів; збереження культурної спадщини, національних українських традицій засобами бойового хортингу); 2. *Формування національної ідентичності та самосвідомості* (відчуття приналежності: хортинг сприяє розвитку відчуття приналежності до нації, підкреслюючи унікальність і самобутність української культури; гордість за національні досягнення: участь у змаганнях та перемоги на міжнародних аренах формують почуття гордості за свою країну); 3. *Розвиток громадянської свідомості та активна громадянська позиція*: молодь, яка займається хортингом, часто бере участь у соціальних проєктах та волонтерських ініціативах, що сприяє розвитку активної громадянської позиції; 4. *Відповідальність за суспільство*: заняття хортингом розвивають почуття відповідальності за безпеку і добробут своєї громади та країни в цілому; 5. *Особистісний розвиток і самовдосконалення*: виховання сили волі та самодисципліни: регулярні тренування сприяють розвитку сили волі, самодисципліни та наполегливості; 6. *Формування лідерських якостей*: хортинг розвиває лідерські якості, вміння приймати рішення та вести за собою інших; 7. *Соціальна інтеграція та згуртованість*: розвиток командного духу: командні тренування і змагання сприяють розвитку навичок співпраці, взаємопідтримки та командного духу; 8. *Соціальна підтримка та взаємодопомога*: учасники хортингових клубів часто підтримують один одного не лише під час тренувань, але й у повсяк-

денному житті, формуючи міцні соціальні зв'язки. 9. *Фізичне здоров'я та безпека*: зміцнення здоров'я: регулярні фізичні навантаження покращують здоров'я молоді, сприяючи формуванню здорового способу життя. 10. *Навички самозахисту*: Хортинг дає дітям та молоді навички самозахисту, що підвищує їхню впевненість у собі та безпеку у повсякденному житті.

У подальшій роботі авторами дослідної групи буде описано методику виховання почуття національної самосвідомості в учнів, студентів і курсантів засобами бойового хортингу.

Список використаної літератури

1. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Тернопільський національний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2006. 40 с.

2. Куц Ю. О. Національна свідомість і самосвідомість у етнополітиці й державотворенні. *Актуальні проблеми державного управління : наук. зб. ХРІДУ НАДУ*. 2000. №2 (7). С. 45–52.

3. Щербань П. Формування національної самосвідомості в сім'ї. Київ : Т-во «Знання» України, 2002. 94 с.

4. Фрідріх А. В. Педагогічні умови формування національної самосвідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2006. 21 с.

5. Психологічні особливості роботи з спортивно обдарованими дітьми : монографія / Б. Б. Шаповалов, В. С. Бажанюк, В. В. Камишин. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 230 с.

6. Вдовенко І. С. Формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді в процесі технологічної освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Вип. 52. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2015. С. 51–57. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8247/Vdovenko%20I.%20S..pdf?sequence=1>

7. Єрмоєнко Е. А. Патріотичне виховання молоді засобами бойового хортингу : монографія. Київ : ГС «НФБХУ», 2021. 169 с.

8. Problems and prospects of physical culture and sports development and healthy lifestyle formation of different population groups : monograph / Malynskiy I., Boyko V., Dovgan N., Dikhtiarenko Z., Yeromenko E., Fedorchenko T., Lytvynenko A., Khatko A., Pustoliakova L., Ostapenko O., Zubalii M., Khimich V., Koval A., Zhivolovich S., Korobchenko A., Ostapchuk L. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. 286 p. Part 5. Horting as a Means of Physical Education for Pupils and Students. P. 226–273.

9. Dikhtiarenko Z., Korzhenko I., Steshyts A. Training of future physical education teachers and martial arts coaches – Combat Horting to the application of healthcare technologies. *Physical culture, sports and physical rehabilitation in modern society : monograph*. N. Khlus, O. Nestorenko (editors). (pp. 22–77). Katowice: Publishing House of University of Technology, 2022.

10. Fedorchenko T., Boltivets S., Dovgan N., Dikhtiarenko Z., Yeromenko E., Kukushkin K., Otravenko O., Zavistovskyi O., Khatko A., Kolomoiets H., Berezhna T., Veselova V., Steshyts A., Khimich V., Demchenko N., Yeromenko V., Grechana L., Petrova O., Kozlova K., Ilnytskyi I., Rebryna A., Tsviha A., Dehtyaryov A. Ensuring Standards of Quality of Life in a Turbulent World : monograph. Opole: The Academy of Applied Sciences – Academy of Management and Administration in Opole, 2022. 623 p. Part 5. «Combat Horting as a means of physical education of a harmoniously developed, successful, a vitally active personality – pupils, students and cadets: results of research work» (pp. 498–597).

11. Отравенко О. В., Довгань Н. Ю., Діхтяренко З. М., Ганчева В. І. Національно-патріотичне виховання здобувачів освіти засобами бойового хортингу під час воєнного стану. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2023. №1 (355). С. 136–146. DOI : [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1\(355\)-136-146](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1(355)-136-146)

12. Грибан Г. П., Єрмоменко Е. А., Отравенко О. В., Діхтяренко З. М. Теорія і методика бойового хортингу як наукова і навчальна дисципліна: запитання, рівень інтересу учнів, студентів і курсантів. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку якісної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту в умовах ступеневої освіти* : зб. наук. праць за матер. VI міжнародної наук.-практ. конф. (Полтава – Лубни, 18-19 квітня 2024 р.) / за ред. О. В. Отравенко. Полтава : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2024. С. 217–222.

13. Отравенко О. В. Формування мотивації здобувачів повної загальної середньої освіти до занять кросфіту. *Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення*. Харків : ХДАФК, 2020. С. 132–138. URL: <http://journals.urau.ua/hdafk-tmfv/article/view/249697>

14. Інноваційні підходи майбутніх тренерів єдиноборства та вчителів фізичної культури до Модельної навчальної програми «Фізична культура. 5–6 клас». Варіативний модуль «Бойовий хортинг» в умовах воєнного стану для формування активної життєвої позиції / Діхтяренко З., Довгань Н., Отравенко О., Єрмоменко А., Завістовський О. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №15. «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)»* : зб. наук. праць. Київ : Видво УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. Вип. 8 (168). С. 50–56. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8\(168\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8(168).10)

15. Формування української національної ідентичності учнівської та студентської молоді в системі національно-патріотичного виховання / О. В. Отравенко, З. М. Діхтяренко, В. І. Ганчева, Е. А. Єрмоменко. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2024. №1 (360). С. 142–152. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-1\(360\)-142-152](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-1(360)-142-152)

16. Конспект лекцій з курсу «Теорія мотивації» / укладач О. В. Прокопенко. Суми : Вид-во СумДУ, 2006. 171 с.

17. Мотиви і мотивація. URL: <https://buklib.net/books/24605/>

18. Націоналізм: Антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2000. 872 с.

19. Єрмоменко Е. А. Збірник навчальних програм з бойового хортингу : навчально-методичний посібник. Київ : ГС «НФБХУ», 2021. 861 с.

20. Отравенко О. В., Пелипась Д. С. Спортивно-патріотичне виховання молоді у контексті національних та європейських цінностей. *Scientific practice: modern and classical research methods* (May 26, 2023). Boston, USA. P. 297–301. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-26.05.2023.088>

References

1. Borysov, V. V. (2006). Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia natsionalnoi samosvidomosti uchnivskoi ta studentskoi molodi [Theoretical and methodological foundations of the formation of national self-awareness of pupils and student youth]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].

2. Kuts, Yu. O. (2000). Natsionalna svidomist i samosvidomist u etnopolitytsi y derzhavotvorenni [National consciousness and self-awareness in ethnopolitics and state creation]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia : nauk. zb. KhRIDU NADU – Actual problems of public administration: scientific collection Kharkiv Regional Institute of Public Administration under the President of Ukraine*, 2 (7), 45–52 [in Ukrainian].

3. Shcherban, P. (2002). Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti v simi [Formation of national self-awareness in the family]. Kyiv: T-vo «Znannia» Ukrainy [in Ukrainian].

4. Fridrikh, A. V. (2006). Pedahohichni umovy formuvannia natsionalnoi samosvidomosti studentiv vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv [Pedagogical conditions for the formation of national self-awareness of students of higher pedagogical educational institutions]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

5. Shapovalov, B. B., Bazhaniuk, V. S., & Kamyshyn, V. V. (2014). Psykholohichni osoblyvosti roboty z sportyvno obdarovanymy ditmy [Psychological features of working with sports gifted children]. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny [in Ukrainian].

6. Vdovenko, I. S. (2015). Formuvannia natsionalnoi samosvidomosti uchnivskoi ta studentskoi molodi v protsesi tekhnolohichnoi osvity [Formation of national self-awareness of school and student youth in the process of technological education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects*, 52, 51–57. Retrieved from <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8247/Vdovenko%20I.%20S..pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

7. Yeromenko, E. A. (2021). Patriotichne vihovannya molodi zasobami bojovogo hortingu [Patriotic education of young people by means of combat horting]. Kyiv: GS «NFBHU» [in Ukrainian].

8. Malynskiy, I., Boyko, V., Dovgan, N., Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E., Fedorchenko, T., Lytvynenko, A., Khatko, A., Pustoliakova, L., Ostapenko, O., Zubalii, M., Khimich, V., Koval, A., Zhivolovich, S., Korobchenko, A., & Ostapchuk, L. (2020). Problems and prospects of physical culture and sports development and healthy lifestyle formation of different population groups. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole. Part 5. Horting as a Means of Physical Education for Pupils and Students, pp. 226–273 [in English].

9. Dikhtiarenko, Z., Korzhenko, I., & Steshyts, A. (2022). Training of future physical education teachers and martial arts coaches – Combat Horting to the application of healthcare technologies. In N. Khlus, O. Nestorenko (editors), *Physical culture, sports and physical rehabilitation in modern society: monograph*. pp. 22–77. Katowice: Publishing House of University of Technology [in English].

10. Fedorchenko, T., Boltivets, S., Dovgan, N., Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E., Kukushkin, K., Otravenko, O., Zavistovskiy, O., Khatko, A., Kolomoiets, H., Berezhna, T., Veselova, V., Steshyts, A., Khimich, V., Demchenko, N., Yeromenko, V., Grechana, L., Petrova, O., Kozlova, K., Ilnytskyi, I., Rebryna, A., Tsviha, A., & Dehtyaryov, A. (2022). Ensuring Standards of Quality of Life in a Turbulent World: Monograph. Opole: The Academy of Applied Sciences – Academy of Management and Administration in Opole, 2022. pp. 623. Part 5. «Combat Horting as a means of physical education of a harmoniously developed, successful, a vitally active personality – pupils, students and cadets: results of research work», pp. 498–597 [in English].

11. Otravenko, O. V., Dovhan, N. Yu., Dikhtiarenko, Z. M., & Hancheva, V. I. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannya zdobuvachiv osvity zasobamy boiovoho khortynhu pid chas voiennoho stanu [National-patriotic education of education seekers by means of combat horting during martial law]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical sciences*, 1(355), 136–146. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1\(355\)-136-146](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-1(355)-136-146) [in Ukrainian].

12. Hryban, H. P., Yeromenko, E. A., Otravenko, O. V., & Dikhtiarenko, Z. M. (2024). Teoriia i metodyka boiovoho khortynhu yak naukova i navchalna dystsyplina: zapytannia, riven interesu uchniv, studentiv i kursantiv [Theory and methods of combat horting as a scientific and educational discipline: questions, level of interest of pupils, students and cadets]. *Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku yakisnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv fizychnoi kultury i sportu v umovakh stupenevoi osvity – Modern trends and prospects for the development of quality training of future specialists in physical culture and sports in the conditions of graduate education*. (pp. 217–222). Poltava: Vyd-vo DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].

13. Otravenko, O. V. (2020). Formuvannia motyvatsii zdobuvachiv povnoi zahalnoi serednoi osvity do zaniat krosfitu [Formation of motivation of students of complete general secondary education for crossfit classes]. *Aktualni problemy fizychnoho vykhovannia riznykh verstv naselennia – Actual problems of physical education of different population strata*. (pp. 132–138). Kharkiv: KhDAFK. Retrieved from <http://journals.urau.ua/hdafk-tmfv/article/view/249697> [in Ukrainian].

14. Dikhtiarenko, Z., Dovhan, N., Otravenko, O., Yeromenko, A., & Zavistovskyi, O. (2023). Innovatsiini pidkhody maibutnikh treneriv yedynoborstva ta vchyteliv fizychnoi kultury do Modelnoi navchalnoi prohramy «Fizychna kultura. 5–6 klas». Variatyvnyi modul «Boiovyi khortynh» v umovakh voiennoho stanu dlia formuvannia aktyvnoi zhyttievoi pozytsii [Innovative approaches of future martial arts coaches and physical culture teachers to the Model Curriculum «Physical Culture. 5–6 grade». The variant module «Combat horting» in the conditions of martial law for the formation of an active life position]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii №15. «Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)» – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series №15. «Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports)»*, 8 (168), 50–56. Kyiv: Vydvo UDU imeni Mykhaila Drahomanova. DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8\(168\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8(168).10) [in Ukrainian].
15. Otravenko, O. V., Dikhtiarenko, Z. M., Hancheva, V. I., & Yeromenko, E. A. (2024). Formuvannia ukrainskoinatsionalnoi identychnosti uchnivskoi i student skoi molodiv systemi natsionalno-patriotychnoho vykhovannia [Formation of the Ukrainian national identity of pupils and students in the system of national-patriotic education]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical sciences*, 1 (360), 142–152. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-1\(360\)-142-152](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-1(360)-142-152) [in Ukrainian].
16. Konspekt lektsii z kursu «Teoriia motyvatsii» [Synopsis of lectures from the course «Motivation theory»]. (2006). Ukladach O. V. Prokopenko. Sumy: Vyd-vo SumDU [in Ukrainian].
17. Motyvy i motyvatsiia [Motives and motivation]. Retrieved from <https://buklib.net/books/24605/> [in Ukrainian].
18. Natsionalizm: Antolohiia [Nationalism: An anthology]. (2000). Uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
19. Yeromenko, E. A. (2021). Zbirnyk navchalnykh prohram z boiovoho khortynhu [A collection of training programs on combat horting]. Kyiv: HS «NFBKkU» [in Ukrainian].
20. Otravenko, O. V., & Pelypas, D. S. (2023). Sportyvno-patriotychno vykhovannia molodi u konteksti natsionalnykh ta yevropeyskykh tsinnosti [Sports and patriotic education of youth in the context of national and European values]. *Scientific practice: modern and classical research methods* (May 26, 2023). (pp. 297–301). Boston, USA. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-26.05.2023.088> [in Ukrainian].

Отравенко О. В., Діхтяренко З. М., Єрьоменко Е. А. Мотиваційні пріоритети у вихованні почуття національної самосвідомості учнів, студентів і курсантів засобами бойового хортингу

Дослідження спрямовано на визначення пріоритетних завдань, а саме: підвищення мотивації до уроків фізичної культури, занять фізичного виховання і спортом, виховання почуття національної самосвідомості учнів, студентів і курсантів засобами бойового хортингу, популяризація і збереження національних традицій і цінностей українців. Авторами наведено аналіз та синтез понять «мотивація», «національна самосвідомість», визначені мотиваційні пріоритети, проведено анкетування та надано рекомендації щодо виховання почуття національної самосвідомості в учнів, студентів і курсантів, серед яких: 1. Патріотизм і любов до Батьківщини (повага до національних символів і традицій, суперників та тренерів; збереження культурної спадщини). 2. Формування національної ідентичності та самосвідомості (відчуття приналежності: хортинг сприяє розвитку відчуття приналежності до нації, підкреслюючи унікальність і самобутність української культури; гордість за національні досягнення: участь у змаганнях та перемоги на міжнародних аренах формують почуття гордості за свою країну). 3. Розвиток громадянської свідомості: активна громадянська позиція: молодь, яка займається хортингом, часто бере участь у соціальних проектах та волонтерських ініціативах, що сприяє розвитку активної громадянської позиції. 4. Відповідальність за суспільство: заняття хортингом роз-

вивають почуття відповідальності за безпеку і добробут своєї громади та країни в цілому. 5. Особистісний розвиток і самовдосконалення: виховання сили волі та самодисципліни: регулярні тренування сприяють розвитку сили волі, самодисципліни та наполегливості. 6. Формування лідерських якостей: хортинг розвиває лідерські якості, вміння приймати рішення та вести за собою інших. 7. Соціальна інтеграція та згуртованість: розвиток командного духу: командні тренування і змагання сприяють розвитку навичок співпраці, взаємопідтримки та командного духу. 8. Соціальна підтримка та взаємодопомога: учасники хортингових клубів часто підтримують один одного не лише під час тренувань, але й у повсякденному житті, формуючи міцні соціальні зв'язки. 9. Фізичне здоров'я та безпека: зміцнення здоров'я: регулярні фізичні навантаження покращують здоров'я молоді, сприяючи формуванню здорового способу життя. 10. Навички самозахисту: хортинг дає молоді навички самозахисту, що підвищує їхню впевненість у собі та безпеку у повсякденному житті.

Ключові слова: мотиваційні пріоритети, учні, студенти, курсанти, патріотичне виховання, національна самосвідомість, засоби бойового хортингу.

Otravenko O., Dikhtyarenko Z., Yeryomenko E. Motivational priorities for developing a sense of national identity of schoolchildren, university students and cadets through combat horting

The article focuses on the priority tasks of the research topic, including increase of motivation for physical culture lessons, physical education and sports, development of a sense of national identity of schoolchildren, university students and cadets by means of combat horting, popularisation and preservation of national traditions and values of Ukrainians. The authors provide an analysis and synthesis of the concepts of 'motivation', 'national identity', identify motivational priorities, conduct a survey and provide recommendations for developing a sense of national identity in schoolchildren, university students and cadets, including as follows: 1. Patriotism and love for the Motherland (respect for national symbols and traditions, competitors and coaches; preservation of cultural heritage. 2. Formation of national identity and self-awareness (sense of belonging: horting promotes a sense of belonging to the nation, emphasising the originality and uniqueness of Ukrainian culture; pride in national achievements: participation in competitions and victories in international arenas creates a sense of pride in one's country. 3. Development of civic consciousness: active citizenship: Young people involved in horting often participate in social projects and volunteer initiatives, which promotes active citizenship. 4. Responsibility for the society: horting activities develop a sense of responsibility for the safety and well-being of their community and country as a whole. 5. Personal development and self-improvement: training willpower and self-discipline: Regular training contributes to the development of willpower, self-discipline and perseverance. 6. Developing leadership skills: Horting develops leadership skills, the ability to make decisions and lead others. 7. Social integration and cohesion: development of team spirit: Team training and competitions contribute to the development of skills of cooperation, mutual support and team spirit. 8. Social support and mutual help: Participants in a horting club often support each other not only during training, but also in everyday life, forming strong social bonds. 9. Physical health and safety: Improving health: Regular physical activity improves the health of young people, contributing to a healthy lifestyle. 10. Self-defence skills: Horting teaches young people self-defence skills that increase their self-confidence and safety in everyday life.

Key words: motivational priorities, schoolchildren, university students, cadets, patriotic education, national identity, means of combat training.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ / СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК [373+379.8]:[74+77+78+79]

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-127-133

Ароян Артур Саргісович,

кандидат архітектури,

доцент кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

aroyanarthur@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5545-0119>

СОЦІАЛЬНО-МИСТЕЦЬКИЙ ПРОЄКТ У ПОЛТАВІ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНЕ ВТІЛЕННЯ

Поняття «соціально-мистецький проєкт» щодо полтавського контексту вперше вжив художник і дизайнер Святослав Келим-Золотайко у 2014 році, говорячи про формат культурно-просвітницьких заходів, які ставили на меті підтримку суспільних змін, пов'язаних із формуванням сучасної української ідентичності. Цей сплеск творчої активності навесні того року був логічним і закономірним, але це була не лише реакція на зовнішні та внутрішні події, а й проявлення певної тягlostі, спадковості в полтавському культурному середовищі, що стає зрозумілим тепер, 10 років потому.

Тому і мета, власне, цього дослідження – це усвідомлення наслідуваності й культурного значення мистецьких спільнот та їх діяльності, спрямованої на суспільний результат. Будь-який мистецький твір, очевидно, має суспільне значення і може навіть виступати тригером зрушень і перетворень. Водночас далеко не всі твори ставлять ці зрушення за мету, тому означений вище термін «соціально-мистецький проєкт» – це суто про осмислену творчу діяльність, яка і має на меті ці зміни.

Для того щоб здійснити це дослідження, потрібно було застосувати історично-порівняльний метод, який виявляє спільні властивості й закономірні послідовності дій та їх наслідків. Також важливою складовою частиною роботи є ретроспективний аналіз та синтез із метою подальшої класифікації описаних культурно-мистецьких подій.

Фактологічна картина базується на аналізі історичної та мистецтвознавчої літератури (В. Рубан-Кравченко, 2004; В. Чепелик, 2000) відносно подій початку ХХ ст. і на власних спогадах та архівних матеріалах, а також публікаціях у мистецтвознавчій пресі (журнали «Образотворче мистецтво», «Українська культура») за 2014 рік. На основі опрацювання цих матеріалів нижче наведено загальну картину становлення і розвитку мистецьких спільнот та, власне, соціально-мистецьких проєктів як результатів їх діяльності. На основі цього аналізу та зіставлення запропоновано узагальнювальні висновки.

Художня спільнота формується в Полтаві відносно пізно – в останній чверті ХІХ ст. Це не означає, що в місті не було художників: художники Іван Зайцев і згодом Василь Волков викладали малювання в освітніх закладах. Та ця діяльність не мала помітного впливу на культурне життя міста. Кардинально змінилася картина культурного життя міста з появою залізниці у 1871 році. Заслугу в організації полтавської художньої спільноти слід віддати людині, яка приїхала до Полтави вже в доволі зрілому віці – одному із засновників Товариства пересувних

виставок, автору маніфесту цього товариства – Григорію Мясоедову. Він активно займався підготовкою пересувних виставок у Полтаві, зокрема пошуком приміщень для експозицій і комунікацією з місцевою владою. Його син – Іван Мясоедов – став засновником неформального мистецького об'єднання «Сад богів», яке пропагувало свободу самовираження у творчості й в житті. Друг Івана і співорганізатор цієї спільноти Федір Кричевський згодом стане одним із засновників Української академії мистецтва, а його старший брат – Василь Кричевський – фактично започаткує нову гілку в українській архітектурі.

Минулого року Україна відзначила декілька значних ювілейних дат, які нагадують нам про відродження національної культури на початку ХХ ст. Зокрема, це було 120-річчя з відкриття пам'ятника Івану Котляревському та проведення «першої української виставки» в Полтаві. Під час святкування відкрилася, за словами Опанаса Слостіона, «Перша українська художня виставка», організацією якої займався, в тому числі, Григорій Мясоедов (Українська ідентичність писана світлом, 2021, с. 206–208). У рамках виставки були представлені конкурсні проекти перебудови будівлі Полтавського губернського земства. Врешті-решт, журі обрало переможця – проєкт архітектора-художника Василя Кричевського, який поклав початок новому українському стилю в архітектурі, що згодом отримав назву «український архітектурний модерн».

Всі ці події мали значні наслідки, які, можливо, не усвідомлювалися на той момент самими учасниками. Однак вони відчували, що створюють щось значуще, і місцем цього творення стала Полтава. Тож ми й зараз живемо в середовищі, яке є результатом цього творення.

Свідомо чи несвідомо, скоріше, друге твердження є правильним, сучасна мистецька спільнота Полтави пішла схожими шляхами. Це створення і розвиток культурно-просвітницьких подій у формі переважно художніх виставок, які ставили за мету якнайширше охоплення без обмежень за віком чи соціальним статусом. Ці події мали «напівандеграундний» характер, що загалом відповідало діяльності українському руху початку ХХ ст.

Підґрунтям для сучасної молодіжної мистецької спільноти стали неформальні групи 1990-х років з їх камерними виставками, «самвидавами» і перформативними акціями. На початку 2000-х років ці події стали більш помітними, оскільки відбувалися або в публічних просторах (міські площі, вулиці, торговельно-розважальні центри), або на офіційних культурних майданчиках. Хоч такі виставки і були нечастими, вони міцно об'єднували більш досвідчених митців із молодими, як правило, студентами мистецьких спеціальностей.

Безпосередньою базою для творення спільноти став тодішній Архітектурний факультет Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (далі – Полт НТУ), де студенти навчалися на спеціальностях «архітектура» й «образотворче та декоративно-прикладне мистецтво». Розміщення цього структурного підрозділу університету в окремій просторій історичній будівлі в самому центрі міста спонукало до формування і зміцнення міжособистісних зв'язків. Сприяння цьому процесу і заохочення до творчої діяльності викладачами факультету ще більше посилювало бажання студентів реалізовувати свої ідеї в міському середовищі.

Своєрідним «дослідним полігоном» для цих спроб стала занедбана величезна пам'ятка архітектури – головна будівля колишнього Кадетського корпусу, складовою частиною ансамблю якої і був корпус Архітектурного факультету. Протягом кінця 2000 – початку 2010-х років у його приміщеннях і на території відбулося декілька андеграундних перформансів, зокрема виставки і концерти протягом 2013 року, які ввійшли до документального фільму Артура Арояна та Степана Дяченка «Крізь Порожнечу». Усі ці події дали учасникам – студентам і викладачам факультету, музикантам обласної філармонії та рок-гуртам – досвід, який вони зможуть реалізувати наступного, переломного для багатьох року.

На початку 2014-го, на хвилі Майдану та у прагненні докласти зусиль до позитивних змін у рідному місті, студенти факультету, переважно художники, ініціювали прибирання території

навколо Кадетського корпусу. Волонтерів прийшло так багато, що вдалося також розчистити від сміття перший поверх самої будівлі. Це надихнуло на продовження, і протягом березня відбулося ще два прибирання, в результаті яких більша частина будівлі була очищена від сміття. Студенти і викладачі висунули пропозицію зробити в цих приміщеннях мистецьку виставку. Ідея належить студентці Рузанні Давітян, а викладач і художник Святослав Келим-Золотайко означив формат події як «соціально-мистецький проєкт». Поет Роман Повзик придумав назву – «Кадетаріум». Організаторами виступили: Р. Давітян, С. Келим-Золотайко, Ната Мікеладзе, Марина Герасименко, Борис Тристанов, Роман Повзик, Артур Ароян, Роман Іщенко.

Перший «Кадетаріум» відбувся 6 квітня 2014 року. Це була одноденна виставка мистецтва, на якій було представлено близько 60 учасників (художників, поетів, музикантів, учасників хореографічних вистав). За 6 годин заходу будівлю відвідало понад 1500 глядачів. Вхід був вільним для всіх, а розташування будівлі на центральній площі міста перетворило її на головний подієвий магніт. Метою заходу було привернути увагу до стану будівлі, продемонструвати потенціал її приміщень, створити простір для спілкування і знайомств митців і глядачів. Вдалий старт вимагав повторення.

Другий «Кадетаріум» проходив так само в один день, 18 травня 2014 року. Тепер була можливість підготувати виставку за день до самої події, адже до охорони локації долучилася поліція. Саму подію відвідало понад 5000 відвідувачів. Представлено було понад 150 учасників, 10 рок-гуртів, 2 театри, поети, був організований лекторій і виступ муніципального духового оркестру «Полтава». У «Кадетарумі 2.0» брали участь художники з Києва, Фастова, які надихнулися успіхом попередньої виставки. Незважаючи на складні погодні умови та непередбачувані адміністративні перешкоди, фестиваль відбувся і закріпив успіх першого. Сам факт проведення таких заходів під час складних подій весни 2014-го демонстрував велику об'єднавчу роль культурних подій, спрямованих на порятунок історико-архітектурної спадщини Полтави. Подія набула такого значення, що про неї писали мистецькі журнали «Образотворче мистецтво» та «Українська культура», номер останньої був присвячений Полтаві (С. Келим-Золотайко, 2014, с. 42–47).

Улітку відбувся ще «Кадетаріум Open Air», який відбувся в Корпусному парку 28 червня 2014 року, навпроти Кадетського корпусу. Хедлайнером основного музичного складника фестивалю тут став Камерний оркестр імені Дмитра Ахшарумова Полтавської обласної філармонії. Третій «Кадетаріум UA» планувався на осінь 2014-го, але не відбувся. Основною причиною стали складнощі з підготовкою будівлі та збереженням тих позитивних змін, які були результатом важкої колективної роботи. Без охорони та через байдужість тодішньої міської влади всі зусилля щось кардинально змінити були марними. Головний організатор і відповідальна особа фестивалів, полтавський краєзнавець Борис Тристанов, вимушений був визнати – довести важливість будівлі місцевим посадовцям не вдалося. Натомість зросла і зміцнилася мистецька спільнота, що, власне, й було однією з головних цілей фестивалю. Утворили як неформальні об'єднання, так і громадські організації: урбаністична «CityLab», екологічна «Чиста Полтава», дещо пізніше – пам'яткоохоронна «Збережемо Полтаву». Отже, вирішено було розвивати ці спільноти і шукати способів для переведення фестивалю в інший формат, можливо, іншу локацію.

2015 рік означений був двома відкритими фестивалями: «Кадетаріум Art Park» у червні і «Кадетаріум Rock'n'Ball» у серпні. Якщо перший проходив у Корпусному парку, продовжуючи лінію попереднього заходу, то другий перемістився до міського парку «Перемога», оскільки він був частиною іншого заходу – щорічного спортивно-музичного фестивалю «Vorskla Rock'n'Ball». Для організаторів стало зрозуміло, що виведення заходів на відкриті локації без прив'язки до якогось упізнаваного об'єкту «розмиває» їхню оригінальність і сприяє витісненню мистецького складника комерційним. Грубо кажучи: «ярмарок витісняє виставку». Тож потрібен був якийсь вихід – ним стала пропозиція від адміністрації торговельно-роза-

жального центру «Київ» задіяти непрацюючий цех Турбомеханічного заводу, щоб у перспективі перетворити його на мистецький центр. У вересні 2015-го там був проведений дводенний фестиваль «Реконструкція», який показав переваги і недоліки нового простору. Переваг було більше – цех мав опалення, електрику, водопостачання і, головне, – дах. Із цієї події розпочався новий етап, який можна назвати «Полтава арт-територія». Таку назву отримала неформальна спільнота організаторів: Шеза Муса, С. Келим-Золотайко, Н. Мікеладзе, А. Ароян, В. Колбаса, Коля Янн, В. Петько.

Великою подією на цій локації (вона мала тоді назву «Арт-Платформа 11») став перший фестиваль 2016 року «P.Art.Ter», назва є похідною від самоназви спільноти. Він відбувався протягом двох днів 9–10 квітня і об'єднав ярмаркову зону, експозиційні простори, сцену, лекторій. Як і «Кадетаріуми», це була подія з вільних входом без будь-яких обмежень. Акцент тепер робився на виставку і лекторій, куди запросили як полтавських, так і київських та харківських митців. Із цього часу фокус подій починає поступово зміщатися на вибудовування діалогів між полтавськими і місцевими авторами як спробу осягнути загальний контекст і краще зрозуміти наші локальні особливості. У цьому форматі вперше з'являється, хоч і обмежене, але зовнішнє фінансування, яке надавала адміністрація ТРЦ «Київ». Саме завдяки цьому ресурсу з'явилася можливість запрошувати лекторів і якісно оформлювати експозиційний простір. За два дні фестиваль відвідало близько 2000 унікальних глядачів.

Наступного року 28–29 квітня проходив аналогічний фестиваль «Land Art Festival», де фокус подій остаточно змістився в бік лекторію і аудіоперформансів. Організатори вважали, що далі ця тенденція буде тільки розвиватися. На жаль, так не сталося, і 2017 рік став останнім для цієї ініціативи. Власники вирішили продати об'єкт під забудову. І хоч досі ніяких дій з будівлею так і не відбулося, мистецькій спільноті довелося шукати інші форми і локації для самовираження.

Певний час довелося фокусуватися на невеликих локальних подіях, які можна було проводити на базі евакуйованого до Полтави Інституту культури і мистецтв Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Він замінив собою втрачені можливості колишнього Архітектурного факультету ПолтНТУ і став новою надією для полтавських художників. Варто відзначити, що студенти і викладачі цього закладу вже долучалися до фестивалів на Арт-Платформі, тож перенесення активностей на базу Кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва (так званій «Червоний будинок») не було несподіванкою. Такі камерні заходи відбувалися протягом 2016–2019 років і значною мірою фокусувалися на інклюзії та роботі з внутрішньо переміщеними особами. Повернення до великих фестивальних форматів стало можливим завдяки спільній ініціативі різних громадських організацій та культурних установ, яка отримала назву «Краєзнавчий артвікенд». Новою локацією став двір Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Перший «Краєзнавчий артвікенд» відбувся 01 червня 2019 року. Ініціатором його проведення став С. Келим-Золотайко. Організація події відбувалася спільно Українською академією лідерства (Полтавський осередок), громадською організацією «Збережемо Полтаву» (голова Віктор Трофименко) та Кафедрою образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Захід поєднав у собі виставку, ярмарок, різноманітні майстер-класи, музичні імпровізації.

Другий фестиваль уже був тематичним – «Краєзнавчий артвікенд «Енеїда». Він відбувся 19 вересня 2020 року і став тоді єдиним фестивалем обласного рівня, який вдалося реалізувати в умовах карантинних обмежень. Як видно з назви, захід був присвячений безсмертному твору Івана Котляревського, який започаткував сучасну українську мову та літературу. Організаторами виступили «Збережемо Полтаву» (В. Трофименко, В. Гончар, А. Ароян), Кафедра образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Україн-

ська академія лідерства (Полтавський осередок) та Марина Герасименко. Експозиція розпочиналася з виставкової частини, де було представлено репродукції ілюстрацій до «Енеїди» за всю історію її існування, зібрані Борисом Тристановим. Також було організовано зону ярмарку та майстер-класів від полтавських художників. Традиційно було представлено музичні імпровізації, але на цей раз основою музичної частини стали виступи Козака Сіромахи та київського бандуриста Івана Ткаленка. Уперше в ході фестивалю було влаштовано зону лекторію, а також проведено квест за сюжетом «Енеїди». Завершив день виступ Юрія Андруховича про Івана Котляревського і його головний літературний твір.

«Краєзнавчий артвікенд 3.0» мав підназву «Український модерн» і проходив 2–3 вересня 2023 року. Захід був присвячений 120-річчю Українського модерну, а також 120-річчю відкриття пам'ятника Івану Котляревському. Організаторами виступили «Збережемо Полтаву», Кафедра образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Через безпекові обмеження військового часу програму довелося суттєво скороти та розосередити. Основою фестивалю став лекторій, який відбувся в приміщенні Центру сучасного мистецтва JUMP. Також надворі розмістилася виставка панно з орнаментами Василя Кричевського, які підготував видавець Олександр Савчук (м. Харків). У лекторії виступали мистецтвознавці, літературознавці та архітектори з Києва, Харкова та Полтави. Окремо і в інший день у флігелі Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського відкрилася художня виставка викладачів кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Четвертий артвікенд отримав назву «Шевченко в кубі» – він присвячений 210-річчю народження Кобзаря. Фестиваль тривав три дні, з 17 до 19 травня, і проходив на трьох локаціях: музичний вечір у дворі краєзнавчого музею (хедлайнером став київський бандурист Володимир Войт за участі О. Савчука з Харкова), лекторій за участі київських і полтавських літературознавців, філософів та мистецтвознавців в історичному приміщенні Полтавського державного аграрного університету, вистава «Великий льох» у Полтавському академічному обласному театрі ляльок. Організатори заходу ті ж, що і раніше, цього року додалися Полтавська обласна військова адміністрація та Аграрний університет. Яскравою подією першого дня стала тимчасова художня підсвітка пам'ятника Тарасу Шевченку, створена Василем Маркушем та Вадимом Махиткою.

Резюмуючи викладену історію сучасних полтавських культурно-просвітницьких подій, створених однією спільнотою, можна констатувати визначальну місію – соціальний ефект через мистецьку діяльність. Усі проєкти мали на меті залучення якомога ширшої аудиторії для донесення важливих наративів щодо української культури та ідентичності. У перспективі ці заходи можуть бути продовжені та масштабовані, однак і в разі несприятливих умов уже сформувався алгоритм дій і є досвід адаптивного функціонування цих малих груп культурних дієвців.

Список використаної літератури

1. Рубан-Кравченко В. Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський. К. : Криниця, 2004. 704 с.
2. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн / Упорядник З. В. Мойсеєнко-Чепелик. К. : КНУБА, 2000. 196 с.
3. Українська ідентичність, писана світлом. Полтавщина другої половини ХІХ – початку ХХ століття [Текст, фото] : Частина друга / авт.-уклад. Є. М. Аничин. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2021. 348 с.
4. Келим-Золотайко С. Кадетаріум. *Образотворче мистецтво. Національна спілка художників України*. 2014. № 2 (90). С. 118.

5. Келим-Золотайко С. Кадетаріум: неформальні та формальні шляхи. *Українська культура. Міністерство культури України. Національне газетно-журнальне видавництво*. 2014. № 6 (1026). С. 42–47.

References

1. Ruban-Kravchenko, V. (2004). Krychevski i ukrainska khudozhnia kultura XX stolittia. Vasyl Krychevskiy [The Krychevskys and Ukrainian art culture of 20th century. Vasyl Krychevskiy]. K.: Krynytsia [in Ukrainian].

2. Chepelyk, V. V. (2000). Ukrainskiyi arkhitekturnyi modern [Ukrainian architectural modernist style]. Uporiadnyk Z. V. Moiseienko-Chepelyk. K.: KNUBA [in Ukrainian].

3. Ukrainska identychnist, pysana svitlom. Poltavshchyna druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia [Ukrainian identity is written in light. Poltava region of the second half of the 19th and early 20th centuries]. (2021). [Tekst, foto] : Chastyna druha / avt.-uklad. Ye. M. Anychyn. Poltava : TOV «ASMI» [in Ukrainian].

4. Kelym-Zolotaiko, S. (2014) Kadetarium [Kadetarium]. *Obrazotvorche mystetstvo. Natsionalna spilka khudozhnykiv Ukrainy – Fine arts. National society of Artists of Ukraine*, 2 (90), 118 [in Ukrainian].

5. Kelym-Zolotaiko, S. (2014) Kadetarium: neformalni ta formalni shliakhy [Kadetarium: informal and formal ways]. *Ukrainska kultura. Ministerstvo kultury Ukrainy. Natsionalne hazetno-zhurnalne vydavnytstvo – Ukrainian culture. Ministry of Culture of Ukraine. National newspaper and magazine publishing house*, 6 (1026), 42–47 [in Ukrainian].

Ароян А. С. Соціально-мистецький проєкт у Полтаві: історичні передумови та сучасне втілення

У статті розглянуто передумови виникнення мистецької спільноти Полтави та організації перших соціально-мистецьких проєктів у місті. Проведено аналогію із сучасними культурно-просвітницькими проєктами, які реалізовано за останні 10 років, зокрема такими, як «Кадетаріум», «Полтава арт-територія», «Краєзнавчий артвікенд». Виявлено передумови формування художньої спільноти в Полтаві, характерні особливості мистецьких угруповань та їх вплив на подальший культурний контекст міста. Проаналізовано підґрунтя та фактори, які вплинули на появу сучасної мистецької спільноти в місті. Розглянуто сфери інтересів художників цієї спільноти та способи їх реалізації. Детально описано поступове професіональне зміцнення й отримання експозиційного досвіду здобувачами освіти Архітектурного факультету Полтавського національного технічного університету. Акцентовано увагу на взаємозв'язок суспільних подій в Україні 2013–2014 років і активізацією виставкових проєктів полтавської спільноти. Визначено, що ключову роль відіграли одноденні виставки сучасного мистецтва «Кадетаріуми», які були фактично великими міськими фестивалями. Вони фокусувалися на порятунку видатної архітектурної пам'ятки – будівлі Кадетського корпусу. Різноманітність і демократичність цих заходів дала значний соціальний ефект, через що і виник термін «соціально-мистецький проєкт». На основі цих виставок сформувався рух «Полтава арт-територія», який реалізувався в наступних фестивалях протягом 2016–2017 років на іншій локації, але з тим же акцентом на цінність архітектурної спадщини міста. Значну роль у ньому відіграла кафедра образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Після дворічної перерви активна громадська ініціатива створила новий фестивальний формат «Краєзнавчий артвікенд», який втілюється в чотири фестивалі протягом 2019, 2020, 2023 та 2024 років.

Ключові слова: соціально-мистецький проєкт, культурно-просвітницький захід, мистецький фестиваль, художня спільнота Полтави, «Кадетаріум», «Краєзнавчий артвікенд».

Aroian A. Social and artistic project in Poltava: historical background and modern embodiment

The article examines the prerequisites for the emergence of the artistic community of Poltava and the organization of the first socio-artistic projects in the city. An analogy is drawn with modern cultural and educational projects that have been implemented over the past 10 years, in particular, such as “Kadetarium”, “Poltava Art Territory”, “Local History Art Weekend”. The prerequisites for the formation of the artistic community in Poltava, the characteristic features of artistic groups and their influence on the further cultural context of the city are revealed. The background and factors that influenced the emergence of a modern artistic community in the city are analyzed. The spheres of interest of the artists of this community and the methods of their implementation are considered. The increasing of professional strengthening and acquisition of exhibition experience by students of the Faculty of Architecture of the Poltava National Technical University are described in detail. Attention is focused on the relationship between social events in Ukraine in 2013–2014 and the activation of exhibition projects of the Poltava community. It was determined that the key role was played by one-day exhibitions of modern art “Kadetariums”, which were actually large city festivals. They focused on saving an outstanding architectural monument – the building of the Cadet Corps. The diversity and democracy of these events had a significant social effect, which is why the term “social and artistic project” was born. The “Poltava Art Territory” movement was formed, based on these exhibitions, which was realized in subsequent festivals during 2016–2017 at a different location, but with the same emphasis on the value of the city’s architectural heritage. The department of fine art and decorative art of Taras Shevchenko Luhansk National University played a significant role in it. After a two-year break, an active public initiative created a new festival format “Local History Art Weekend”, which was embodied in four festivals in 2019, 2020, 2023 and 2024.

Key words: social and artistic project, cultural and educational event, art festival, artistic community of Poltava, “Kadetarium”, “Local History Art Weekend”.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 28.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

УДК 378.094.03/02-053.9

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-134-143

Краснова Наталія Павлівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Лубни, Україна.
krasnova.natulya@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5308-3909>

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПРИЙОМНОЮ СІМ'ЄЮ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: СПЕЦИФІКА І ТЕХНОЛОГІЇ

За умови сталої світової тенденції старіння населення дедалі більшої актуальності набуває соціальна робота з громадянами похилого віку. Вирішення проблем літніх громадян стає одним із найважливіших завдань, які стоять перед суспільством та державними установами соціального обслуговування, впроваджуються та використовуються різні інноваційні технології, але, незважаючи на спільні зусилля держави, суспільства і громад щодо підтримки якості життя цього прошарку населення, багато людей похилого віку через різні обставини виявляються самотніми, позбавленими піклування близьких людей. Звідси з'являється необхідність у розробленні нових форм життєустрою літніх людей, які потребують догляду та допомоги, з огляду на це прийомна сім'я для людини похилого віку є альтернативою стаціонарним установам, насамперед можливістю продовження життя в домашній сімейній обстановці.

Кількість людей похилого віку з кожним роком збільшується, тому вони є об'єктом пильної уваги відповідних державних органів та установ соціальної роботи. На 1 січня 2016 року населення світу досягло порядку 7,5 млрд осіб, а вік кожного десятого землянина досягнув 60 років та більше. За прогнозами ООН, до 2025 року кількість населення світу зросте в порівнянні з 1950 роком у три рази, а осіб літнього віку – у 6 разів, тоді як число осіб, старших за 80 років, збільшиться в 10 разів (Старіння світового населення за оцінками ООН, 2019).

Для розв'язання таких проблем функціонують різні будинки-інтернати загального типу, геронтологічні та геріатричні центри, некомерційні організації, впроваджуються та використовуються інноваційні технології. Незважаючи на це, багато літніх людей через різні обставини виявляються позбавленими піклування родичів (Тополь, 2008). З урахуванням поточних демографічних процесів і прогнозів їх розвитку підвищується роль і змінюється статус літніх людей у державі й суспільстві, що вимагає створення умов для підвищення рівня життя осіб старшого віку, посилення соціальної підтримки, забезпечення доступності та підвищення якості соціальних послуг, надання літнім людям максимально широких можливостей для комфортного проживання й активного довголіття (Ліфарєва, 2012).

Практика усиновлення дітей звична і діє повсюдно, в прийомних сім'ях виховується велика кількість дітей, але існує відносно нова технологія соціальної роботи, що поки розвивається, а саме створення прийомних сімей для людей похилого віку.

Проблемам старіння українського суспільства та відповідним викликам, що постають перед системою соціального захисту, присвячено роботи українських учених Е. Лібанової та І. Курило; наукові напрацювання Н. Кабаченко, О. Крентовської О. Палія, В. Скуратівського характеризують різні аспекти організації, інноваційні форми і методи соціальної роботи з особами похилого віку; питання функціонування закладів соціального обслуговування, зокрема,

для осіб похилого віку, ґрунтовно проаналізовано в роботах О. Новікової; організацію надання соціальних послуг на рівні громади досліджено Т. Семигіною. У монографії Л. Нікілевої та О. Березіна «Механізми формування та методологія розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування» здійснено всебічний аналіз механізмів формування та методології розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування населення. Глибокі дослідження щодо децентралізації соціальних послуг проведені О. Давидюк; особливості соціалізації людей похилого віку в умовах різних соціумів аналізували: М. Житинська, Т. Коленіченко, Н. Ліфарєва, А. Мокряк, О. Новікова, А. Рижанова, А. Тадаєва та ін.; питання зміни вікової структури населення досліджували Д. Богиня, О. Грішнова, Є. Лібанова, Л. Лісогор та ін. На необхідність пошуку інноваційних підходів в організації соціальної роботи з людьми похилого віку звертали свою увагу Т. Голубенко, Т. Козлова, Т. Коленіченко, Т. Семигіна та ін.

Однак в Україні не набула поширення практика щодо влаштування осіб похилого віку в сімейні форми проживання. Наразі недостатніми є нормативні, теоретичні напрацювання щодо вирішення даного питання. Саме тому є нагальна необхідність у всебічному аналізі соціальних, економічних, правових аспектів даного процесу для опрацювання альтернативних та адекватних форм соціального обслуговування осіб похилого віку. Невирішеною частиною цього досить актуального питання залишається аналіз інноваційних практик соціальної роботи з такою групою населення, як люди похилого віку.

Саме це зумовило вибір теми статті, *мета* якої – розкрити специфіку і технології соціальної роботи з прийомною сім'єю для людей похилого віку.

У 2002 році в Мадриді відбулася друга Всесвітня асамблея з проблем старіння, яка прийняла Політичну декларацію та Мадридський міжнародний план дій щодо проблем старіння як основу для розроблення міжнародної державної політики у ХХІ столітті. Його автори звертають увагу на такі важливі складники ситуації: 1) соціально-демографічні зміни, що є надзвичайно глибокими; скоріш за все, ми більше ніколи не побачимо суспільств, схожих у демографічному плані на соціум минулого: з переважною кількістю молоді та невеликою часткою осіб похилого віку; 2) процес старіння сучасного населення не має аналогів в історії людства; 3) старіння сучасного населення – глобальне явище, яке стосується чи буде стосуватися кожного в будь-якому кутку земної кулі; 4) старіння сучасного населення вже впливає на всі сфери життєвого шляху особи похилого віку, та цей вплив матиме місце і в майбутньому (Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння, 2002).

Люди похилого віку – це та категорія осіб, вікові межі якої не чітко визначені, оскільки існують різні підходи до розуміння цього періоду розвитку особистості, пов'язані з багатьма факторами. З точки зору медицини, зокрема Всесвітньої організації охорони здоров'я, вік похилих людей знаходиться в межах 60–75 років (Warburton, 2013), з точки зору психології – 51–65 років – час виходу на пенсію, передпенсійний стан людини (Міщиха, 2009), тому його межі неоднозначні. Це пов'язано із суттєвими змінами в їх соціальному житті, що в умовах інформаційного суспільства призводить до вимушеної «соціальної ізоляції», а внаслідок воєнних дій відбувається вимушене переміщення чи еміграція, і щоб процес соціального розвитку тривав якомога довше, вони потребують особливої соціальної підтримки.

Дослідження особливостей соціальної підтримки людей похилого віку виявило взаємозв'язок між внутрішнім самопочуттям суб'єкта, життєвою задоволеністю та якістю життя, згідно з якими можливості суб'єктогенеза не обмежені психовіковими межами, а визначаються залученням людини до творчої освітньої діяльності, що актуалізує позитивні духовні та ціннісно-сміслові самозміни її суб'єктності й підвищує якість життя (Населення України. Імперативи демографічного старіння, 2014).

Загальноприйнятого визначення поняття «прийомні сім'ї для людей похилого віку» немає, але під ним можна розуміти соціально ефективну економічну та технологічну модель продо-

вження перебування в сімейній обстановці самотніх громадян похилого віку, які потребують соціальної підтримки та стороннього догляду спорідненого типу внаслідок обмеженої здатності до самообслуговування (Бондаренко, 2011). До категорії тих, що потребують соціальної допомоги, можна віднести:

- самотніх людей пенсійного віку;
- людей, яких незабаром буде поміщено в будинки для людей похилого віку, які позбавлені піклування своїх близьких родичів;
- людей похилого віку з повною або частковою втратою працездатності, навичок самообслуговування;
- тих, що відчувають проблеми із самостійним пересуванням, забезпеченням потреб;
- самотнє літнє подружжя (Бикмурзина, 2008).

Прийомна сім'я для літньої людини – це форма життєустрою та соціальної допомоги громадянам похилого віку, що є спільним проживанням та веденням загального господарства людини, яка потребує соціальної допомоги, та сім'ї, яка здійснює догляд за літньою людиною. З небагатьох робіт у цій галузі відомо, що головною метою створення такої форми життєустрою літніх людей є поліпшення якості їх життя, забезпечення перебування їх у сімейних умовах, створення умов проживання, близьких до сімейних в економічному та психологічному сенсі (Ільчук, 2017).

До основних проблем, що виникають у людей похилого віку, відносяться: психологічний дискомфорт, відчуття своєї непотрібності, відчай від беспорядності та самотності; погане здоров'я, яке призводить до втрати здатності до самообслуговування, веде до неможливості самостійного проживання. Через свою малу забезпеченість люди похилого віку часто не можуть оплатити послуги, на які мають право, і забезпечити собі гідну старість. Багато хто з них також відчуває психологічний страх перед умовами проживання в стаціонарних установах, тому не охоче йде на контакт із персоналом. Ще однією важливою проблемою є відсутність належного рівня фінансування та ресурсів у стаціонарних установах для громадян похилого віку, що знижує можливість задовольняти повною мірою їхні потреби та створювати сприятливі умови для їх життєдіяльності. Зазвичай самотні люди похилого віку живуть у гірших економічних і побутових умовах, ніж люди похилого віку, які проживають у сім'ї.

Головною проблемою людей похилого віку є самотність, ізоляція, коли вони перебувають без сім'ї, колишніх соціальних контактів та активної участі в житті суспільства. З одного боку, зберігається черга з людей похилого віку, які бажають вступити до стаціонарних установ соціального обслуговування. З іншого боку, люди похилого віку все більше виявляють бажання жити у звичній для них домашній обстановці (Torres, 2017). Натепер більшість літніх людей обділені можливістю отримання допомоги, турботи й уваги. Нестача місць у спеціалізованих установах, обмежене фінансування, переповненість будинків для людей похилого віку та інтернатів – все це негативно позначається на стані осіб старшого покоління та можливості забезпечити їх усіма необхідними соціальними послугами. Прийомна сім'я як форма соціальної підтримки полягає в тому, щоб нужденні знайшли собі будинок, в якому вони не почуватимуться зайвими, позбулися самотності, де їх поважатимуть, допомагатимуть та надаватимуть підтримки.

За кордоном така форма зарекомендувала себе з позитивного боку.

Досвід та соціальна практика низки країн показує, що в Індії розширена сім'я бере на себе зобов'язання догляду за людьми похилого віку, що виявилися у важкій життєвій ситуації, допомога самотнім літнім людям надається недержавними спеціалізованими організаціями в мінімальному обсязі (Chadha, 2016). Для організації догляду за самотніми літніми людьми в Китаї створено інституційні форми їх устрою, а саме будинки престарілих, центри денного перебування (Chadha, 2016). У Фінляндії муніципалітет надає прийомним сім'ям статус приватної соціальної установи, уповноваженої на надання послуг проживання з доглядом для

осіб, яким потрібна допомога в повсякденній діяльності, за умови, що вони не потребують цілодобового догляду та медичного обслуговування. Догляд, що оплачується з муніципальних коштів, включає забезпечення харчуванням, місцем для відпочинку, послуг з прання білизни, виділення часу для спілкування та нагляду. Допомога сім'ї може бути постійною (якщо нужденний переїжджає до будинку прийомної сім'ї) або періодичною (якщо нужденний проводить у прийомній сім'ї тільки денний або вечірній час або окремі дні тижня (Walsh, 2014). У США приміщення в прийомну сім'ю передбачає проживання одного або кількох громадян похилого віку, які втратили здатність до безпечного самостійного перебування та життєдіяльності, в житловому приміщенні опікуна, який надає послуги особистого догляду за людиною, при цьому ініціатива найчастіше походить від самих громадян, які воліють домашню обстановку перебування в спеціалізованих установах (Pfeifer, 2014). Добре відома модель фостерної (прийомної) сім'ї для людей похилого віку з повною оплатою державою послуг, що поширена в Англії, Швейцарії, Франції та ін.

В Європі поширені такі види допомоги людям похилого віку:

- будинки готельного типу (забезпечення місцями проживання з постійним доглядальником);
- будинки постійного проживання, що знаходяться на утриманні місцевої влади, або приватних чи добровільних організацій;
- будинки сестринського типу, що призначені для догляду за людьми, які не можуть жити вдома;
- денні стаціонари/центри, в яких люди перебувають з ранку й до середини дня, а залишаються жити вдома;
- денні центри/обідні клуби для самотніх людей похилого віку, що створюються громадськими організаціями в приміщеннях церкви, комунальних центрах;
- догляд за місцем проживання (надання довготривалої та спланованої соціально-побутової допомоги згідно з визначеними потребами клієнта);
- чергові бригади невідкладної допомоги, які включають послуги соціального працівника, взаємодіють із сімейним лікарем;
- допомога й адаптація, якщо людина втрачає частину своїх функцій і потребує реабілітаційних пристроїв для користування власним;
- консультування (Ільчук, 2017; Маркевич, 2016).

В Україні соціальна робота з людьми похилого віку будується на принципах забезпечення прав людини похилого віку, що визначено в Декларації прав старої людини, яка була прийнята 16 грудня 1991 року Генеральною Асамблеєю Організації об'єднаних націй, а саме:

- принцип незалежності (люди похилого віку повинні мати можливість отримувати медичну допомогу, притулок, одяг, їжу, мати можливість працювати, жити в безпечному оточенні, мати можливість отримувати освіту, фахову підготовку та брати участь у різних формах навчання);
- принцип участі (люди похилого віку мають бути повноцінними членами суспільства, брати активну участь у розробленні та реалізації політики, що безпосередньо впливає на їхній добробут, мати можливість створювати рухи, асоціації, добровільно здійснювати діяльність, що відповідає їхнім інтересам та можливостям);
- принцип піклування (люди похилого віку мають бути забезпечені послугами в галузі охорони здоров'я, доступними соціальними та юридичними послугами, мати можливість користуватися послугами спеціалізованих установ, що забезпечують захист, підтримку, реабілітацію);
- принцип самореалізації (люди похилого віку повинні використовувати всі можливості для реалізації свого потенціалу, мати можливість користуватись освітніми, культурними, духовними та відпочинковими ресурсами суспільства);
- принцип гідності (люди похилого віку повинні мати можливість жити у гідності та безпеці і не підлягати експлуатації та насильству. Ставлення до літніх людей має бути справедливим,

вони мають шануватися незалежно від їхнього особистісного внеску в розвиток економіки) (Житинська, 2006).

Аналіз наукової літератури дозволив установити, що прийомна сім'я створюється для самотніх людей похилого віку або тих, хто проживає на самоті, які потребують постійної або тимчасової сторонньої допомоги у зв'язку з частковою або повною втратою можливості самотійно задовольняти свої основні життєві потреби. До прийомної сім'ї може бути прийнята людина, що проживає самотійно або перебуває в установах стаціонарного соціального обслуговування. Прийомні сім'ї беруть зобов'язання щодо утримання та забезпечення літньої людини необхідним доглядом, харчуванням, ліками, предметами повсякденного попиту, наданням долікарської медичної допомоги, медичного супроводу, організують загальний побут, дозвілля на основі взаємоповаги, створюючи сприятливий психологічний клімат.

Прийомна сім'я надається самотнім громадянам похилого віку та інвалідам, які частково або повністю втратили здатність до самообслуговування й потребують за станом здоров'я постійного догляду, спостереження та сімейної турботи. Основним завдання цього виду соціальної допомоги, соціальної роботи є створення сімейного оточення для громадянина, психологічна реабілітація особистості (Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права, 1966; Бадя, 2009; Ільчук, 2017).

Технологія створення прийомних сімей для людей похилого віку дозволяє вирішити спектр основних соціальних проблем:

- підтримання традицій сімейного піклування про старше покоління;
- ведення звичного способу життя людиною похилого віку;
- зняття проблеми життєустрою самотніх людей похилого віку та забезпечення їм постійного догляду;
- поліпшення психологічного стану літньої людини тощо.

Незважаючи на загальні позитивні сторони прийомних сімей для літньої людини, існує низка проблем, з якими стикаються соціальні працівники в разі створення такої сім'ї.

Прийомна сім'я – особлива інноваційна форма життєустрою громадян похилого віку, що представляє спільне проживання та ведення загального господарства особи, яка потребує постійного стороннього догляду, та особи, яка здійснює догляд, на підставі договору про створення прийомної сім'ї. Період перебування в прийомній сім'ї може коливатися від місяця до кількох років – залежно від бажання сторін. Прийомна сім'я, можливо, виявиться не лише інноваційною, а й найефективнішою технологією соціальної роботи, адже літня людина, потрапляючи до сім'ї, перестає думати про свою непотрібність (Крентовська, 2009). Тут її оточують ті, з якими вона почувається впевненіше, – все це сприятливо впливає на стан здоров'я, покращуючи якість життя та, як наслідок, тривалість життя. Саме прийомна сім'я як інноваційна форма життєустрою здатна значно покращити життя самотніх людей похилого віку. Метою організації прийомних сімей є не тільки підвищення якості життя людей похилого віку, а й профілактика самотності та інших їх проблем. Впровадження цієї форми життєустрою пенсіонерів дозволяє значно поліпшити соціальне самопочуття літніх людей, служить зміцненню зв'язку поколінь. Прийомна сім'я є гарною можливістю надалі відмовитися від діяльності інтернатів для людей похилого віку, в багатьох з яких літні люди доживають своє життя, в прямому розумінні цього слова, вона може надати літній людині необхідний догляд та побутові умови, організувати дозвілля, набуваючи натомість додаткову, матеріальну підтримку.

За згодою сторін встановлюється і місце проживання прийомної сім'ї – це може бути житлове приміщення самої сім'ї, яка приймає громадянина похилого віку, так і його житлове приміщення (Бикмурзина, 2008). Прийомна сім'я дозволяє підтримувати традиції сімейного піклування про старше покоління, налагодити міжпоколінні зв'язки, передавати досвід, проводити спільне дозвілля та відпочинок, підняти статус людей похилого віку в сім'ї та в суспільстві загалом.

Можна застосовувати такі умови для оформлення піклування над громадянином старшого віку: відсутність кровної спорідненості; не бути усиновленим чи усиновлювачем; придатність житлової площі для розміщення всіх членів сім'ї.

Соціальний центр, що буде реалізовувати практику зі створення прийомних сімей для людей похилого віку, повинен проводити інформаційні кампанії серед населення для залучення до такого проєкту; психологічні курси та тренінги з метою вирішення проблеми забезпечення сприятливого психологічного мікроклімату в прийомних сім'ях, психологічної сумісності людей похилого віку з членами сім'ї, а також організації навчання членів сім'ї навичкам догляду за літньою людиною, розробляти та впроваджувати програми, що спрямовані на попередження розпаду прийомної сім'ї, які включатимуть такі напрями, як соціальний, медичний, психологічний тощо, і включати етап постсупроводу прийомної сім'ї.

Таким чином, прийомна сім'я для літньої людини є складною технологією соціальної роботи, що має свої особливості, переваги та недоліки, які необхідно враховувати.

До *позитивних* моментів технології створення прийомної сім'ї для людини похилого віку, можна віднести: професіоналізм співробітників установи; здійснення супроводу цих сімей; оперативність реагування на заяви про бажання створити або проживати в прийомній сім'ї; регулярний контроль над дотриманням умов договору; надання допомоги прийомним сім'ям для людей похилого віку за потреби; проведення комплексної роботи з кандидатами до створення прийомної сім'ї; високий рівень розробленості нормативно-правових актів; переоцінювання сімейних цінностей суспільством на краще; поліпшення системи міжвідомчої взаємодії, бо вона може стати гарною альтернативою поміщення літніх людей у стаціонарні установи, можливістю продовження життя людей похилого віку в домашній сімейній обстановці, а це сприятиме покращенню самопочуття, набуття душевного спокою, бо літня людина отримує гідний догляд і увагу, долає почуття самотності та зберігає відчуття власної затребуваності для оточення. Така соціальна технологія дозволяє налагодити зв'язок поколінь.

Факторами, що *перешкоджають* розвитку такої форми життєустрою, можуть бути: недостатня розробленість технології; відсутність фахівців, які займалися створенням прийомних сімей для літніх людей; бюрократизація процедур під час створення прийомних сімей; низький рівень обізнаності отримувачів соціальних послуг щодо технології; відсутність психологічної роботи з кандидатами перед створенням сім'ї; відсутність повного розуміння всіх аспектів технології фахівцями, які займаються створенням прийомних сімей; недостатня інформованість про існування даної технології серед населення; неадекватна оцінка своїх можливостей та відповідальності кандидатами, які ухвалюють рішення про прийняття літньої людини в сім'ю; невелика кількість людей, які бажають прийняти в сім'ю літніх громадян; невелика кількість людей похилого віку, які бажають проживати в прийомній сім'ї. Одним із головних недоліків даної форми життєустрою літніх громадян може стати недостатньо організована та підготовча робота з людьми до створення такої сім'ї та відсутність належного контролю діяльності сім'ї та її супровід з боку фахівців соціальної роботи.

Для ефективної роботи визначеної соціальної технології необхідно: створення загальної бази даних, в якій фіксувалися би результати роботи з прийомними сім'ями та громадянами похилого віку; підвищення рівня підготовленості людей, які вирішили прийняти літню людину; проведення інформаційної кампанії, роз'яснювальної роботи серед населення.

Таким чином, на наш погляд, виділення саме цих факторів у слабких та сильних сторонах, загрозах та можливостях є правильним. Серйозним недоліком нині є наявність прогалин у деяких аспектах створення такої сім'ї, оскільки не до кінця продумано їх супроводження, відсутня відповідна підготовка літніх людей до такої форми їхнього життєустрою. Крім того, існує не так багато людей, які бажають створити такі сім'ї, тощо. У зміні, переоцінюванні сімейних цінностей суспільства бачиться можливість збільшення кількості людей, що бажають допомогти

людям похилого віку, прийняти їх у сім'ю. Можна скористатися можливостями, що відкриваються, використовуючи сильні сторони таким чином: проводити інформаційні кампанії, вести пропаганду сімейних цінностей, а також проводити роботу з населенням, згадуючи, акцентуючи увагу на надання допомоги прийомній сім'ї за потреби.

Список використаної літератури

1. Бадя Т. П. Інноваційні методи Школи соціальної роботи з літніми громадянами. *Вітчизняний журнал Школи соціальної роботи*. 2009. № 4. С. 42–48.
2. Бикмурзина М. А. Прийомна сім'я – нова модель соціального обслуговування громадян похилого віку й інвалідів. *Соціальне обслуговування*. 2008. № 3. С. 31–38.
3. Бондаренко І. М. Прийомна сім'я для літньої людини: бути через десятиліття. *Соціальне обслуговування*. 2011. № 1. С. 42–60.
4. Житинська М. О. Деякі аспекти соціального захисту людей похилого віку в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія II. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2006. Вип. 19. С. 154–159. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7295> (дата звернення: 26.09.2023).
5. Ільчук Л. І. Сімейні форми проживання для осіб похилого віку та інвалідів як інноваційний вид соціального обслуговування в Україні. *«Socioпростір: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи»*. 2017. № 6. С. 60–67.
6. Крентовська О. П. Глобальна соціальна політика і міжнародне співробітництво щодо питань старіння населення. *Науковий вісник*. 2009. Вип. 4 «Демократичне самоврядування». URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/ejournals/DeVr/2009_4/fail/Krent.pdf (дата звернення: 28.10.2023).
7. Ліфарєва Н. В. Старість як соціальна проблема. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2012. № 4 (239). Ч. I. С. 260–267.
8. Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння. Міжнародний документ від 8–12 квітня 2002 р. URL: <http://undesadspd.org/LinkClick.aspx?fileticket> (дата звернення: 21.09.2023).
9. Маркевич Ю. Р. Зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3783/1/Matskevych.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).
10. Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права. Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 12.10.2023).
11. Міщиха Л. Психологічні особливості розвитку особистості в період геронтогенезу. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2009. № 14 (2). С. 14–24.
12. Населення України. Імперативи демографічного старіння. Київ : ВД «АДЕФ-Україна», 2014. 288 с.
13. Старіння світового населення за оцінками ООН 2019 року. *Демоскоп Виклик*. URL: <http://www.demoscope/weekly/2019/0837/barom01.php> (дата звернення: 10.11.2023).
14. Тополь О. В. Теоретичний аналіз дослідження вікового періоду старості: геронтопсихологічний підхід. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 34. С. 152–160.
15. Chadha N. Integrational Relationships. An Indian Perspective. *Journal of Intergenerational Relationships*. 2004. № 2. P. 63–73. DOI: https://doi.org/10.1300/J194v02n03_06
16. Pfeifer G. An Alternative to Assisted Living and Nursing Homes for Adults. *The American Journal of Nursing*. 2018. № 10. P. 14–16. DOI: <https://doi.org/10.1097/01.NAJ.0000546364.74888.0f>
17. Warburton J., Sik Hung N. G., Shardlow S. M. Social inclusion in an ageing world: Introduction to the special issue. *Ageing and society*. 2013. №1. P. 5. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0144686X12000980>

18. Torres S., Lowenstein A., Naim S., Villar F., Larragy J., Preoteasa A., Riivits-Arkonsuo, I. Leppiman, A., Topo, P. Old age civic exclusion and the symbolic discourses that underlie it. ROSEnet COST Action, 2017. 19 p.

References

1. Badia, T. P. (2009). Innovatsiini metody Shkoly sotsialnoi roboty z litnimy hromadianamy [Innovative methods of social work school with elderly citizens]. *Vitchyzniansyi zhurnal Shkoly sotsialnoi roboty – Domestic Journal of the School of Social Work*, 4, 42–48 [in Ukrainian].

2. Bykmurzyna, M. A. (2008). Pryiomna simia – nova model sotsialnoho obsluhovuvannia hromadian pokhyloho viku y invalidiv [Foster family – a new model of social services for elderly citizens and people with disabilities]. *Sotsialne obsluhovuvannia – Social Services*, 3, 31–38 [in Ukrainian].

3. Bondarenko, I. M. (2011). Pryiomna simia dlia litnoi liudyny: buty cherez desiatiyittia [Foster family for the elderly: being there through decades]. *Sotsialne obsluhovuvannia – Social services*, 1, 42–60 [in Ukrainian].

4. Zhytynska, M. O. (2006). Deiaki aspekty sotsialnoho zakhystu liudei pokhyloho viku v Ukraini [Some aspects of social protection for the elderly in Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia II. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika – Scientific journal of the NPU named after M. P. Drahomanova. Series II. Social work. Social pedagogy*, 19, 154–159. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7295> [in Ukrainian].

5. Ilchuk, L. I. (2017). Simeini formy prozhyvannia dlia osib pokhyloho viku ta invalidiv yak innovatsiinyi vyd sotsialnoho obsluhovuvannia v Ukraini [Family-based living arrangements for elderly and disabled individuals as an innovative form of social care in Ukraine]. *Socioprostrir: mizhdystsypynarnyi elektronnyi zbirnyk naukovykh prats z sotsiologhii ta sotsialnoi roboty – SocialSpace: An interdisciplinary electronic collection of scientific works in sociology and social work*, 6, 60–67 [in Ukrainian].

6. Krentovska, O. P. (2009). Hlobalna sotsialna polityka i mizhnarodne spivrobotnytstvo shchodo pytan starinnia naseleennia [Global social policy and international cooperation on population aging issues]. *Naukovyi visnyk – Research Bulletin*, 4. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/ejournals/DeVr/2009_4/fail/Krent.pdf

7. Lifarieva, N. V. (2012). Starist yak sotsialna problem [Old age as a social issue]. *Visnyk LNU im. T. Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk*, 4 (239), 1, 260–267 [in Ukrainian].

8. Madrydskyi mizhnarodnyi plan dii z problem starinnia. Mizhnarodnyi dokument vid 8-12 kvitnia 2002 [Madrid international plan of action on aging. International document from April 8-12, 2002]. Retrieved from <http://undesadspd.org/LinkClick.aspx?fileticket> (Last accessed: 21.09.2023) [in English].

9. Markevych, Yu. R. Zarubizhnyi dosvid sotsialnoi roboty z liudmy pokhyloho viku [Foreign experience in social work with the elderly]. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3783/1/Matskevych.pdf> (Last accessed: 11.10.2023) [in Ukrainian].

10. Mizhnarodnyi Pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava. Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966 [International covenant on economic, social, and cultural rights. International document dated December 16, 1966]. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (Last accessed: 12.10.2023) [in Ukrainian].

11. Mishchykha, L. (2009). Psykholohichni osoblyvosti rozvytku osobystosti v period herontohenezu [Psychological characteristics of personality development during gerontogenesis]. *Zbirnyk naukovykh prats: filozofia, sotsiologhii, psykholohiiia – Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology*, 14(2), 14–24 [in Ukrainian].

12. Naseleennia Ukrainy. Imperatyvy demohrafichnoho starinnia [Population of Ukraine. Imperatives of demographic aging]. (2014). Kyiv: Publishing House «ADEF-Ukraine» [in Ukrainian].

13. Starinnia svitovoho naseleння za otsinkamy OON 2019 roku [Aging of the world population according to UN Estimates for 2019]. *Demoskop vyklyk – Demoscope challenge*. Retrieved from <http://www.demoscope/weekly/2019/0837/barom01.php> [in Ukrainian].

14. Topol, O. V. (2008). Teoretychnyi analiz doslidzhennia vikovoho periodu starosti: herontopsykholohichniy pidkhid [Theoretical analysis of the study of the age period of old age: a gerontopsychological approach]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii – Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 34, 152–160 [in Ukrainian].

15. Chadha, N. (2004). Integrational Relationships. An Indian Perspective. *Journal of Intergenerational Relationships*, 2, 63–73. DOI: https://doi.org/10.1300/J194v02n03_06 [in English].

16. Pfeifer, G. (2018). An Alternative to Assisted Living and Nursing Homes for Adults. *The American Journal of Nursing*, 10, 14–16. DOI: <https://doi.org/10.1097/01.NAJ.0000546364.74888.0f> [in English].

17. Warburton, J., Sik Hung, N. G., & Shardlow, S. M. (2013). Social inclusion in an ageing world: Introduction to the special issue. *Ageing and society*, 1, 5. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0144686X12000980> [in English].

18. Torres, S., Lowenstein, A., Naim, S., Villar, F., Larragy, J., Preoteasa, A., Riivits-Arkonsuo, I., Leppiman, A., & Topo, P. (2017). Old age civic exclusion and the symbolic discourses that underlie it. ROSEnet COST Action [in English].

Краснова Н. П. Соціальна робота з прийомною сім'єю для людей похилого віку: специфіка і технології

У статті схарактеризовано проблему старіння сучасного населення як глобальне соціальне явище, що впливає на всі сфери життєвого шляху осіб похилого віку; визначено категорії літніх людей, що потребують соціальної допомоги (самотні люди пенсійного віку; люди, позбавлені піклування близьких родичів; люди похилого віку з повною чи частковою втратою працездатності, навичок самообслуговування; ті, що відчувають проблеми із самостійним пересуванням, забезпеченням потреб) та їх проблеми: психологічний дискомфорт; відчуття своєї непотрібності; відчай від безпорадності та самотності; погане здоров'я та ін. Розкрито специфіку прийомної сім'ї, що створюється для самотніх людей похилого віку, які потребують постійної або тимчасової сторонньої допомоги у зв'язку з частковою або повною втратою можливості самостійно задовольняти свої основні життєві потреби. Надано визначення прийомної сім'ї як інноваційної технології соціальної роботи: позитивні (професіоналізм фахівців з соціальної роботи, комплексна робота з кандидатами до створення прийомної сім'ї, переоцінювання сімейних цінностей, зв'язок поколінь тощо) та негативні (недостатня розробленість технології, відсутність психологічної роботи з кандидатами перед створенням сім'ї, недостатня інформованість про існування даної технології серед населення та ін.) фактори соціальної роботи з прийомною сім'єю для людей похилого віку.

Ключові слова: люди похилого віку, інноваційна технологія соціальної роботи, прийомна сім'я для людей похилого віку, специфіка соціальної роботи з прийомною сім'єю для людей похилого віку.

Krasnova N. Social work with a foster family for the elderly: specifics and technologies

This article characterizes the problem of the aging of the modern population as a global social phenomenon that affects all areas of the life path of the elderly; categories of elderly people in need of social assistance are defined (lonely people of retirement age; people deprived of the care of close relatives; elderly people with full or partial loss of working capacity, self-care skills; those experiencing problems with independent movement, meeting needs) and their problems: psychological discomfort; the feeling of one's uselessness; despair from helplessness and loneliness; bad health, etc. The specifics

of the foster family, which is created for single or living alone elderly people who need permanent or temporary external assistance due to partial or complete loss of the ability to independently meet their basic life needs, are revealed. The specifics of the foster family as an innovative technology of social work are given: positive (professionalism of social work specialists, comprehensive work with candidates to create a foster family, reassessment of family values, connection of generations, etc.) and negative (insufficient development of technology, lack of psychological work with candidates before starting a family, insufficient awareness of the existence of this technology among the population, etc.) factors of social work with foster families for the elderly.

Key words: elderly people, innovative technology of social work, foster family for elderly people, specifics of social work with foster family for elderly people.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

УДК 159.9:378.1

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-144-151

Островська Наталія Олександрівна,

кандидатка педагогічних наук,

доцентка кафедри соціальної педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Лубни, Україна.

nata_ostrovska@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7935-5469>

Дуванська Катерина Олександрівна,

асистентка кафедри соціальної педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Лубни, Україна.

ekaterina.duvanskay@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8482-7854>

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛІЄНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Якісна освіта є важливою передумовою для забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, тому сучасне освітнє середовище не лише вирішує завдання навчання, виховання та соціалізації, але й сприяє психологічному розвитку особистості, збереженню психічного здоров'я здобувачів освіти та максимальній реалізації її здібностей та творчого потенціалу.

Середовище закладу освіти є комплексною системою, яка транслює закономірності і тенденції розвитку сучасного суспільства. Це зумовлює ситуації, які порушують безпеку освітнього середовища, що призводить до обмеження прав здобувачів освіти та зниження рівня резилієнтності майбутніх фахівців (Шелевер & Фізер, 2019).

У контексті сучасних викликів, пов'язаних із війною в Україні, формування резилієнтності майбутніх фахівців соціальної сфери набуває особливої важливості. Соціальні працівники відіграють ключову роль у підтримці населення, що зазнало психологічних та соціальних травм, спричинених воєнними діями. Вони допомагають відновлювати соціальні зв'язки, забезпечують психологічну підтримку та сприяють адаптації постраждалих до нових умов життя.

Питання формування резилієнтності майбутніх соціальних працівників у закладі вищої освіти особливо гостро постало після повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України.

Війна створює надзвичайно складні умови для роботи соціальних працівників, адже вони часто стикаються з високим рівнем стресу, травматичними подіями та емоційним вигоранням. Без належної підготовки та підтримки фахівці можуть втрачати свою ефективність, що негативно впливає на якість наданих послуг та стан тих, хто потребує допомоги. Тому дослідження та впровадження шляхів, спрямованих на розвиток резилієнтності, є надзвичайно актуальним та необхідним в умовах сучасності.

Опинившись в умовах прямої загрози життю і здоров'ю, всі учасники освітнього процесу змушені були продовжити освітній процес у нових реаліях: частина здобувачів освіти змушена була переміститися в більш безпечні регіони України, інша частина – виїхати за кордон, а також лишилася частина здобувачів, яка деякий час продовжувала здобуття освіти дистанційно з тимчасово окупованих територій (Островська, 2024).

Усі ці події негативно вплинули на психологічний стан здобувачів освіти, оскільки хронічний стрес знижує психологічний ресурс протидії студентської молоді негативним впливам середовища, сприяє виникненню та поширенню девіантної та делінквентної поведінки, яка нерідко проявляється всередині освітнього середовища, а головне, знижує якість засвоєння теоретичних знань та відпрацювання навичок за фахом соціального працівника. Саме тому важливим стає розроблення та впровадження закладом вищої освіти ефективних стратегій підтримки психологічного здоров'я здобувачів освіти – майбутніх фахівців соціальної сфери – та формування в них резиліентності в умовах воєнного стану в країні.

Аналіз та узагальнення наукової соціально-педагогічної та психологічної літератури з питань формування резильєнтності свідчить про значний інтерес науковців до цієї проблеми. Актуальність дослідження цього питання невинно зростає протягом останнього десятиліття.

Здійснений аналіз наукових останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано роз'яснення проблеми резильєнтності майбутніх фахівців, показав, що цим питанням займалися такі закордонні вчені, як: Дж. Девідсон, К. Коннор, С. Лютар, А. Мастен, Р. Нейман, Дж. Річардсон, С. Фергюс, О. Фріборг та ін. Серед вітчизняних вчених свої дослідження проблемі резильєнтності особистості в період воєнного стану присвятили З. Адамська, К. Балахтар, Е. Грішин, В. Костіна, Г. Лазос, О. Нагула, О. Хамініч, Т. Цюман, та ін.

Висновки їхніх досліджень свідчать про те, що цей напрям роботи є критично важливим для ефективної адаптації до стресових умов та кризових ситуацій. Він сприяє покращенню психологічного благополуччя, підвищенню стресостійкості, зниженню ризику виникнення психосоматичних захворювань та забезпечує збереження високого рівня професійної ефективності.

Отже, аналіз наукової літератури та стану практичної діяльності з окресленої проблеми показав недостатню кількість наукових досліджень, присвячених проблемі формування резиліентності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни в Україні.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз стійкості сучасного фахівця та визначити основні шляхи формування резиліентності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни (на прикладі ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»).

У статті використано теоретичні методи: аналіз психологічної, педагогічної, соціально-педагогічної та соціологічної літератури з метою викладення основних теоретичних положень проблеми формування резиліентності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни; синтез, порівняння й узагальнення для систематизації наукових положень зарубіжних та вітчизняних науковців; оцінка життестійкості особистості у філософському та психологічному вимірі.

Зарубіжні науковці визначають резильєнтність як «здатність (потенційну або проявлену) динамічної системи успішно пристосовуватися до порушень, які загрожують її функціонуванню, життєздатності або розвитку; позитивну адаптацію або розвиток у контексті негативного впливу» (Masten, 2014, с. 308).

Г. Лазос зазначає, що термін «резиліентність» загалом пов'язаний зі здатністю психіки відновлюватися після стресових, несприятливих умов. Розуміння того, як і чому деякі люди можуть вистояти, відновитися і навіть психологічно зрости після складних життєвих негараздів або катастроф, є важливим для фахівців соціономічних професій. Дослідник підкреслює, що вивчення резиліентності є ключовим, оскільки розуміння людської здатності до позитивної психологічної адаптації в несприятливих обставинах може допомогти фахівцям з психічного здоров'я розробляти спеціальні психотехнології для психопрофілактики та розвитку резиліентності, що сприяє самостійному подоланню стресових ситуацій (Лазос, 2018, с. 27).

У контексті значних труднощів, чи то психологічних, чи то середовищних або обох одночасно, резиліентність означає здатність індивідів знаходити доступ до життєво важливих ресурсів, включаючи можливість відчувати благополуччя. Це також стан родини, громади або

культурного середовища, який забезпечує індивіду доступ до таких ресурсів і почуттів у спосіб, притаманний цій культурі (Ungar, 2008).

Якщо розглядати резилієнтність у контексті теми нашого дослідження, то майбутні фахівці соціальної сфери як ніхто інший мають потребу у формуванні навичок стресостійкості, витримки та збереження психічного здоров'я, оскільки одне з головних завдань соціального працівника – це зберегти себе для того, щоб мати можливість надання якісних соціальних послуг клієнтам у складних життєвих обставинах.

Як нами було вже зазначено раніше, підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери відбувається в умовах евакуації, постійних обстрілів, хакерських атак, блекаутів, інформаційної провокації та ін., спричинених повномасштабним вторгненням росії на територію України. Усе це є несприятливими умовами, які значно знижують резилієнтність не тільки здобувачів освіти, а й педагогічного персоналу закладу вищої освіти. Саме тому одним із шляхів збереження та формування резилієнтності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни є створення в закладі вищої освіти безпечного освітнього середовища.

На думку Н. Коцур та Л. Товкун, «сучасне освітнє середовище спрямовано не лише на розв'язання освітніх завдань, але й на безпеку життя і збереження здоров'я дітей та учнівської молоді, забезпечення соціалізації, психологічний розвиток особистості, що сприяють максимальній реалізації їх здібностей і творчого потенціалу» (Коцур & Товкун, 2023, с. 61). Окреслені завдання зазначені в Указі Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Психологічна безпека освітнього процесу у закладах вищої освіти є основою для формування резилієнтності – стану захищеності здобувачів вищої освіти від погроз його гідності, душевному благополуччю, позитивному світосприйманню, за визначенням Л. Гули (Гула, 2021).

Науковці у своїх дослідженнях пропонують класифікацію, яка передбачає три групи психологічних ризиків, що дозволяє оцінювати рівень психологічної безпеки освітнього середовища:

- ризики психологічного насильства;
- система взаємин з учасниками освітнього процесу, що перешкоджає задоволенню основних потреб в особистісно-довірчому спілкуванні;
- система міжособистісних стосунків з учасниками освітнього процесу, яка перешкоджає визнанню референтної значущості освітнього середовища (Гула, 2021, с. 215).

Сучасна обстановка в закладах вищої освіти відзначається появою протиріч між загальноприйнятими демократичними цінностями, нормами та правилами поведінки у суспільстві і реальною ситуацією військової агресії, яка відображає жорстку конкуренцію та культ сили.

Внаслідок цієї ситуації у майбутніх фахівців спостерігається значне зростання тривожності та страхів перед небезпекою сучасної реальності, а також сприйняття себе як недостатньо здатних протистояти цьому ризику. Це часто веде до зниження рівня резилієнтності, що проявляється у погіршенні академічної успішності здобувачів освіти та виникненні у них конфліктних та залежних поведінкових проявів.

Ще однією небезпекою для сучасного закладу вищої освіти є значне зниження педагогічної активності, втрата сенсу власної діяльності, психологічний дискомфорт, кризи психологічного виснаження, безперспективність, нереалізованість у викладачів (Гула, 2021). Тому ще одним шляхом формування резилієнтності майбутніх фахівців є розвиток навичок психологічної стійкості педагогічного персоналу.

Науковці виділяють деякі види психотравмуючих ситуацій в освітньому середовищі закладів вищої освіти, які можуть знижувати рівень резилієнтності майбутніх фахівців. До них належать:

– окремі форми навчання;
– несприятливий психологічний клімат у колективі здобувачів освіти;
– виникнення конфліктних ситуацій між педагогами та здобувачами освіти та ін. (Коцур & Товкун, 2023).

Навчання може бути когнітивно орієнтованим та особистісно орієнтованим. Психологічними дослідженнями встановлено, що в особистісно орієнтованому навчанні на перший план виступають інтереси та прагнення здобувачів, а педагогічне спілкування будується на засадах гуманістичної психології. Як зазначають науковці в галузі психології і педагогіки, особистісно орієнтоване навчання сприяє зменшенню вірогідності завдання психічних травм порівняно з когнітивно орієнтованим (Коцур & Товкун, 2023, с. 63).

Отже, враховуючи ідеї вищезазначених дослідників, вважаємо за потрібне розвивати цю здатність студентської молоді, що є ключовою характеристикою, яка запобігає переходу стресу у стадію виснаження.

Для формування резиліентності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни, на нашу думку, необхідно:

- 1) розвинути психологічну стійкість педагогів закладів вищої освіти;
- 2) систематично підвищувати стійкість у майбутніх фахівців соціальної сфери, формуючи у них навички самопомоги для надання допомоги іншим.

Визначимо деякі **шляхи щодо формування у закладі вищої освіти резиліентності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни** (Островська, 2024):

– *забезпечення фізичної безпеки майбутніх фахівців*: можливість дистанційної та змішаної форм навчання (залежно від ситуації), наявність обладнаного відповідно до сучасних вимог укриття, суворе дотримання техніки безпеки усіх учасників освітнього процесу закладу вищої під час повітряної тривоги, впровадження здоров'язбережувальних технологій в освітню та виховну діяльність закладу;

– *введення спеціалізованих освітніх компонентів* – включення до навчальних планів вибіркових освітніх компонентів, спрямованих на підвищення рівня резиліентності, стресостійкості; кризового менеджменту; психологічної підтримки та методів роботи з травмою майбутніх фахівців соціальної сфери. У ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» для підготовки фахівців спеціальності 231 «Соціальна робота» за освітньою програмою «Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія» введено освітні компоненти, які формують стресостійкість, запобігають професійному вигоранню та формують резиліентність, зокрема це: «Супервізія в професійній діяльності», «Самовиховання та саморегуляція особистості», «Тренінг комунікативності», «Екокультура особистості», «Тайм-менеджмент», «Формування критичного мислення сучасного фахівця», «Soft Skills сучасного фахівця», «Мотивація досягнень», «Психологія життєстійкості особистості» та ін.;

– *неформальна освіта* – систематичне залучення педагогічного складу та здобувачів освіти спеціальності 231 «Соціальна робота» до семінарів, тренінгів, відкритих лекцій та вебінарів, які висвітлюють тему формування резиліентності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни.

Одним із прикладів такої діяльності є Всеукраїнський вебінар «Сучасні виклики соціальної роботи», організаторами якого виступила кафедра соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» та кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету. Вебінар розпочав свою роботу з лютого 2024 року та щотижня працював протягом півроку до червня 2024 р. За цей час викладачі та здобувачі освіти соціономічного профілю різних закладів вищої освіти України мали можливість взяти участь у роботі вебінарів на теми: «Підтримка психологічного благополуччя в умовах викликів війни», «Пошук сенсу життя як шлях подолання страху смерті під час війни», «Супервізія в соціальній роботі», «Психосоматичні реакції на стресові ситуації:

запобігання та подолання», а також серії вебінарів, спрямованих на підвищення професійної компетентності фахівців соціальної сфери;

– *індивідуальний психологічний супровід учасників освітнього процесу* з метою попередження та зниження психологічних загроз, сприяння гармонізації психічного та психологічного здоров'я, стійкому позитивному розвитку особистості суб'єктів закладу вищої освіти.

Такий вид діяльності може бути реалізований через створення спеціального підрозділу закладу вищої освіти, прикладом якого може бути Центр психологічного відновлення та адаптації ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», який здійснює організацію групових та індивідуальних психологічних консультацій, проводить серію тренінгів з розвитку психологічної стійкості особистості, формування навичок протистояти хронічному стресу, профілактики професійного вигорання тощо;

– *інформаційна безпека*, тобто забезпечення доступу майбутніх фахівців до достовірної та актуальної інформації про ситуацію в країні та в зоні бойових дій; запобігання поширенню неперевіреної та негативної інформації, яка може призвести до паніки та страху серед учасників освітнього процесу; формування навичок критичного мислення;

– *соціальна підтримка*: оскільки серед здобувачів освіти в умовах воєнного стану збільшується кількість осіб з числа внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій, сиріт, осіб з інвалідністю та ін., необхідним стає створення механізмів для надання матеріальної та соціальної підтримки. У ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» таким суб'єктом надання соціальної допомоги є Студентська соціальна служба. Вона не тільки надає послуги із соціальної підтримки здобувачам освіти, зміцнюючи таким чином їхню резилієнтність, а й надає можливість відпрацювати професійні навички майбутнім фахівцям соціальної сфери під час виробничих практик та у якості волонтерів;

– *кризовий менеджмент* – розробка та впровадження процедур реагування на надзвичайні ситуації та вирішення кризових ситуацій, проведення тренінгів та семінарів для персоналу щодо дій у разі екстремальних обставин, проведення систематичного навчання здобувачів освіти та педагогічного персоналу основ тактичної медицини, мінної безпеки тощо. Такі заходи формують навички адекватної реакції та оперативних дій педагогічного персоналу в разі кризової, екстремальної ситуації, що зміцнює резилієнтність як педагогічного персоналу, так і здобувачів освіти;

– *соціальна активність майбутніх фахівців* – залучення здобувачів освіти до волонтерських проєктів, що дозволяє їм набувати реальний досвід роботи в кризових умовах та розвивати навички адаптації та резилієнтності. Участь майбутніх фахівців соціальної сфери у проєктах, спрямованих на підтримку постраждалих від війни, що сприяє розвитку почуття відповідальності, патріотизму та стійкості;

– *партнерство ЗВО з органами влади та територіальною громадою* – співпраця з місцевими органами влади, правоохоронними органами та громадськими організаціями для забезпечення безпеки закладу вищої освіти; взаємодія з місцевими громадськими організаціями, благодійними фондами та волонтерами для розвитку взаємопідтримки та захисту спільних інтересів.

У результаті дослідження шляхів формування резилієнтності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни можна зробити висновок, що резилієнтність є критично важливою якістю для майбутніх фахівців соціальної сфери, особливо в умовах війни. Розвиток цієї якості сприяє більш високому рівню професійної підготовки та підтримці психологічного здоров'я майбутніх соціальних працівників.

Заклади вищої освіти відіграють ключову роль у формуванні резилієнтності майбутніх фахівців соціальної сфери. Вони мають не лише формувати академічні знання, а й надавати психологічну підтримку та здійснювати комплекс заходів для підвищення стресостійкості та розвитку необхідних навичок.

Перспективи подальших наших наукових розділок вбачаємо у дослідженні, розробці та апробації інноваційних методик і програм, що спрямовані на розвиток резиліентності майбутніх фахівців соціальної сфери, а також вивчення потенціалу використання інформаційно-комунікативних технологій, таких як мобільні додатки, чат-боти, онлайн-платформи, штучний інтелект тощо, у розвитку резиліентності фахівців соціальної сфери.

Список використаної літератури

1. Гула Л. В. Психологічна безпека освітнього середовища як чинник збереження психічного здоров'я. *Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності*, 24 листопада 2021 р. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10828/1/214-216.pdf> (дата звернення: 18.02.2024).
2. Коцур Н., Товкун Л. Формування психологічної безпеки освітнього середовища в умовах російсько-української війни. *European humanities studies: State and Society*. 2023. Issue 1. С. 56–73. DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2023.1.04>
3. Островська Н. О. Психологічна безпека освітнього середовища закладу вищої освіти в умовах воєнного стану. *Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу : збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Тернопіль, 01 березня 2024 р.). Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В. С. 352–356.
4. Лазос Г. П. Резильентність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології. Том 3: Консультативна психологія і психотерапія*. 2018. Вип. 14. С. 26–63. URL: https://lib.iitta.gov.ua/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf
5. Шелевер О. В., Фізер В. С. Психологічна безпека освітнього середовища: психолого-педагогічний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 67. Т. 1. С. 87–91. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-1.18>
6. Masten A. Ordinary magic: resilience in development. New York : The Guilford press, 2014. 308 p.
7. Ungar M. Resilience across cultures. *The British Journal of Social Work*. 2008. № 38 (2). P. 218–235. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl343>

References

1. Hula, L. V. (2021). Psykholohichna bezpeka osvitnoho seredovyscha yak chynnyk zberezhennia psykhičnoho zdorovia [Psychological safety of the educational environment as a factor in maintaining mental health]. *Aktualni problemy bezpeky zhyttiedialnosti – Current Issues in Life Safety*, 24.11.2021. Retrieved from <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10828/1/214-216.pdf> [in Ukrainian].
2. Kotsur, N., & Tovkun, L. (2023). Formuvannia psykholohichnoi bezpeky osvitnoho seredovyscha v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Forming psychological safety in the educational environment during the Russo-Ukrainian war]. *European humanities studies: State and Society*, 1, 56–73. DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2023.1.04> [in Ukrainian].
3. Ostrovska, N. O. (2024). Psykholohichna bezpeka osvitnoho seredovyscha zakladu vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Psychological safety of the educational environment in higher education institutions under martial law]. *Bezpechne osvitnie seredovyshe: novi vyklyky ta suchasni rishennia v umovakh voiennoho i povoiennoho chasu – Safe educational environment: new challenges and modern solutions during and after wartime*, pp. 352–356 [in Ukrainian].
4. Lazos, H. P. (2018). Rezilientnist: kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzhen [Resilience: conceptualization of terms and review of current research]. *Aktualni problemy psykholohii. Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia – Current Issues in Psychology: Counseling Psychology and Psychotherapy*, 14, 26–63. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf [in Ukrainian].

5. Shelever, O. V., & Fizer, V. S. (2019). Psykholohichna bezpeka osvitnoho seredovyshcha: psykholoho-pedahohichni aspekt [Psychological safety of the educational environment: a psycho-pedagogical perspective]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of forming a creative personality in higher and general education schools*, 67(1), 87–91. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-1.18> [in Ukrainian].

6. Masten, A. (2014). Ordinary magic: resilience in development. New York: The Guilford press [in English].

7. Ungar, M. (2008). Resilience across cultures. *The British Journal of Social Work*, 38(2), 218–235. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcl343> [in English].

Островська Н. О., Дуванська К. О. Шляхи формування резилієнтності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни

У статті узагальнено й викладено соціально-педагогічні виклики щодо формування резилієнтності (стійкості) майбутніх фахівців соціальної роботи в умовах війни. Розкрито поняття резилієнтності особистості; проаналізовано основні негативні фактори зниження рівня стресостійкості майбутніх фахівців соціальної сфери під час професійної підготовки в умовах війни; визначено напрями та шляхи діяльності закладу вищої освіти щодо формування резилієнтності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни.

Наукове дослідження шляхів формування резилієнтності майбутніх фахівців соціальної сфери в умовах війни допоможе визначити ефективні стратегії і підходи для підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи в умовах кризи. Це включає розвиток їхніх особистісних якостей, психологічної стійкості та професійних навичок, необхідних для ефективного виконання своїх обов'язків.

У роботі розглянуто комплексний підхід до розвитку резилієнтності, який включає спеціалізовані навчальні курси, практичні тренінги, психологічну підтримку, особистісний розвиток, систему менторства, соціальну активність, а також здоровий спосіб життя. Важливе місце відведено ролі волонтерства та партнерства з різними організаціями, що сприяє практичному набуттю необхідних навичок та підтримці емоційного здоров'я. Дослідження підкреслює значення інформаційної обізнаності та використання інноваційних технологій у підготовці майбутніх соціальних працівників. Висновки статті спрямовані на розробку рекомендацій для освітніх програм і практичних заходів, які сприятимуть формуванню висококваліфікованих та стійких до стресу фахівців соціальної сфери, здатних ефективно працювати в умовах війни.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, заклад вищої освіти, резилієнтність, формування резилієнтності майбутніх фахівців соціальної сфери, соціально-педагогічна робота в умовах війни.

Ostrowska N., Duvanska K. Ways of forming resilience in future social work specialists in wartime conditions

The article summarizes and presents the socio-pedagogical challenges related to forming resilience in future social work specialists in wartime conditions. The concept of personal resilience is disclosed; the main negative factors reducing the stress resistance levels of future social work specialists during their professional training in wartime conditions are analyzed; the directions and ways of activities of higher education institutions aimed at forming resilience in future social work specialists in wartime conditions are identified.

The scientific research on the ways of forming resilience in future social work specialists in wartime conditions will help to determine effective strategies and approaches for preparing future social work specialists to work in crisis conditions. This includes the development of their personal qualities, psychological resilience, and professional skills necessary for effectively performing their duties.

The work considers a comprehensive approach to developing resilience, which includes specialized training courses, practical trainings, psychological support, personal development, a mentoring

system, social activity, as well as a healthy lifestyle. Significant emphasis is placed on the role of volunteering and partnerships with various organizations, which contribute to the practical acquisition of necessary skills and the maintenance of emotional health. The study highlights the importance of information awareness and the use of innovative technologies in preparing future social workers. The article's conclusions are aimed at developing recommendations for educational programs and practical measures that will facilitate the formation of highly qualified and stress-resistant social work specialists capable of effectively working in wartime conditions.

Key words: higher education students, higher education institution, resilience, formation of resilience in future social work specialists, socio-pedagogical work in wartime conditions.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 26.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

УДК 303:352

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-152-157

Отрощенко Наталія Леонідівна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,

доцентка кафедри соціальної педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

nataliy29ot@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1448-7852>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Соціальна згуртованість є важливим елементом у створенні сильного та процвітаючого суспільства. Це потужна сила, яка може об'єднати людей та сприяти почуттю єдності та приналежності. Соціальна згуртованість територіальної громади виступає однією з фундаментальних цінностей, що забезпечує її ефективний розвиток. Фактично будь-яка державна система, незалежно від форми політичного устрою, прагне формування згуртованого суспільства, яке є основою для всього соціально-політичного життя. Звернення до проблематики соціальної згуртованості є перманентним в історії людства та зумовлене її високим ресурсним потенціалом для реалізації масштабних соціальних проєктів, забезпечення соціальної стабільності та безпеки. Методологічні принципи Концепції соціальної згуртованості було розроблено в 90-ті рр. минулого століття та покладено в основу соціальної політики держав Європейського Союзу. У політичну стратегію Ради Європи Концепція була включена на другому Саміті голів держав та урядів у 1997 р. У 1998 р. був затверджений Європейський комітет з питань соціальної згуртованості (CDCS).

Сприяння соціальній згуртованості є важливим для припинення насильницьких конфліктів та війн. Соціальна згуртованість стосується взаємозалежності між людьми в суспільстві й включає права і свободу дій людей, почуття приналежності та довіри, а також легітимність та інклюзивність інститутів. Це «енергія», яка об'єднує громаду та сприяє взаємодії між людьми. Громади з низькою соціальною згуртованістю можуть мати високий рівень поляризації та мало довіри до лідерів, тоді як згуртовані громади з більшою ймовірністю взаємодіятимуть із місцевими органами влади та колективно вирішуватимуть проблеми. Однак на соціальну згуртованість також впливають економічні, політичні та соціокультурні чинники, такі як справедливість, насильство, розвиток та свобода тощо.

Підґрунтям розвитку та зростання будь-якої територіальної громади вважають згуртованість її мешканців. Актуальність проблеми конструювання згуртованої громади добре усвідомлюють не тільки представники самоврядування ТГ та активні члени громад, але й пересічні мешканці міст, сіл, селищ. Про це свідчать матеріали досліджень, які проведено у 2011–2018 роках Швейцарсько-українським проєктом «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO і які охоплювали всі регіони України (Бриль, 2018).

Згуртованість українського суспільства у період війни виявилась значно вищою, ніж це виглядало до широкомасштабного вторгнення росії. Затягування війни, внутрішні проблеми та зовнішні впливи з боку ворога можуть знову загострити проблеми у відносинах між владою та суспільством, між різними групами суспільства як на національному рівні, так і на рівні регіонів і територіальних громад. Війна показала, що саме згуртованість у кризові періоди дозволяє бути сильнішим, тому її потрібно плекати і розвивати у мирні часи, у повсякденному

житті громад. Згуртованість є ключовою політикою Європейського Союзу, членства у якому ми прагнемо, тому об'єктивно політика згуртованості має стати топовою на національному та місцевому рівнях. Довіра, ідентичність, доступність, взаємодія – основні складники згуртованості, які ми маємо плекати і розвивати (Ткачук, 2023).

Сучасний етап дослідження соціальної згуртованості в науці орієнтований на широке використання міждисциплінарного підходу. Соціальна згуртованість часто опиняється в центрі уваги вчених, що досліджують соціальні переплетіння, які утримують суспільство цілісним. Одні автори пов'язують згуртованість зі здатністю людей формувати колективну ідентичність, з почуттям приналежності до колективного цілого, трактують її як ресурс підтримки та взаєморозуміння чи основу поділу на «ми» та «вони». Другі бачать її засади у чеснотах і домовленостях, треті – у взаємній вигоді. Пояснюють згуртованість готовністю і здатністю суспільства до взаємодії на засадах рівності й інклюзії. Пов'язують з участю держави у мирному врегулюванні конфліктів, розширенні громадянської участі, можливістю розпізнати і зрозуміти, а не придушувати суперечності. Зокрема, З. Сіверс соціальну згуртованість концептуалізує як груповий атрибут, який визначається обсягом і силою взаємних позитивних настановлень між людьми в групі. С. Бабенко, С. Боровський висвітлюють результати виконаного порівняльного дослідження рівня соціальної згуртованості в Україні щодо інших країн. С. Тютюнникова й О. Бервено вважають, що саме в інституційному середовищі знаходяться витoki соціальної згуртованості суспільства, яку можна розглядати як суспільний договір щодо шляхів і заходів підвищення якості життя, свободи та щастя населення. Соціальна згуртованість з позиції соціальної самоорганізації та «соціальної дії» як один зі справжніх проявів громадянського суспільства розглянута в роботах Р. Аксельрода, К. Бека, Р. Берта, Д. Картрайта, Д. Коулмана, Д. Лейзера, М. Макферсона, Дж. Муді, К. Франка, Н. Фрідкіна, Н. Еванса.

Разом із тим аналіз наукової літератури вказує на необхідність акцентування саме на теоретичних засадах формування соціальної згуртованості громади. Тому *метою* нашої наукової розвідки стало узагальнення теоретичних засад формування соціальної згуртованості на рівні територіальної громади. Стаття є оглядовою і спирається на теоретичні узагальнення. Для досягнення мети використано загальнонаукові методи теоретичного рівня, а саме: аналіз, синтез, порівняння, систематизацію, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних.

Проблема формування громадянського суспільства надзвичайно важлива для сучасного українського соціуму в плані функціонування його як цілісної суспільної системи та в плані забезпечення базових цінностей та прав – свободи, справедливості, рівності, відповідальності, солідарності та законності. Громади, які ґрунтуються на довірі та співпраці, сприяють реалізації людського потенціалу. Соціальні зв'язки та довіра відіграють важливу роль у підтримці економічного розвитку та в цілому сталого стану суспільства. Особливо це значимо для нашої країни нині та у період повоєнного відновлення. Без сумніву, соціальна згуртованість є найважливішим ресурсом сталого розвитку як суспільства загалом, так і кожної громади окремо.

Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні передбачено дотримання принципів щодо забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень, зокрема й щодо формування соціальної згуртованості, а саме:

- максимальне залучення населення до прийняття управлінських рішень з питань місцевого значення та сприяння розвитку форм прямого народовладдя;
- запровадження ефективних механізмів участі громадськості у виробленні органами місцевого самоврядування важливих управлінських рішень, зокрема з питань визначення стратегії розвитку територіальної громади, затвердження статутів територіальних громад, проектів містобудівної документації (генеральних планів розвитку міст, селищ, сіл тощо);
- надання загальним зборам громадян за місцем проживання згідно із законом та відповідно до статуту територіальної громади права ініціювати позачергове звітування посадо-

вих осіб місцевого самоврядування перед територіальною громадою, а також установлення обов'язку для органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб обґрунтовувати власні рішення про врахування або неврахування рішень загальних зборів громади;

- утворення при органах місцевого самоврядування консультативно-дорадчих органів для проведення консультацій з громадськістю, сприяння проведенню громадської експертизи проєктів рішень та прийнятих рішень органів місцевого самоврядування;

- забезпечення права територіальних громад на місцевий референдум;

- удосконалення процедури утворення органів самоорганізації населення, визначення чіткого порядку надання їм частини повноважень органів місцевого самоврядування, а також надання коштів для здійснення зазначених повноважень, витрачання ними таких коштів, звітування про їх використання;

- поширення практики утворення органів самоорганізації населення, зокрема, у територіальних громадах, до яких належать жителі більш як одного населеного пункту;

- запровадження механізму здійснення місцевими держадміністраціями державного контролю за відповідністю Конституції та законам України рішень органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню публічних послуг;

- позбавлення місцевих рад права висловлювати недовіру головам відповідних місцевих держадміністрацій (Концепція, 2014).

На основі вивчення та узагальнення науково-практичних джерел щодо проблеми згуртованості було визначено основні ознаки згуртованості громади:

- відчуття приналежності до громади, ототожнення себе зі своєю громадою – відчуття «ми»;

- схожість базових ціннісних орієнтацій членів громади, ясність і визначеність спільної мети, що базуються на схожості бачення минулого, сьогодення та майбутнього (подальшого розвитку) громади;

- кооперативна взаємозалежність членів громади в процесі спільної діяльності, «діяльнісне втілення» збігу ціннісних орієнтацій;

- наявність особливого виду зв'язків в ТГ, які ґрунтуються на єдності оцінок, установок і позицій членів громади щодо найбільш значущих для громади знань, ідей, подій;

- частота, міцність і розгалуженість комунікативних зв'язків (соціальні мережі) громади;

- рівні можливості розвитку, самореалізації та самоствердження членів громади;

- ефективна система дотримання і реалізації прав та обов'язків членів громади, включаючи доступність послуг;

- толерантність до всіх членів громади незалежно від їхнього походження, статі, віку та переконань;

- взаємна допомога, підтримка і довіра між членами громади;

- довіра до місцевих інституцій (органів державної влади та самоврядування), можливість громадського контролю за їхньою діяльністю;

- відчуття безпеки тощо.

Найближчим за змістом до розуміння згуртованості, що відповідає потребам практики формування спроможної територіальної громади, є відчуття «ми», що базується на локальній / територіальній ідентичності (Бриль, 2018, с. 62–63).

Локальну ідентичність розуміємо як складову частину територіальної ідентичності, яка визначається як пережиті та/або усвідомлювані сенси системи громади (суб'єктивної соціально-географічної реальності), що формують практичне почуття чи свідомість територіальної приналежності індивіда. Локальна ідентичність дозволяє сформуванню в людини, що ідентифікує себе з місцевою спільнотою, почуття причетності до подій та ситуацій, що відбуваються на території безпосереднього проживання (міста, селища, села).

На думку А. Ткачука, місцева ідентичність – результат ототожнення людиною себе з певним місцем фізичного простору, що має символічну і ціннісну значущість для цієї людини і групи інших людей, які там проживають, специфічну культуру: моє село, моя річка, мій ліс, мої сусіди... і ...у нас краще співають! ...Смачніший борщ!. Місцева ідентичність є джерелом сили і ресурсу. Якщо відчуття ідентичності є позитивним – це додаткові сили та ресурс, якщо негативне – це відтік сил та ресурсів на інші рівні ідентичності або до інших суб'єктів, ослаблення громади. Відповідальна та спроможна громада – це не просто певний загальний мешканців, що проживають у поселеннях, які увійшли у таку громаду. Це спільнота зі своїми цінностями.

Нова ідентичність формується на основі:

- сакральності ключового місця;
- довіри у громаді: центр до периферії, а периферія до центру;
- спільної роботи та спільних святкувань;
- спільної спортивної команди, хору, оркестру;
- власної символіки, яка «зачіпає»;
- слави вихідців із громади, які здобули визнання;
- інших елементів, які сприймаються більшістю жителів як позитив (Ткачук, 2023).

Отже, зазначимо деякі ключові ідеї про те, що таке соціальна згуртованість і чому це важливо:

1. Соціальна згуртованість – це не те ж саме, що соціальна однорідність. Іншими словами, це не вимагає, щоб усі були однаковими або поділяли одні й ті самі цінності або переконання. Швидше, це включає повагу до різноманітності і здатність порозумітися, незважаючи на відмінності.

2. Соціальна згуртованість – це динамічний процес, який вимагає постійних зусиль. Це включає створення можливостей для взаємодії людей, створення мостів між різними групами і сприяння інклюзивній політиці й практиці.

3. Соціальна згуртованість має відчутні переваги для окремих осіб та спільнот. Це сприяє здоров'ю та благополуччю, знижує злочинність та насильство й покращує економічні результати.

4. Соціальна згуртованість може бути зміцнена за допомогою різних засобів, таких як інвестиції в освіту, сприяння соціальній інтеграції та підтримці ініціатив під керівництвом громади.

Соціальна згуртованість має вирішальне значення для благополуччя людей та громади. Сприяючи соціальному капіталу, ми можемо створити більш стійкі та яскраві громади.

Територіальна громада може вирішити проблему соціальної згуртованості в такий спосіб:

1. Визнати важливість соціальної згуртованості у стратегіях розвитку. Соціальна згуртованість є не лише цінною метою сама по собі, а й ключовою умовою впливу та стійкості співпраці з метою розвитку та економічного зростання;

2. Розглянути питання про довіру, ідентичність та солідарність на підтримку соціальної згуртованості. Успішна підтримка окремих елементів (наприклад, малозабезпечена частина населення, молодь, працююча молодь тощо), ймовірно, матиме велике значення для соціальної згуртованості у громаді.

3. Інтегрувати механізми, що сприяють соціальній згуртованості, у стратегії економічного розвитку. Економічний розвиток сам собою автоматично не підвищує соціальну згуртованість і, отже, не обов'язково сприяє протидії розпаду громади.

У процесі формування соціальної згуртованості досягається консолідація у суспільстві. Вона призводить до легітимності влади, що підвищує соціальну відповідальність влади та політичну культуру громади, реалізує ту інтегративну функцію, що характеризує сильне громадянське суспільство, здатне протистояти кризам та конфліктам.

Слід зазначити, що каталізатором соціальної згуртованості може бути будь-який катаклізм (землетрус, повінь тощо). Наприклад, за час пандемії коронавірусу суспільство отримало мож-

лівість детально розглянути світоустрій, політику та світових лідерів такими, якими вони є. Так, В'єтнам зумів уникнути тяжкого сценарію пандемії коронавірусу, зокрема, й за рахунок соціальної згуртованості. Країні вдалося уникнути трагічних наслідків. Саме криза виявляє як найкращі, так і найгірші якості людей. Повномасштабна війна вплинула на об'єднання та згуртованість українців, викликала активізацію благодійності та волонтерства.

З огляду на те, що в основу структурування соціального простору нашої держави покладено територіальний принцип, виникає необхідність перманентного уточнення стратегії розвитку регіону, території, спрямованого на виявлення та забезпечення соціально-економічних інтересів регіонального співтовариства та формування позитивного образу територій. Наскільки ефективною виявиться обрана траєкторія руху, багато в чому залежить від наповнення локальної ідентичності. По суті, ідентичність – ключова ознака, що оформляє територіальну спільність, а наявність у місцевої спільноти локальної ідентичності стає важливим критерієм оцінки розвитку території.

Традиційними чинниками, що сприяють формуванню соціальної згуртованості, виступають зовнішні або внутрішні виклики. За умови позитивної спрямованості подій вплив даних чинників сприяє розвитку патріотизму, формуванню почуття загальнонаціональної ідентичності, почуття захищеності громадян, конструюванню інклюзивного простору, високого рівня довіри до влади та соціальних інститутів.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз дозволяє говорити, що соціальна згуртованість територіальної громади багато в чому формує економічну та політичну стабільність суспільства. Переорієнтація економіки з економічних критеріїв розвитку на критерії людського розвитку забезпечить вихід України на якісно новий рівень розвитку, що характеризується не тільки економікою, що росте, а й соціально відповідальною державою. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у виокремленні та аналізі основних підходів щодо підвищення згуртованості територіальної громади.

Список використаної літератури

1. Ткачук А. Згуртованість у громадах в умовах воєнного часу. *Інститут громадянського суспільства*. URL: <https://hromady.org/wp-content/uploads/2023/07/%D0%97%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-21.06.2023.pdf> (дата звернення: 11.04.2024 р.).
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження КМУ від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2024 р.).
3. Успішна територіальна громада: будемо разом / Бриль М., Врублевський О., Данчева О., Сеїтосманов А., Чубаров Е. Харків : Видавничий будинок Фактор, 2018. 128 с.

References

1. Tkachuk, A. (2023). Zghurtovanist u hromadakh v umovakh voiennoho chasu. Instytut hromadianskoho suspilstva [Cohesion in communities in wartime. Civil Society Institute]. Retrieved from <https://hromady.org/wp-content/uploads/2023/07/%D0%97%D0%B3%D1%83%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-21.06.2023.pdf> [in Ukrainian].
2. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vldy v Ukraini: pryiniato KМУ vid 01.04.2014 № 333-r [On the approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine: adopted by the CMU dated April 1, 2014 No. 333-r]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. Bryl, M., Vrublevskiy, O., Dancheva, O., Seitosmanov, A., & Chubarov, E. (2018). Uspishna terytorialna hromada: buduiemo razom [A successful territorial community: building together]. Kharkiv: Vydavnychy budynok Faktor [in Ukrainian].

Отрошенко Н. Л. Теоретичні засади формування соціальної згуртованості на рівні територіальної громади

У статті акцентовано, що соціальна згуртованість територіальної громади виступає однією з фундаментальних цінностей, що забезпечує її ефективний розвиток, та має вирішальне значення для благополуччя людей та громади. Наголошено на тому, що сучасний етап дослідження соціальної згуртованості в науці орієнтований на широке використання міждисциплінарного підходу. Охарактеризовано локальну ідентичність як таку, що дозволяє сформувати в людини, що ідентифікує себе з місцевою спільнотою, почуття причетності до подій та ситуацій, що відбуваються на території безпосереднього проживання (міста, селища, села). Зазначено деякі ключові ідеї про те, що таке соціальна згуртованість і чому це важливо, зокрема, соціальна згуртованість може бути зміцнена за допомогою різних засобів, таких як інвестиції в освіту, сприяння соціальній інтеграції та підтримці ініціатив під керівництвом громади. Резюмовано, що традиційними чинниками, що сприяють формуванню соціальної згуртованості, виступають зовнішні або внутрішні виклики. За умови позитивної спрямованості подій вплив даних чинників сприяє розвитку патріотизму, формуванню почуття загальнонаціональної ідентичності, почуття захищеності громадян, конструюванню інклюзивного простору, підвищенню рівня довіри до влади та соціальних інститутів.

Ключові слова: територіальна громада, соціальна згуртованість, локальна ідентичність, спосіб, соціально відповідальна держава.

Otroshchenko N. Theoretical foundations of the formation of social cohesion at the level of the territorial community

The article emphasizes that the social cohesion of the territorial community is one of the fundamental values that ensures its effective development and is of crucial importance for the well-being of people and the community. It is emphasized that the current stage of social cohesion research in science is focused on the wide use of an interdisciplinary approach. Local identity is characterized as one that allows a person who identifies with the local community to form a sense of involvement in events and situations occurring in the territory of immediate residence (cities, towns, villages). Some key ideas about what social cohesion is and why it is important are outlined, including how social cohesion can be strengthened through various means, such as investment in education, promoting social inclusion and supporting community-led initiatives. It is summarized that traditional factors contributing to the formation of social cohesion are external or internal challenges. Under the condition of a positive direction of events, the influence of these factors contributes to the development of patriotism, the formation of a sense of national identity, the sense of security of citizens, the construction of an inclusive space, a high level of trust in the authorities and social institutions.

Key words: territorial community, social cohesion, local identity, way, socially responsible state.

УДК 37.013.42

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-158-165

Тунтуєва Світлана Володимирівна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
svitlana.tuntueva@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3266-0110>

Литвинова Наталія Анатоліївна,

кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри соціальної педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
litvinovan76@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2643-2031>

ПІДГОТОВКА МОЛОДІ, ЯКА ВИХОДИТЬ З-ПІД ОПІКИ, ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИКЛИКИ

Відповідно до чинного законодавства, особами з числа дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування вважаються особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування.

Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, традиційно відбувається до сімейних форм виховання у вигляді усиновлення, опіки та піклування, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу; до інституційних закладів – будинків дитини, дитячих будинків, шкіл-інтернатів, спеціалізованих інтернатних закладів (для дітей з вадами та особливостями розвитку), будинків інвалідів; до закладів тимчасового влаштування – притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей. Разом із тим з'являються нові форми підтримки дітей цієї категорії, як-от наставництво та патронатне батьківство, які дозволяють мінімізувати інституційний досвід для дитини та забезпечити їй тимчасову професійну підтримку.

Отже, на етапі набуття дитиною статусу сироти чи позбавленої батьківського піклування державою розроблена система влаштування, супроводження й підтримки, яка дозволяє дитині вижити, пристосуватись до нових умов існування, почуватися більш-менш захищеною, здобувати базову середню освіту та вийти у самостійне доросле життя, сповнене нових викликів та ситуацій, до яких діти не завжди готові та які не завжди можуть самостійно подолати.

Практика роботи з дітьми сімейних форм виховання показує, що більшість із них виходять з-під опіки після досягнення 18-річного віку з двох причин: вступають до навчальних закладів, які територіально віддалені від місця проживання прийомних батьків / опікунів, або бажають проживати самостійно.

Вивчення численних досліджень та публікацій з питань підготовки до самостійного життя дітей інтернатних закладів та дітей сімейних форм виховання доводить незначні розбіжності в ступені цієї готовності, що підтверджує актуальність та гостроту обраної теми. Чим довше молода людина залишається проживати в альтернативній сімейній формі виховання після досягнення нею 18 років, тим більше ризиків для неї в майбутньому: страх виходу до самостій-

ного життя, несформованість або відсутність практичних навичок життя поза сім'єю, відчуття неготовності до автономного проживання.

Метою статті є узагальнення й викладення соціально-педагогічних викликів, що стосуються підготовки молоді, яка виходить з-під опіки, до самостійного життя.

Теоретичне осмислення проблем підготовки молоді до самостійного життя висвітлено в працях філософів (М. Бахтін, М. Боритко, В. Конєв та ін.), соціологів (М. Залигіна, О. Левко), психологів (І. Бех, О. Кисельова, Д. Фельдштейн), педагогів (Г. Бєвз, А. Капська, І. Трубавіна, О. Яременко та ін.). Загальні питання підготовки молоді до самостійного життя висвітлені в роботах Н. Комарової, соціально-педагогічний складник підготовки дітей-сиріт до самостійного життя досліджувався в роботах З. Кияниці, Л. Канішевської, А. Лавринович, Н. Литвинової, Т. Лози, І. Носача, З. Вербич та інших.

На думку дослідників, основними факторами, які сприяють успішній соціалізації дитини-сироти, незалежно від форми її влаштування, є: задовільний стан фізичного та психічного здоров'я, можливі варіанти життєвого влаштування, наявність благополучних родичів, здатних підтримати молоду людину в період первинної адаптації, певні матеріальні статки (накопичення, власне житло), соціальна компетентність, навчальна успішність, професійна визначеність та здобуття професійної освіти, перспективи працевлаштування за обраною професією, наявність навичок організації власного дозвілля, наявність фахівця (соціального працівника, педагога, наставника), який би здійснював професійну підтримку чи супроводження.

Досліджуючи готовність старшокласників інтернатних закладів до самостійного життя, Л. Канішевська виокремлює зовнішні та внутрішні умови, які мають сприяти успішній адаптації дитини-сироти в соціумі. Так, зовнішні умови залежать від соціуму та передбачають: гарантії прав дитини на всі види захищеності, у тому числі медичні гарантії, наявність житла, робочого місця, доступність освіти; соціокультурні настановлення та стереотипи щодо сприйняття дітей-сиріт у суспільстві, ставлення до них. Внутрішні умови формуються із самооцінки дитини, рівня домагань, активності, готовності до опанування соціального простору, прав та обов'язків, взяття відповідальності за себе та близьких; бажання дитини долучитися до соціуму, готовності і наявності особистісних ресурсів, внутрішньої потреби в механізмах стабілізації та узгодження своїх дій з діями інших людей та соціальних груп (Канішевська, 2012).

Виокремлюючи соціально-психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Л. Єрмакова об'єднує їх у такі групи: відсутність досвіду соціальних контактів з людьми на роботі, у сфері обслуговування, охорони здоров'я; труднощі в спілкуванні, де треба будувати стосунки; несформованість потреби і здатності працювати / навчатися; споживацтво, нерозуміння матеріальної сторони життя, майнових відносин; відсутність особистого досвіду нормального життя в родині; емоційна бідність; знеособлення, бажання не виділятися із загальної маси, що характеризується низьким рівнем свідомості; знижена власна активність; відсутність морального імунітету до умов того середовища, з якого більшість із них походить.

Для молодої людини, яка має досвід проживання в інтернатному закладі або яка готується до виходу з-під опіки, процес формування навичок самостійності пов'язаний із серйозними стресами та переживаннями, може супроводжуватися труднощами і не завжди проходить успішно.

Причини виникнення труднощів під час сепарації та входження молодої людини з числа дітей-сиріт у систему соціальних відносин можуть бути різними:

– неадекватне сприйняття молодими людьми з числа дітей-сиріт тих вимог, які пред'являє до них соціум, не пристосованість до самостійного життя, обмежене коло спілкування, гіперопіка з боку працівників інституційних закладів;

– відсутність достатнього життєвого досвіду, сформованих соціально-психологічних стереотипів, усталених навичок дотримання загальноприйнятих соціальних норм поведінки

(як правило, вони часто запізнюються на роботу, прогулюють її без поважних причин тощо), досвіду спілкування і відстоювання своїх прав у численних інстанціях, навичок спілкування і поведінки у трудовому колективі, брак міцних соціальних зв'язків з родичами, невміння планувати бюджет та робити покупки тощо.

Спілкування соціальних працівників з дітьми-сиротами, випускниками з альтернативного догляду дозволило з'ясувати основні проблеми, з якими вони стикаються в «дорослому» самостійному житті. Передусім це проблеми, які з'являються на початку самостійного життя молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

– **психологічні:** неадаптованість (або слабка адаптованість) до життя у «вільному» соціумі; страх перед можливими проблемами влаштування у житті внаслідок штампу «статусна дитина» тощо;

– **юридичні:** незнання, як вирішувати житлові та майнові проблеми, судові процеси з питань майна, житла та спадщини, отримання житла (місця в гуртожитку, оренда квартири), прописки та взяття на пільговий облік отримання житла, погашення боргів за комунальні послуги; відсутність, як правило, власного майна (одягу, меблів, посуду тощо); нездатність отримати соціальні грошові виплати через відсутність прописки; проблема оформлення документів щодо повернення батьківських прав та оформлення прав дитини-сироти; встановлення фактів із минулого життя, їх юридичне підтвердження; проблема статусу сироти; отримання трудової пенсії у разі втрати годувальника; проблема розшуку родичів;

– **матеріальні та житлові; пов'язані з навчанням:** відсутність достатнього рівня освіти, конкурентної спроможної професії та досвіду роботи за отриманою спеціальністю; оформлення документів, наприклад диплому про освіту; направлення молоді до виходу з-під опіки на навчання професій, які їм не подобаються; не завжди бажання збігаються з можливістю – складність та неможливість отримати професії більш високого рівня у престижних навчальних закладах; не завершення (з різних причин) навчання у навчальному закладі, де навчається дитина після випуску;

– **соціальні:** проблеми спільного проживання з асоціальними сім'ями батьків; загальна криміногенна ситуація у країні, безробіття, пияцтво, аморальний спосіб життя.

Вітчизняні та зарубіжні дослідження неодноразово доводили, що система утримання та виховання дитини в інтернатному закладі не створює умов для гармонійного розвитку її особистості. Специфічні умови утримання та проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних закладах спричиняють у них (Слозанська, 2018, с. 78):

– брак значущих і неперервних стосунків, прив'язаності та любові, втрату рідних батьків і кровних родичів;

– потребу в збереженні генетичної, культурної історії;

– порушення навколишнього середовища, в якій виросла дитина: будинок, іграшки, речі, домашні тварини, соціум (друзі, вчителі і т.д.);

– недостатній вияв позитивних соціально-рольових орієнтирів; почуття соціальної відчуженості, нехтування соціумом;

– можливість розлучення з сиблінгами;

– втрату місця на родовідному дереві;

– емоційну вразливість і потребу постійної опіки з боку дорослих;

– підвищену агресивність, нівелювання виявів здорової особистості;

– відставання у когнітивному та соціального розвитку особистості дитини; брак стимулу до активної пізнавальної діяльності; «комплекс неповноцінності»;

– неприйняття соціального оточення поза інтернатом, неуспішну соціалізацію у майбутньому.

Для досягнення благополуччя дитині необхідні:

– сім'я, відчуття любові, емоційного тепла від батьків чи осіб, які їх замінюють; постійність такої турботи;

- позитивне спілкування, стабільні довірливі стосунки з родичами, однолітками та іншими значущими особами;
- повноцінне харчування, відпочинок, оптимальні фізичні навантаження та медичний супровід;
- сформовані духовно-моральні цінності, розвинені соціальні навички, вміння адаптуватися до зміни обставин та суспільних реалій;
- розвинена здатність усвідомлювати себе як особистість та презентувати себе іншим, самостійно вчитися та самореалізовуватися у різноманітних сферах;
- можливість висловлювати свою думку та приймати рішення.

У такому контексті процес підготовки молоді, яка виходить з-під опіки, до самостійного життя певною мірою уподібнюється процесу соціалізації особистості, що передбачає активне входження індивіда в усі соціальні інституції. Такий етап життя у молоді, з одного боку, є відповідальним етапом соціалізації як людини, з іншого – етапом адаптації до нових умов життєдіяльності, ускладнених статусом дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування (Капська, 2012, с. 106).

Визначальними критеріями для діагностики готовності молодих людей з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного життя ми вважаємо таке: молода людина підтримує стосунки з прийомними батьками / батьками-вихователями після виходу з прийомної сім'ї, має професію відповідно до своїх інтересів і здібностей, стабільний прибуток, має соціальні та життєві навички, вміє формувати довготривалі стосунки з оточенням, готова до сімейного життя та виховання власних дітей, розуміє важливість біологічної родини, підтримує стосунки з біологічними батьками та родичами за умови, якщо ці стосунки не шкодять молодій людині (Литвинова, 2019, с. 109).

Фахівці, які надають підтримку дітям з прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, зауважують, що завдання підготовки молоді до самостійного життя можна вважати виконаним, якщо молода людина:

- *здобуває або здобула професію* – має повну загальну середню освіту, спеціалізовану професійну освіту, відповідно до особистих інтересів і здібностей, а також набуває практичний професійний досвід;
- *має роботу та стабільний дохід* – забезпечена постійним місцем роботи та має стабільний дохід;
- *має житло* – забезпечена автономним місцем проживання, має власне житло, придатне для проживання, або орендує житло на умовах довгострокової оренди;
- *володіє соціальними навичками* – вміє жити в співтоваристві, добре встановлює та підтримує контакти з іншими людьми, конструктивно вирішує конфлікти, знає свої права та обов'язки, поважає права та інтереси оточуючих;
- *володіє життєвими навичками* – має практичні навички, що необхідні у повсякденному житті, вміє стежити за своїм здоров'ям, володіє навичками планування сім'ї, вміє раціонально розпоряджатися грошми й вести домашнє господарство, вміє знаходити інтереси додатково до роботи й навчання, знає, де можна отримувати послуги;
- *є емоційно стабільною* – має позитивний і реалістичний погляд на життя, вміє дбати про власний емоційний комфорт.

Поставлені завдання можуть бути виконані за умови тісної співпраці фахівців, які супроводжують сім'ю та надають соціальну підтримку дитині / молодій людині, із самою дитиною / молодою людиною та прийомними батьками / батьками-вихователями. У цьому контексті соціальна підтримка може розглядатися як «надання допомоги дитині / молодій людині у здійсненні процесу соціальної адаптації, соціальної автономізації і соціальної інтеграції з метою розкриття індивідуально заданих здібностей і талантів за умови прийняття дитиною / молодою

людиною інтересів та норм суспільства для участі у подальшому активному перетворенні» (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми, 2017, с. 123).

У процесі надання соціальної підтримки мають бути дотримані такі правила: згода дитини на допомогу, опора на наявні сили та потенційні можливості особистості, віра у власні можливості, орієнтація на здатність дитини самостійно долати труднощі, співпраця, створення психологічного клімату сприяння; конфіденційність; доброзичливість та безоцінне ставлення; безпека, захист здоров'я, прав, людської гідності; рефлексивно-аналітичний підхід до процесу й результату (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми, 2017, с. 119–159).

Молодь, яка виходить з-під опіки до самостійного життя з альтернативних форм виховання, опиняється перед вибором життєвого шляху, професійної освіти і подальшого працевлаштування. Від зусиль фахівців (психологів, молодіжних лідерів, наставників), що працюють з дітьми-сиротами та дітьми, що залишилися без піклування батьків, залежить, як складеться самостійне життя молодої людини, яка виходить з-під опіки. Інтерактивна підготовка молоді до автономного життя ґрунтується на найважливіших принципах (Спіріна, 2011, с. 96):

«Вчитися в дії» – цей принцип означає набуття різних вмінь та навичок під час практичної діяльності, яка потім спільно аналізується та виводиться на теоретичний рівень.

«Вчитися взаємодіяти» – принцип передбачає отримання практичних знань про відмінності, які існують між людьми, навчання роботи в команді та спонукання до співпраці з оточенням.

«Навчатися вчитися» – принцип передбачає набуття навичок пошуку інформації та її обробки, розпізнання величезного потенціалу нових важливих знань та вмінь в оточуючих та в самих собі, аналізу власного досвіду і виявлення індивідуальних освітніх цілей, а також здатність застосовувати все назване вище в різних життєвих ситуаціях.

Таким чином, *на когнітивному рівні* той, хто навчається, освоює факти, встановлює логічні зв'язки, осмислює теорії і відбудовує ланцюжок комплексної взаємодії окремих феноменів; *на практичному рівні* молода людина навчається, намагається реалізувати власні ідеї та рішення і розвиває навички; *на чуттєвому рівні* навчання відбувається усвідомлення емоцій і цінностей стосовно будь-якого питання, розвивається здатність поставити себе на місце іншого.

До структури програми з формування навичок самостійної людини ми відносимо такі компоненти:

Розвиток комунікаційних навичок як основи найважливіших вмінь та навичок, необхідних у сучасному суспільстві: вміння ефективно спілкуватися та обмінюватися інформацією, розуміння структури та комплексності комунікаційних процесів, знання стратегій вирішення конфліктів, основних правил гарного тону, правил роботи в команді, вміння звертатися до суспільних інститутів.

1. Розвиток компетенцій тайм-менеджменту та фінансової грамотності: базові знання та розвинені практичні навички з управління власним часом, ефективного управління фінансами, планування і подальше дотримання свого власного бюджету.

2. Формування розуміння своїх прав та прав інших людей, розвиток навичок запобігання та протидії дискримінації, насильству в сім'ї та торгівлі людьми.

3. Інформування про сучасний стан сім'ї; чинники, які формують і визначають здоров'я сім'ї; проблеми формування та становлення молодої сім'ї, а також формування вміння щодо користування системою соціального захисту та соціального забезпечення сім'ї в сучасних умовах.

4. Розвиток культури здорового способу життя, формування практичних навичок ведення здорового способу життя, розгляд природних та психологічних чинників здоров'я, розвиток вміння уникати небезпеки в повсякденних ситуаціях, формування безпечної поведінки.

5. Профорієнтація та працевлаштування: формування в молоді практичних навичок ефективного пошуку роботи та адаптації на першому робочому місці.

6. Кібербезпека, формування у молодій людини практичних навичок щодо дотримання безпечних форм поведінки в мережі Інтернет.

Таким чином, підготовка молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка виходить з-під опіки, до самостійного життя повинна орієнтуватися на підготовку кожного вихованця з альтернативних форм шляхом всебічного розвитку особистості та адаптації до різних сфер суспільного життя. Соціальний педагог під час підготовки молоді людини до виходу з-під опіки має встановити довірливі стосунки з молодією людиною, координувати весь процес переходу, включаючи здійснення підготовчих заходів, а також постійно підтримує молоду людину під час цього процесу.

Список використаної літератури

1. Канішевська Л. Підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до самостійної життєдіяльності: зміст та методика опанування соціальної ролі «громадянин». *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2012. № 42(1). С. 182–188. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/42_1/visnuk_23.pdf

2. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи : монографія / за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.

3. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 232 с.

4. Литвинова Н. А. Соціально-педагогічна діагностика готовності молоді з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного життя у відкритому суспільстві. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2019. №6 (329). С. 105–117. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-6\(329\)-1-105-117](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-6(329)-1-105-117)

5. Вчимося самостійності : навч.-метод. посіб. / авт. кол.: Галусян Ю. М., Каравай А. В., Кочарян А. Б., Мельник Т. Д. ; за заг. ред. Т. П. Спіріної. Київ : Видавництво ФОП Москаленко О. М., 2011. 212 с.

6. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. Ч. 2. *Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми* : посіб. у 2-х ч. / Аносова А. В., Безпалько О. В., Цюман Т. П. та ін. ; за заг. ред. Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

References

1. Kanishevska, L. (2012). Pidhotovka starshoklasnykiv shkil-internativ do samostiinoi zhyttiediialnosti: zmist ta metodyka opanuvannia sotsialnoi roli «hromadianyn» [Preparing high school students in boarding schools for independent living: content and methods for mastering the social role of «Citizen»]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly – Psycho-pedagogical issues of rural schools*, 42 (1), 182–188. Retrieved from https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/42_1/visnuk_23.pdf [in Ukrainian].

2. Slozanska, H. I., & Polishchuk, V. A. (Eds.). (2018). *Sotsialna robota v terytorialnii hromadi: teorii, modeli ta metody* [Social work in the territorial community: theories, models, and methods]. Ternopil: TNPU imeni V. Hnatiuka [in Ukrainian].

3. Kapska, A. Y., & Piesha, I. V. (2012). *Sotsialnyi suprovid riznykh katehorii simej ta ditei* [Social support for different categories of families and children]. Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury [in Ukrainian].

4. Lytvynova, N. A. (2019). *Sotsialno-pedahohichna diahnostyka hotovnosti molodi z chysla ditei-syrit i ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia do samostiinoho zhyttia u vidkrytomu suspilstvi* [Socio-pedagogical diagnosis of the readiness of orphans and children deprived of parental care for independent living in an open society]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni*

nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National. Pedagogical Sciences, 6 (329), 105–117. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-6\(329\)-1-105-117](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2019-6(329)-1-105-117) [in Ukrainian].

5. Halustian, Yu. M., Karavai, A. V., Kocharian, A. B., Melnyk, T. D., & Spirina, T. P. (Eds.). (2011). *Vchymosia samostiinosti [Learning independence]*. Kyiv: Vydavnytstvo FOP Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

6. Anosov, A. V., Bezpalko, O. V., Tsiuman, T. P., Zhuravel, T. V., & Kyianytsi, Z. P. (Eds.). (2017). *Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy [Social work with vulnerable families and children]. Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy – Social work with vulnerable families and children*. Kyiv: OBNOVA KOMPANI [in Ukrainian].

Тунтуєва С. В., Литвинова Н. А. Підготовка молоді, яка виходить з-під опіки, до самостійного життя: соціально-педагогічні виклики

У статті узагальнено й викладено соціально-педагогічні виклики, що стосуються підготовки молоді, яка виходить з-під опіки, до самостійного життя. Розкрито основні фактори, які сприяють успішній соціалізації дитини-сироти, незалежно від форми її влаштування: стан фізичного та психічного здоров'я, наявність благополучних родичів, здатних підтримати молоду людину в період первинної адаптації, певні матеріальні статки, соціальна компетентність, навчальна успішність, професійна визначеність та здобуття професійної освіти, перспективи працевлаштування за обраною професією, наявність навичок організації власного дозвілля, наявність фахівця, який надає професійну підтримку.

Визначено причини виникнення труднощів під час входження молодої людини з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у систему соціальних відносин на самостійному рівні. Аналізуються проблеми, які з'являються на початку самостійного життя молодої людини.

Молодь, яка виходить з-під опіки до самостійного життя з альтернативних форм виховання, опиняється перед вибором життєвого шляху, професійної освіти і подальшого працевлаштування. Критеріями готовності молоді до самостійного життя вважається таке: молода людина отримує або отримала професію, має роботу та стабільний дохід, має житло, володіє соціальними навичками, володіє життєвими навичками, є емоційно стабільною.

Обґрунтовано найважливіші принципи процесу підготовки до самостійності: «вчитися в дії» – цей принцип означає отримання різних вмінь та навичок під час практичної діяльності, яка потім спільно аналізується та виводиться на теоретичний рівень; «вчитися взаємодіяти» – принцип передбачає отримання практичних знань про відмінності, які існують між людьми, навчання роботи в команді та спонукання до співпраці з оточенням; «навчатися вчитися» – принцип передбачає отримання навичок пошуку інформації та її обробки, розпізнання величезного потенціалу нових важливих знань та вмінь в оточуючих та в самих собі, аналізу власного досвіду.

Ключові слова: молодь, самостійне життя, підготовка, навички.

Tuntuieva S., Lytvynova N. Preparation of youth leaving care for independent life: socio-pedagogical challenges

The article summarizes and outlines the socio-pedagogical challenges related to the preparation of young people leaving care for independent life. The main factors that contribute to the successful socialization of an orphaned child, regardless of the form of its placement, are revealed: the state of physical and mental health, the presence of well-off relatives capable of supporting a young person during the period of initial adaptation, certain material assets, social competence, educational success, professional determination and obtaining a professional education, prospects for employment in the chosen profession, the availability of skills in organizing one's own leisure time, the availability of a specialist who provides professional support.

The causes of difficulties during the entry of a young person from among orphans, children deprived of parental care into the system of social relations at the independent level are determined. The problems that appear at the beginning of the independent life of a young person are analyzed.

Young people who come out of care and live independently from alternative forms of education are faced with a choice of life path, professional education and further employment. The criteria for youth readiness for independent life are considered to be if a young person obtains or has obtained a profession, has a job and a stable income, has housing, possesses social skills, possesses life skills, and is emotionally stable.

The most important principles of the process of preparing for independence are substantiated: «Learning in action» – this principle means acquiring various abilities and skills during practical activities, which are then jointly analyzed and brought to the theoretical level; «Learn to interact» – the principle involves gaining practical knowledge about the differences that exist between people, learning to work in a team and encouraging cooperation with others; «Learning to learn» – the principle involves acquiring the skills of searching for information and processing it, recognizing the huge potential of new important knowledge and skills in others and in oneself, analyzing one's own experience.

Key words: youth, independent life, training, skills.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 28.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА

УДК 376:616.896

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-166-172

Ярмолюк Оксана Геннадіївна,

магістрант, асистент кафедри спеціальної освіти

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Лубни, Україна.

xeniayarmolyuk79@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5129-2312>

АВА-ТЕРАПІЯ ЯК СУЧАСНА ТЕХНОЛОГІЯ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З РАС (ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ)

Останнім часом постійно зростає кількість дітей, які мають затримку психічного та мовного розвитку, як в усьому світі, так і в Україні. Почувши діагноз «розлади аутистичного спектра» (далі – РАС), більшість батьків впадає у відчай і не знає, що робити. Адже РАС має широкий спектр ураження різного ступеня тяжкості, спричиняє проблеми з мисленням, поведінкою, руховими та мовними функціями. Але РАС – це не безвихідь і не вирок, подібні розлади давно досліджують вчені та пропонують безліч способів для всебічного розвитку таких дітей. Одним із дієвих методів аналізу та корекції поведінки дітей з РАС є прикладний аналіз поведінки (терапія АВА – applied behavior analysis). Її цінність підтверджена рядом досліджень, які проводяться вже протягом 30 років.

Сучасні дослідження містять вагомі експериментальні дані щодо методів надання комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з РАС. Їх автори – О. Арашатська, Н. Базима, Ю. Ерц, С. Конопляста, І. Логвінова, І. Марцинковський, А. Обухівська, К. Островська, Г. Супрун, В. Тарасун, М. Шеремет. Вивченню ефективних методів формування окремих когнітивних, соціальних та комунікативних навичок дітей з РАС присвятили свої праці Н. Базима та Т. Скрипник; особливості особистісного розвитку цієї групи дітей вивчали Ю. Ерц, У. Кіслінг, К. Лебединська, К. Островська, Д. Шульженко; технології подолання труднощів у сфері соціально-емоційної комунікації – О. Баєнська, К. Лебединська, І. Логвінова, В. Тарасун. Вивченню прикладного аналізу поведінки присвятили свої праці Я. Антипіна, А. Арутюнян, М. Барбера, М. Бухрякова, В. Васильєва, О. Грисюк, І. Зозуля, Р. Лиф, Д. Лич, О. Колишкін, І. Ловаас, Д. Макекен, О. Мелешкевич, К. Моріс, А. Мухіна, М. Наумова, В. Тарасова, Р. Шрамм.

Метою наукової статті є вивчення АВА-терапії як важливого корекційного методу в роботі з дітьми з РАС.

РАС – це група первазивних порушень розвитку, що мають різні за тяжкістю та особливостями клініки прояви. Перші ознаки аутистичних розладів, як правило, виявляються у віці до 36 місяців і зберігаються тією чи іншою мірою протягом усього життя. Попри різноманітність клінічних проявів, ці розлади об'єднує кілька ключових ознак: порушення соціальної адаптації, якісні порушення комунікації, стереотипну поведінку та відсутність уяви. Останнім часом заведено розмежовувати високофункціональний аутизм та аутизм у поєднанні з розумовою відсталістю, оскільки це має важливе прогностичне значення.

Діагностичні критерії аутистичних розладів дозволяють запідозрити наявність порушень загального розвитку в дітей віком із 12–18 місяців, а з дворічного віку провести остаточну діагностику розлади. Ураховуючи те, що наявність аутизму у дитини нерідко призводить до ката-

строфічних наслідків для її розвитку та соціальної адаптації, дослідники різних країн робили спроби пошуку науково обґрунтованого та ефективного медикаментозного лікування розладів даного спектру, але ця проблема досі не вирішена (Тарасун, 2004).

Той факт, що ми маємо справу з порушеним розвитком нервової системи при аутизмі, передбачає раннє реабілітаційне втручання, спрямоване на мінімізацію аутистичних проявів у поведінці та стимуляцію розвитку. Причому метою такого втручання є не так спеціальне формування так званих навчальних навичок (читання, письма, рахунки тощо), скільки розвиток необхідного арсеналу соціальних навичок спілкування, мовлення, самообслуговування – тобто тих умінь, які, по суті, і забезпечують аутичній дитині успішну соціальну адаптацію. З початку ХХІ століття АВА-терапія вважається ефективною навчальною програмою, що ґрунтується на поведінкових технологіях та методах навчання. Її засновник І. Ловаас зі своїми колегами ще у 1963 році використали метод АВА у роботі з дітьми з РАС (Почкун & Колишкін, 2016).

Сьогодні АВА-терапія – це прикладний поведінковий аналіз, що є одним із напрямів біхевіористичного аналізу (це один з основних напрямів психології, що вивчає феномен поведінки людини у всіх її найменших проявах). Біхевіоральні терапевтичні техніки використовуються для лікування РАС та інших розладів психіки, наприклад компульсивних, тривожних розладів та депресій.

Історію прикладного аналізу поведінки заведено відлічувати від 1968 року: саме тоді науковий світ побачив Журнал прикладного аналізу поведінки (Journal of Applied Behavior Analysis). То справді був перший журнал, у якому дослідники могли ділитися результатами своїх досліджень прикладних проблем аналізу поведінки. І в ньому було опубліковано статтю Д. Байєра, М. Вольфа і Т. Різлі «Актуальні аспекти прикладного аналізу поведінки», в якій автори висунули критерії, яким повинні відповідати дослідження в рамках прикладного аналізу поведінки. Ці критерії через десятки років не втратили своєї актуальності: прикладний характер (важливі для клієнта форми поведінки), орієнтованість на поведінку, аналітичність (пошук функціональних залежностей), докладний опис, концептуальна витриманість, практична значущість, набуття генералізованих змін поведінки (Байєр, Вольф & Різлі, 1968, с. 91–92).

Тож АВА-терапія спрямована на формування у дитини необхідних навичок, основний її принцип досить простий: якщо дитині подобаються результати та наслідки її дій, то вона з радістю їх повторюватиме. Тому у процесі занять кожне досягнення заохочується (похвалою, оцінкою, іграшкою, цукеркою), а невдача не схвалюється чи ігнорується. Для того, щоб діти з РАС могли впоратися із завданнями, їх розбивають на невеликі блоки, кожен блок містить навичку, яку необхідно освоїти. Згодом блоки об'єднуються, щоб діти могли вирішувати складніші завдання. Таким чином діти вчаться слухати, сприймати інформацію, доносити до співрозмовника свої думки, навчаються різним механізмам поведінки (Зозуля, 2017).

Також зауважимо: якщо раніше вважалося, що діагноз РАС є незворотнім і діти ніколи не зможуть стати нормотиповими, то сьогодні фахівці всього світу підтверджують протилежне: якщо корекція починається вчасно (у 2–3 роки), то до підліткового віку дитина може прийти з мінімальними особливостями комунікативного розвитку, і тоді сам діагноз можна знімати. У цілому в рамках прикладного аналізу поведінки виділилося кілька підходів, орієнтованих саме на дітей з РАС: навчання методом окремих спроб (англ. discrete trial training), тренування ключової відповіді (англ. pivotal response treatment), спонтанне навчання та прикладна мовна поведінка.

АВА-терапія базується на трьох основних *принципах* поведінки: принцип підсилення поведінки; принцип послаблення поведінки, принцип гасіння поведінки. Іншими словами, виникає якась поведінка, і від того, що відбувається наразі навколо, у навколишньому середовищі, залежить, чи ця поведінка повторюватиметься частіше, відбуватиметься рідше або швидко зникне з репертуару людини. За допомогою принципів прикладного аналізу поведінки ми можемо

маніпулювати наслідками таким чином, щоб домогтися формування потрібної нам поведінки та ліквідувати, звести до нульового рівня ті види поведінки, які ми хочемо прибрати (Почкун & Колишкін, 2016).

Якщо батьки дитини вирішили розпочати курс занять з АВА-терапії, то ще до початку занять обов'язково проводяться:

- психолого-педагогічна діагностика аутизму та РАС, у тому числі тестування мовних навичок VB-MAPP;
- курс занять для складання «Індивідуальної програми розвитку навичок та корекції поведінки» (мінімум – 3 заняття);
- за бажанням батьків заняття з остеопатії, краніосакральна терапія (м'яка мануальна корекція мікрорухів структур мозку, порушення яких можуть бути причиною аутизму). Як показує досвід провідних клінік світу, результати АВА-терапії разом з остеопатією набагато кращі.

Щодо особливостей проведення занять насамперед слід сказати, що АВА-терапія як заняття в кабінеті – це лише маленька складова частина роботи з дитиною, набагато більше роботи мають проводити батьки вдома. Не можна у кабінеті відтворити кожен ситуацію домашніх умов, тому головна мета роботи АВА-терапевта – навчити батьків застосовувати набуті знання та вміння. Самі заняття – це кілька «сесій» виконання завдань з перервами для гри з іграшками, які сподобалися. Іноді дитина «працює» до пів години, щоб отримати потрібну іграшку, але головне завдання – це навчання без помилок, надання дозованої допомоги, організація самостійного виконання завдань.

Етапи АВА-терапії:

1. Спостереження та Ретельний аналіз поведінки дитини.
2. Пошук і виявлення причин виникнення проблемної поведінки.
3. Складання плану корекції поведінки, що є змістовною інструкцією, як змінити проблемну поведінку на прийнятну.
4. Реалізація плану корекції поведінки до досягнення успішного результату (Зозуля, 2017).

Особливості проведення занять із використанням техніки АВА-терапії є такими:

1. Починати терапію слід із найлегших вправ. Наприклад, АВА-терапевт просить дитину виконати просту дію: «Візьми в руку олівець!» і відразу показує, як саме це потрібно зробити. Підказка озвучується кілька разів, після чого прохання повторюється вже без підказок. Кожен випадок, коли дитина правильно робить те, що просять, заохочується, а невдачі ігноруються. Варто пам'ятати, що найважливішим завданням у формуванні будь-якої поведінки є поступова відмова від матеріального заохочення та заміна його на соціальне, яке виглядає адекватно і повинно використовуватися в будь-якій культурі стосовно будь-якої дитини (похвала, ласка, концентрація уваги тощо), яка демонструє бажану поведінку.

2. Коли АВА-терапевт бачить, що вправу освоєно і дитина діє правильно і без підказок, можна рухатися далі. Кожні наступні завдання ускладнюються, прості дії чергуються зі складнішими. Згодом змінюють обстановку щодо терапії (наприклад, виходять із приміщення надворі) і залучають нових людей (батьків та інших членів сім'ї).

3. Починати та закінчувати корекційне заняття варто діями, які подобаються дитині.

4. Навчання можна вважати завершеним, якщо дитина засвоїла навички за одне-два повторення (наприклад, потрібно всього кілька разів показати їй, як відкривається замок ключем, щоб вона змогла це зробити самостійно).

5. Для отримання помітного та стійкого результату необхідно займатися з дитиною регулярно. І це не просто слова: американський психіатр І. Ловаас, один із родоначальників терапії АВА-терапії, провів аналіз результатів і виявив, що майже половина дітей, які займалися за методикою не менше 40 годин на тиждень, у результаті пішли до звичайної школи та досягли норми показників інтелекту та поведінки до кінця навчального року (Мухіна, 2018; Зозуля, 2018).

Дійсно, для ефективного раннього втручання необхідно використовувати АВА-метод протягом 20–40 годин на тиждень для дітей віком від 2 до 6 років. Однак це зовсім не передбачає обов'язкову присутність поведінкового терапевта протягом усього цього часу поряд із дитиною, оскільки прийоми, що використовуються в АВА, цілком доступні як для батьків, так і для вихователів дитячих садків, здобувачів вищої освіти та волонтерів, які залучаються для такої роботи у багатьох країнах. Важливо, щоб індивідуальна програма для аутичної дитини була складена сертифікованим фахівцем у галузі АВА і під його контролем коригувалася та контролювалася у разі необхідності. Крім того, в ситуації обмежених ресурсів метод АВА-терапії можна використовувати для вирішення вузькоспрямованих завдань, наприклад для корекції небажаної поведінки. Хоча, звичайно, можна легко передбачити всі організаційні та фінансові труднощі, пов'язані із «просуванням» АВА в Україні (Мухіна, 2018, с. 232).

Як свідчать результати досліджень, за умови регулярних занять та значних зусиль педагогів, батьків та дітей АВА-терапія дає досить потужні *результати*:

- налагоджується взаємодія з оточенням, дитина легше адаптується до нового колективу;
- у дитини з'являються здібності до навчання;
- коригуються відхилення поведінки, властиві дітям з РАС;
- поліпшуються розумові процеси, дитина засвоює навички поведінки, вчиться пізнавати світ;
- дитина освоює навички, необхідні їй для самостійного життя у майбутньому.

По суті, АВА-терапевти займаються маніпулюванням попередніми та наступними стимулами середовищем для модифікації поведінки і при цьому можуть використовувати різні поведінкові стратегії. Вибір таких стратегій залежить, зокрема, від правильно проведеного функціонального аналізу поведінки. Передбачається, що, якими б химерними та неадекватними не сприймалися дії аутичної дитини, вони здебільшого виконують певну функцію (привернення уваги, досягнення бажаного, стимуляція чи уникнення). Функціональний аналіз поведінки допомагає навчити дитину прийнятним способам досягнення тієї чи іншої мети.

Вище ми навели безліч переваг використання цієї технології корекційного впливу на особистість, свідомість дітей із РАС, але, щоб бути об'єктивними, маємо представити *недоліки* використання АВА-терапії. Серед них – те, що цей метод не є результативним для всіх, наприклад: якщо дитина важко йде на контакт із незнайомими людьми – на цьому етапі нічого не вийде; ефект можливий лише при правильному застосуванні техніки; робити перерви (або скорочувати тривалість занять) не можна; батькам необхідно брати участь у процесі, щоб займатися вдома; для деяких дітей з РАС заохочення – це досить слабка мотивація, воно на них частково не діє чи не діє зовсім, може знадобитися багато часу, щоб визначити, яка саме нагорода викличе потрібні позитивні емоції у конкретної дитини. Крім того, широкий попит на АВА-терапевтів спричинив ситуацію, що почали траплятися недбайливі фахівці, які погано володіють методами навчання та можуть потенційно нашкодити дитині.

Попри те, що АВА-терапія ефективно використовується в багатьох країнах світу, в Україні цей вид терапії застосовується дуже рідко, а необхідність його впровадження практично не обговорюється у професійних колах. Можливо, це пов'язано з нестачею інформації про цей вид допомоги при аутизмі або відсутністю продуктивної міжвідомчої взаємодії. Наостанок дозволимо собі сформулювати деякі *поради для батьків*, які планують розпочати цикл занять із використанням техніки АВА-терапії:

- необхідно прийняти особливості своєї дитини, навчитися сприймати її такою, якою вона є (не шкодувати, не ремствувати на долю, розуміючи, що все це марна справа, яка ніяк не покращать ситуацію);
- поспостерігати за дитиною, щоб виявити, що їй подобається, а що ні (така інформація буде корисна для визначення системи заохочення);
- не розраховувати, що АВА-підхід допоможе визначити причини розладу (АВА – це спосіб корекції наслідків РАС, який змінить поведінку дитини);

– фахівці розробляють терапевтичні програми АВА, урахувавши індивідуальні особливості та вік дітей, але найкращий ефект виявляється у тих, хто займається з двох років;
– у процесі заняття провідну роль завжди відіграє педагог / психолог, він спрямовує дитину, контролює її дії, але дуже важливо, щоб батьки теж брали участь у навчанні та вдома працювали з дитиною, закріплюючи засвоєні на уроках навички (Зозуля, 2017; Почкун & Колишкін, 2016).

Отже, поведінкова терапія (АВА) сьогодні – це найбільш ефективний спосіб корекції взаємодії дитини з РАС із середовищем, її основний принцип полягає у послідовному та систематичному навчанні дитини конструктивного ставлення до навколишнього середовища. Точне і своєчасне дотримання рекомендацій АВА-терапевта призводить досить швидко до помітних результатів: модель поведінки, вивчену на занятті, дитина переносить у реальність, у результаті здобуває навички соціальної адаптації; більшість дітей, які страждають на ранній аутизм, після проходження АВА-терапії можуть навчатися у класі для нормотипових дітей; різноманітність програм навчання дає дитині широкий спектр знань, формує корисні звички. Попри переваги, є досить вагомими недоліки цієї технології: ефект можливий лише при правильному застосуванні техніки; робити перерви (або скорочувати тривалість занять) не можна; батькам необхідно брати участь у процесі, щоб займатися вдома; на деяких дітей з РАС заохочення – це досить слабка мотивація, потрібно багато часу, щоб визначити, яка саме нагорода викличе потрібні позитивні емоції у конкретної дитини.

На цьому ми не зупиняємось, а продовжуємо свої наукові пошуки і подальшу перспективу вбачаємо в дослідженні впливу АВА-терапії на дітей з РАС на різних вікових етапах розвитку (ранній вік та молодший дошкільний вік).

Список використаної літератури

1. Тарасун В. В., Хворова Г. М. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / за наук. ред. Тарасун В. В. Київ : Науковий світ, 20004. 100 с.
2. Почкун Ю. О. Вивчення досвіду застосування новітніх корекційних освітніх технологій у роботі із аутичними дітьми. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія «Корекційна педагогіка та спеціальна психологія»*. 2016. Вип. 32 (2). С. 78–83.
3. Baer D., Wolf M., Risley T. Some current dimensions of applied behavior analysis. *Journal of Applied Behavior Analysis*. 1968. Vol. 1. No. 1. P. 9–97. DOI: <https://doi.org/10.1901/jaba.1968.1-91>
4. Зозуля І. Є., Бухрякова М. М. Ава-терапія як один з корекційних методів для роботи з дітьми з аутизмом. *Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference «Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions»* (September 30, 2017, Dubai, UAE). 2017. №10 (26). Vol. 3. С. 45–51. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/18647>
5. Мухіна А. Ю. Особливості використання прикладного аналізу поведінки в роботі з дітьми, які мають аутистичний спектр порушень. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2018. № 1(1). С. 228–235.

References

1. Tarasun, V. V. (2004). Kontseptsiia rozvytku, navchannia i sotsializatsii ditei z autyzmom [Concept of development, initiation and socialization of children with autism]. Kyiv: Naukoviy svit [in Ukrainian].
2. Pochkun, Yu. O. (2016). Vyvchennia dosvidu zastosuvannia novitnikh korektsiinykh osvitnikh tekhnolohii u roboti iz autychnymy ditmy [Studying the experience of using the latest correctional educational technologies in working with autistic children]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii: Korektsiina pedahohika ta*

spetsialna psykholohiia – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series: Correctional Pedagogy and Special Psychology, 32(2), 78–83 [in Ukrainian].

3. Baer, D., Wolf, M., & Risley, T. (1968). Some current dimensions of applied behavior analysis. *Journal of Applied Behavior Analysis, 1*, 91–97. DOI: <https://doi.org/10.1901/jaba.1968.1-91> [in English].

4. Zozulia, I. Ye., & Bukhriakova, M. M. (2017). Ava-terapiia yak odyin z korektsiinykh metodiv dlia roboty z ditmy z autyzmom [Ava-therapy as one of the correctional methods for working with children with autism]. *Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference «Topical Problems of Modern Science and Possible Solutions», 10(26), 3, 45–51. Dubai, UAE. Retrieved from <http://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/18647> [in Ukrainian].*

5. Mukhina, A. Yu. (2018). Osoblyvosti vykorystannia prykladnoho analizu povedinky v roboti z ditmy, yaki maiut autystychnyi spektr porushen [Features of the use of applied behavior analysis in working with children with autistic spectrum disorders]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences, 1(1), 228–235 [in Ukrainian].*

Ярмолук О. Г. АВА-терапія як сучасна технологія корекційної роботи з дітьми з РАС (переваги та недоліки)

У науковій статті розглянуто сутність, зміст, етапи, переваги та недоліки надзвичайно популярної серед батьків технології корекційного впливу на дітей з РАС – АВА-терапії, яка спрямованої на формування у дитини необхідних навичок, які відсутні внаслідок порушення розвитку.

Визначено, що за допомогою цього підходу можна вирішувати спектр різноманітних завдань: формування навичок, які можуть замінити небажані форми поведінки; формування соціальних та комунікативних навичок, таких як, наприклад, утримання зорового контакту, розуміння міміки співрозмовника, вміння просити про допомогу, ставити питання, грати з іншими дітьми; формування академічних навичок (читання, рахунок, письмо) на доступному для дитини рівні; формування побутових навичок та навичок самообслуговування: самостійне відвідування туалету, приготування та прийом їжі, прийняття душу, прибирання свого ліжка, підтримання охайного зовнішнього вигляду; узагальнення навичок, підвищення здатності дитини з РАС демонструвати цільові види поведінки у цьому контексті й у різних інших ситуаціях.

Попри те, що в сучасному світі АВА-терапія є науково обґрунтованим та поширеним методом, який знайшов своє застосування у різних сферах навчання та супроводу дітей з різними розладами розвитку, вона має ряд суттєвих недоліків: методика неефективна, якщо дитина боїться чужих людей; методика працює лише у разі, якщо її використовують правильно та реалізують АВА-терапевти; перерви в заняттях або скорочення їхньої тривалості можуть позначитися на результаті; батьки мають брати активну участь у роботі та за допомогою спеціаліста організувати вдома коректну систему розвитку; на дітей з РАС найчастіше слабо діє заохочення, важливо зрозуміти, яка нагорода потрібна дитині, щоб заняття дали потрібний результат.

Ключові слова: поведінкова терапія, корекція, розлади аутистичного спектра, АВА-терапевт, соціальна адаптація.

Yarmoliuk O. ABA-therapy as a modern technology of correctional work with children with ASD (advantages and disadvantages)

The article deals with the essence, content, stages, advantages and disadvantages of the extremely popular among parents technology of corrective influence on children with ASD – ABA therapy, which is aimed at forming the necessary skills in a child that are absent due to developmental disorders.

It has been determined that this approach can be used to solve a range of different tasks: the development of skills that can replace undesirable forms of behavior; the development of social

and communication skills, such as maintaining eye contact, understanding the interlocutor's facial expressions, the ability to ask for help, ask questions, play with other children; the development of academic skills (reading, arithmetic, writing) at a level accessible to the child; the development of household and self-care skills: independent toilet use, cooking and.

Despite the fact that in the modern world ABA therapy is a scientifically proven and widespread method that has found its application in various areas of education and support for children with various developmental disorders, it has a number of significant drawbacks: The technique is ineffective if the child is afraid of strangers; the technique works only if it is used correctly and implemented by ABA therapists; breaks in classes or a reduction in their duration can affect the result; parents should take an active part in the work and, with the help of a specialist, organize a correct developmental system at home; children with ASD often have little effect on encouragement, it is important to understand what reward the child needs to get the desired result.

Key words: behavioral therapy, correction, autism spectrum disorders, ABA therapist, social adaptation.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 373.2.015.31:373.2.026

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-173-180

Гевко Оксана Іванівна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,

доцентка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного університету імені Івана Франка,

м. Дрогобич, Україна.

hevko.ohana@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9051-6021>

Бережа Світлана Богданівна,

викладач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного університету імені Івана Франка,

м. Дрогобич, Україна.

bereza.s@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2454-0709>

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВИХ ТА ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

Розвиток сучасної освіти спрямований на інтенсифікацію інтелектуального розвитку молодого покоління. Адже високий рівень суспільного розвитку знаменується наявністю всебічно розвинених особистостей, обізнаних у широких аспектах різних науково-технічних, фізико-математичних, культурно-історичних, побутово-життєвих та інших галузей. Спрямування особистості до засвоєння тих чи інших наук, активізація інтелектуальної діяльності особистості починається ще з дошкільного віку, коли формуються пізнавальні інтереси, логіко-математичне мислення дитини, відбувається її мовленнєвий розвиток.

Інтеграційні процеси та кризові умови, в яких перебуває сучасне українське суспільство, вимагають висококваліфікованої підготовки майбутніх фахівців, перегляду та внесення інноваційних змін змісту навчально-виховного процесу всіх ланок освіти, в тому числі й дошкільної.

Сутність інтелектуального розвитку дитини полягає у здійсненні нею послідовних мисленево-логічних операцій для отримання істинного результату та висновків, пошук раціональних стратегій та уникнення або виправлення помилок, здійснених під час вирішення певних завдань, ситуацій та задач.

Актуальну проблему інтелектуального розвитку особистості розглядали О. Вівчарик, Н. Заболотна, О. Ігнатович, А. Котлярова, В. Кузьменко, О. Мартинюк, В. Моляко, О. Пермяков та інші.

Вплив ігрової діяльності на формування особистості дитини досліджували науковці В. Баран, О. Богініч, Д. Завітренко, Т. Завязун, К. Карасьова, Л. Комарніцька, Н. Кудикіна, В. Пасічник, Т. Піроженко, М. Савченко, зокрема, роль гри в життєдіяльності та соціалізації в дошкільників виокремлено в працях Г. Беленької, С. Довбні, В. Моляко, С. Мороз, О. Ожоганич; особливості та психологічно-педагогічний супровід ігрової діяльності дітей дошкільного віку досліджувався Н. Пихтіною, О. Половіною, Т. Харченко; застосування едьютейнменту, ігор та ігрових технологій в освіті виокремлено в розвідках Н. Алєндарь, Д. Вербоверхого,

Н. Мачинської, Д. Поліщук, І. Сухопари, М. Тимошук, П. Щербаня; використання дидактичних, сюжетно-рольових ігор у роботі зі старшими дошкільниками в закладі дошкільної освіти було досліджено в працях Р. Вдовиченко, Т. Левченко, М. Федорова, зокрема, використання ігор для інтелектуального розвитку, творчості дошкільників розглядали М. Гаврилук, Н. Гавриш, Л. Григораш, І. Корякіна, О. Пуйо, Н. Рудківська, І. Світлова, Ю. Черепанова та інші.

Актуальним натеper стає пошук шляхів інтелектуального становлення особистості дошкільника на ґрунті особистісної орієнтації та компетентнісного підходу до діяльнісно-перетворювальної побудови освітнього процесу в закладах дошкільної освіти. Актуалізація інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку має базуватися на їх ігровій діяльності як провідній у фізіологічному, моральному, логіко-математичному, мистецько-творчому розвитку дошкільника.

Інтелектуальний розвиток особистості починається дуже рано, ще з дошкілья, адже дитина в цьому віці інтенсивно сприймає та засвоює інформацію, з якою вона зустрічається вперше, обмірковуючи почуте та побачене. Малюк розмірковує, запам'ятовує, набираючи тим самим певний життєвий досвід, вчиться спілкуватися з однолітками, з дорослими, ділячись або обмінюючись певним досвідом, вчиться підтримувати бесіду зі співрозмовником, аргументуючи чи відстоюючи власну думку та позиції, чи компромісно навчаючись, сприймати думку інших, навчається використовувати цей досвід, розв'язувати певні ситуації та завдання у власній практичній діяльності.

Таким чином, щоб інтенсифікувати інтелектуальний розвиток особистості, починаючи з дошкільного віку, ми вважаємо за необхідне поетапне залучення дитини дошкільного віку до освітніх процесів, що знаменуються:

- накопиченням нових знань, умінь та навичок;
- розширенням світосприймання суспільного та природного середовища;
- розуміння взаємозв'язків та явищ, які відбуваються в навколишньому середовищі;
- засвоєння досвіду, нагромадженого багатовіковим досвідом людства;
- збагаченням словникового запасу та використання мовленнєвих конструкцій у повсякденні;
- самовдосконалення особистих якостей, а також набуттям навичок застосування стандартних і запровадженням творчих способів інтелектуальної та практичної діяльності;
- вироблення здатності до примноження суспільного досвіду та мудрості.

Інтелектуально розвиваючись, дитина дошкільного віку починає усвідомлювати ті завдання, з якими вона зустрічається в повсякденні або які перед нею поставив дорослий (педагог, батько тощо) чи одноліток, прагне дізнатися відповідь на певні проблемні запитання, пов'язані з ходом розв'язання поставлених завдань, зацікавлюється всією тією інформацією, яка безпосередньо чи опосередковано пов'язана із цими завданнями, розкриваючи при цьому нові перспективи для власного розвитку, діяльності та їх удосконалення.

Починаючи з дошкільного віку, дитина не тільки намагається з допитливості дізнатися про предмети, явища, дії, які відбуваються навколо неї від дорослих, педагогів, а й навчається самостійно робити певні узагальнення та умовиводи, вчиться доводити власну думку для розуміння іншими людьми, робить елементарні порівняння, узагальнення, вчиться розрізняти істинне від хибного. Таким чином, включаючись у звичну для дошкільного віку ігрову діяльність, дошкільники ознайомлюються із закономірностями, які відбуваються довкола них, у природному середовищі та в людському суспільстві, у них формується науковий світогляд, який спирається на наукові поняття та співвідношення. Граючись, діти дошкільного віку розмірковують, мислять, здійснюючи послідовну інтелектуальну діяльність. Найчастіше інтелектуальний розвиток відбувається в разі включення дошкільнят у логіко-математичну діяльність під час ознайомлення з числом, множинами, величинами, геометричними фігурами, виконання елементарних математичних дій та логічних операцій, вимірювання, порівняння предметів, орієнтуванні в часі та просторі.

Інтелектуальний розвиток особистості було розглянуто в працях К.Д. Ушинського, зокрема, педагог указував, що «дитина мислить образами, звуками, барвами». Науковці ацентують, що в дитини молодшого дошкільного віку переважає наочно-дійове та наочно-образне мислення. Уже вищі форми інтелектуального розвитку проявляються в дітей старшого дошкільного віку, адже вже в цьому віці діти здатні робити логічні висновки, умозаключення та елементарні мисленнєві доведення. Таким чином, тільки через наочне осмислення навколишнього світу дитина навчається сприймати предмети образно, починає діяти з різними предметами, набираючись практичного досвіду, вдосконалюючи власне інтелектуальне мислення.

Найбільш наочно сприймає світ дитина, особливо молодшого дошкільного віку, через гру, адже саме гра є переважною діяльністю дітей цього вікового періоду. Чим більше дитина зацікавлюється та захоплюється ігровою діяльністю, тим більше вона інтелектуально занурюється в перебіг подій у грі. Гра своїм сюжетом чи змістом може охоплювати різні сфери людського життя та побуту, суспільне спілкування та правила поведінки та відносин у суспільстві чи включати в сюжет події чи явища, які трапляються в живій та неживій природі, в житті тварин чи рослин тощо. Дидактична настанова різноманітних ігор має глибокий духовно-культурний, морально-етичний, художньо-образотворчий, естетичний, мовленнєво-розвивальний, історично-краєзнавчий, логічно-математичний, природничо-ознайомлювальний потенціал, адже ігрова діяльність, потреба гратися з іншими дітьми є способом реалізації природних потреб людської особистості. Тому саме цілеспрямоване залучення до ігрової діяльності дошкільнят необхідно використовувати для інтенсифікації їх інтелектуального розвитку.

Саме ці завдання потребують удосконалення змісту всього освітнього процесу в закладах дошкільної освіти, збільшення числа наукових досліджень та методичних розробок, застосування передового новаторського досвіду вихователів-практиків щодо організації різноманітної ігрової діяльності дітей дошкільного віку, зокрема використання дидактичних ігор та завдань для інтелектуального розвитку дітей. Використання сюжетно-рольових, дидактичних ігор у дошкільному освітньому процесі дозволяє реалізувати навчальну, виховну та розвивальну освітні функції, адже ці освітні компоненти взаємодоповнюють та синхронізуються під час введення дидактичних завдань та ігор у навчально-виховний процес.

Хоча кожен віковий період дошкілья передбачає активізацію інтелектуального розвитку дошкільнят, проте найбільшій інтенсифікації він досягається в останній передшкільний рік перебування дітей у дитячому садку. У цей час дитина дошкільного віку здатна логічно мислити, встановлювати прості міжпредметні зв'язки, порівнювати, узагальнювати, робити певні умовиводи та висновки. На наявність інтелектуальної готовності дитини до школи вказує вміння дошкільника планувати власну діяльність, алгоритмізувати поетапно кроки та шляхи вирішення певних проблем, ситуацій, завдань і задач, уміння бачити перспективу власної діяльності та впевнено досягати кінцевих результатів інтелектуальної діяльності.

Велику роль в інтелектуалізації мисленнєвих процесів людської особистості відіграють сюжетно-рольові ігри, зокрема, якщо включати в них дітей ще з раннього та молодшого дошкільного віку. Наслідувати різні суспільні професії дошкільник починає ще з трьох-чотирьох років. У власній організації такої сюжетно-рольової гри дитина цього віку намагається відобразити все те, що побачила та інтелектуально запам'ятала через особисту присутність або через перегляд художніх, документальних, мультиплікаційних фільмів чи інших телепередач, через огляд відомостей в засобах масової інформації, інтернеті, Телеграмі, Вайбері та інших соціальних мережах під час:

- відвідування (очне чи віртуальне) лікаря або іншого медичного працівника (лора, хірурга, стоматолога тощо);
- спостереження за куховарством дорослих чи працівників харчової промисловості – кухарів, технологів у піцерії, кафе, хлібокомбінаті чи в іншому закладі харчування;

- оброблення батьками, дідусями чи бабусями, фермерами городніх, садових ділянок, плантацій чи господарств, виконання побутових справ;
- догляду за тваринами (у власних чи фермерських господарствах), зоопарках;
- догляду за дітьми, дорослими чи літніми людьми в домашніх умовах, у лікарнях, в інших спеціалізованих закладах;
- відвідування чи віртуального спостереження за навчанням та вихованням дітей у закладах дошкільної, середньої загальної та вищої освіти (виконання ролей педагогів (вихователів, вчителів, викладачів, екскурсоводів тощо), а також виконання ролей тих, хто навчається у відповідних закладах (дітей дошкільного віку, учнів, студентів);
- особистого чи віртуального спостереження різноманітних маніпуляційних елементів діяльності людей різних професій (водія, робітника, вантажника, програміста, дизайнера, космонавта, перукаря, бухгалтера, касира чи фінансиста тощо).

У роботі з дітьми 3–4 років, для інтенсифікації інтелектуального розвитку молодших дошкільників педагогам необхідно звертати увагу дітей на основні ознаки певної професії (у чому дорослий одягнутий, якими оперує інструментами чи матеріалами), на те, яка діяльність, рухи, окремі дії здійснює людина тієї чи іншої професії. Такі стимульовальні запитання чи завдання, спрямовані для детальнішого спостереження дітьми молодшого дошкільного віку, сприятимуть кращому прослідковуванню дошкільниками алгоритмічних дій у кожній професії, логічних причинно-наслідкових зв'язків, міжособистісному спілкуванню, формуванню поваги до всіх людей, які виконують ту чи іншу роботу, і важливість індивідуальної праці кожного із них для всього суспільства, а також збагаченню термінологічного словникового запасу дітей дошкільного віку.

Із 5–6 років сюжетно-рольові ігри починають займати у дітей дошкільного віку більшу частину їхньої діяльності, ніж у більш ранньому віці. Їх сюжетно-рольові ігри набувають більшої інтелектуальності, ніж просте повторення професійних дій певних людей, проявляються фантазія, творчі здібності дошкільників. Діти вкладають у свою сюжетно-рольову гру певний задум, зміст, перспективу та послідовність як самої гри, так і її елементів. Від індивідуального задуму сюжетно-рольової гри певною дитиною у старших дошкільників виникає необхідність діяти узгоджено, збільшується кількість дітей, які діють у колективній грі. Для цього діти старшого дошкільного віку спільно продумують нескладний сюжет майбутньої сюжетно-рольової гри, розподіляють ролі, враховуючи особисті нахили, задатки чи характеристичні властивості один одного, вибирають предмети-замінники, що найбільш вдало допоможуть втілити задум, продумують влучне застосування в певному місці гри певного ігрового матеріалу, природних матеріалів чи найбільш адаптованої їх заміни. Також інтелектуальний розвиток старших дошкільників значно вдосконалюється використанням в освітньому процесі закладів дошкільної освіти дидактичних ігор, адже систематичне їх застосування сприяє логічному включенню всіх дітей старшого дошкільного віку в кожний з інтелектуальних етапів таких ігор, особливо коли кінець кожного етапу дидактичної гри дозволяє розпочати наступний етап і є логічним продовження всієї гри.

Розглянемо напрями діяльності та позитивні фізіологічні процеси, які спричиняються в разі застосування дидактичних ігор у навчально-виховному процесі закладів дошкільної освіти: розвиток мисленнєвих процесів; сприймання, осмислення та запам'ятовування дітьми нової інформації; перехід від сприйняття множин до усвідомленого розуміння чисел, сусідів чисел, їх порівняння; детальніше вивчення кольорів та їх відтінків; ознайомлення з плоскими та об'ємними геометричними фігурами, виділення їх основних властивостей та ознак; стимулювання логіко-математичного мислення; формування просторової уяви; розвиток часових характеристик; включення в пошуково-дослідницьку діяльність; включення дитини до цілеспрямованих спостережень; розвиток здатності дошкільників до порівняння, накладання, зіставлення чисел, предметів, геометричних фігур; формування у дітей здатності використання умовних

мірок для вимірювання предметів та об'єктів, вироблення оковимірювальних навичок; причаня до потреби робити узагальнення та формулювання висновків.

Застосування дидактичних ігор на заняттях у закладах дошкільної освіти дозволяє вихователям активізувати освітній процес, залучити всіх дошкільнят до співпраці, враховуючи їхні індивідуальні особливості та задатки, тим самим систематично підвищуючи інтелектуальні здібності кожного з малюків. Під час дидактичної гри дитина опосередковано отримує нову інформацію, яку намагається донести їй педагог. Тобто через зацікавлення до всього нового дитина не тільки сприймає та запам'ятовує новий, іноді складний навчальний матеріал, здобуваючи нові знання, а й одразу використовує і закріплює це на практиці. Легке та доступне засвоєння матеріалу під час включення дітей дошкільного віку в дидактичну гру досягається через включення дошкільнят у цікаву ігрову діяльність, під час якої відбуваються складні логічно-мисленнєві процеси. Адже, граючись, дитина виконує математичні дії, лічить, додає, віднімає, здійснює логічні операції, оперує геометричними фігурами, порівнює та узагальнює, вдається до розв'язання простих, а потім і складних задач, використовуючи при цьому мовленнєві зврати та конструкції тощо. Таким чином, включаючись у дидактичну гру, дитина дошкільного віку не тільки розважається, бавиться, а й виконує певні завдання, що непомітно залучає її до навчальної діяльності. Дуже важливо педагогам для ефективного спрямування інтелектуального розвитку дошкільників продумати ігровий задум дидактичної гри, скласти відповідні правила, яких повинні дотримуватися дошкільники під час гри, хід, тривалість і послідовність етапів навчально-ігрової діяльності дітей, заохочення та мотивації творчої діяльності та ініціативи малюків.

Визначимо педагогічні умови для інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку засобами дидактичних ігор:

- продумування змісту навчального та дидактичного матеріалу, планування та організація процесуального проведення дидактичних ігор, стимулювання узагальнення дошкільниками отриманих знань та закріплення нового матеріалу;
- створення ситуацій та вибір елементів дидактичних ігор, на яких потрібне акцентування уваги дошкільників для покращення сприймання, аналізування та запам'ятовування дітьми нової інформації;
- пізнавчо-розвивальне спрямування здібностей дошкільників (стимулювання нестандартного мислення та вирішення різноманітних ситуацій, створення та складання варіативних образів у конструюванні, малюванні, аплікації тощо);
- розвиток сенсорних, логіко-математичних, мовленнєво-культурних та художньо-творчих здібностей;
- розподіл дидактичних ігор на простіші елементарні частини «від простішого до складнішого» з поступовим ускладненням поставлених завдань та задач;
- синтезування простих дидактичних завдань у комплексні завдання;
- розкриття дошкільникам перспектив використання знань, одержаних у дидактичній грі в повсякденному житті та в нестандартних ситуаціях;
- збагачення змісту дидактичних ігор логіко-математичними знаннями та вміннями (здатність до класифікування, порівняння, узагальнення, вимірювання, оперування числами, геометричними фігурами, математичними діями та логічними операціями, формулювання висновків та виділення основних властивостей);
- мовленнєво-розвивальне спрямування дидактичних ігор (збільшення словникового запасу дошкільнят, розвиток зв'язного мовлення, використання звуків навколишнього середовища);
- включення дошкільників у морально-комунікативне спілкування під час дидактичної гри;
- спрямування художньо-творчого розвитку дітей дошкільного віку під час дидактичної гри (образотворення, схематичне зображення, планування дітьми алгоритму та етапів вико-

нання дидактичних завдань; залучення дітей до конструювання, аплікування та моделювання під час гри).

Для інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку можна застосовувати такі види дидактичних ігор: ігри з предметами (іграшками), природним матеріалом, настільно-друковані та словесні ігри. Ці ігри сприятимуть здійсненню дітьми порівняння, серіації, впорядкування за розмірами, висотою, шириною, кольорами, кількістю елементів, за властивостями елементів чи самих предметів, геометричних фігур, природних матеріалів, шукати схожості та відмінності, описувати та словесно створювати різноманітні характеристики, відгадувати, поєднувати попарно чи розподіляти за певними ознаками чи властивостями.

Таким чином, організація різного виду ігор – як сюжетно-рольових, так і дидактичних, під керівництвом педагогів чи батьків дозволяє інтенсифікувати інтелектуальний розвиток усіх дітей дошкільного віку, що включає як індивідуально-особистісний розвиток дітей, так і згуртування в колектив, потребу допомагати, підказувати один одному, взаємодіяти як з ровесниками, так із педагогами, виділяти з рутинної щоденної ігрової чи навчальної діяльності логічно-математичний, мовленнєвий складник, розуміння тих взаємозв'язків та взаємовпливів, які існують у природному та суспільному довіллі. Організація та проведення цього типу ігор сприяють також прийняттю дітьми дошкільного віку не тільки норм та правил, які передбачені певною грою, а й поетапного виконання алгоритмічної послідовності гри аж до отримання кінцевого результату певного дидактичного завдання, використання власних творчих підходів. Також залучення вихователями дошкільників до дидактичних та сюжетно-рольових ігор допомагає дітям контролювати свої дії, емоції, проявляти власну спритність, волю та кмітливість у змаганні з іншими учасниками гри, дотримуватися етикету в спілкуванні з ровесниками, дорослими та іншими гравцями.

Отже, застосування дидактичних і сюжетно-рольових ігор в освітньому процесі закладу дошкільної освіти сприяють здобуттю дітьми в ігровій діяльності нових знань та навичок під час маніпуляцій з певними малюнками, схемами, предметами або їх моделями в тісній співпраці та взаємодії з однолітками, педагогами та батьками.

Список використаної літератури

1. Гевко О. Педагогічні умови формування творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку. *Молодь і ринок*. 2019. № 12 (179). С. 95–100. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.193541>
2. Гевко О. І., Савченко Л. Л. Педагогічні аспекти формування творчих здібностей у старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2021. №97. Секція 2. Теорія і практика виховання. С. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2021-97-3>
3. Hevko O., Savchenko L. Innovative projects and stem education in personality development through the prism of all links of education in Ukraine. *Scientific Journal of Polonia University*. 2022. № 50 (1). P. 49–58. DOI: <https://doi.org/10.23856/5006>
4. Смолюк І. О. Розвиток розумової активності дітей старшого дошкільного віку у дидактичній грі. In *European and global vectors for education development in Ukraine: Scientific monograph*. (pp. 61–93). Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-234-0-3>

References

1. Hevko, O. (2019). Pedagogical aspects of the formation of creative abilities in older preschoolers in the conditions of a preschool education institution. *Molod i rynek – Youth and the market*, 12(179), 95–100. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.193541> [in Ukrainian].

2. Hevko, O. I., & Savchenko, L. L. (2021). Pedagogical aspects of the formation of creative abilities in older preschoolers in the conditions of a preschool education institution]. *Zbirnyk naukovykh prats "Pedagogical Sciences". Section 2. Theory and practice of education, 97*, 22–29. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2021-97-3> [in Ukrainian].

3. Hevko, O., & Savchenko, L. (2022). Innovative projects and stem education in personality development through the prism of all links of education in Ukraine. *Scientific Journal of Polonia University, 50 (1)*, 49–58. DOI: <https://doi.org/10.23856/5006> [in Ukrainian].

4. Smoliuk, I. (2022). Rozvytok rozumovoyi aktyvnosti ditey starshoho doshkil'noho viku u dydaktychniy hri [Development of mental activity of older preschool children in a didactic game]. In *European and global vectors for education development in Ukraine: Scientific monograph*. (pp. 61–93). Riga, Latvia : "Baltija Publishing". DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-234-0-3> [in Ukrainian].

Гевко О. І., Береза С. Б. Інтенсифікація інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку засобами сюжетно-рольових та дидактичних ігор

У статті визначено сутність інтелектуального розвитку дитини: здійснення мисленнєво-логічних операцій, завдань, ситуацій та задач, отримання результатів і висновків. Здійснено аналіз теоретико-методологічних досліджень із теми дослідження.

Визначено духовно-культурний, морально-етичний, художньо-образотворчий, естетичний, мовленнєво-розвивальний, історично-краєзнавчий, логічно-математичний, природничо-ознайомлювальний дидактичний потенціал різноманітних ігор. Виділено етапи залучення дитини дошкільного віку до освітніх процесів для інтенсифікації інтелектуального розвитку. Вказано реалізацію навчальної, виховної та розвивальної освітніх функцій через використання сюжетно-рольових, дидактичних ігор у дошкільному освітньому процесі в різних вікових групах. Виокремлено основу організації сюжетно-рольових ігор дошкільниками через їх спостереження за працею медиків, поварів, фермерів, педагогів, а також за діяльністю людей різних професій.

Виділено такі педагогічні умови для інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку засобами дидактичних ігор: продумування змісту навчального та дидактичного матеріалу, планування та організація процесуального проведення дидактичних ігор, стимулювання узагальнення дошкільниками отриманих знань та закріплення нового матеріалу; створення ситуацій та вибір елементів дидактичних ігор; пізнаннєво-розвивальне спрямування здібностей дошкільників; розвиток сенсорних, логіко-математичних, мовленнєво-культурних та художньо-творчих здібностей; розподіл дидактичних ігор на простіші елементарні частини, а також синтезування в комплексні завдання; розкриття перспектив використання знань у повсякденному житті та в нестандартних ситуаціях. Визначено види дидактичних ігор для інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку, а саме: ігри з предметами (іграшками), природним матеріалом, настільно-друковані та словесні ігри.

Ключові слова: інтелектуальний розвиток, сюжетно-рольові ігри, дидактичні ігри, діти дошкільного віку, дошкільники.

Gevko O., Bereza S. Intensification of intellectual development of preschool children by means of role-playing and didactic games

The article defines the essence of a child's intellectual development: the implementation of thinking and logical operations, tasks, situations and problems, obtaining results and conclusions. An analysis of theoretical and methodological research on the research topic was carried out.

The spiritual-cultural, moral-ethical, artistic-visual, aesthetic, speech-developing, historical-local lore, logical-mathematical, natural-informative didactic potential of various games was determined.

The stages of involvement of a preschool child in educational processes for the intensification of intellectual development are highlighted. The implementation of educational, educational and developmental educational functions through the use of story role-playing, didactic games in the educational process of preschool in different age groups is indicated. The basis of the organization of story role-playing games by preschoolers through their observation of the work of doctors, cooks, farmers, teachers, as well as the activities of people of various professions is singled out.

Pedagogical conditions for the intellectual development of preschool children by means of didactic games are identified: thinking through the content of educational and didactic material, planning and organizing the procedural conduct of didactic games, stimulating the generalization of acquired knowledge by preschoolers and consolidation of new material; creating situations and selecting elements of didactic games; cognitive and developmental direction of preschoolers' abilities; development of sensory, logical-mathematical, speech-cultural and artistic-creative abilities; division of didactic games into simpler elementary parts, as well as synthesis into complex tasks; revealing the prospects of using knowledge in everyday life and in non-standard situations. The types of didactic games for the intellectual development of preschool children have been determined: games with objects (toys), natural material, board-printed and word games.

Key words: intellectual development, role-playing, didactic games, preschool children, preschoolers.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 26.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

УДК 373.2.015.3:159.954:74:78

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-181-189

Дронова Ольга Олегівна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,

доцентка кафедри дошкільної освіти

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,

м. Дніпро, Україна.

dronova.olgaolegovna@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-0411-1433>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛЮНКІВ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ МУЗИКИ

У дошкільному дитинстві малювання є не тільки улюбленим заняттям, але й становить предмет психолого-педагогічних досліджень, оскільки малюнок візуалізує внутрішній світ дитини і має статус засобу діагностики та розвитку її особистості. Результатом досліджень діяльності малювання натепер є визначення її інтегрованою, поліфункціональною діяльністю, яка сприяє розвитку всіх сфер особистості дитини і при цьому сама набуває властивостей художньо-творчого процесу за умов збагачення мистецького досвіду дитини та усвідомлення нею себе як художника (О. Дронова, Г. Сухорукова, Л. Шульга, Л. Янцур та ін.).

У контексті Базового компонента дошкільної освіти (2021), для педагога дитячий малюнок має бути предметом осмислення задля пошуку ефективних засобів його розвитку, а розроблення педагогічних умов розвитку малюнка є актуальною проблемою і напрямом його дослідницької інноваційної діяльності.

З огляду на акцентуацію мистецької освіти визначення мистецтва і образотворчої діяльності невід'ємною частиною дитячого життя (Шевчук, 2021 та ін.), проблему нашого дослідження ми виокремили з недостатньої визначеності потенціалу музики в розвитку малюнків старших дошкільників, ступеня розкриття і обґрунтування цього аспекту в наукових дослідженнях та практиці організації малювання в закладах дошкільної освіти. Розв'язання означеної проблеми є метою нашого експериментально-теоретичного дослідження (Дронова & Чередниченко, 2024).

Усвідомлення педагогом феномену образотворення в дошкільному дитинстві, розуміння ним психологічних аспектів діяльності малювання, його вміння знайти і застосувати в педагогічному процесі ефективні засоби розвитку малювання на підґрунті встановлення потрібних зв'язків між видами мистецтва і видами образотворчої діяльності дитини, ми, у складі авторів освітньої програми «Я у Світі» (2019), визначаємо важливою передумовою розроблення концепції ефективного педагогічного супроводу процесу розвитку малюнків як показника естетичного і художньо-творчого розвитку дитини на шляху її інтеграції в соціокультурний простір.

Наразі предмет нашого дослідження становить визначення педагогічних умов розвитку малюнка дитини 5–6 років засобами музики. У цьому контексті було виокремлено та розглянуто психолого-педагогічні аспекти, пов'язані зі сприйманням музики, формуванням уявного образу, перенесенням його в малюнок та особливостями педагогічного супроводу. Висвітленню цих аспектів присвячено дану статтю.

У визначенні методології залучення музичного мистецтва як педагогічного засобу розвитку малюнків старших дошкільників ми суголосні з позицією концептуального філософського підходу (Г. Васянович, І. Зязюн, М. Каган, О. Отич та ін.), який сьогодні полягає в перенесенні акцентів у педагогічному процесі з гедоністично-рекреаційної, компенсаторної функції музики

на сигнікативну, евристичну, образотворювальну, реалізація яких сприяє пізнаванню її глибинного смислу (Тарапата, 1998, 2004; Гомілко, 2012). Цей аспект набув розвитку в дослідженнях проблеми професійної підготовки вихователів закладів дошкільної освіти до використання музики в педагогічному процесі (Васянович, 2021; Красовська, 2021; Мкртічян, 2021 та ін.).

У дослідженнях особливостей сприймання музичного твору та осягання його художнього смислу науковцями запропоновано психологічну модель розуміння музичних творів у компонентах: когнітивному, операціональному, регулятивно-особистісному і зроблено висновок, що зміст музичного твору є також продуктом творчості слухача (Весельська, 2016).

На цій основі визначено психологічний механізм музичного сприймання, а саме: емоційний відгук, музичний слух, мислення, пам'ять, здатність до співтворчості. Встановлено, що структуру сприймання музичного твору визначає, окрім емоційного, когнітивного, операційного, й образотворчий компонент, який зумовлений роботою уяви, образного мислення, а також індивідуальними особливостями особистості (Завалко, 2020). Висвітлено особливості інтерпретації музичного тексту дітьми молодшого шкільного віку та їх зумовленість особистісними детермінантами (Пономаренко, 2006).

Дослідження психологічних особливостей сприймання музики в дошкільному та молодшому шкільному віці відзначають емоційність і безпосередність дітей у сприйманні образної основи музики, оскільки уява в цьому віці ще не обмежена логікою та раціональним мисленням. Дитина легко створює яскраві фантастичні та динамічні образи під час слухання музики (Н. Ветлугіна, Л. Виготський, Н. Горошко, М. Дроздова, Л. Коваль, С. Науменко, Я. Пономаренко, О. Рудницька, Б. Теплов, Г. Шевченко та ін.).

Близьку нам ідею поліфункціонального підходу в застосуванні музики в педагогічному процесі обґрунтовано в психологічному та педагогічному аспектах у працях Г. Шевченко (2010), Ю. Картавої (2015), Н. Миропольської (2021). Емоційну домінанту залучення музичного супроводу на заняттях малюванням у закладах дошкільної освіти акцентовано в дослідженнях Г. Побережної (2007), Л. Шульги (2017), А. Шевчук (2021).

За результатами вивчення та аналізу наукових джерел нами встановлено, що в інтегрованому вигляді психолого-педагогічні аспекти формування образу в уяві дитини 5–6 років під час сприймання музичного твору, свідоме перенесення його в малюнок з метою художньо-естетичного самовираження в реалізації задуму, досягання певного ступеня виразності як показники розвитку малюнка не становили предмета педагогічного дослідження.

У реалізації мети нами вирішувалась низка завдань філософського, музикознавчого, психологічного і педагогічного спрямування: визначення педагогічного потенціалу музичного мистецтва та відбір музичних творів з обґрунтуванням їх доцільності; аналіз практики застосування музики в педагогічному процесі закладів дошкільної освіти, розроблення освітньої програми та педагогічної технології та інші.

Методику дослідження становили методи теоретичного та контент-аналізу, спостереження, опитування, бесіда, педагогічне проектування та експеримент, аналіз малюнків, якісне оброблення матеріалів та інші.

В організації теоретичного й експериментального дослідження ми виходили з припущення, що застосування музики в педагогічному процесі розвитку малювання має ґрунтуватись на принципах їх взаємодії, що сприяє формуванню в дитини готовності розвивати свій малюнок за змістом, жанром, виразністю та загальною естетикою. Умовами є свідоме набування дитиною потрібних їй для цього компетентностей: досвід сприймання музичного твору, розвиток уяви та образотворчого мислення, здатність до уявлення змісту майбутнього малюнка; досвід перенесення уявленого, навіяного музикою образу, в малюнок; досвід художнього винахідництва в напрямі виразності малюнка та інші.

Пошуково-експериментальна робота розгорталася в таких напрямках: зацікавлення дитини музичним мистецтвом та дослідницькою діяльністю в ньому; активізація механізмів сприй-

мання дитиною музичного твору (сенсibilізація, синестезія, асоціація, ідентифікація, емпатія та ін.); стимулювання та розвиток у дитини образотворчого мислення під час сприйняття музики різного жанру; сприяння перенесенню дитиною музичного образу для розвитку власного малюнка за жанровою різноманітністю, змістом, виразністю.

Ми виходимо з того, що в педагогічному процесі музична мова краси має стати зрозумілою і необхідною дитині для розвитку її малюнка. Особливістю педагогічного супроводу є допомога дитині «ввійти в музику», побачити образ та втілити його в малюнку мовою іншого мистецтва, наприклад, живопису, в якому педагогу важливо побачити основу технік дитячого малюнка.

У визначенні педагогічного потенціалу музики є специфічність цього мистецтва, предметом якого є внутрішнє, суб'єктивне життя людини, її емоційне ставлення до дійсності. Основу музики становлять природні звуки та інтонації людської мови, які досягають вищої пластичності в мелодії. Слово називає явище, а інтонація змушує відчутти і пережити його.

Оскільки музичні образи відтворюють лише звукову картину світу, інші його виявлення можуть відбиватися лише опосередковано, шляхом асоціацій звукових вражень із враженнями зоровими, образними, що передбачає звернення до пам'яті відчуттів. У зв'язку з цим в аналізі сприймання музики старшими дошкільниками та створенні образу важливо враховувати, що музичні образи втілюють не сам світ, а емоцію, переживання світу.

В осмисленні нами музичного мистецтва як педагогічного засобу розвитку малюнків з'ясовано, що сприймання музики є формуванням її змісту у свідомості дитини як її слухача. Цей процес формування змісту-образу об'єднує в собі власне відчуття (перцепцію), сприйняття музичного матеріалу і власний музичний та життєвий досвід дитини. Таке об'єднання забезпечує осягання, емоційне переживання, інтерпретацію дитиною музичного твору у вербальній або невербальній формі. Таким чином, сутність сприймання музики дитиною 5–6 років полягає в пізнаванні її змісту через народжені музикою емоції, формуванні певного уявного образу і спрямованості на адекватне його відображення, відтворення в малюванні.

Оскільки в образному сприйманні музики значущими є встановлення її концепції, впізнавання музичного факту, смислової лінії (мажорна, мінорна), ми припускаємо, що дитині 5–6 років охопити концептуальність музичного твору допомагає її жанр.

У констатуванні встановлено, що завдяки природній поліmodalності світосприймання (В. Бехтерєв, І. Павлов, В. Анохін, І. Сеченов, О. Лурія, Ж. Піаже та ін.) та поліхудожності у сприйманні мистецтва (Б. Юсов, Л. Савенкова та ін.) дитина здатна відчутти емоцію та образ музики різного жанру в ритмі, настрої; побачити в музиці колір; відчутти духмяність, смак; за певної педагогічної підтримки виявитися сміливішою в художньому винахідництві: самостійному винайденні зображальних та виражальних засобів для їх втілення в малюнку.

Образ у процесі сприймання дитиною музичного твору формується як цілісність із наступних складників: слуховий образ, емоційний образ-переживання, мисленневий образ. Їх основу становлять асоціації з прижиттєвого досвіду дитини, її фантазії, пробуджені якістю музики: гучність, висота, тембр. Уявний образ дитина складає через пошук аналогій з досвіду, комбінування реального з уявним, аглютинацію.

Відбір музичних творів здійснювався відповідно до педагогічної ідеї, цілепокладання, теми малювання. Ми прагнули підібрати музику, сприймання якої збудить уяву і фантазію дитини у формуванні образу, який складе основу майбутнього малюнка. Експериментально вивчались можливості кожного музичного твору щодо пробудження та проживання дитиною емоційних станів: радість, спокій, мрійливість, занепокоєння, інтерес, здивування, натхнення тощо. У кожному з них дитина зможе активно образотворити в уяві й у малюванні (генерувати ідею-задум, визначити зміст; уявити кольорову гаму, композицію, ритм, додати виразних деталей), створити оригінальний, мелодійний малюнок.

Для освітньої програми було введено музичні твори різного жанру: класичну, фольклорну, естрадну, пісенну. Кожен містить певну естетику свого жанру, здатний викликати у дитини

широкий спектр емоцій та переживань, підказати їй шлях до реалізації властивої дошкільно схильності до фантазування і створення образу в уяві й малюванні через оживлення, олюднення, одухотворення сприйнятого звуку, мелодії, поетичного слова в пісні.

Визначені особливості відбору музики зумовили застосування таких форм педагогічної роботи, як: слухання музики під час сприймання предметів, об'єктів і явищ реального світу; розглядання й обговорення творів живопису в супроводі музики, слухання й обговорення музики перед малюванням, цілеспрямоване малювання в супроводі музики, використання музики як фону для малювання, створення музично-ігрових ситуацій (музично-дидактична гра, музична імпровізація, образотворчі завдання та ін.). Наприклад, «Дивись, слухай, відчувай», «Вибери картину до музики», «Що побачив (почув) композитор», «Якого кольору музика», «Малюємо пісню», «Музика, настрої, колір» та ін.

Встановлено, що формування образу в сприйманні дитиною 5–6 років класичної, фольклорної, пісенної музики має специфіку в характеристиках, зумовлену індивідуальними особливостями: домінантна модальність сприймання (аудіал, візуал, кінестетик), домінування право-лівої півкулі (художній тип, мисленнєвий), тип темпераменту, а також особливостями в розвитку уяви, музичного та соціального досвіду.

Відзначимо, що виникнення образу в дошкільників під час прослуховування класичної музики є складним психологічним процесом, який визначають такі характеристики музики: гучність, темп, мелодія, гармонія, динаміка, тембр інструментів тощо, а також готовність, здатність і бажання дитини уявляти, фантазувати, візуалізувати музику. Образи, які виникають у дитини і які вона візуалізує в малюнку, можна умовно поділити на кілька категорій: конкретні (люди, тварини, предмети, пейзажі, події); абстрактні, непередметні (емоції, настрої); предметно-динамічні (вітер, людина або тварина в русі, море хвилюється, дерева гнуться, птахи летять та ін.). Виникненню уявного образу і розвитку малюнка сприяє і допомагає озвучена педагогом назва твору.

Образи, які виникають у дитини під час сприймання народної музики, бувають нав'язні такими її характеристиками: простий, чіткий ритм, який легко запам'ятовується і викликає асоціацію, наприклад, із візерунком, квітами, птахами, національним одягом, героями казок тощо. Фольклорна музика використовує традиційні інструменти, які мають свій характерний тембр. Мелодія, зміст, конкретика образів українських народних пісень є близькими та зрозумілими дитині, народжує в її уяві адекватні або схожі образи, які вона залюбки візуалізує в сюжетно-побутовому, декоративному, ілюстративному малюнку за національними мотивами.

На формування образів під час сприймання пісенної музики впливає текст, конкретний поетичний образ-історія, який допомагає дитині уявити образ й ілюструвати пісню малюнком, створити картину. Яскравим прикладом є живопис української мисткині Марії Приймаченко, який було реалізовано в педагогічній технології як засіб сприяння усвідомленню дитиною зв'язків між музикою і малюванням.

Урахування педагогом психологічних особливостей формування образу під час сприймання дитиною 5–6 років музики різного жанру зумовлюють загальну концепцію педагогічного супроводу процесу розвитку малюнків, зміст освітньої програми та педагогічної технології, їх реалізацію в такій послідовності: образ-мелодія, рух, ритм; образ-емоція, образ-предмет (об'єкт), образ-подія, образ-фантазія, образ-малюнок.

Вибір методів і прийомів зумовлювався педагогічним цілепокладанням, образотворчою ідеєю, темою малювання і типом заняття. Їх застосування передбачало сприяння емоційному, цілісному усвідомленню дитиною образної основи музичного твору та мотивацію, зовнішню та внутрішню-особистісну її спрямування на візуалізацію образу засобами малювання. Такими були: слухання музики, музично-живописні асоціації, обговорення творів живопису, бесіда про музику, образотворчі асоціації, входження в музику, музично-дидактична гра, малювання під музику тощо.

У висновках зазначимо, що здатність до емоційно-почуттєвого сприймання музики і готовність до образотворчості, як у цьому процесі, так і в малюванні, притаманна старшим дошкільникам завдяки полімодальності світосприймання та поліхудожності у ставленні до мистецтва, бажанню малювати.

Психологічний аспект розвитку малюнків дітей 5–6 років засобами музики полягає в мотивації, створенні умов сприяння з боку педагога зацікавленості дитини в особливому, образотворчому сприйманні музичного твору, створенні уявного образу, в художньо-естетичному саморозвитку задля набуття зображального досвіду візуалізації нав'язаного музикою образу в малюнку.

Педагогічний аспект полягає в розробленні адекватної психологічним особливостям технології педагогічного супроводу, визначенні таких педагогічних умов розвитку малюнка засобами музики, як: підготовка майбутніх вихователів та самоосвіта педагогів у галузі музичного мистецтва, адекватний відбір музичних творів, відбір та обґрунтування форм педагогічної роботи, методів інтеракції, образотворчих завдань та ін. Особливістю педагогічного супроводу є допомога дитині «ввійти в музику», побачити образ та втілити його мовою іншого мистецтва, живопису у власному малюнку.

Музика, адекватно залучена до педагогічного процесу, сприяє розвитку емоційної сфери дитини, пробуджує творчу уяву та утворює простір для розвитку її образотворчого мислення.

У процесі слухацької діяльності у свідомості або в уяві дитини відбувається формування образу, породженого музичним матеріалом, за умови наявності в музичному творі акценту, знайомого для дитини (назва, ритм, подія, асоціація з досвідом; казковий, пісенний жанр, емоція, настрої тощо).

Слухачка діяльність не має бути для дитини пасивним процесом, у ньому мають бути задіяні психічні процеси, які зумовлюють формування образу: уява, пам'ять, мислення. Образ як результат сприймання, а саме його зміст, характеристики, виразність та оригінальність, залежать від індивідуально-типологічних особливостей, компетенцій та досвіду дитини.

Відбір музичного твору має відбуватись на основі аналізу педагогом його жанру, а також доступності для сприймання, осмислення, вербального трактування образної основи і знаходження дитиною шляхів перенесення уявного образу в малюнок, втілення його в нових умовах засобами малювання.

Особливості відбору музичних творів визначаються, з одного боку, педагогічним цілепокладанням, інтересом дитини та її образотворчими запитами, а з іншого – художньою цінністю твору, виразними характеристиками (емоційність, образність, ритм, тембр, мелодійність та ін.).

Змінність форм та методів педагогічної роботи із застосуванням музики створює умови для вільного образотворення на підґрунті асоціацій, які дитина навчається встановлювати в процесі запропонованих вправ. Заохочування до експериментів з різними художніми матеріалами та техніками допомагає дитині винайти власну оригінальну художню мову самовираження та розкрити свій художньо-творчий потенціал.

Взаємодія мистецтв, на прикладі зв'язку музики і живопису, в педагогічному процесі забезпечує створення сприятливого емоційного середовища не тільки для набування дитиною музичних компетенцій, досвіду емоційного сприймання музичного твору, але й для розвитку образотворчої уяви й мислення, що створює образи, які потрібні їй для візуалізації отриманих вражень засобами малювання.

Важливим є набування педагогом таких компетентностей: усвідомлення педагогічного потенціалу музики в розвитку малюнка (збільшення інтересу до малювання, жанрова різноманітність, змістовність, виразність); уміння здійснити відбір музичних творів відповідно до педагогічної мети і завдань (класична, фольклорна, пісенна, естрадна та ін.); уміння мотивувати дитину до образотворення під час сприймання музичного твору та ін.

В умовах взаємодії музики і малювання педагогу важливо забезпечити для дитини високий ступінь свободи уяви для розвитку образотворчого мислення, підтримувати її спроби в художньому винахідництві шляхом мотивації до експериментування з різними художніми матеріалами, що має привести її до знаходження власної оригінальної техніки малювання.

Список використаної літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 22.03.2024).
2. Шевчук А. С. Мистецька освіта дітей: традиції та інновації в оновленому БКДО. *Дошкільне виховання*. 2021. № 4. С. 20–23.
3. Чередниченко Д. Л. Взаємодія музики і малювання як педагогічна умова розвитку малюнків старших дошкільників. *Психолого-педагогічний пошук : матеріали VI Всеукраїнської студентської наук.-практ. інтернет-конф. «Дошкільна освіта України в контексті інтеграції до Європейського освітнього простору»* (Глухів, 14-15 березня 2024 р.). Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2024. С. 331–336.
4. Я у Світі: Програма розвитку дитини від народження до шести років / наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с.
5. Васянович Г. П. Педагогічна естетика : навч. посіб. Львів : Норма, 2021. 464 с.
6. Тарапата Л. Г. Музика як модель світобудови (досвід культурологічного дослідження) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.04 ; Харківський державний університет. Харків, 1998. 18 с.
7. Гомілко О. Є. Філософія музики як нова філософська дисципліна: постметафізичні перспективи. *Філософія освіти : електрон. наук. фахове вид.* 2012. № 1-2. С. 228–337. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2012_1-2_16 (дата звернення: 10.05.24).
8. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти та початкової школи в умовах ступеневого навчання : монографія. / за наук. ред. О. О. Красовської. Рівне : О. Зень, 2021. 560 с.
9. Мкртічян О. А. Система підготовки вихователів закладів дошкільної освіти до розвитку музичних здібностей дітей 4–7 років : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 ; Нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2021. 505 с.
10. Весельська А. Л. Психологічна модель розуміння музичних творів: структура та компонентний склад. *Наука і освіта : електрон. наук. фахове вид.* 2016. № 5. С. 66–72. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-5-9>
11. Завалко К. В. Музична педагогіка: інноваційно-психологічний аспект : навч.-метод. посіб. Київ : ЦУЛ, 2020. 181 с.
12. Пономаренко Я. Г. Особистісні детермінанти інтерпретації молодшими школярами музичного тексту : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 ; Інститут псих. ім. Г. С. Костюка. Київ, 2006. 18 с.
13. Картава Ю. А. Виховний вплив музичного мистецтва на формування особистості дитини. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: електрон. наук. фахове вид.* Суми : СумДПУ, 2015. №3 (47). С. 274–281. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1503/1/Vykhovnyi%20vplyv%20muzychnoho%20.pdf> (дата звернення: 03.04.2024).
14. Миропольська Н. Є. Емоційне підсилення мистецтвом: технологічні прийоми. *Мистецтво та освіта*. 2021. №3. С. 41–45. DOI: [https://doi.org/10.32405/2308-8885-2021-3\(101\)-41-45](https://doi.org/10.32405/2308-8885-2021-3(101)-41-45)
15. Образне мислення і процес його формування засобами мистецтва: монографія / Г. П. Шевченко, Н. Ф. Фунтікова ; Луганськ. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2010. 188 с.

16. Побережна Г. І. Музика в дитячій душі. Київ : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. 80 с.

17. Шульга Л. М. Педагогічні підходи до організації занять з малювання в ДНЗ: традиції та інновації. *Вісник Глухівського нац.-пед. ун-ту ім. О. Довженка*. Глухів : ГНПУ, 2017. Вип. 2 (34). С. 243–247.

References

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia) [Basic component of preschool education (new edition)]. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (Last accessed: 22.03.2024) [in Ukrainian].

2. Shevchuk, A. S. (2021). Mystetska osvita ditei: tradytsii ta innovatsii v onovlenomu BKDO [Art education of children: traditions and innovations in the updated BCPE (Basic component of preschool education)]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool Upbringing*, 4, 20–23 [in Ukrainian].

3. Cherednychenko, D. L. (2024). Vzaiemodiiia muzyky i maliuvannia yak pedahohichna umova rozvytku maliunkiv starshykh doshkilnykiv [Interaction of music and drawing as a pedagogical condition for the development of drawings of older preschoolers]. *Psykhologo-pedahohichniy poshuk: materialy VI Vseukrainskoi studentskoi nauk.-prakt. internet-konf. “Doshkilna osvita Ukrainy v konteksti intehratsii do Yevropeiskoho osvitnoho prostoru” – Psychological-pedagogical search: materials of the 6th All-Ukrainian Student Scientific-Practical Internet Conference “Preschool education of Ukraine in the context of integration into the European educational space” (Hlukhiv, March 14–15, 2024)*. (pp. 331–336). Hlukhiv: Hlukhivskiyi NPU im. O. Dovzhenka [in Ukrainian].

4. Ia u Sviti: Prohrama rozvytku dytyny vid narodzhennia do shesty rokiv [I am in the World: Program of child development from birth to six years]. (2019). O. L. Kononko (Scientific Supervisor). Kyiv: TOV “MTsFER-Ukraine” [in Ukrainian].

5. Vasianovych, H. P. (2021). Pedahohichna estetyka [Pedagogical aesthetics]. Lviv: Norma [in Ukrainian].

6. Tarapata, L. H. (1998). Muzyka yak model svitobudovy (dosvid kulturolohichnoho doslidzhennia) [Music as a model of world structure (experience of culturalogical research)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkivskiyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian].

7. Homilko, O. Ye. (2012). Filosofiia muzyky yak nova filosofska dystsyplina: postmetafizychni perspektyvy [Philosophy of music as a new philosophical discipline: postmetaphysical perspectives]. *Filosofiia osvity: elektron. nauk. fakhove vyd. – Philosophy of education: electronic scientific professional publication*, 1–2, 228–337. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2012_1-2_16 (Last accessed: 10.05.2024) [in Ukrainian].

8. Krasovska, O. O. (Ed.). (2021). Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv zakladiv doshkilnoi osvity ta pochatkovoї shkoly v umovakh stupenevoho navchannia: monohrafiia [Theory and practice of professional training of future educators of institutions of preschool and primary school under the conditions of graded education: a monograph]. Rivne: O. Zen [in Ukrainian].

9. Mkrtychian, O. A. (2021). Systema pidhotovky vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity do rozvytku muzychnykh zdibnostei ditei 4–7 rokiv [System of training educators of institutions of preschool education for the development of musical abilities of children of 4–7 years old]. *Doctor's thesis*. Kharkiv: Nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody [in Ukrainian].

10. Veselska, A. L. (2016). Psykhologichna model rozuminnia muzychnykh tvoriv: struktura ta komponentnyi sklad [Psychological model of understanding musical works: structure and component composition]. *Nauka i osvita: elektron. nauk. fakhove vyd. – Science and education: electronic scientific professional publication*, 5, 66–72. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-5-9> [in Ukrainian].

11. Zavalko, K. V. (2020). Muzychna pedahohika: innovatsiino-psykhologichnyi aspekt [Musical pedagogy: innovative and psychological aspect]. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].

12. Ponomarenko, Ya. H. (2006). Osobystisni determinanty interpretatsii molodshymy shkoliaramy muzychnoho tekstu [Personal determinants of interpretation of musical text by younger schoolchildren]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv: Instytut psykhn. im. H. S. Kostiuka [in Ukrainian].
13. Kartava, Yu. A. (2015). Vykhovnyi vplyv muzychnoho mystetstva na formuvannia osobystosti dytyny [Educational influence of musical art on the formation of a child's personality]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii: elektron. nauk. fakhove vyd. – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies: electronic scientific professional publication*, 3(47), 274–281. Sumy: SumDPU. Retrieved from <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/1503/1/Vykhovnyi%20vplyv%20muzychnoho%20.pdf> (Last accessed: 03.04.2024) [in Ukrainian].
14. Myropolska, N. Ye. (2021). Emotsiine pidsylennia mystetstvom: tekhnolohichni pryiony [Emotional enhancement by art: technological techniques]. *Mystetstvo ta osvita – Art and Education*, 3, 41–45. DOI: [https://doi.org/10.32405/2308-8885-2021-3\(101\)-41-45](https://doi.org/10.32405/2308-8885-2021-3(101)-41-45) [in Ukrainian].
15. Shevchenko, H. P., & Funtikova, N. F. (Eds.). (2010). Obrazne myslennia i protses yoho formuvannia zasobamy mystetstva [Figurative thinking and the process of its formation by means of art]. Luhansk: Luhansk. nats. un-t im. V. Dalia [in Ukrainian].
16. Poberezhna, H. I. (2007). Muzyka v dytiachii dushi [Music in a child's soul]. Kyiv: Ukrainske ahentstvo informatsii ta druku "Rada" [in Ukrainian].
17. Shulha, L. M. (2017). Pedahohichni pidkhody do orhanizatsii zaniat z maliuvannia v DNZ: tradytsii ta innovatsii [Pedagogical approaches to the organization of drawing classes in primary schools: traditions and innovations]. *Visnyk Hlukhivskoho natsion. ped. un-tu im. O. Dovzhenka – Bulletin of Hlukhiv National Pedagogical University named after O. Dovzhenko*, 2(34), 243–247. Hlukhiv: HNPU [in Ukrainian].

Дронова О. О. Психолого-педагогічні аспекти розвитку малюнків старших дошкільників засобами музики

Статтю присвячено висвітленню психологічних та педагогічних аспектів проблеми розвитку малюнків дітей 5–6 років засобами музики. Викладений зміст є результатом експериментального педагогічного дослідження, в якому доводиться гіпотеза, що застосування музики в педагогічному процесі сприяє розвитку інтересу дитини до малювання, її образотворчого мислення і художньої уяви, виникненню творчого задуму малюнка і збагаченню його змісту, впливає на виразність та загальну естетику малюнка.

Психологічний аспект розвитку малюнків полягає у створенні умов та сприянні педагога розвитку дитиною власного образотворчого ставлення до сприймання музичного твору, зацікавленості та готовності до образотворення, створення уявного образу й бажання візуалізувати його засобами малювання.

Педагогічний аспект полягає в розробленні та обґрунтуванні педагогічних умов розвитку малюнка засобами музики. Такими визначено: підготовка майбутніх вихователів та самоосвіта педагогів у галузі музичного мистецтва, компетентність у галузі образотворення старших дошкільників; адекватний відбір музичних творів; відбір та обґрунтування форм педагогічної роботи, методів інтеракції, образотворчих завдань та ін. Головною педагогічною умовою є готовність педагога до сприяння формуванню в дитини здатності до перенесення уявних образів, навіяних музичним супроводом, у малюнок.

Музика, адекватно залучена до педагогічного процесу, сприяє розвитку емоційної сфери дитини, пробуджує творчу уяву та утворює простір для розвитку її образотворчого мислення. Набутий дитиною досвід сприймання музики в образах, у поєднанні з досвідом художньо-естетичного самовираження та творчого винахідництва у пошуку способів зображення та виражальних засобів живопису, позитивно позначається на змісті та виразності її малюнків. Малюнок набуває розвитку від схеми до оригінального художнього образу.

Ключові слова: дошкільник, розвиток малюнка, музичний образ, образотворча уява, візуалізація образу музики в малюнку.

Dronova O. Psychological and pedagogical aspects of the development of drawings of older preschoolers by means of music

The article is devoted to highlighting the psychological and pedagogical aspects of the problem of the development of drawings of 5–6-year-old children by means of music. The presented content is the result of experimental pedagogical research, which proves the hypothesis that the use of music in the pedagogical process contributes to the child's interest in drawing, the development of his/her visual thinking and artistic imagination, the emergence of the creative idea of the drawing and the enrichment of its content, affects the expressiveness and general aesthetics of the drawing.

The psychological aspect of the development of drawings consists of creating conditions and helping the educator to develop the child's artistic attitude to the perception of a musical piece, interest, and readiness for image creation, creating an imaginary image, and the desire to visualize it by means of painting.

The pedagogical aspect consists of the development and substantiation of pedagogical conditions for the development of a drawing by means of music.

These are defined as follows: training of future educators and self-education of educators in the field of musical art, competence in the field of image formation of older preschoolers; adequate selection of musical works; selection and justification of forms of pedagogical work, methods of interaction, visual tasks, etc. The main pedagogical condition is the educator's willingness to help the child develop the ability to transfer imaginary images inspired by musical accompaniment into a picture.

Music, adequately involved in the pedagogical process, contributes to the development of the child's emotional sphere, awakens creative imagination, and creates space for the development of his/her visual thinking.

The child's experience of perceiving music in images, combined with the experience of artistic and aesthetic self-expression and creative invention in the search for image methods and expressive means of painting, has a positive effect on the content and expressiveness of his/her drawings. The drawing develops from a scheme to an original artistic image.

Key words: preschooler, development of picture, musical image, visual imagination, visualization of image of music in picture.

ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

УДК 373.3.016:82-93(477)

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-190-199

Пушко Віра Федорівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри початкової освіти
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.

pushko333@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7179-1116>

Правова Нінель Володимирівна,

магістр початкового навчання,
асистент кафедри початкової освіти
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.

pravovalug1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6793-5562>

ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НУШ

Читання – це важливий елемент культури та інструмент підвищення інтелектуального потенціалу нації, творчого розвитку особистості та соціальної активності українського суспільства. У державному документі «Стратегія розвитку читання на період до 2032 року “Читання як життєва стратегія”» зазначено, що «на сучасному етапі розвитку суспільства актуальність проблеми читання зростає, оскільки читання є основою щоденної діяльності кожної людини, зокрема інформаційної, освітньої, пізнавальної, професійної» (Кабінет міністрів України, 2023). В Україні ситуація щодо рівня читання населення, зокрема дітей молодшого шкільного віку, погіршується.

Тому дедалі більшу роль за таких обставин повинна відігравати початкова школа, де актуалізація теми читання є критично важливою.

Сьогодні реформа Нової української школи передбачає оновлення літературної освіти молодших школярів, її змісту, розгляду читацької діяльності як невід’ємного складника освітньої практики протягом життя, створення інноваційного навчально-методичного забезпечення уроків з мовно-літературної освітньої галузі.

У Державному стандарті початкової освіти серед ключових компетентностей визначено «вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також *любов до читання, відчуття краси слова...*» (Кабінет Міністрів України, 2018, с. 2). Вимоги до обов’язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти визначено за освітніми галузями, зокрема мовно-літературною. Метою вивчення української мови та літератури є формування комунікативної, *читацької* та інших ключових компетентностей (Міністерство освіти і науки України, 2018).

Виокремлення читацької діяльності пов’язане з особливим значенням літератури для духовного розвитку особистості, її самоствердження та самореалізації. Уроки читання покликані ознайомити дітей з дитячою літературою різної тематики і жанрів, розвивати інтерес і здатність до самостійної читацької діяльності для задоволення різних потреб читача. Коли діти

читають книги, то вони вчаться аналізувати, мислити, творчо сприймати прочитане; розвивається пам'ять, увага до деталей, формується увага; через прочитання тексту дитина привчається відчувати красу світу та цінувати її (Пушко, 2024).

Під час опрацювання художнього твору учні знайомляться з авторською точкою зору змальовання тих чи інших подій, з образними картинами життя, художнім мовленням, з особливою естетичною формою пізнання довкілля. Окрім того, увага до читання зумовлена тим, що «за останнє десятиліття показники споживання інформації невпинно зростають, а соціальним мережам та іншим онлайн-ресурсам приділяється дедалі більше часу. Тим часом рівень споживання книжкового контенту і, як наслідок, здатність до критичного сприймання інформації, концентрації уваги знижуються» (Кабінет Міністрів України, 2023, с. 1).

Основою літературної освіти є читання та осмислення художніх творів, формування мотивації до читання, забезпечення процесу становлення сучасної дитини-читача.

У контексті сучасних освітніх завдань з вивчення дитячої літератури у початковій ланці школи видано велику кількість нових підручників «Українська мова та читання» для 2–4 класів, посібників для позакласного читання, універсальних хрестоматій, книжок для додаткового читання, читанок, додатків до підручників тощо. У них оновлено зміст літературного матеріалу, який різнобічно охоплює сферу інтересів молодших школярів, його структурування, технології опрацювання. Проте сьогоднішні школярі, які звикли до інформаційних технологій і електронних засобів, вдаються до «споживацького» читання, за якого читацька діяльність спрямовується на отримання певної інформації, закладеної в тексті. Таке читання зумовлює спрощене розуміння літератури, орієнтуючи читача не на глибину сприймання й розуміння художнього твору, а на отримання загальної інформації про нього. Реалії нинішньої літературної освіти молодших школярів, що здійснювалася вже в межах реформи «Нова українська школа», свідчать про досить низку мотивацію дітей до процесу читання, зокрема до творів, уміщених у підручниках, до друкованої дитячої книги. Це підтверджують і численні висновки науковців, педагогів, вихователів, батьків. Так, Український інститут книги у 2020 році оприлюднив результати всеукраїнського соціологічного дослідження «Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання», за результатами якого тільки 3% дітей щоденно читають книжки, а 57% читають з примусу (Український інститут книги, 2020). У зв'язку з тим, що в Україні оголошено воєнний стан і навчання в закладах освіти відбувається дистанційно / змішано, ситуація з прочитанням дітьми художніх творів, уміщених у підручниках, не покращилась. Отже, питання щодо визначення дитячих сучасних творів для вивчення у початковій школі, які б стимулювали молодших школярів до читання, залишається актуальним.

Проблемам оновлення змісту літературної освіти здобувачів початкової освіти, методики організації читацької діяльності та проведення різних типів уроків читання в початковій школі присвячено праці О. Вашуленко, Т. Качак, В. Мартиненко, В. Науменко, М. Наумчук, О. Савченко, О. Слижук та ін.

Психолого-педагогічні аспекти формування і розвитку читацької компетентності учнів розглядали українські вчені А. Бойко, І. Гудзик, О. Джежелей, Т. Карнаух, В. Молчанова, Г. Ткачук, В. Трунова, О. Хорошковська та ін.

У працях сучасних дослідників схарактеризовано стратегію і тактику літературної освіти в Новій українській школі, проблеми мотивації читання, підручника літературного читання як засобу розвитку самостійної читацької діяльності (Г. Клочек, Т. Яценко), розглянуто сучасний вимір формування змісту літературного читання молодших школярів (В. Мартиненко).

Сучасна література для дітей та юнацтва стала предметом наукових розвідок У. Гнідець, В. Кизиловой, Н. Марченко, І. Мацько, Л. Овдійчук, В. Пушко, Б. Салюк, Н. Трохим, Л. Чередник та ін.

Не втрачають значущості дискусійні питання щодо підходів до викладання літератури у школі, уявлень про дитячу літературу у сучасній Україні, які висвітлюються на інтернет-сторінках БараБуки (Простір української дитячої книги), Освіта.ua та ін.

Мета статті – розглянути тематику творів сучасної дитячої літератури та їх жанрово-тематичні різновиди, рекомендовані типовими освітніми програмами НУШ (мовно-літературна освітня галузь) та чинними підручниками з української мови та читання для здобувачів початкової освіти.

Для досягнення мети виконуються такі завдання: 1) проаналізувати зміст мовно-літературної освітньої галузі (читання); 2) з'ясувати наповненість чинних підручників з української мови та читання текстами сучасних дитячих письменників; 3) окреслити жанрово-тематичні різновиди літератури для дітей у підручниках.

Для досягнення поставленої мети й визначених завдань були застосовані такі методи: теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел; порівняння, узагальнення; дедуктивний, індуктивний.

Основна мета літературної освіти, зазначає Т. Качак, – «виховання творчого читача із самостійним критичним мисленням, формування гуманістичного світогляду, загальної культури, естетичних смаків особистості» (Качак, 2013, с. 2).

Зміст початкової літературної освіти закладено в чинних типових освітніх програмах: НУШ-1 – Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Савченко; НУШ-2 – Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Шияна, у яких представлено мовно-літературну освітню галузь. Однак її реалізація в освітньому процесі за зазначеними програмами відбувається по-різному. За програмою, створеною під керівництвом О. Савченко, вона реалізується через окремі предмети «Українська мова» і «Літературне читання»; за програмою, яку розробив колектив авторів під керівництвом Р. Шияна, – у навчальних предметах «Українська мова», «Іноземна мова» та інтегрованому курсі «Я досліджую світ» (поділ на уроки мови та читання не передбачено).

Розглянемо мету та завдання літературної освіти, які визначені у чинних програмах (НУШ-1, НУШ-2). У першій чітко вказано, що мета предмету «Літературне читання» – це «розвиток особистості молодшого школяра засобами різних видів читацької діяльності; формування читацької, комунікативної та інших ключових компетентностей; збагачення емоційно-ціннісного, естетичного, соціального та пізнавального досвіду; розвиток образного, критичного і логічного мислення та літературно-творчих здібностей; формування готовності до вивчення української та зарубіжної літератури в освітньому закладі II ступеня» (Міністерство освіти і науки України, 2022, с. 17). До завдань, які необхідно розв'язати для досягнення мети, віднесено: «ознайомлення учнів з дитячою літературою різної тематики і жанрів; формування в учнів повноцінної навички читання як універсального інструменту функціональної грамотності; розвиток інтересу і здатності до самостійної читацької діяльності для задоволення різних потреб читача; формування умінь опрацьовувати художні, науково-художні тексти; оволодіння прийомами структурно-сислового і образного аналізу текстів різних видів; розвиток образного, критичного, логічного мислення та мовлення; формування умінь самостійної роботи з різними видами і джерелами інформації; формування прийомів роботи з дитячою книжкою, періодичною, довідковою літературою; формування вмінь безпечного і критичного використання медіапродукції, здатності створювати медіапродукти і спілкуватися за допомогою медіазасобів; розвиток уяви і здатності виявляти себе у різних видах літературно-творчої діяльності» (Міністерство освіти і науки України, 2022, с. 17).

У другій програмі, розробленій під керівництвом Р. Шияна, зазначена мета інтегрованого курсу з мовно-літературної освіти – «розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому і суспільному житті, у міжкультурному діалозі, бачити її передумовою життєвого успіху; плекання здатності спілкуватися рідною мовою; формування шанобливого ставлення до культурної спадщини; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду» (Міністерство освіти і науки України,

2022, с. 5). Як бачимо, тут не виокремлено конкретну мету щодо літературного читання. За програмою передбачено виконання таких завдань: виховання стійкої мотивації до читання та прагнення вдосконалювати своє мовлення; розвиток уміння вдумливого читання і базових правописних умінь; збагачення духовного світу учнів через естетичне сприймання творів художньої літератури та медіапродуктів; розвиток уяви та творчого мислення учнів за допомогою творів літератури та мистецтва, медіатекстів, театралізації, гри; формування умінь опрацювати тексти різних видів (художні, науково-популярні, навчальні, медіатексти); створення сприятливого мовного середовища у школі, зокрема й через пізнання сучасної дитячої літератури різної тематики та жанрів (Міністерство освіти і науки України, 2022).

У програмі з літературного читання НУШ-1, відповідно до мети і завдань предмета, чітко окреслені змістові лінії: «Пізнаємо простір дитячого читання»; «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного»; «Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»; «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»; «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»; «Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією»; «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане; створюємо власні тексти». У програмі НУШ-2 визначено тільки змістову лінію «Читаємо».

Відповідно до теми нашого наукового пошуку важливим є розуміння двох ключових взаємопов'язаних компонентів літературної освіти: змістового та методичного. Як зазначає Т. Качак, «перший дає відповідь на питання «Що читати?». Змістовий компонент літературної освіти – це сукупність творів, які читають діти. Методичний компонент дає відповідь на питання «Як читати?», як осмислювати та аналізувати ці твори» (Качак, 2013, с. 6). На нашу думку, перший компонент відображений у змістовій лінії «Пізнаємо простір дитячого читання» НУШ-1, яка створює передумови для ознайомлення учнів 2–4 класів з різноманітною за темами і жанрами дитячою літературою, з різними видами довідкових, навчальних і медіатекстів, способами здобуття інформації у сучасному медіапросторі.

На думку Т. Качак, метою літературної освіти на етапі початкового навчання «є залучення школярів до мистецтва читання, ознайомлення з видатними творами національної і світової літератури» (Качак, 2013, с. 4). Авторка зауважує, що для читання учням пропонуються високохудожні літературні твори, вибір яких здійснюється на основі принципів: тематично-жанрового, естетичного, літературознавчого, комунікативно – мовленнєвого. У дослідженні В. Мартиненко зазначено, що тематично-жанровий і художньо-естетичний принципи визначають стратегію добору творів для читання (Мартиненко, 2011).

Відповідно до цих принципів дібрано художні твори у нових численних підручниках «Українська мова та читання», які реалізують вимоги програм НУШ-1, НУШ-2 з читання. Сучасні молодші школярі вивчають світ дитячої літератури за підручниками: Л. Варзацької, Т. Трохименко; О. Савченко; М. Чабайовської, Н. Омельченко, В. Синільник; А. Савчук; М. Захарійчук; О. Вашуленко; Г. Сапун; Н. Богданець-Білокаленко, Ю. Шумейко; М. Чумарною; І. Большаковою, М. Пристінською та ін.

Зазначимо, що підручники, створені для реалізації програми НУШ-1, складаються із двох частин, друга з яких призначена саме для уроків літературного читання; у підручниках, в яких реалізується програма НУШ-2, художні твори інтегровано у зміст матеріалу з української мови (найчастіше) та дисциплін інших галузей.

Розглянемо простір читання здобувачів початкової освіти НУШ, який пропонують чинні програми. У програмі НУШ-1 визначено такий зміст лінії «Пізнаємо простір дитячого читання»: «доступний і цікавий дітям навчальний матеріал різноманітний за жанрами, персоналіями і джерелами здобуття інформації: 3 клас – усна народна творчість (малі фольклорні форми: лічилки, скоромовки, загадки, приказки, прислів'я; казки героїко-фантастичні, легенди, байки, пісні); художні твори відомих українських і зарубіжних письменників: поезія (вірші пейзажні,

сюжетні, фантастичні, гумористичні; вірші-загадки, акровірші); проза (оповідання, уривки з повістей, казки; п'єси); байки (вірші і проза); науково-художня, довідкова, література з різних джерел, тексти із ЗМІ (Міністерство освіти і науки України, 2022, с. 19). У 4 класі додано: усмішки, притчі, соціально-побутові казки, міфи про створення світу і людей (усна народна творчість); уривки з автобіографічних творів, спогадів, легенди (проза).

Щодо тематики дитячого читання школярам запропоновано у 3 класі твори про почуття дітей, їхні захоплення, мрії, взаємини в сім'ї, школі; про стан природи у різні пори року; ставлення до Батьківщини, рідної мови, народних традицій, про історію рідного краю, видатних людей, захисників України; відкриття; про життя письменників, створення книг; медіатексти; у 4 класі – світ думок, почуттів, прагнень дітей; родинні стосунки; ставлення людей до рідної землі, рідної мови; пошанування праці; героїзм і усвідомлена відданість українського народу; події життя української діаспори; події минулого і сучасного; життя видатних людей, винаходи, фантазії, пригоди, фантастика; бібліотеки, музеї тощо (Міністерство освіти і науки України, 2022, с. 19–20).

У програмі НУШ-2 до пропонованого змісту лінії «Читаємо» віднесено: книжка як джерело знань і задоволення; науково-популярні тексти; тексти зі щоденного життя; художні тексти (малі фольклорні форми: загадки, скоромовки, прислів'я, приказки, ігровий фольклор, казки, пісні, легенди, міфи. Письменник як автор художнього твору. Дитячі твори українських та іноземних авторів). Теми дитячого читання: пригоди, фантастика, сім'я, дружба, патріотизм, відданість, любов до рідного краю, моя Україна тощо.

Отже, до кола читання програмами пропонуються «дитячі твори, зміст, тематика, художні образи, характери героїв яких є близькими і зрозумілими дітям, відповідають їхньому життєвому, читацькому, емоційно-чуттєвому досвіду, рівню розвитку мислення, мовлення, пам'яті» (Мартиненко, 2011, с. 7). Варто зауважити, що у програмах не вказані імена авторів, назви творів для опрацювання на уроках; їх вибір для читання молодшими школярами здійснюють автори підручників.

Більший за обсягом літературний матеріал представлено у підручниках, рекомендованих Міністерством освіти та науки, що створені за типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом О. Савченко. У другій частині цих навчальних книг розміщено сучасні твори українських і зарубіжних письменників. Серед українських класиків: Тарас Шевченко, Леонід Глібов, Леся Українка, Олена Пчілка, Іван Франко, Володимир Винниченко, Микола Вінграновський, Євген Гуцало, Платон Воронько, Дмитро Білоус, Дмитро Павличко, Ліна Костенко та ін.

Вважаємо доцільним погодитись із думкою А. Степанової-Камиш, що у шкільних підручниках трапляються твори класиків дитячої літератури, що не відповідають віковим особливостям сприйняття матеріалу та характеризується відірваністю від загального історичного контексту. Якщо дитина не знає, то вона не розуміє особливості суспільно-політичного складу епохи, про яку йдеться у тексті. Вона не може правильно сприйняти літературні надбання того часу, грамотно проаналізувати характери героїв чи тематику твору, оцінити внесок автора у формування культурної спадщини народу та інтерпретувати вивчене у власний світогляд (Степанова-Камиш, 2021).

Нині є велика кількість художніх текстів для дитячого читання, але здебільшого це переклад творів відомих класиків, на основі яких у маленьких читачів формуються певні погляди та культурно-історичні цінності. У сучасній літературі для дітей XXI століття є ціла плеяда письменників, які у своїх текстах відображають реалії теперішнього життя дітей.

На думку В. Пушко, популярними серед дітей сьогодні є: «нотатки мандрівника», дитячий детектив, фентезі, «жахливчики», трилери, «дівочі» романи, комікси, «гламурні» періодичні видання (Пушко, 2023). К. Шулькова зазначає, що саме в цих жанрах «найповніше висвітлюються проблеми суспільства та дитинства, особисті переживання дівчат і хлопців, протистояння добра і зла» (Шулькова, 2015, с. 294–303).

Порівняно з попередніми підручниками, нові доповнені сучасними українськими творами для дітей Івана Андрусяка («Третій сніг», «Стефа та її Чакалка»), Лесі Ворониної («Прибулець із Країни Нямликів»), Сергія Гридіна («Федько, прибулець з інтернету»), Олександра Дерманського («Млин», «Кого беруть у космонавти»), Марії та Сергія Дяченків («Летючий капелюх»), Оксани Забужко («Рідна мова»), Анатолія Качана («Крилата школа», «Летючий корабель»), Олени Кукуєвицької («Казка про пінгвіна, який хотів літати»), Оксани Кротюк («Літачок», «Наші скарби»), Аніти Майданюк («Жадана ручка»), Галини Малик («Мавпині іменини», «Хто що бачить?»), Володимира Малика («Воєвода Дмитро»), Зірки Мензатюк («Квіти з Петрівки», «Новорічна пригода з Відьмою»), Лесі Мовчун («Бабай-Ага і козак Невидим», «Горіхові принцеси»), Марини Павленко («Хатка для Нехайка»), Наталки Поклад («Життя Марії Приймаченко в десяти фактах»), Ірен Роздобудько («Як зрозуміти хлопців?»), Марії Чумарної («Осіньні листя облітає», «Діамант феї Дарини») та ін.

Щодо зарубіжних, то представлені твори Астрід Ліндгрєн, Льюїс Керрол, Антуана де Сент-Екзюпері, Редьярда Кіплінга, Френка Баума, Жілія Тібо, Роальда Дала та ін.

У підручниках з української мови та читання, складених за програмою НУШ-2, літературний матеріал представлений у меншому обсязі. У деяких з них в основному подано уривки з прозових творів зарубіжних авторів у перекладі, незначну кількість художніх текстів сучасних українських письменників, що не сприяє розумінню літератури як виду мистецтва та популяризації практики читання.

Отже, у деяких нових підручниках відсоток художніх текстів сучасних письменників ХХІ століття надто малий. Натомість залишено твори, зміст яких нецікавий сучасному поколінню дітей, які живуть почасти інформацією із соціальних мереж та інших онлайн-ресурсів. Прикро, що поза увагою укладачів підручників з української мови та читання для здобувачів початкової освіти залишаються актуальні твори на психологічну тематику, про взаємини дітей і батьків, про «проблеми дітей війни», про героїв України тощо.

На нашу думку, варто до кола читання теперішніх здобувачів початкової освіти включати твори про різні дитячі переживання війни, хоча й обережно. Психологи-практики стверджують, що така література допомагає дитині озвучити те, що вона сама не може сказати, знайти себе в героях книг, краще зрозуміти інших. Найголовніше – завдяки таким художнім текстам діти легше сприймають страшні події, набувають досвіду щодо уникнення ризиків у різних небезпечних ситуаціях.

Зазначимо також, що кількість підручників, рекомендована для роботи на уроках української мови та читання у початковій ланці школи, є надмірною. Вчителям в особливих умовах організації освітнього процесу (впровадження реформи на тлі дистанційного / змішаного навчання під час воєнного стану) важко розібратися, який підручник чого вартий. Окрім того, палітра авторських імен і творів завелика, що, на нашу думку, не дає змоги молодшому школяреві глибоко ознайомитися ні з текстом, ні з думками автора, ні осмислити, ні обговорити прочитане. Це не стимулює здобувачів початкової освіти із захопленням і задоволенням читати твори, розміщені у підручниках, і головне, не сприяє формуванню звички читати щоденно, пов'язувати процес читання з успіхом.

Не можемо не погодитись із думкою В. Вздольської, яка зауважує, що «ще через сто років, у наш час, у програмі сучасної української школи маємо невпорядковану еkleктику. Вона поєднує застарілі та сучасні наративи різного естетичного рівня, і це дуже точно відтворює процес хаотичних трансформацій у системі освіти та дитячій літературі» (Вздольська, 2023).

Реформування початкової школи в Україні засвідчує значні зміни у змісті, завданнях та методичному аспекті літературної початкової освіти. Її основною метою визначають розвиток особистості молодшого школяра засобами різних видів читацької діяльності та виховання стійкої мотивації до читання. Однак реалізовувати мету початкового етапу літературної освіти

автори програм пропонують по-різному: у програмі, розробленій під керівництвом О. Савченко, рекомендують окремий предмет «Літературне читання»; за програмою, створеною під керівництвом Р. Шияна, змістова лінія «Читання» інтегрується в інші навчальні дисципліни. Вважаємо, що перший варіант програм надає більше можливостей для виховання читача, здатного до сприйняття літературного твору як мистецького явища та усвідомлення його художньої своєрідності.

Отже, чинні типові освітні програми значно розширюють межі початкової літературної освіти, актуалізують важливість залучення школярів до мистецтва читання. Однак численні дослідження читацької компетентності здобувачів початкової освіти свідчать про досить низку мотивацію дітей до процесу читання, зокрема до творів, уміщених у підручниках, до друкованої дитячої книги.

Стимулюванню дітей до читання сприяють актуальні художні твори сучасної дитячої літератури, у яких автори звертаються до «вічних» тем: стосунки з батьками та друзями-однолітками, складнощі в звиканні до певних умов життя, непорозуміння у шкільному житті тощо, відображають реалії теперішнього життя дітей.

Аналіз чинних підручників з української мови та читання в цьому аспекті засвідчив, що, порівняно з попередніми, нові доповнені сучасними українськими творами для дітей. Натомість залишено твори, зміст, тематика, художні образи, характери героїв яких є незрозумілими школярам, не відповідають їхньому життєвому, читацькому, емоційно-чуттєвому досвіду.

Відсоток художніх текстів сучасних письменників ХХІ століття у підручниках для молодших школярів надто малий. Поза увагою укладачів залишаються твори на психологічну тематику, про взаємини дітей і батьків, про героїв України, проблеми «дітей війни».

Не стимулює здобувачів початкової освіти із захопленням і задоволенням читати твори, уміщені у підручниках, їх велика кількість, що не дає змоги молодшому школяреві глибоко ознайомитися ні з текстом, ні з думками автора, ні осмислити, ні обговорити прочитане.

Таким чином, пильна увага до підбору художніх творів дитячої літератури для вивчення у початковій ланці школи сприятиме формуванню інтересу до літератури як мистецтва, а отже, до набуття звички читання як щоденної практики.

Список використаної літератури

1. Адлер М. Дж., Дорен Ван Чарльз. Як прочитати книгу. Класичний посібник із розумного читання; пер. з англ. І. Дубей, В. Зайця. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 456 с.
2. Бондаренко Н. В. Мотивування здобувачів освіти до читацької діяльності. *Проблема читання в сучасному інформаційному суспільстві : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції* (12 вересня 2019 р., м. Київ) / Ін-т педагогіки НАПН України; за заг. ред. Т. О. Яценко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. С. 68–71.
3. Вздутьська В. Як ми в Україні бачимо дитячу літературу. URL: <https://www.barabooka.com.ua/yak-mi-v-ukraini-bachimo-dityachu-literaturu/> (дата звернення: 10.06.2024).
4. Державний стандарт початкової освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.05.2024).
5. Звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання». URL: <https://ubi.org.ua/uk/news/kategoriya-2/uik-oprilyudniv-rezultati-doslidzhennya-chitannya-v-konteksti-mediaspozhyvannya-ta-zhitt-konstruyuvannya-dokument> (дата звернення: 03.05.2024).
6. Качак Т. Літературна освіта в Україні: промоція дитячої книги і читання. URL: https://www.researchgate.net/publication/340101284_Kacak_Tetana_LITERATURNI_OSIVITTA_V_UKRAINI_PROMOCIYA_DITACHOI_KNIGI_I_CITANNA (дата звернення: 23.04.2024).

7. Качак Т. Б. Літературна освіта молодших школярів : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2017. 44 с.
8. Мартиненко В. О. Формування змісту літературного читання молодших школярів: сучасний вимір. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 9. С. 5–9.
9. Пушко В. Ф. Роль сучасної дитячої книги у формуванні особистості молодшого школяра НУШ. *Початкова школа в новій освітній реальності: традиції й інновації, проблеми й перспективи : матеріали I Всеукр. студ.-викл. наук.-практ. конф.* (18–19 квітня 2024 р., м. Полтава) / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Полтава, 2024. С. 142–144.
10. Пушко В. Ф. Жанрово-тематичний огляд сучасної української літератури для дітей та юнацтва. *Євроінтеграційні пріоритети філології й лінгводидактики в освітній системі України : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф.* (10 листопада 2023 р., м. Полтава) / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Полтава, 2023. С. 146–150.
11. Пушко В. Ф., Правова Н. В. Мотиваційне забезпечення читацької діяльності здобувачів початкової освіти. *The 13th International scientific and practical conference "Perspectives of world science and education"* (September 9-11, 2020). CPN Publishing Group, Osaka, Japan, 2020. С. 222–230.
12. Степанова-Камиш А. Чому програма з української літератури перенасичена творами й що з цим робити. URL: <https://nus.org.ua/articles/chomu-programa-z-ukrayinskoji-literatury-prenasychena-tvoramy-j-shho-z-tsym-robyty/> (дата звернення: 17.04.2024).
13. Стратегія розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія» : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2023 р. № 190-р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR230190> (дата звернення: 05.06.2024).
14. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 класи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf> (дата звернення: 10.05.2024).
15. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3-4 клас. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyuan.pdf> (дата звернення: 10.05.2024).
16. Шулькова К. І. Тенденції розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Вип. V. С. 294–303.

References

1. Adler, M. Dzh., & Doren Van Charlz (2018). *Yak prochytaty knyhu. Klasychnyi posibnyk iz rozumnoho chytannia* [How to Read a Book. The classic guide to intelligent reading]. Translated from English by Dubey I., Zayets V. Kyiv: KM-BOOKS Publishing Group [in Ukrainian].
2. Bondarenko, N. V. (2019). Motyvuvannia zdobuvachiv osvity do chytatskoi diialnosti [Motivating students to reading activities]. *Problema chytannia v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi: materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – The problem of reading in the modern information society: materials of the 1st All-Ukrainian scientific and practical conference*. pp. 68–71. Kyiv: UOVTS «Orion» [in Ukrainian].
3. Vzdulska, V. *Yak my v Ukraini bachymo dytiachu literaturu* [How we see children's literature in Ukraine]. Retrieved from <https://www.barabooka.com.ua/yak-mi-v-ukraini-bachimo-dityachu-literaturu/> (Last accessed: 10.06.2024) [in Ukrainian].
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018). *Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity. Zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy 21 liutoho 2018 r.* [State standard of primary education. Approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine February 21, 2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (Last accessed: 10.05.2024) [in Ukrainian].

5. Ukrainskyi instytut knyhy (2020). Zvit za rezultatamy vseukrainskoho sotsiolohichnoho doslidzhennia «Chytannia v konteksti mediaspozhyvannia ta zhyttiekonstruiuvannia» [Report on the results of the all-Ukrainian sociological study «Reading in the context of media consumption and life construction»]. (2020). Retrieved from <https://ubi.org.ua/uk/news/kategoriya-2/uik-oprilyudniv-rezultati-doslidzhennya-chitannya-v-konteksti-mediaspozhyvannya-ta-zhitt-konstruyuvannya-dokument> (Last accessed: 03.05.2024) [in Ukrainian].

6. Kachak, T. (2020). Literaturna osvita v Ukraini: promotsiia dytiachoi knyhy i chytannia [Literary education in Ukraine: promotion of children's books and reading]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/340101284_Kacak_Tetana_Literaturna_osvita_v_UKRAINI_promocia_ditacoi_knigi_i_citanna (Last accessed: 23.04.2024) [in Ukrainian].

7. Kachak, T. (2017). Literaturna osvita molodshykh shkolariv [Literary education of junior schoolchildren]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

8. Martynenko, V. (2011). Formuvannia zmistu literaturnoho chytannia molodshykh shkolariv: suchasnyi vymir [Formation of the content of literary reading for younger students: the modern dimension]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli – Ukrainian literature in secondary school*, 9, 5-9 [in Ukrainian].

9. Pushko, V. (2024). Rol suchasnoi dytiachoi knyhy u formuvanni osobystosti molodshoho shkoliara NUS [The role of the modern children's book in the formation of the personality of the younger pupil of the NUS]. *Pochatkova shkola v novii osvitnii realnosti: tradytsii y innovatsii, problemy y perspektyvy – Primary school in the new educational reality: traditions and innovations, problems and prospects*. (pp. 142–144). Poltava: Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian].

10. Pushko, V. (2023). Zhanrovo-tematychnyi ohliad suchasnoi ukrainskoi literatury dlia ditei ta yunatstva [Genre and thematic review of modern Ukrainian literature for children and youth]. *Yevrointehratsiini priorytety filolohii y linhvodydaktyky v osvitnii systemi Ukrainy – European integration priorities of philology and linguistics in the educational system of Ukraine*. (pp. 146–150). Poltava: Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian].

11. Pushko, V. F., & Pravova, N. V. (2020). Motyvatsiine zabezpechennia chytatskoi diialnosti zdobuvachiv pochatkovoї osvity [Motivational support of reading activity of primary education applicants]. *The 13th International scientific and practical conference «Perspectives of world science and education»*. pp. 222–230. Japan, Osaka: CPN Publishing Group [in Ukrainian].

12. Stepanova-Kamysh, A. (2021). Chomu prohrama z ukrainskoi literatury perenasychena tvoramy y shcho z tsym robyty [Why the Ukrainian Literature Program is oversaturated with works and what to do about it]. Retrieved from <https://nus.org.ua/articles/chomu-prohrama-z-ukrayinskoyi-literatury-perenasychena-tvoramy-j-shho-z-tsym-robyty/> (Last accessed: 17.04.2024) [in Ukrainian].

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023). Stratehiia rozvytku chytannia na period do 2032 roku «Chytannia yak zhyttieva stratehiia» (skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2023 r. № 190-r.) [Reading Development Strategy for the period up to 2032 «Reading as a Life Strategy» (approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 3, 2023, No. 190-p)]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/KR230190> (Last accessed: 05.06.2024) [in Ukrainian].

14. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2022). Typova osvitnia prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Savchenko O. Ya. 3-4 klasy [Typical educational program developed under the guidance of Savchenko O. Ya. 3-4 grades]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf> (Last accessed: 10.05.2024) [in Ukrainian].

15. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2022). Typova osvitnia prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom Shyiana R. B. 3-4 klas [Typical educational program developed under the guidance of

Shiyan R. B. 3-4 grades]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyuan.pdf> (Last accessed: 10.05.2024) [in Ukrainian].

16. Shulkova, K. I. (2015). Tendentsii rozvytku dytiachoi literatury kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Trends in the development of children's literature of the late twentieth and early twenty-first century]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Scientific Notes of Berdiansk State Pedagogical University, V, 294–303* [in Ukrainian].

Пушко В. Ф., Правова Н. В. Вивчення сучасної дитячої літератури у початкових класах НУШ

У статті актуалізовано проблему літературної освіти в умовах впровадження ідей Нової української школи. Розглянуто зміст мовно-літературної освітньої галузі типових освітніх програм НУШ щодо тематики творів сучасної дитячої літератури, рекомендованої для вивчення молодшими школярами. Проаналізовано чинні підручники з української мови та читання для 2–4 класів щодо наповненості текстами сучасних дитячих письменників; окреслено жанрово-тематичні різновиди літератури, поданої для вивчення здобувачами початкової освіти. Доведено, що, порівняно з попередніми, нові підручники доповнені сучасними українськими творами дитячої літератури. Натомість залишено твори, зміст, тематика, художні образи, характери героїв яких є незрозумілими школярам, не відповідають їхньому життєвому, читацькому, емоційно-чуттєвому досвіду. Визначено, що відсоток художніх текстів сучасних письменників ХХІ століття у підручниках для молодших школярів надто малий. Поза увагою укладачів залишаються твори на психологічну тематику, про взаємини дітей і батьків, про героїв України, проблеми «дітей війни».

Ключові слова: початкова літературна освіта, тематика, жанрово-тематичні різновиди літератури для дітей, типова освітня програма, підручник.

Pushko V., Pravova N. Studying contemporary children's literature in primary school classes of the New Ukrainian School

The article actualizes the problem of literary education in the context of the implementation of the ideas of the New Ukrainian School. The content of the linguistic and literary educational field of the typical educational programs of the NUS on the topics of contemporary children's literature recommended for study by younger students is considered. The current textbooks on Ukrainian language and reading for grades 2–4 are analyzed in terms of their content with texts by contemporary children's writers; genre and thematic varieties of literature presented for study by primary school students are outlined. It is proved that, compared to the previous ones, the new textbooks are supplemented with contemporary Ukrainian works of children's literature. Instead, there are works whose content, themes, artistic images, characters are incomprehensible to students, do not correspond to their life, reading, emotional and sensory experience. It has been determined that the percentage of fiction texts by contemporary writers of the twenty-first century in textbooks for junior pupils is too small. The compilers do not pay attention to works on psychological topics, on the relationship between children and parents, on the heroes of Ukraine, and on the problems of «children of war».

Key words: primary literary education, themes, genre and thematic varieties of literature for children, typical educational program, textbook.

МЕТОДИКА І ТЕХНОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 004.738/.94 : 370.1:53 (477)

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-200-207

Бондаренко Ліна Ігорівна,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри математики та інформатики

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

lina.igorevna2014@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7099-3368>

Курячий Євген Володимирович,

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

спеціальності Середня освіта (Математика. Фізика)

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

zhenia.kuriashiy@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-8800-3382>

МЕТОДИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СЕРВІСУ NANOHUB ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «БІОСЕНСОРИ»

У сучасному світі, де технології швидко розвиваються і проникають у всі сфери життя, біосенсори займають особливе місце. Ці пристрої використовуються в медичній діагностиці, екологічному моніторингу, харчовій промисловості та багатьох інших галузях. Вивчення біосенсорів є надзвичайно важливим для підготовки фахівців, здатних розробляти та впроваджувати новітні технології.

Однак традиційні методи навчання часто не встигають за стрімким розвитком цієї галузі, що вимагає інтеграції сучасних освітніх інструментів та ресурсів. У цьому контексті сервіс nanoHUB виступає як потужний інструмент, що надає можливість отримати доступ до актуальних знань і передових технологій у сфері біосенсорів.

У роботах Faltens, Tanya et al. (2016), Madhavan K., Zentner L., Farnsworth V., Shivarajapura S., Zentner M., Denny N. & Klimeck G. (2013) подано визначення платформи nanoHUB як одного з найуспішніших наукових шлюзів, кіберінфраструктуру, яка підтримує мережу обчислювальних нанотехнологій. Приведений статистичний аналіз свідчить про затребуваність ресурсів та інструментів сервісу.

Magana, Alejandra J. (2010), José M.de la Rosa, (2012) у своїх дослідженнях розглядають способи та методології використання ресурсів nanoHUB у проведенні практичних та лабораторних робіт, що дозволяє здобувачам вищої освіти покращити своє розуміння тих теоретичних концепцій, що стосуються наноелектронних матеріалів і пристроїв, і підвищити мотивацію та задоволення.

У дослідженні Magana A. J., Brophy S. P., & Bodner G. M. (б. д.) на основі проведеного аналізу авторами запропоновано створення інтегрованої навчальної програми матеріалів, застосування фреймворків для технологічно вдосконаленої підтримки для вивчення запитів та використання своєчасної навчальної підтримки разом з інструментами моделювання. У роботах

Klimeck, Gerhard et al. (2008, 2011), Heitzinger C., Kennell R., Klimeck G., Mauser N., McLennan M., & Ringhofer C. (2008) автори розкривають свій досвід розроблення цієї кіберінфраструктури та її використання, зокрема в освітньому контексті. Представлено розробку вебінтерфейсу для тренажерів nanoHUB із дослідження біофетів – біосенсорів на основі напівпровідникових перетворювачів.

Метою статті є аналіз наявних ресурсів nanoHUB для вивчення теми «Біосенсори» та розкриття методичних можливостей їх використання в разі змішаного формату навчання здобувачів фізико-математичних спеціальностей.

Методами дослідження є теоретичні: вивчення науково-технічної та навчально-методичної літератури з проблем дослідження, теоретичний синтез, узагальнення, моделювання педагогічних процесів; емпіричні: спостереження освітнього процесу, реалізація представленої методики.

nanoHUB – це онлайн-платформа, створена для підтримки наукових досліджень і навчання в галузі нанотехнологій та суміжних дисциплін. Вона пропонує широкий спектр ресурсів, включаючи курси, лекції, моделі та симуляції, які допомагають здобувачам освіти і викладачам глибше зануритися в тему біосенсорів. Завдяки своїй інтерактивності та доступності nanoHUB дозволяє зробити процес навчання більш ефективним та цікавим.

nanoHUB пропонує широкий спектр освітніх матеріалів для вивчення біосенсорів. На рис. 1 представлено добірку ресурсів за темою.

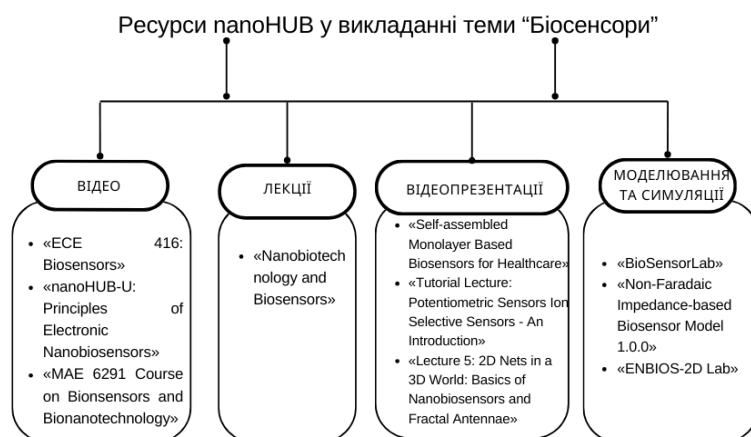

Рис. 1. Ресурси nanoHUB у викладанні теми «Біосенсори»

Наведемо короткий опис поданих ресурсів:

1. **Курси та лекції.** На платформі доступні різноманітні курси та лекції, що охоплюють основи нанотехнологій, фізику біосенсорів, їх розроблення та застосування. Наприклад:

– **Курс «ECE 416: Biosensors»** від Університету Іллінойсу охоплює інженерні принципи для виявлення малих молекул, ДНК, білків і клітин. Курс вивчає класичні методи біодетектування, але також поширюється на сучасні галузі досліджень і новітні датчики, що включають нанотехнології, фотонні кристали та нові інструменти, що використовуються в галузях геноміки та протеоміки (Cunningham, 2013);

– **«nanoHUB-U: Principles of Electronic Nanobiosensors».** Цей курс забезпечує поглиблений аналіз походження надзвичайної чутливості, основних обмежень і принципів роботи сучасних нанобіосенсорів. Основну увагу буде зосереджено на фізиці виявлення біомолекул з точки зору трьох елементарних понять: час відгуку, чутливість і вибірковість. Здобувачі цього курсу зможуть оцінити принципи їх проектування, інтерпретувати результати вимірювань і виявити нові тенденції досліджень (nanoHUB-U: Principles of Electronic Nanobiosensors);

– **«MAE 6291 Course on Biosensors and Bionanotechnology».** Курс містить вступ до властивостей і технологій виявлення біологічних молекул, як-от білки та нуклеїнові кислоти,

включаючи методи, які використовуються для секвенування ДНК. Значна частина курсу базується на ретельному читанні важливих журнальних статей, і, таким чином, він також навчає, як критично аналізувати технічну та наукову літературу (Silver, 2013);

– «**Nanobiotechnology and Biosensors**» – лекція, яка надає огляд галузі нанобіотехнологій та біоелектроніки з акцентом на розроблення електричних біосенсорів. Здобувачі ознайомляться з принципами роботи біосенсорів, застосування нанотехнологій у біоелектроніці та зможуть аналізувати біосенсорні вимірювання (Li, 2007).

2. **Відео.** Платформа містить велику кількість відеолекцій, семінарів та презентацій. Наприклад:

– **Відеопрезентація «Self-assembled Monolayer Based Biosensors for Healthcare»** обговорює використання самоорганізованих моношарів (SAM) у створенні біосенсорів для медичних застосувань. Застосування SAM дозволяє досягти високої точності та швидкості виявлення, що є критично важливим для моніторингу здоров'я та ранньої діагностики хвороб (Malhotra, 2008);

– **Відеопрезентація «Tutorial Lecture: Potentiometric Sensors Ion Selective Sensors – An Introduction»** надає огляд потенціометричних сенсорів, зокрема йон-селективних сенсорів. Ці сенсори вимірюють напругу розчину для визначення концентрації йонів. Також обговорюються виклики та перспективи розвитку технології потенціометричних сенсорів (Alam, 2019);

– **Відеопрезентація «Lecture 5: 2D Nets in a 3D World: Basics of Nanobiosensors and Fractal Antennae»** включає важливі концепції та приклади, які можуть бути корисними під час вивчення біосенсорів. Обговорюються різні типи проблем транспортування в контексті нанобіосенсорів. Наводяться приклади та пояснення, як функціонують класичні біосенсори та яке їх застосування. Обговорюється концепція фракталів та їх застосування в нанобіосенсорах, а також наводиться детальний огляд фрактальних нанобіосенсорів та їхніх унікальних властивостей (Alam 2009).

Сервіс nanoHUB є унікальним ресурсом для навчання та дослідження в області нанотехнологій, пропонуючи широкий спектр інструментів та матеріалів для студентів та дослідників. Він забезпечує інтерактивність, зручність використання, систематичність та послідовність у подачі матеріалу, що робить його особливо корисним для вивчення біосенсорів.

Однією з головних переваг nanoHUB є його інтерактивний характер. Платформа надає доступ до більш ніж 500 інструментів для моделювання, симуляцій та аналізу даних, що дозволяє здобувачам вищої освіти взаємодіяти з матеріалом у режимі реального часу. Наприклад, користувачі можуть виконувати симуляції біосенсорів, спостерігати за результатами, змінювати параметри та аналізувати вплив цих змін на роботу сенсорів.

Зручність використання ресурсу забезпечується інтуїтивно зрозумілим інтерфейсом та докладними інструкціями для кожного інструменту. Здобувачі вищої освіти можуть легко знаходити потрібні ресурси, користуватися інтерактивними посібниками та брати участь у форумах для обміну досвідом і отримання допомоги.

Для вивчення біосенсорів nanoHUB пропонує низку спеціалізованих інструментів, моделей та симуляцій:

1. **«BioSensorLab»** – інструмент для оцінювання та прогнозування параметрів роботи біосенсорів без міток. Сенсори складаються з польового транзистора з поверхнею, функціоналізованою молекулами рецепторів, що захоплюють цільові біомолекули. Інструмент оцінює параметри, як-от час стабілізації, чутливість і селективність сенсорів, використовуючи моделі дифузії, електростатики та статистичних властивостей адсорбції біомолекул (Nair & Alam, 2007; Nair & Alam, 2006; Nair & Go & Landells & Pandit & Alam & Jin & Dak & Jain, 2014).

2. **«Non-Faradaic Impedance-based Biosensor Model 1.0.0»** – модель, яка описує роботу електрохімічного сенсора в умовах малих сигналів для виявлення молекул аналізу в рідкому розчині (наприклад, розчин, що містить молекули ДНК). Модель представляється як еквівалентна схема з резистивними та ємнісними компонентами. Цю модель було перевірено експе-

риментальними даними на біосенсорі ДНК на основі крапель. Опис моделі включає аналіз експериментальних даних та виділення параметрів, а також демонстраційний приклад підсилення сигналу сенсора (Dak & Alam, 2015).

3. «ENBIOS-2D Lab» – інструмент для моделювання йонно-чутливих структур польових транзисторів (ISFET) у двох вимірах. Інструмент використовується для навчання основам фізики транзисторів у йонних сенсорах, і підтримує симуляцію та візуалізацію характеристик постійного струму, спектрів імпедансу та адмітансу, а також розподілу потенціалу, носіїв та йонів постійного та змінного струму в простих двовимірних структурах ISFET (Pittino & Selmi, 2014; Hoxha & Scarbolo & Cossettini & Pittino & Selmi, 2016).

Сервіс nanoHUB забезпечує систематичний підхід до навчання, пропонуючи структуровані курси, лекції, семінари та лабораторні роботи. Наприклад, курс «nanoHUB-U: Principles of Electronic Nanobiosensors» включає теоретичні лекції, відеопрезентації, практичні завдання та інтерактивні симуляції, що дозволяє здобувачам вищої освіти послідовно опановувати матеріал, починаючи з базових понять і закінчуючи складними темами.

Послідовність у подачі матеріалу досягається за допомогою чіткого розподілу на модулі, кожен з яких містить конкретні цілі та завдання. Це дозволяє здобувачам вищої освіти крок за кроком розуміти основні принципи роботи біосенсорів, їх конструкцію, застосування та методи аналізу.

Інтеграція сервісу nanoHUB в освітній процес дозволяє значно покращити якість освіти, особливо в таких спеціалізованих галузях, як біосенсори.

Сервіс nanoHUB надає низку переваг для використання онлайн-ресурсів в освітньому процесі, зокрема:

- Доступ до актуальних матеріалів. Викладачі та здобувачі освіти можуть користуватися найсучаснішими матеріалами, які регулярно оновлюються на платформі nanoHUB. Це дозволяє бути в курсі останніх наукових розробок та інновацій у галузі біосенсорів;

- Покращення якості навчання. Інтерактивні інструменти та симуляції сприяють кращому розумінню складних концепцій завдяки візуалізації та можливості експериментувати в режимі реального часу;

- Залучення здобувачів вищої освіти. Використання інтерактивних та мультимедійних ресурсів підвищує зацікавленість здобувачів та сприяє активному навчанню. Студенти можуть краще засвоювати матеріал через інтерактивні вправи та віртуальні лабораторні роботи.

Сервіс nanoHUB надає також великі можливості для самостійного навчання здобувачів вищої освіти:

- Самоосвітні курси та модулі. На платформі доступні численні курси та навчальні модулі, які студенти можуть проходити самостійно, у зручний для них час. Це сприяє розвитку навичок самоосвіти та незалежного дослідження;

- Віртуальні лабораторії, які надають здобувачам освіти можливість виконувати практичні завдання та експерименти в онлайн-середовищі, що є особливо корисним у випадку відсутності доступу до фізичних лабораторій.

NanoHUB надає можливості для співпраці між викладачами та здобувачами вищої освіти через платформу:

- Спільні проекти та дослідження. Викладачі можуть організовувати спільні проекти та дослідження за участю студентів, використовуючи ресурси та інструменти nanoHUB, що сприяє розвитку командної роботи та наукового мислення;

- Форуми для обговорень та підтримки. Платформа надає можливість для обговорення та співпраці через форуми та групи, де здобувачі освіти та викладачі можуть ділитися досвідом, задавати питання й отримувати підтримку від спільноти.

Важливою є можливість упровадження nanoHUB в освітні програми:

- Інтеграція в навчальні плани. Викладачі можуть інтегрувати матеріали та інструменти nanoHUB у свої навчальні плани та програми, що дозволяє структурувати курси відповідно до сучасних вимог та технологічних досягнень;

– Підтримка викладачів. Платформа надає ресурси та підтримку для викладачів, включаючи готові плани уроків, лабораторні роботи та методичні рекомендації, що спрощує процес підготовки та проведення занять.

Впровадження сервісу nanoHUB в освітній процес відкриває широкі можливості для підвищення якості освіти, забезпечуючи доступ до актуальних матеріалів, інтерактивних інструментів та підтримки спільноти.

Використання інструментального навчального плану дає можливість розширити наявні курси та покращити навчальний досвід здобувачів вищої освіти. Використання готових інструментів моделювання без установаження програмного забезпечення дозволяє вивчати нові концепції, дизайн та оптимізацію. Інструменти nanoHUB можуть використовуватись як в аудиторії, так і для домашніх завдань (*nanoHUB.org*). Даний підхід було реалізовано у викладанні дисципліни «Основи фізики наноматеріалів» за темою «Біосенсори» у змішаному форматі залучення. Після розгляду теоретичного матеріалу здобувачам надавались відеопрезентації для самопідготовки до занять. Практичні заняття проводились із використанням інструменту «BioSensorLab» для оцінювання та прогнозування параметрів ефективності електронного біосенсора без міток.

Таким чином, сервіс nanoHUB є потужним інструментом для навчання та дослідження в області біосенсорів. Його інтерактивні інструменти, актуальні матеріали та можливості самостійного навчання роблять його незамінним ресурсом для здобувачів вищої освіти та викладачів. Інтеграція nanoHUB в освітні програми сприяє покращенню якості освіти та розвитку наукового потенціалу. NanoHUB має потенціал стати ключовим інструментом для покращення навчання та досліджень у галузі біосенсорів та нанотехнологій загалом, сприяючи підготовці висококваліфікованих фахівців та розвитку наукових знань у цій перспективній сфері.

Список використаної літератури

1. Alam M. A. Lecture 5: 2D Nets in a 3D World: Basics of Nanobiosensors and Fractal Antennae. *nanoHUB*. Published on 27 October 2009. URL: <https://nanohub.org/resources/7173>
2. Alam M. A. Tutorial Lecture: Potentiometric Sensors Ion Selective Sensors – An Introduction. *nanoHUB*. Published on 06 June 2019. URL: <https://nanohub.org/resources/30736>
3. Cunningham B. [Illinois] ECE 416: Biosensors. *nanoHUB*. Published on 07 February 2013. URL: <https://nanohub.org/resources/16705>
4. Dak, P., Alam, M. A. Non-Faradaic Impedance-based Biosensor Model 1.0.0. *nanoHUB*. Published on 26 September 2015. DOI: <https://doi.org/10.4231/D3PR7MV7M>
5. Faltens T., Strachan A., Klimeck G. nanoHUB as a Platform for Implementing ICME Simulations in Research and Education. In *Proceedings of the 3rd World Congress on Integrated Computational Materials Engineering (ICME 2015)*, pp. 269–276. Springer, Cham, 2016. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-48170-8_32
6. Heitzinger C., Kennell R., Klimeck G., Mauser N., McLennan M., Ringhofer C. Modeling and simulation of field-effect biosensors (BioFETs) and their deployment on the nanoHUB. *Journal of Physics: Conference Series*. 2008. Vol. 107. Art. no. 012004. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/107/1/012004>
7. Hoxha A., Scarbolo P., Cossettini A., Pittino F., Selmi L. ENBIOS-2D Lab. *nanoHUB*. Published on 10 October 2016. DOI: <https://doi.org/10.4231/D3V11VM7D>
8. José M. de la Rosa. Using nanoHUB.org for teaching and learning nanoelectronic devices in materials engineering. In *Proceedings of the 2012 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)*, pp. 1–4. IEEE Xplore. Marrakech, Morocco, 2012. DOI: <https://doi.org/10.1109/EDUCON.2012.6201018>
9. Klimeck G., Adams III G. B., Madhavan K. P. C., Denny N., Zentner M. G., Shivarajapura S., Zentner L. K., Beaudoin D. L. Social Networks of Researchers and Educators on nanoHUB.org.

In *2011 11th IEEE/ACM International Symposium on Cluster, Cloud and Grid Computing*, 2011, pp. 560–565. IEEE Xplore. Newport Beach, CA, USA. DOI: <https://doi.org/10.1109/CCGrid.2011.33>

10. Klimeck G., McLennan M., Brophy S. P., Adams III G. B., Lundstrom M. S. nanoHUB.org: Advancing Education and Research in Nanotechnology. *Computing in Science & Engineering*. 2008. Vol. 10(5). pp. 17–23. DOI: <https://doi.org/10.1109/MCSE.2008.120>

11. Li Ch. Nanobiotechnology and Biosensors. *nanoHUB*. Published on 11 January 2007. URL: <https://nanohub.org/resources/2260>

12. Madhavan K., Zentner L., Farnsworth V., Shivarajapura S., Zentner M., Denny N., Klimeck G. nanoHUB.org: cloud-based services for nanoscale modeling, simulation, and education. *Nanotechnology Reviews*. 2013. Vol. 2(1). pp. 107–117. DOI: <https://doi.org/10.1515/ntrev-2012-0043>

13. Magana A. J. How Engineering Instructors Use nanoHUB Simulations as Learning Tools? *nanoHUB*. Published on 08 April 2010. URL: <https://nanohub.org/resources/8742>

14. Magana A. J., Brophy S. P., Bodner G. M. An Exploratory Study of Engineering and Science Students' Perceptions of nanoHUB.org Simulations. *International Journal of Engineering Education*. 2012. Vol. 28, No. 5. pp. 1019–1032.

15. Malhotra B. D. Self-assembled Monolayer Based Biosensors for Healthcare. *nanoHUB*. Published on 06 August 2008. URL: <https://nanohub.org/resources/4812>

16. Nair P. R., Alam M. A. Dimensionally Frustrated Diffusion towards Fractal Adsorbers. *Physical Review Letters*. 2007. Vol. 99. Art. no. 256101. DOI: <https://doi.org/10.1103/PhysRevLett.99.256101>

17. Nair P. R., Alam M. A. Performance limits of nanobiosensors. *Applied Physics Letters*. 2006. Vol. 88. Art. no. 233120. DOI: <https://doi.org/10.1063/1.2211310>

18. Nair P. R., Go J., Landells G. J., Pandit T. R., Alam M., Jin X., Dak P., Jain A. BioSensorLab. *nanoHUB*. Published on 19 August 2014. DOI: <https://doi.org/10.4231/D3000014H>

19. nanoHUB.org – Group: Tool-Powered Curricula / Simulation-Powered Curricula. *nanoHUB*. Published on 30 August 2019. URL: <https://nanohub.org/groups/simpoweredcurricula> (Last accessed: 06.06.2024).

20. nanoHUB-U: Principles of Electronic Nanobiosensors. *nanoHUB*. URL: <https://nanohub.org/courses/PEN/overview>

21. Pittino F., Selmi L. Use and comparative assessment of the CVFEM method for Poisson–Boltzmann and Poisson–Nernst–Planck three dimensional simulations of impedimetric nanobiosensors operated in the DC and AC small signal regimes. *Comput. Methods Appl. Mech. Engrg.* 2014. Vol. 278. pp. 902–923. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cma.2014.06.006>

22. Silver J. MAE 6291 Course on Biosensors and Bionanotechnology. *nanoHUB*. Published on 19 June 2013. URL: <https://nanohub.org/resources/18584>

References

1. Alam, M. A. (2009). Lecture 5: 2D Nets in a 3D World: Basics of Nanobiosensors and Fractal Antennae. *nanoHUB*. Published on 27 October 2009. Retrieved from <https://nanohub.org/resources/7173> [in English].

2. Alam, M. A. (2019). Tutorial Lecture: Potentiometric Sensors Ion Selective Sensors – An Introduction. *nanoHUB*. Published on 06 June 2019. Retrieved from <https://nanohub.org/resources/30736> [in English].

3. Cunningham, B. (2013). [Illinois] ECE 416: Biosensors. *nanoHUB*. Published on 07 February 2013. Retrieved from <https://nanohub.org/resources/16705> [in English].

4. Dak, P., & Alam, M. A. (2015). Non-Faradaic Impedance-based Biosensor Model. *nanoHUB*. Published on 26 September 2015. DOI: <https://doi.org/10.4231/D3PR7MV7M> [in English].

5. Faltens, T., Strachan, A., & Klimeck, G. (2016). nanoHUB as a Platform for Implementing ICME Simulations in Research and Education. In *Proceedings of the 3rd World Congress on Integrated*

Computational Materials Engineering (ICME 2015), pp. 269–276. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-48170-8_32 [in English].

6. Heitzinger, C., Kennell, R., Klimeck, G., Mauser, N., McLennan, M., & Ringhofer, C. (2008). Modeling and simulation of field-effect biosensors (BioFETs) and their deployment on the nanoHUB. *Journal of Physics: Conference Series*, 107, 012004. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/107/1/012004> [in English].

7. Hoxha, A., Scarbolo, P., Cossettini, A., Pittino, F., & Selmi, L. (2016). ENBIOS-2D Lab. nanoHUB. Published on 10 October 2016. DOI: <https://doi.org/10.4231/D3V11VM7D> [in English].

8. José M. de la Rosa. (2012). Using nanoHUB.org for teaching and learning nanoelectronic devices in materials engineering. In *Proceedings of the 2012 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON)*, pp. 1–4. IEEE Xplore. Marrakech, Morocco. DOI: <https://doi.org/10.1109/EDUCON.2012.6201018> [in English].

9. Klimeck, G., Adams, III G. B., Madhavan, K. P. C., Denny, N., Zentner, M. G., Shivarajapura, S., Zentner, L. K., & Beaudoin, D. L. (2011). Social Networks of Researchers and Educators on nanoHUB.org. In *2011 11th IEEE/ACM International Symposium on Cluster, Cloud and Grid Computing*, pp. 560–565. IEEE Xplore. Newport Beach, CA, USA. DOI: <https://doi.org/10.1109/CCGrid.2011.33> [in English].

10. Klimeck, G., McLennan, M., Brophy, S. P., Adams, III G. B., & Lundstrom, M. S. (2008). nanoHUB.org: Advancing Education and Research in Nanotechnology. *Computing in Science & Engineering*, 10(5), 17–23. DOI: <https://doi.org/10.1109/MCSE.2008.120> [in English].

11. Li, Ch. (2007). Nanobiotechnology and Biosensors. nanoHUB. Published on 11 January 2007. Retrieved from <https://nanohub.org/resources/2260> [in English].

12. Madhavan, K., Zentner, L., Farnsworth, V., Shivarajapura, S., Zentner, M., Denny, N., & Klimeck, G. (2013). nanoHUB.org: cloud-based services for nanoscale modeling, simulation, and education. *Nanotechnology Reviews*, 2(1), 107–117. DOI: <https://doi.org/10.1515/ntrev-2012-0043> [in English].

13. Magana, A. J. (2010). How Engineering Instructors Use nanoHUB Simulations as Learning Tools? nanoHUB. Published on 08 Aprile 2010. Retrieved from <https://nanohub.org/resources/8742> [in English].

14. Magana, A. J., Brophy, S. P., & Bodner, G. M. (2012). An Exploratory Study of Engineering and Science Students' Perceptions of nanoHUB.org Simulations. *International Journal of Engineering Education*, 28(5), 1019–1032 [in English].

15. Malhotra, B. D. (2008). Self-assembled Monolayer Based Biosensors for Healthcare. nanoHUB. Published on 06 August 2008. Retrieved from <https://nanohub.org/resources/4812> [in English].

16. Nair, P. R., & Alam, M. A. (2007). Dimensionally Frustrated Diffusion towards Fractal Adsorbers. *Physical Review Letters*, 99, 256101. DOI: <https://doi.org/10.1103/PhysRevLett.99.256101> [in English].

17. Nair, P. R., Go, J., Landells, G. J., Pandit, T. R., Alam, M., Jin, X., Dak, P., & Jain, A. (2014). BioSensorLab. nanoHUB. Published on 19 August 2014. DOI: <https://doi.org/10.4231/D3000014H> [in English].

18. Nair, P. R., & Alam, M. A. (2006). Performance limits of nanobiosensors. *Applied Physics Letters*, 88, 233120. DOI: <https://doi.org/10.1063/1.2211310> [in English].

19. nanoHUB.org – Group: Tool-Powered Curricula / Simulation-Powered Curricula. nanoHUB. Published on 30 August 2019. Retrieved from <https://nanohub.org/groups/simpoweredcurricula> (Last accessed: 06.06.2024) [in English].

20. nanoHUB-U: Principles of Electronic Nanobiosensors. nanoHUB. Retrieved from <https://nanohub.org/courses/PEN/overview> [in English].

21. Pittino, F., & Selmi, L. (2014). Use and comparative assessment of the CVFEM method for Poisson–Boltzmann and Poisson–Nernst–Planck three dimensional simulations of impedimetric

nano-biosensors operated in the DC and AC small signal regimes. *Comput. Methods Appl. Mech. Engrg.*, 278, 902–923. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cma.2014.06.006> [in English].

22. Silver, J. (2013). MAE 6291 Course on Biosensors and Bionanotechnology. *nanoHUB*. Published on 19 June 2013. Retrieved from <https://nanohub.org/resources/18584> [in English].

Бондаренко Л. І., Курячий Є. В. Методичні можливості сервісу nanoHUB під час вивчення теми «Біосенсори»

У статті описано унікальний онлайн-ресурс nanoHUB, який пропонує широкий спектр інструментів та матеріалів для вивчення біосенсорів. Розглянуто переваги nanoHUB для покращення освітнього процесу та наукових досліджень у цій галузі, включаючи доступ до актуальних матеріалів, інтерактивне навчання, підтримку самостійного навчання, сприяння співпраці та можливість інтеграції в освітні програми. Проаналізовано інтерактивні інструменти, зручність використання та систематичний підхід до навчання, які пропонує платформа. Особливу увагу приділено спеціалізованим інструментам для моделювання та аналізу біосенсорів, що дозволяє здобувачам вищої освіти глибше зрозуміти та візуалізувати процеси, які відбуваються в біосенсорах. Стаття підкреслює значення nanoHUB як ресурсу, що сприяє підвищенню якості освіти та розвитку наукових досліджень у цій області.

Ключові слова: nanoHUB, біосенсори, нанотехнології, освіта, дослідження, інтерактивне навчання, самостійне навчання, співпраця.

Bondarenko L., Kuriachyi Ye. Methodical capabilities of the nanoHUB service when studying the topic “Biosensors”

The paper describes the unique online resource nanoHUB, which offers a wide range of tools and materials for the study of biosensors. The benefits of nanoHUB for improving the educational process and scientific research in this field are discussed, including access to relevant materials, interactive learning, support for independent learning, promotion of collaboration, and the possibility of integration into educational programs. The interactive tools, ease of use and systematic approach to learning offered by the platform were analyzed. Special attention is paid to specialized tools for modeling and analysis of biosensors, which allows students to gain a deeper understanding and visualization of the processes that occur in biosensors. The article emphasizes the importance of nanoHUB as a resource that contributes to the improvement of the quality of education and the development of scientific research in this area.

Key words: nanoHUB, biosensors, nanotechnology, education, research, interactive learning, independent learning, cooperation.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 29.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

UDC 159.964.26-28

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-208-221

Vertel Anton Viktorovich,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,

Doctoral Student of Pedagogy Department

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko,

Sumy, Ukraine.

antonvertel@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0007-5258-078X>

**AUGUST AICHHORN EDUCATIONAL CENTERS FOR DELINQUENT
ADOLESCENTS AS AN EXAMPLE OF SUCCESSFUL EXTRAPOLATION
OF PSYCHOANALYTIC THEORY INTO THE PRACTICE
OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK**

Psychoanalysis is widely used in many areas of psychological knowledge, but none of them has attracted as much interest and inspired as many talented researchers as the practice and theory of education. The child became the main object of psychoanalytic research, replacing the neurotic personality from which all work began. Psychoanalysis revealed that a child continues to live in a mentally ill person, and that practically does not change over time. It sheds light on those instinctive impulses and drives which give the child its characteristic features, and also illuminates the paths of human development from childhood to maturity. Therefore, it is from psychoanalysis that they expect help and benefit in the matter of education. Education itself aims to guide a person from childhood to maturity, protecting him from possible mistakes and failures.

The problem of delinquent and antisocial behavior, its features and causes are addressed in the scientific works of T. V. Vashek, S. V. Tukaiev, B. I. Palamar, O. M. Dolhova, S. V. Fedorchuk (2019), V. I. Tymoshenko (2019), I. O. Tytarenko, I. V. Lisovska (2010), T. A. Fedotova (2023), M. Chunosova (2013).

The problem of delinquency in the context of psychoanalytic research is highlighted in the scientific works of L. Chertok, R. Saussurt (1973), J.C. Coleman (1980), L. Dahua (1986), K. Friedlander (1947). D. Matza, G.M. Sykes (1957, 1961), N. McWilliams (2011), W. C. Reckless, S. Dinitz, M. Smith (1932, 1961, 1972). M. Schmideberg (1953), C. G. Schoenfeld (1971).

The pedagogical activity of A. Aichhorn and the peculiarities of his work with delinquent children are reflected in the scientific works of T. Aichhorn (1997, 2003), T. Aichhorn, M. Schröter (2007, 2016), E. Federn (1962, 1999), I. R. Galatzer-Levy, R. M. Galatzer-Levy (2007), B. Horowitz, M. A. Pawel, P. O'Connor (2001), F. Houssier, F. Marty (2009), A. Perner (2000, 2005), J. E. Schowalter (2000).

The purpose of the article is to explain the experience of extrapolating the psychoanalytic theory into the practice of social and pedagogical work with delinquent teenagers on the example of educational centers of August Aichhorn.

The research used methods of disciplinary, general scientific and philosophical levels. The methodological basis of the research is a systemic interdisciplinary approach. When dealing with the authentic texts, we used general scientific methods: analysis and synthesis, induction, deduction and analogy, abstraction, generalization, idealization, formalization.

August Aichhorn (1878–1949) was an Austrian teacher and psychoanalyst. After obtaining pedagogical education, he worked as a teacher. He founded correctional schools in Oberhollanbrunn (1918) and in St. Andrew (1920). In 1920, he engaged in psychoanalysis. At the suggestion and recommendation of A. Freud, he graduated from the Vienna Psychoanalytic Institute. In 1922, he under-

went educational analysis by P. Federn, and was admitted to the ranks of the Vienna Psychoanalytic Society (Federn, 1962, 1999). Since 1922, he actively collaborated with various psychoanalytic structures. In 1923, he organized a network of youth educational centers in Vienna. He was one of the first psychoanalysts to work with aggressive adolescents in inpatient settings. He practiced psychoanalytic therapy for offenders, tried to use psychoanalytical methodology while working with teenagers with delinquent behavior. After the Anschluss, A. Aichhorn was arrested and sent as a political prisoner to the Dachau concentration camp.

In 1938, the Vienna Psychoanalytic Society was liquidated. On August 25, 1938, the “commissioner authorized to supervise associations, organizations and unions” announced the liquidation of the Vienna Psychoanalytic Society (Aichhorn, 2003). This resolution, according to the decision of the magistrate of the city of Vienna, entered into force on September 1, 1938. If by the end of 1937 this association had 51 permanent representatives and 17 associate members, in 1938 there were less than 10 psychoanalysts left in Vienna. A. Aichhorn was the mentor and personal psychoanalyst of Heinz Kohut, who emigrated to the USA after the Anschluss in Austria (Aichhorn & Schröter, 2016). However, several former members of the community remained in Vienna. A. Aichhorn gathered around him psychoanalysts who regularly met at evening meetings in his apartment, among the most famous: Dr. Alfred von Winterstein, Karl von Motesiczky, who did a lot to create an underground group, was arrested Gestapo and died in a concentration camp (Rothlander, 2010).

After the Nazis came to power, the head of the German Institute for Psychological Research and Psychotherapy, Professor Matthias Heinrich Göring, announced creation of the “Vienna Working Group” under the leadership of Dr. Heinrich von Kogerer. A. Aichhorn managed to get along with M. H. Göring and was even able to organize courses and seminars, allegedly representing Kogerer’s interests. In the 1939/1940 academic year, he gave a course on pedagogical counseling to five students. From 1939, he again received the right to engage in “teaching practice”, and from 1942 he held regular seminars – officially within the framework of the “Vienna Working Group” of the Reich Institute, but the content of these seminars did not quite meet the requirements of the Nazis. In September 1945, on the basis of the law on reorganization, it was possible to submit an application for the resumption of the activities of the Vienna Psychoanalytic Society. By a decree of December 1, 1945, the liquidation of the Vienna Psychoanalytic Society was declared invalid, and on February 16, 1946, a provisional board was established, and on April 10, 1946, the resumption of its activities was solemnly announced. In 1946–1949, A. Aichhorn was its president (Aichhorn & Schröter, 2007).

A. Aichhorn is a psychoanalyst of a very specific profile, his theoretical and practical work is not intended for a mass audience, but for a narrow circle of professionals, he attracts the attention of many teachers, psychologists, parents concerned with adolescent problems, who seek to understand their psychological nature. A. Aichhorn explains the unique experience of working with “difficult teenagers”. Solving specific pedagogical tasks required him to adapt psychoanalytic theory to his modern pedagogical system and introduce a certain humanistic component. Synthesizing the psychoanalytical ideas of S. Freud and A. Adler with the ideas of social, traditional and reform pedagogy, A. Aichhorn builds his work with pupils on the basis of humanism, a personal approach, reliance on positive, labor education, attachment to socially significant values.

This modification and setting on the understanding of a child, establishing a trusting attitude towards him allowed to effectively solve children’s problems, the cause of which he saw in the wrong strategy of parental behavior (Aichhorn, 1976).

The phenomenon of A. Aichhorn’s psychoanalytic pedagogy consisted in the fact that he and his supporters *shared and supported the main views of the representatives of humanistic pedagogy and “free education”*, namely:

- 1) recognition of a child as the center of the educational system;
- 2) view of a child as the main universal human value;

- 3) respect for the rights and freedoms, wishes and inclinations of a child;
- 4) assistance in the development of all the powers, abilities and talents inherent in a child;
- 5) realization of personal growth due to independence and creativity;
- 6) individual approach to each student.

The main difference between A. Aichhorn's psychoanalytic pedagogy and the views of representatives of humanistic pedagogy and "free education" is that he and his followers criticized the most radical postulates of free "new education":

- 1) giving the child unlimited freedom;
- 2) unmotivated high evaluation of all the results of students' creative activity (recognition of the results of children's creative activity as those that have high artistic value);
- 3) anarchism and unsystematic training.

This criticism negatively affected the popularity of the psychoanalytic pedagogy of A. Aichhorn and his followers and positioned them as outsiders of the European reform movement.

The appeal of A. Aichhorn and supporters of Austrian psychoanalytic pedagogy to the pedagogical correction of antisociality and homelessness, based on humane treatment of children, was due to the following *factors*:

- 1) the social order of the Austrian Republic in the post-revolutionary post-war period;
- 2) the influence of international ideas and the world experience of teachers-reformers who promoted the separation of the school from the church;
- 3) the development of "new" and experimental schools of the republic, their activities aimed at humane, free, versatile and creative development of the individual (Eissler, 1949).

The innovative conceptual model of education and training developed by A. Aichhorn and the teachers of the "Youth House" had the following characteristic features:

- 1) anti-authoritarian friendly relations between teachers-educators and pupils;
- 2) optimally correct selection and use of individually directed ways and means of education at the manifest and labile stages of antisocial behavior manifestation;
- 3) exclusion of any types of physical and psychological violence (punishment, coercion and threats);
- 4) verification of pupils' inner experiences, development of their feelings and emotional sphere;
- 5) strengthening the life-affirming position of the child;
- 6) use of artistic-creative and sports-recreational activities, manual labor;
- 7) broad powers of student self-government in solving life issues of the "Youth House" school campus;
- 8) the positive example of teachers, their authority in educating students (Perner, 2000).

A. Aichhorn used the term "delinquency", which received general recognition, it is used to denote a criminal who has not reached the age of majority (usually 18 years). A delinquent is a child who violates established social norms and whose behavior harms the interests and life of a specific person or a large or small social group (Чуносів, 2013). For adults (after 18 years), the term delinquent is not used, but the term antisocial personality is used (Тимошенко, 2019). In the psychological and pedagogical discourse, delinquency is understood as all manifestations of a child's illegal behavior. Forms of such behavior vary from a minor violation of moral and ethical norms by a child to criminal actions that are punishable in accordance with current legislation. In this context, delinquent behavior can be considered as antisocial and criminal.

In foreign psychological and pedagogical literature, the terms "psychopathic", "antisocial", "sociopathic" personality are used to characterize the delinquent behavior of adults. These concepts are not identical to the concept of "criminal personality" and are not a medical (psychiatric) diagnosis. An antisocial personality views other people from a mercantile standpoint and consciously or unconsciously agrees to tolerate the sociopath's behavior. Sociopaths openly brag about their illegal

actions or machinations, if they think it will impress the interlocutor. Sociopaths do not worry about their behavior, and this is one of the main obstacles to exerting social and pedagogical influence on them. A sociopath does not necessarily commit illegal acts, but his life is determined by specific motivations. In order to feel comfortable, a sociopath needs a specific, bright experience, has a constant desire to feel “sharp” sensations. A sociopath is characterized by a low ability to perceive educational influences, a low ability to learn socially acceptable patterns of behavior, and the inability to enjoy everyday life that is usual for other people. In childhood, a sociopath has more vital energy than his parents, quickly learns manipulative behavior patterns (Титаренко & Лісовська, 2010).

A. Aichhorn defines delinquency as a dynamic phenomenon, as a result of the interaction of mental structures, which leads to personality distortion. These destructive changes are associated with a disruption of the interaction between the “*Super-Ego*”/“*Super-Self*” and the “*Ego*”/“*Self*”. Being the controlling and moral authority, the “*Super-Ego*”/“*Super-Self*” can be unformed or overly harsh and punitive. Otherwise, the “*Ego*”-ideal (as part of the “*Super-Ego*”/“*Super-Self*”) may have antisocial identifications.

A. Aichhorn, like S. Freud (Фройд, 2023с), emphasizes the pathogenic significance of disturbances in the development of “*Ego*”/“*Self*” and “*Super-Ego*”/“*Super-Self*” for social adaptation. On the one hand, internal and external factors that prevent normal development of Ego-functions affect the process of primary adaptation to reality, which A. Aichhorn considers as a necessary basis and prerequisite for social development. On the other hand, external and internal factors that disrupt the child’s emotional development and prevent formation of attachment to a permanent object (to parents or persons who replace them) hinder, as A. Aichhorn shows, the second stage of social development, and namely, adaptations to the cultural traditions of the society of which the child should become a member. The lack of emotional attachment reduces the child’s desire to follow the social models offered by adults. The child cannot learn those identifications, which in the future should become the basis of an effective and strong “*Super-Ego*”/“*Super-Self*”, capable of resisting instincts and directing the child’s behavior in accordance with social requirements, standards and rules.

The merit of A. Aichhorn is that he introduced the concepts of latent and overt delinquency into the scientific discourse.

1. *Latent delinquency* is characterized by a tendency to antisocial actions, but is not manifested in behavior. A. Aichhorn believed that unfavorable relations with parents negatively affect the development of a child’s personality, determine his future difficulties in communicating with people and create the prerequisites for the formation of a “latent delinquency” matrix, which, under appropriate circumstances, is transformed into behavior that deviates from the generally accepted, and offences. He argued that antisocial behavior can be a behavioral expression of neurosis. In this case, it is necessary to apply preventive measures (Aichhorn, 1935).

2. *Overt delinquency* is characterized by the presence of antisocial actions.

From the point of view of psychoanalysis, a delinquent is a person who cannot resolve his own internal psychological conflicts. Delinquents escape from the internal psychological reality by committing antisocial actions. The lack of conscience in delinquents indicates not only a destructive “*Super-Ego*”/“*Super-Self*”, but also the failure to form primary attachments to other people (especially parents). N. McWilliams indicates the delinquent’s desire to dominate and feel power over others, to influence and manipulate them. Psychoanalysts point out that this is due to the inability to be attached (McWilliams, 2011).

A. Aichhorn singles out two main types of delinquency in children:

1. *A borderline neurotic state with signs of antisocial behavior* – the child is in a state of internal conflict. Internally, the child feels that he is doing wrong, which leads to feelings of guilt and remorse. This leads to strange behavior, for example: the child does not use stolen items or wears stolen items conspicuously, knowing that he may be exposed, this indicates an unconscious desire to be exposed.

After exposure and punishment, such children experience significant moral and psychological relief. In this case, delinquency is the result of the child's desire to level or relieve the pressure from the "Super-Ego"/"Super-Self". A. Aichhorn pays attention to such a phenomenon of delinquent teenagers as revenge. Delinquent adolescents try to overcome or compensate for deprivation and increase their own psychological pain by causing pleasure to others. It is important that A. Aichhorn was the first among child psychoanalysts to try to connect the revenge of delinquent teenagers with their unconscious need for punishment and the desire to experience the pleasure of causing suffering to others (Aichhorn, 1935).

The optimal pedagogical strategy in the situation of aggression by delinquents, based on the experience of working with them by A. Aichhorn, was indifference on the part of educators, from whom teenagers expected punishment. Without receiving the appropriate energy supply, aggression decreases and the desire for revenge is eliminated. A. Aichhorn mentions such a defense mechanism as identification with the aggressor. For example, while carefully observing children and teachers, A. Aichhorn saw that usually children's grimaces are simply caricature reflections of the teacher's angry facial expression (children unconsciously copied it), so the child was identified with a threatening external object (Perner, 2005).

2. *Antisocial behavior without neurotic symptoms.* A characteristic feature of this type of delinquency is that the child is in a state of conflict with the outside world due to the early frustration of libidinous desires. A. Aichhorn claimed that children deprived of attention or difficult children refuse to take their place in society. Their instincts are not properly inhibited; they cannot direct their sexual energy to other socially conventional goals (Aichhorn, 1964).

It is important that both in the first and in the second type of child delinquency there is an unconscious need for punishment for antisocial behavior and fixation on the stage of the predominance of the pleasure principle.

According to A. Aichhorn, the reason for delinquent behavior is:

- 1) early isolation, loss of love or trust in parents;
- 2) prolonged physical absence of parents or their death;
- 3) frequent change of guardians;
- 4) staying in institutional care facilities that do not provide conditions for the development of attachments.

Families where children with delinquency are raised generally do not have the ability to understand and express (verbalize) their feelings (the phenomenon of alexithymia) (Вашека et al., 2019). In such families, parents are prone to manipulation and are unable to establish emotional contact with the child. Problems in establishing early object relations in the family lead to a serious personality disorder, which is expressed in the inability to establish attachment and recognition of authorities.

A. Aichhorn, dealing with the socialization of "difficult children", considered genetic and hereditary predisposition to be the main cause of delinquency, considering the negative social environment only as a catalyst for this phenomenon.

Families in which a delinquent is formed are characterized by the following features: 1) lack of strong emotional ties; 2) lack of discipline, indulgence; 3) physical and psychological violence.

The childhood period of delinquent children is characterized by: 1) neglect and lack of control; 2) due to insecurity, constant situations of uncertainty, the child experiences an ambivalent attitude on the part of the parents (a combination of excessive demands and indulgence); 3) alcoholism or drug addiction of parents; 4) divorce of parents (Федотова, 2023).

From the point of view of psychoanalysis, the main motives that lead to delinquent behavior include:

- 1) the desire to quickly satisfy one's own needs, the desire for comfort;
- 2) striving for self-affirmation and high social status;

- 3) oppositional behavior (efforts to violate the rules established in society);
- 4) stereotypes fixed in behavior (experience of being in an antisocial environment), aggressive and sadistic tendencies;
- 5) the need for identification with the group and approval of a person's actions on their part;
- 6) desire for "sharp" sensations, propensity to risk;
- 7) frustration or forced need to protect oneself; altruism (illegal actions are carried out for the sake of achieving a high goal or for the sake of close, significant people) (Dahua, 1986).

The main unconscious motives of children's delinquency include:

- 1) desires that require immediate satisfaction;
- 2) the child's awareness of aggressive feelings that cannot be realized, despair;
- 3) revenge, as a result of an offense against a specific person, group or society in general;
- 4) envy (due to an illegal act, the child would restore social justice);
- 5) mistrust of society in general, a specific social group and individual significant people, in particular;
- 6) children's fantasies about their own omnipotence, greatness, and therefore impunity (Schoenfeld, 1971).

A number of mental mechanisms identified by S. Freud allowed a deeper understanding of the motivational picture of delinquent behavior. The mechanism of transference (Фройд, 2023e) makes it possible to understand the origins of many motiveless crimes, including those where revenge is not taken on the person who caused the harm, but on another, as a rule, weaker. The method of in-depth analysis of mental injuries hidden in the unconscious, which turn out to be the causes of neuroses and obsessive states (including sexual aggressiveness), which produce criminal behavior, made it possible to develop the methods of correction of the criminal's personality. Mechanisms of resistance and displacement revealed by psychoanalysis make it possible to understand the process of subjective distortion of reality perception as the basis of psychological self-defense.

Various provisions of psychoanalytic theory were used to construct new theories of crime and develop new approaches to influence this phenomenon. W. Reckless formulated the psychoanalytic concept of internal regulation of behavior (Reckless, 1961). In his opinion, in order for a child to be able to control his behavior and refrain from criminal impulses, in the process of education it is necessary to form in him: 1) self-awareness; 2) strong "Ego"/"Self"; 3) well-developed "Super-Ego"/"Super-Self" (Reckless & Dinitz, 1972); 4) resistance to various distracting factors; 5) the ability to tolerate frustration; 6) develop a sense of responsibility, purposefulness; 7) the ability to find satisfaction in substitutes for criminal motives; 8) the ability to rational behavior (Reckless & Smith, 1932).

On the basis of the Freudian displacement mechanism, G. Sykes and D. Matza created the concept of neutralization, the essence of which is an in-depth analysis of psychological defense mechanisms that are the basis of criminal motivation (Sykes & Matza, 1957b). The methods of neutralizing the deterrent effect of subjective and objective factors of crime include:

- 1) denial of responsibility, when a person considers himself a victim of circumstances (Sykes & Matza, 1957a);
- 2) denial of harm, when the criminal assures himself and other persons that no one is harmed by his actions;
- 3) condemnation of those who accuse a person of a crime as latent or potential criminals;
- 4) violation of society's requirements (especially in minors) is justified by obligations to a specific person or a small group (Matza & Sykes, 1961).

J. Coleman described the mechanisms of psychological protection that can lead to criminal behavior:

- 1) "denial of reality" in the form of refusal to objectively perceive the surrounding environment, since this in the form of fear or sympathy can prevent a crime;

2) “repression” – preventing unpleasant and unfavorable thoughts from entering the consciousness;

3) “suppression” – refusal to realize unpleasant and dangerous thoughts that have already entered consciousness;

4) “rationalization” as an attempt to prove that the behavior can be justified by some valid reasons;

5) “projection” of one’s own negative characteristics onto others, and accordingly neutralization of negative self-esteem;

6) “compensation” – hiding one’s own weakness, in some conditions as an attempt to assert oneself, in other conditions, if a person is afraid of someone, then this generates a need for him to make someone fear him too;

7) “moving” the feeling of revenge from a dangerous object that caused harm to a safe object that did not cause harm;

8) “de-escalation” – reduction of anxiety caused by forbidden desires by violent manifestation of feelings and external activity (Coleman, 1980).

Taking into account these mechanisms in the course of educational work allows to increase the effectiveness of appropriate measures to prevent antisocial behavior.

The success of psychoanalysis encouraged psychologists and teachers to try similar methods in the practice of corrective influence on criminals (including minors). Psychoanalysis in penitentiary practice has retained the main features developed by its founders:

1) formation of trusting relationships between the psychoanalyst and the patient (in this case, the offender or criminal) (Фройд, 2023b);

2) penetration into the unconscious through the study of actions, phrases, dreams (Фройд, 2023a) (in some cases hypnosis was used, but S. Freud had a negative attitude to its use) (Фройд, 2023d) and the identification of mental injuries that produce deviations in behavior (Chertok & Saussurt, 1973);

3) catharsis – the transfer of these traumas from the unconscious sphere to the sphere of consciousness, which should cause liberation from their burden.

The goal of a psychoanalyst working in the penitentiary system is to help the criminal understand what his inner flaw is, so that he can harmonize his personality. For this purpose, meditation, introspection, and self-analysis are used. Criminals are instilled with resilience – they are taught techniques that make it easier for them to tolerate extremely unpleasant feelings that are caused by a situation that cannot be changed. One of the possible reactions to stress can be aggressiveness, withdrawal or compromise aimed at changing relationships with others. Psychoanalysts teach inmates to use the latter two options when stressed to avoid outbursts of aggression (Friedlander, 1947).

Criminals (including minors) are taught to use psychological mechanisms:

1) prevention of dangerous aspirations by strengthening attitudes that can oppose them;

2) neutralization of immoral desires and actions with the help of physical labor (and other forms of self-repression);

3) increasing the sense of self-importance by identifying oneself with outstanding personalities (to neutralize the inferiority complex, which is often compensated in the form of crimes) (Schmideberg, 1953).

Psychoanalysts teach to find substitutes for desires, the satisfaction of which is practically impossible by legal means. They are instilled with the desire to win the sympathy of other people, and the integration of external (social) prohibitions into the system of their own “*Ego*”/“*Self*” is initiated, so that they cease to cause fear and generate anxiety.

As a psychoanalyst, A. Aichhorn set a number of requirements for the employees of the “House of Youth”, these rules remain relevant to this day. He specifically highlighted the limits of the “internal sociality” of a candidate for work in his institution for delinquent teenagers, which can have both a positive and a negative character within the framework of a whole range of available educational tasks:

1. The ability to work with difficult teenagers to take an anti-punishment position. The professionalism of the staff in their institution was not to eliminate the negative consequences for society, but to help the teenager to reach his developmental goals.

2. A. Aichhorn warned against both overly impatient and overly benevolent attitudes toward pupils, as delinquent children are usually wary of strangers and will consider it weakness or tricks.

3. A. Aichhorn believed that it was a mistake to approach delinquent teenagers who were able to develop true friendship as a friend, and even to use this word.

4. An important requirement for the teacher was not so much rationality and criticality, but emotionality and empathy. To understand the child on an emotional level, and in the most difficult cases, the teacher must make it clear to the child that he would have done the same in his place. In this way, the task was set to understand the forms of adolescent adaptation in combination with the understanding of typical adolescent communication methods.

5. A. Aichhorn believed that without emotional involvement in relations with teachers and staff of the institution, no therapeutic effect will occur. And this is possible only if there is an understanding of the true nature of the child (Houssier & Marty, 2009).

6. Delinquent teenagers with whom A. Aichhorn worked opposed themselves to society. Identifying with each of them in a situation of understanding, teachers should not see the child as a criminal, but perceive him as a child who defends his life. A teacher's emotional reaction, as emphasized by A. Aichhorn, cannot be faked or acted out, reactions occur quickly, intensively, without the intervention of the mind, and only constant self-examination, understanding of the most typical vivid countertherapeutic responses can prevent undesirable consequences in raising children.

Thanks to A. Aichhorn, there was an awareness of the importance of building social relations with difficult children, the need for special formation of a therapeutic-rehabilitation and correctional environment, which are specific social environments. Thus, the importance of building social therapeutic relationships for the organization of the correctional process comes to the fore, as a result of which the transformation of specially organized social relationships into a new structure of the child's mental organization may occur (Schowalter, 2000).

As a result of the experience of working with difficult children and adolescents, first A. Aichhorn, and then other psychoanalysts came to the conclusion that the psychological problems, which children have, reflect the state of society and the problems concentrated in it. Understanding this leads to the analysis of social problems and their negative impact on children's development (GalatzerLevy I. & GalatzerLevy R., 2007).

Scientific and pedagogical ideas of A. Aichhorn found understanding and were developed in the USA. In 1977, "The August Aichhorn Center for Adolescent Residential Care" was opened in New York for delinquent teenagers with self-destructive and antisocial behavior who need permanent care. The center houses teenagers from 12 to 16 years of age who were sent to the center by state authorities. This facility has less restrictions than institutional care facilities (prisons for juvenile offenders). The center is the last resort for delinquent teenagers who cannot be accommodated in other institutions or education institutions. The work program of the center does not provide for administrative dismissal and transfer to other institutions.

The center is located in a separate six-story building. There are 32 children in the center. Children are accommodated in 4 blocks: 3 blocks have 8 single bedrooms and 1 has 4 double bedrooms. The center houses classrooms, offices for correctional and psychotherapeutic work, administrative and technical premises. The center employs 86 people, of whom 46 are directly teachers, psychologists, doctors (psychiatrists and psychotherapists). Teenagers are divided into groups; each group is assigned an educator who is responsible for all aspects of the daily life of the center's students.

Despite the specific contingent of students, the center does not have isolators and rooms for special care, mechanical means of restraint are not used (bars, non-locking locks). Students have the oppor-

tunity to visit cultural, entertainment and education institutions of New York. Students who do not have behavioral problems have the opportunity to study in a public secondary education institution, first part-time, and later full-time.

The results of the study conducted by B. Horowitz, M.A. Pavel and P. O'Connor confirm the effectiveness of the August Aichhorn Adolescent Center. Research findings indicate that placement in the center can help reduce high rates of criminal convictions among young adults with severe emotional and behavioral disorders (Horowitz et al., 2001).

The experience of extrapolating the theory of psychoanalysis by A. Aichhorn into pedagogical practice allows us to draw two main conclusions:

1. The educator must be familiar with the practice of psychoanalysis, otherwise the object of his influence, the child, remains an incomprehensible mystery to him. It is best if the educator himself goes through psychoanalysis to try it on himself. The personal experience of undergoing psychoanalysis is more important than studying only the theory of psychoanalysis.

2. Education is unique, and it cannot be confused or replaced by means of psychoanalytic influence. Psychoanalysis can be used as an additional method of influence, but cannot replace education itself. Psychoanalysis of an adult neurotic can be compared to re-education. A child with a complex character and delinquent behavior cannot be compared with an adult neurotic. And re-education is not at all the same as education of a formed subject. The possibility of influence through psychoanalysis depends on very specific conditions, which can be described as the «analytical situation». This requires formation of certain mental structures and a special attitude towards the analyst. When these factors are absent, as in the case of children and adolescents, and as a rule with criminals who are guided by their own instincts, a preliminary adaptation of the method of psychoanalysis is necessary in order to make educational work possible.

Bibliography

1. Вашека Т. В., Тукаєв С. В., Паламар Б. І., Долгова О. М., Федорчук С. В. Зв'язок алекситимії з індивідуально-типологічними властивостями, емоційною сферою та психічними станами особистості. *Клінічна та профілактична медицина*. 2019. №3-4 (9-10). С. 100–107. DOI: [https://doi.org/10.31612/2616-4868.4\(10\).2019.04](https://doi.org/10.31612/2616-4868.4(10).2019.04)

2. Тимошенко В. І. Антисоціальна поведінка. *Велика українська юридична енциклопедія*. Київ : Нац. акад. прав. наук України ; Нац. акад. внутр. справ, 2019. Т. 18: Кримінологія. С. 25–27.

3. Титаренко І. О., Лісовська І. В. Явище соціопатичної поведінки як проблема для існування й розвитку сучасного українського суспільства. Завдання та можливості соціальної роботи і корекції. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2010. №4 (8). С. 1–9.

4. Федотова Т. А. Делінквентність у контексті суспільно-трансформаційних процесів у національній економіці: архетипний підхід. *Український соціум*. 2023. №2 (85). С. 53–63. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.053>

5. Фройд З. Нарис психоаналізу. Частина 1. Природа психічного. *Український психоаналітичний журнал*. 2023. №1 (1). С. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-9>

6. Фройд З. Нарис психоаналізу. Частина 2. Практичні завдання. *Український психоаналітичний журнал*. 2023. №1 (2). С. 60–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-2-8>

7. Фройд З. Нарис психоаналізу. Частина 3. Теоретичний здобуток. *Український психоаналітичний журнал*. 2023. №1 (3). С. 74–77. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-3-11>

8. Фройд З. Про психотерапію. *Український психоаналітичний журнал*. 2023. №1 (2). С. 67–70. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-2-9>

9. Фройд З. Щодо динаміки перенесення. *Український психоаналітичний журнал*. 2023. №1 (3). С. 78–80. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-3>

10. Чуносів М. Делінквентна поведінка неповнолітніх як об'єкт теоретичного аналізу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. №8 (1). С. 255–260.

11. Aichhorn A. *Wayward Youth*. New York: Viking Press, 1935. 236 p. DOI: <https://doi.org/10.1176/ajp.92.4.998-a>
12. Aichhorn A. On the technique of child guidance: The process of transference. *Delinquency and Child Guidance: Selected Papers*. New York: International University Press, 1964. P. 101–192.
13. Aichhorn T. *Wer war August Aichhorn. Briefe, Dokumente, Unveröffentlichte Arbeiten*. Wien: Löcker & Wögenstein, 1976. 124 p.
14. Aichhorn T. *Zur Geschichte der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung. Band 1: 1938–1949*. Tübingen: Edition Diskord, 2003. 158 p.
15. Aichhorn T., Schröter M. K. R. Eissler und August Aichhorn. Aus ihrem Briefwechsel 1945–1949. *Luzif Amor*. 2007. №20 (40). P. 7–90.
16. Aichhorn T., Schröter M. August Aichhorn und Heinz Kohut. Aus ihrem Briefwechsel 1946–1949. *Luzif Amor*. 2016. №29 (57). P. 14–46.
17. Chertok L., Saussurt R. *Naissance du psychanalyste: de Mesmer à Freud*. Paris: Payot, 1973. 292 p.
18. Coleman J. C. *Abnormal psychology and modern life*. Chicago: Scott Foresman and Company, 1980. 702 p.
19. Dahua L. *Psychoanalysis of juvenile delinquency*. *Chinese Education*. 1986. №19 (2). P. 67–74. DOI: <https://doi.org/10.2753/CED1061-1932190267>
20. Eissler K. R. Searchlights on delinquency; new psychoanalytic studies. Dedicated to Professor August Aichhorn on the occasion of his seventieth birthday, July 27, 1948. New York: International Universities Press, 1949. 456 p.
21. Federn E. The therapeutic personality, as illustrated by Paul Federn and August Aichhorn. *Psychiatric Quarterly*. 1962. № 36. P. 29–43. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01586098>
22. Federn E. Die therapeutische Persönlichkeit, erläutert am Beispiel von Paul Federn und August Aichhorn. *Ein Leben mit der Psychoanalyse. Von Wien über Buchenwald und die USA zurück nach Wien*. Wien: Psychosozial-Verlag, 1999. P. 154–170.
23. Friedlander K. *The psychoanalytical approach to juvenile delinquency; theory, case-studies, treatment*. London: K. Paul, Trench, Trubner, 1947. 296 p.
24. Galatzer-Levy I. R., Galatzer-Levy R. M. August Aichhorn: a different vision of psychoanalysis, children, and society. *The Psychoanalytic Study of the Child*. 2007. №62. P. 153–179. DOI: <https://doi.org/10.1080/00797308.2007.11800788>
25. Horowitz B., Pawel M. A., O'Connor P. Frontline reports: the August Aichhorn Center for Adolescent Residential Care. *Psychiatric Services*. 2001. № 52 (10). P. 1391–1392. DOI: <https://doi.org/10.1176/appi.ps.52.10.1391-a>
26. Houssier F., Marty F. Drawing on psychoanalytic pedagogy: the influence of August Aichhorn on the psychotherapy of adolescents. *The Psychoanalytic Quarterly*. 2009. №78 (4). P. 1091–1098. DOI: <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2009.tb00428.x>
27. Matza D., Sykes G. M. Juvenile delinquency and subterranean values. *American Sociological Review*. 1961. №10 (1). P. 712–719. DOI: <https://doi.org/10.2307/2090200>
28. McWilliams N. *Psychoanalytic diagnosis: understanding personality structure in the clinical process*. New York: The Guilford Press, 2011. 426 p.
29. Perner A. August Aichhorn – ein Grenzgänger zwischen Psychoanalyse und Pädagogik. *Luzif Amor*. 2000. №13 (25). P. 7–24.
30. Perner A. Der Beitrag August Aichhorns zur Technik der Psychoanalyse. *Luzif Amor*. 2005. №18 (36). P. 42–64.
31. Reckless W. C. A new theory of delinquency and crime. *Federal Probation*. 1961. №4. P. 39–47.
32. Reckless W. C., Dinitz S. *Prevention of juvenile delinquency: an experiment*. Columbus: Ohio State University Press, 1972. 253 p.

33. Reckless W. C., Smith M. Juvenile delinquency. New York: McGraw-Hill, 1932. 412 p.
34. Rothlander C. Karl Motesiczky: Eine biographische Rekonstruktion. Wien: Turia + Kant, 2010. 379 p.
35. Schmideberg M. The psychoanalysis of delinquents. *American Journal of Orthopsychiatry*. 1953. № 23 (1). P. 13–21.
36. Schoenfeld C. G. A psychoanalytic theory of juvenile delinquency. *Crime & Delinquency*. 1971. № 17 (4). P. 469–480. DOI: <https://doi.org/10.1177/001112877101700412>
37. Schowalter J. E. Aichhorn revisited. *The Psychoanalytic Study of the Child*. 2000. № 55. P. 49–60. DOI: <https://doi.org/10.1080/00797308.2000.11822515>
38. Sykes G. M., Matza D. On neutralizing delinquent self-images. *American Sociological Review*. 1957. № 22. P. 667–670. DOI: <https://doi.org/10.2307/2089195>
39. Sykes G. M., Matza D. Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*. 1957. №22 (6). P. 664–670. DOI: <https://doi.org/10.2307/2089195>

References

1. Vasheka, T. V., Tukaiev, S. V., Palamar, B. I., Dolhova, O. M., & Fedorchuk, S. V. (2019). Zv'язok aleksytymii z individualno-typolohichnymy vlastyvostiamy, emotsiinoiu sferoiu ta psykhiichnymy stanamy osobystosti [The alexithymia correlation between individual-typological properties, emotional sphere and mental states of personality]. *Klinichna ta profilaktychna medytsyna – Clinical and Preventive Medicine*, 3-4 (9-10), 100–107. DOI: [https://doi.org/10.31612/2616-4868.4\(10\).2019.04](https://doi.org/10.31612/2616-4868.4(10).2019.04) [in Ukrainian].
2. Tymoshenko, V. I. (2019). Antysotsialna povedinka [Antisocial behavior]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 18: Kryminolohiia – Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 volumes. Volume 18: Criminology*. (pp. 25–27). Kyiv: National Academy of Legal Sciences of Ukraine; National Academy of Internal [in Ukrainian].
3. Tytarenko, I. O., & Lisovska, I. V. (2010). Yavlyshche sotsiopatychnoi povedinky yak problema dlia isnuvannia y rozvytku suchasnoho ukrainskoho suspilstva. Zavdannia ta mozhlyvosti sotsialnoi roboty i korektsii [The phenomenon of sociopathic behavior as a problem for the existence and development of modern Ukrainian society. Tasks and possibilities of social work and correction]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Political Science. Sociology. Law*, 4 (8), 1–9 [in Ukrainian].
4. Fedotova, T. A. (2023). Delinkventnist v konteksti suspilno-transformatsiinykh protsesiv u natsionalnii ekonomitsi: arkhetypnyi pidkhid [Delinquency in the context of social-transformation processes in the national economy: an archetypal approach]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 2 (85), 53–63. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.053> [in Ukrainian].
5. Freud, S. (2023a). Narys psykhoanalizu. Chastyna 1. Pryroda psykhiichnoho [Essay on psychoanalysis. Part 1. The nature of mental]. *Ukrainskyi psykhoanalitichnyi zhurnal – Ukrainian Psychoanalytic Journal*, 1 (1), 54–61. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-1-9> [in Ukrainian].
6. Freud, S. (2023b). Narys psykhoanalizu. Chastyna 2. Praktychni zavdannia [Essay on psychoanalysis. Part 2. Practical tasks]. *Ukrainskyi psykhoanalitichnyi zhurnal – Ukrainian Psychoanalytic Journal*, 1 (2), 60–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-2-8> [in Ukrainian].
7. Freud, S. (2023c). Narys psykhoanalizu. Chastyna 3. Teoretychnyi zdobutok [Essay on psychoanalysis. Part 3. Theoretical achievement]. *Ukrainskyi psykhoanalitichnyi zhurnal – Ukrainian Psychoanalytic Journal*, 1 (3), 74–77. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-3-11> [in Ukrainian].
8. Freud, S. (2023d). Pro psykhoterapiiu [About psychotherapy]. *Ukrainskyi psykhoanalitichnyi zhurnal – Ukrainian Psychoanalytic Journal*, 1 (2), 67–70. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-2-9> [in Ukrainian].
9. Freud, S. (2023e). Shchodo dynamiky perenesennia [The Dynamics of Transference]. *Ukrainskyi psykhoanalitichnyi zhurnal – Ukrainian Psychoanalytic Journal*, 1 (3), 78–80. DOI: <https://doi.org/10.32782/upj/2023-3> [in Ukrainian].

10. Chunosov, M. (2013). Delinkventna povedinka nepovnolitnikh yak ob'ekt teoretychnoho analizu [Juvenile's delinquent behavior as an object of theoretical analysis]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytyelia – Problems of Modern Teacher Training*, 8 (1), 255–260 [in Ukrainian].
11. Aichhorn, A. (1935). *Wayward Youth*. New York: Viking Press. DOI: <https://doi.org/10.1176/ajp.92.4.998-a> [in English].
12. Aichhorn, A. (1964). On the technique of child guidance: The process of transference. In *Delinquency and Child Guidance: Selected Papers*. (pp. 101–192). New York: International Universities Press [in English].
13. Aichhorn, T. (1976). *Wer war August Aichhorn. Briefe, Dokumente, Unveröffentlichte Arbeiten*. Wien: Löcker & Wögenstein [in German].
14. Aichhorn, T. (2003). *Zur Geschichte der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung. Band 1: 1938–1949*. Tübingen: Edition Diskord [in German].
15. Aichhorn, T., & Schröter, M. (2007). K. R. Eissler und August Aichhorn. Aus ihrem Briefwechsel 1945–1949. *Luzif Amor*, 20 (40), 7–90 [in German].
16. Aichhorn, T., & Schröter, M. (2016). August Aichhorn und Heinz Kohut. Aus ihrem Briefwechsel 1946–1949. *Luzif Amor*, 29 (57), 14–46 [in German].
17. Chertok, L., & Saussurt, R. (1973). *Naissance du psychanalyste: de Mesmer à Freud*. Paris: Payot [in French].
18. Coleman, J. C. (1980). *Abnormal psychology and modern life*. Chicago: Scott Foresman and Company [in English].
19. Dahua, L. (1986). Psychoanalysis of juvenile delinquency. *Chinese Education*, 19 (2), 67–74. DOI: <https://doi.org/10.2753/CED1061-1932190267> [in English].
20. Eissler, K. R. (1949). Searchlights on delinquency; new psychoanalytic studies. Dedicated to Professor August Aichhorn on the occasion of his seventieth birthday, July 27, 1948. New York: International Universities Press [in English].
21. Federn, E. (1962). The therapeutic personality, as illustrated by Paul Federn and August Aichhorn. *Psychiatric Quarterly*, 36, 29–43. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01586098> [in English].
22. Federn, E. (1999). Die therapeutische Persönlichkeit, erläutert am Beispiel von Paul Federn und August Aichhorn. In *Ein Leben mit der Psychoanalyse. Von Wien über Buchenwald und die USA zurück nach Wien*. (pp. 154–170). Wien: Psychosozial-Verlag [in German].
23. Friedlander, K. (1947). *The psychoanalytical approach to juvenile delinquency; theory, case-studies, treatment*. London: K. Paul, Trench, Trubner [in English].
24. Galatzer-Levy, I. R., & Galatzer-Levy, R. M. (2007). August Aichhorn: a different vision of psychoanalysis, children, and society. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 62, 153–179. DOI: <https://doi.org/10.1080/00797308.2007.11800788> [in English].
25. Horowitz, B., Pawel, M. A., & O'Connor, P. (2001). Frontline reports: the August Aichhorn Center for Adolescent Residential Care. *Psychiatric Services*, 52 (10), 1391–1392. DOI: <https://doi.org/10.1176/appi.ps.52.10.1391-a> [in English].
26. Houssier, F., & Marty, F. (2009). Drawing on psychoanalytic pedagogy: the influence of August Aichhorn on the psychotherapy of adolescents. *The Psychoanalytic Quarterly*, 78 (4), 1091–1098. DOI: <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2009.tb00428.x> [in English].
27. Matza, D., & Sykes, G. M. (1961). Juvenile delinquency and subterranean values. *American Sociological Review*, 10(1), 712–719. DOI: <https://doi.org/10.2307/2090200> [in English].
28. McWilliams, N. (2011). *Psychoanalytic diagnosis: understanding personality structure in the clinical process*. New York: The Guilford Press [in English].
29. Perner, A. (2000). August Aichhorn – ein Grenzgänger zwischen Psychoanalyse und Padagogik. *Luzif Amor*, 13 (25), 7–24 [in German].
30. Perner, A. (2005). Der Beitrag August Aichhorns zur Technik der Psychoanalyse. *Luzif Amor*, 18 (36), 42–64 [in German].

31. Reckless, W. C. (1961). A new theory of delinquency and crime. *Federal Probation*, 4, 39–47 [in English].
32. Reckless, W. C., & Dinitz, S. (1972). Prevention of juvenile delinquency: an experiment. Columbus: Ohio State University Press [in English].
33. Reckless, W. C., & Smith, M. (1932). Juvenile delinquency. New York: McGraw-Hill [in English].
34. Rothlander, C. (2010). Karl Motesiczky: Eine biographische Rekonstruktion. Wien: Turia + Kant [in German].
35. Schmideberg, M. (1953). The psychoanalysis of delinquents. *American Journal of Orthopsychiatry*, 23 (1), 13–21 [in English].
36. Schoenfeld, C. G. (1971). A psychoanalytic theory of juvenile delinquency. *Crime & Delinquency*, 17 (4), 469–480. DOI: <https://doi.org/10.1177/001112877101700412> [in English].
37. Schowalter, J. E. (2000). Aichhorn revisited. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 55, 49–60. DOI: <https://doi.org/10.1080/00797308.2000.11822515> [in English].
38. Sykes, G. M., & Matza, D. (1957a). On neutralizing delinquent self-images. *American Sociological Review*, 22, 667–670. DOI: <https://doi.org/10.2307/2089195> [in English].
39. Sykes, G. M., & Matza, D. (1957b). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22 (6), 664–670. DOI: <https://doi.org/10.2307/2089195> [in English].

Vertel A. August Aichhorn educational centers for delinquent adolescents as an example successful extrapolation of psychoanalytic theory into the practice of social and pedagogical work

The article is devoted to a topical and little-studied issue – the extrapolation of psychoanalytic theory into the practice of social and pedagogical work with delinquent teenagers on the example of the educational centers of the Austrian psychoanalyst and pedagogue August Aichhorn. The article examines the methodological foundations of A. Aichhorn's pedagogical activity, shows the influence of S. Freud's classical psychoanalysis, A. Adler's individual psychology, and European reform pedagogy. The similarities and differences of his psychoanalytic pedagogy from representatives of European schools of “free education” and representatives of “humanistic pedagogy” are analyzed. The specifics of the work of A. Aichhorn and his colleagues with delinquent teenagers in the “Youth House” educational center are revealed, and the requirements for pedagogical staff are considered. The psychoanalytic concept of juvenile delinquency developed by A. Aichhorn, namely the concept of latent and overt child delinquency, is analyzed in detail, its causes and consequences, the main unconscious psychological motives that encourage illegal behavior are analyzed. The influence of the family on the formation of a delinquent personality is highlighted.

Special attention is paid to modern psychoanalytic concepts of delinquency, namely: the psychoanalytic concept of internal regulation of behavior (W. Reckless), the concept of neutralization (in-depth analysis of the protective mechanisms of the psyche, which are the basis of delinquent motivation (G. Sykes and D. Matza), psychoanalytical concept of criminal behavior (J. Coleman). The psychoanalytical methods and techniques used in penitentiary practice on offenders (including juveniles) are explained. The importance of A. Aichhorn's psychoanalytical pedagogy for modern pedagogical science is proved. The article analyzes the activities of the “August Aichhorn Center for Adolescent Residential Care” (New York, USA), which specializes in work with delinquent and antisocial children and adolescents.

Key words: psychoanalytic pedagogy, education, adolescence, educational centers of A. Aichhorn, delinquency, mechanisms of psychological protection, motivation.

Вертель А. В. Виховні центри Августа Айхорна для делінквентних підлітків як приклад успішної екстраполяції психоаналітичної теорії в практику соціально-педагогічної роботи

Статтю присвячено актуальній та малодослідженій темі – екстраполяції психоаналітичної теорії в практику соціально-педагогічної роботи з делінквентними підлітками на прикладі виховних центрів австрійського психоаналітика і педагога Августа Айхорна. У статті розглянуто методологічні засади педагогічної діяльності А. Айхорна, показано вплив класичного психоаналізу З. Фрейда, індивідуальної психології А. Адлера та європейської реформаторської педагогіки. Проаналізовано схожість і відмінність його психоаналітичної педагогіки від представників європейських шкіл «вільного виховання» та представників «гуманістичної педагогіки». Розкрито специфіку роботи А. Айхорна та його колег з делінквентними підлітками у виховному центрі «Будинок молоді», розглянуто вимоги до педагогічних працівників. Детально аналізується розроблена А. Айхорном психоаналітична концепція делінквентності неповнолітніх, а саме поняття латентної та явної дитячої делінквентності, проаналізовано її причини та наслідки, основні неусвідомлені психологічні мотиви, які спонукають до противоправної поведінки. Проаналізовано вплив сім'ї на формування делінквентної особистості.

Особливу увагу приділено сучасним психоаналітичним концепціям делінквентності, а саме: психоаналітичній концепції внутрішньої регуляції поведінки (У. Реклесс), концепції нейтралізації (глибинний аналіз захисних механізмів психіки, які є основою делінквентної мотивації (Г. Сайкс і Д. Матза), психоаналітичній концепції мотивації злочинної поведінки (Дж. Колеман). Експліковано психоаналітичні методи та методики, які використовуються в пенітенціарній практиці виправного впливу на правопорушників (у тому числі неповнолітніх). Доведено важливість психоаналітичної педагогіки А. Айхорна для сучасної педагогічної науки. У статті проаналізовано діяльність «Підліткового центру імені Августа Айхорна» (Нью-Йорк, США), який спеціалізується на роботі з делінквентними та асоціальними дітьми та підлітками.

Ключові слова: психоаналітична педагогіка, виховання, підлітковий вік, виховні центри А. Айхорна, делінквентність, механізми психологічного захисту, мотивація.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 26.08.2024 р.
Прийнято до друку 27.09.2024 р.

ФІЛОЛОГІЧНА ОСВІТА І НАУКА В УНІВЕРСИТЕТАХ

УДК 811.111

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-222-231

Перова Світлана В'ячеславівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри східної філології і перекладу
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
svitlanaperova15@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1758-2284>

Крисало Ольга Вікторівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри східної філології і перекладу
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава, Україна.
olga.krysalo@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8777-7039>

КОМУНІКАТИВНИЙ ПОРТРЕТ ОНЛАЙН-ВИКЛАДАЧА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА ЗВО

Останнім часом ми всі стаємо свідками значного зростання рівня та обсягу цифровізації освіти, що зумовлено кількома ключовими факторами. Насамперед це наявність широкого досвіду впровадження цифрових технологій освітніми установами і закладами освіти, а також нові досягнення у сфері підвищення якості освіти. Сьогодні процеси цифрової трансформації, запровадження цифрових послуг для населення, які спочатку були орієнтовані на підвищення ефективності роботи різних організацій, все більше знаходять своє застосування у вищій освіті шляхом використання інтернет-порталів, розробки та запуску онлайн-курсів, розвитку дистанційного навчання, використання електронних навчальних матеріалів та забезпечення доступу до інформаційних ресурсів.

Сучасний розвиток людства в умовах глокалізації свідчить про те, що загальнолюдські цінності можуть існувати лише у конкретних локальних контекстах, на певних територіях або в регіонах. Самобутній локальний досвід, який включає в себе культуру та життя певного етносу, а також історично сформовану систему педагогічної освіти, збагачує загальний досвід і прогрес людства як єдиного співтовариства (Терещук & Біницька, 2022). Цифровізація освіти, впровадження нових інформаційних технологій у навчальний процес закладів вищої освіти та розвиток дистанційної освіти сприяють глокалізації освіти як особливої форми міжкультурної комунікації та інтеграції локальних і глобальних процесів. Це сприяє розвитку міжкультурної компетентності здобувачів освіти, зокрема їхньої здатності ефективно взаємодіяти з представниками різних культур, що передбачає розвиток таких навичок, як співчуття, активне слухання, культурна відкритість та чутливість. Синхронізація процесів цифровізації та глокалізації освіти може, на наш погляд, сприяти вдосконаленню педагогічної майстерності викладачів англійської мови та перекладознавства зокрема, які покликані допомогти здобувачам освіти стати особистостями, котрі орієнтуються і роблять свій внесок у багатокультурний і непростий сучасний світ. Можна передбачати, що в недалекому майбутньому університети

змушені будуть стати осередком для саморозвитку глобально мислячих особистостей, які активно розв'язують локальні проблеми, беруть на себе відповідальність перед глобальними викликами та формують більш інклюзивне та культурно чутливе освітнє середовище.

Глокалізація в педагогічній освіті становить очевидну альтернативу процесу інтернаціоналізації. Це сприяє формуванню позитивного навчального досвіду та заохочує до розвитку компетенцій студентів за допомогою синтезу глобального досвіду, академічного та культурного обміну з питань, що стосуються як глобальних, так і місцевих соціально-економічних та політичних реалій (Trippestad, 2015). Натепер глокалізація у сфері освіти використовується як теоретична перспектива. Поняття глокальності та глокалізації описують злиття глобального і локального у контексті соціально-економічних та політичних взаємозв'язків, що впливають на різні спільноти. Глокалізоване навчання та викладання розглядаються у рамках навчальних програм і формування особистості з акцентом уваги на зв'язку між місцевим і глобальним співтовариствами з погляду соціальної відповідальності, стійкості і справедливості (Patel & Lynch, 2015, с. 223).

У 1980-х роках терміни «глокальний» і «глокалізація» вперше ввійшли до наукового обігу як поєднання концепцій «глобалізація» та «локалізація». Вони вказують на злиття локальних і глобальних аспектів, де зростаюча важливість континентальних або глобальних проблем поєднується зі зростанням значення місцевих і регіональних відмінностей. Ці терміни стали популярними завдяки книзі Т. Фрідмана, що присвячена економіці та політології, де, зокрема, наведено приклади успішної адаптації національних корпорацій і брендів, таких як Starbucks або MacDonald's, до культурних норм країн, у яких вони розгорнулися наприкінці ХХ століття (Friedman, 2007).

Поняття глокалізації було введено до наукового дискурсу Р. Робертсоном у 1995 році як реакція на широке використання терміна «глобалізація» у популярній та науковій літературі. В основі цього поняття лежить висновок, що глобалізація почала асоціюватися з процесом культурної гомогенізації, який не враховував місцевих, просторових або історичних відмінностей у соціальних змінах. Р. Робертсон вважав такий підхід оманливим та вимагав надання соціальним дослідникам детермінованих пояснень соціальних явищ. У своїй альтернативі він використав термін «глокалізація», щоб вказати на те, що процеси гомогенізації та гетерогенізації є характерними рисами сучасних суспільств, а їх тенденції є «взаємно імплікативними» (Robertson, 1995). З глокальної точки зору глобальне і локальне слід розуміти діалектично. Концепції (локального) націоналізму та корінного походження, наприклад, залежать від зустрічей з іншими глобальними явищами та визначаються у зв'язку з ними.

Сучасні дослідники Й. Брукс і А. Нормор, Е. Вебер, Д. Бойд, Х. Хондкер розглядають впровадження глокалізації як альтернативну парадигму до традиційної моделі інтернаціоналізації у вищій освіті. Це дозволяє сприяти глокалізації як відповіді на виклики демографічних змін у сфері вищої освіти. Ми підтримуємо думку вчених, що глокалізація може зменшити негативний вплив локальних і глобальних соціально-економічних і політичних проблем шляхом сприяння діалогу та спільних дій, тим самим створюючи унікальний і потужний досвід навчання для місцевих і глобальних навчальних спільнот.

Цифровізація освіти нині є одним із найважливіших трендів у педагогічній науці та практиці. Це проявляється у впровадженні нових форм освітньої діяльності, таких як використання програмування, комп'ютерних технологій, інформатики та комунікації, а також в інноваційній модернізації освітнього контенту через використання інтерактивних дидактичних компонентів курсів, візуалізацію навчальних матеріалів та роботу з інтегрованими базами даних для пошуку інформації. Одним із яскравих прикладів цифровізації вищої освіти є проєкт «Цифровий університет», який запроваджується у Державному закладі «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» і доводить, що цифровізація базових навчальних процесів, особливо в університетах, стає одним із ключових показників розвитку вищої освіти та є способом оцінки якості діяльності ЗВО та роботи викладачів.

Актуальність нашого дослідження визначається необхідністю вивчення викладача англійської мови та перекладознавства, зануреного в дискурс дистанційної освіти, людини, без якої, як і раніше, неможливо уявити навчання іноземних мов навіть в еру цифровізації і комунікативний портрет якої також переживає цифрову трансформацію. Маючи свої особливості, стиль дистанційної комунікації між викладачем англійської мови та перекладознавства і студентами висуває певні специфічні завдання, пов'язані з розвитком більшої автономності здобувачів освіти, критичного мислення, незалежності, самомотивації та дисципліни у навчанні.

Крім того, незважаючи на те, що онлайн-комунікація може давати більший простір для творчості та креативності, необхідні як джерело натхнення для роботи в цифровому середовищі, викладачі англійської мови та перекладознавства стикаються з необхідністю брати на себе велику кількість додаткових завдань, таких як модерування форумів і настановчих конференцій, перевірка сповіщень, оновлення інформації на сайтах навчальних курсів та освітніх платформах (Moodle, Google Classroom тощо), обмін і завантаження навчальних ресурсів для здобувачів освіти, відповіді на збільшену кількість електронних повідомлень у різноманітних месенджерах зв'язку. Усі ці фактори потребують урахування під час аналізу цифрового комунікативного портрета викладача англійської мови та перекладознавства.

Освітній процес будується на психолого-педагогічних закономірностях, які, як правило, є досить суб'єктивними. Вони охоплюють діяльність викладача та здобувачів освіти, починаючи з їхньої мотивації і закінчуючи інтуїцією та особистісним смислом, які вкладаються в інформацію, що передається й отримується. Одним із найважливіших компонентів освітнього процесу є педагогічна комунікація, дослідженню якої приділяють увагу такі зарубіжні і вітчизняні вчені, як Г. Балло, І. Бех, М. Боришевський, Л. Бурлачук, С. Вдович, О. Киричук, В. Кіслов, М. Корольчук, В. Крайнюк, С. Максименко, Т. Піроженко, Т. Російчук, В. Семиченко, Ю. Трофімов, Г. Чайка, Г. Баннер, П. Екман, Б. Скіннер, В. Фрізен та інші. Проте питання опису та аналізу цифрового комунікативного портрета викладача англійської мови та перекладознавства до цього часу не висувалося та не обговорювалося.

Матеріалом нашого дослідження стали більше ніж 40 практичних онлайн-занять з різних освітніх компонентів, пов'язаних з вивченням англійської мови та перекладознавства: «Практичний курс англійської мови та перекладознавства», «Англійська мова за професійним спрямуванням», «Теорія та практика перекладу (англійська мова)», «Комунікативні стратегії англійської мови та перекладознавства», «Використання комп'ютерних технологій у науковій та професійній діяльності перекладача», які проводилися у дистанційному форматі з квітня 2022 р. до грудня 2023 р. у ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Під час дослідження та аналізу практичного матеріалу, зібраного зі спостережень за роботою викладачів кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням, кафедри теорії та практики перекладу, кафедри східної філології, нам вдалося виділити чотири типи цифрових портретів викладача англійської мови та перекладознавства вищої школи, які можна, на нашу думку, умовно назвати як віртуальний комунікативний портрет, невербальний комунікативний портрет, психологічно-когнітивний комунікативний портрет і компетентнісний комунікативний портрет. Усі ці умовні компоненти становлять професійний комунікативний портрет онлайн-викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО (див. Рисунок 1).

На нашу думку, віртуальний комунікативний портрет викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО формується за принципами, які звучать так: «*You have to be larger than life when you are teaching online*» та «*Online teaching is more than “open your books”*». Це означає, що через те, що здобувачі освіти, які опановують англійську мову, не мають можливості бачити викладача наживо, він / вона має бути візуально більшим, займати весь екран, здаватися ближчим, ніж є насправді, щоб усунути ефект екрану та віддаленості між учасниками комунікації, який існує, але може бути подоланий, якщо викладач зможе організувати свій робочий простір

таким чином, щоб його обличчя було чітко видно і освітлене, очі дивилися в камеру і нічого не відволікало увагу від того, що він робить і говорить, бо це має особливе значення на заняттях з іноземної мови. Ту саму вимогу онлайн-викладачі англійської мови та перекладознавства мають висувати й до студентів, які, як показує практика, мають погану звичку ховатися за «аватарами». Так, під час одного з практичних онлайн-занять викладач зауважив: «I think I will teach a little bit better if I see your faces (Мені здається, що я буду викладати трохи краще, якщо буду бачити ваші обличчя)». Цей приклад, на нашу думку, демонструє взаємну потребу і важливість бачити обличчя партнера під час онлайн-комунікації в навчальній діяльності не лише для створення відчуття присутності, а й для покращення ефективності дистанційного навчання англійської мови взагалі.

Рис. 1. Складові компоненти професійного комунікативного портрета онлайн-викладача англійської мови та перекладознавства закладу вищої освіти

Зазвичай онлайн-викладачі англійської мови та перекладознавства демонструють інструкції на екрані, а не просто вимовляють їх, використовують багато візуальної інформації, яку також має бути чітко видно. Це підтверджується прикладом з практичного заняття у гібридній формі, де викладач цікавиться, чи досить добре видно студентам зображення на дошці в аудиторії, де знаходиться викладач, яке демонструється через екран комп'ютера в онлайн-аудиторію: «Is it hard to see, or it is big enough? (Чи вам видно? Чи досить велике зображення?)». Також вимогам візуально виглядати більшим, наочнішим та живішим повинна відповідати міміка, більш виразна артикуляція та жестикуляція викладача англійської мови та перекладознавства, що привело нас до виділення наступного комунікативного портрета.

Невербальний комунікативний портрет викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО вбачається нам як комунікативний портрет, основою якого є невербальна поведінка. Під час комунікації через екран монітора чи смартфона мова тіла супроводжує практично кожне висловлення, може замінити словесні інструкції або окремі слова, особливо коли є проблеми з якістю відеозв'язку, виникає затримка звуку тощо. Під час спостережень у процесі дослідження ми помітили, що викладачі англійської мови та перекладознавства кивають головою на знак погодження, часто використовують руки, направляючи їх від себе до здобувачів освіти, ніби прокладаючи комунікативний місток та говорячи «I'm here (Я тут)», «Look at me (Подивіться на мене)», «It's your turn now (Тепер ваш черга)», підтримують постійний зоровий контакт із кожним студентом, щоб ніхто з них не випав із комунікації. Усі жести дуже відкриті, іноді більш виразні порівняно з офлайн-комунікацією і завжди сконцентровані в портретній зоні, особливо під час фонетичних вправ, оскільки, як правило, під час онлайн-заняття видно тільки верхню частину тіла співрозмовників: обличчя, шию, плечі, іноді верхню частину грудної клітки. Можемо говорити, що найбільш поширеними жестами у дистанційній комуніка-

ції викладачів англійської мови та перекладознавства є жести-ілюстратори (вказівний жест), жести-регулятори (посмішка, кивок, напрямок погляду), жести-аффектори (насамперед мова м'язів обличчя – міміка) та жести-оцінки, які використовуються для вираження емоцій та оцінки інформації.

Психологічно-когнітивний портрет викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО – це, на нашу думку, портрет, який описує емпатичного, зацікавленого, залученого та залучаючого викладача, який створює атмосферу комфорту, впевненості та співчуття у віртуальному середовищі, відчуття приналежності до того, що відбувається, на основі своїх знань психології. Проте емпатія – це не просто почуття співчуття, а й можливість уявити себе на місці студента та діяти відповідно до тих почуттів, налаштувань та переживань, з якими здобувач освіти приходять на заняття. На наш погляд, емпатія відіграє величезну роль у дистанційному навчанні під час воєнного стану. Згідно з психологічними дослідженнями, існують два типи емпатії – афективна і когнітивна (Журавльова, 2007). Афективна емпатія включає в себе здатність розуміти почуття та емоції іншої людини та здатність співчутливо реагувати на них. Когнітивна емпатія – це спроможність розуміти точку зору іншої людини та причини, з яких вона її втримує. Використання на практиці як когнітивної, так і емоційної емпатії у сучасних умовах навчання є складним завданням для викладачів англійської мови та перекладознавства у ЗВО. Вважається, що обох видів можна навчитися за бажанням та за допомогою послідовної практики, також важливо постійно підтримувати баланс між ними, оскільки дисбаланс може призвести до напруги у відносинах «викладач-студент». Емпатія – це потужний інструмент, який може допомогти викладачеві англійської мови та перекладознавства краще зрозуміти, що керує поведінкою його студентів, та знайти стратегії та підходи в навчанні, що можуть значно покращити його якість та ефективність під час воєнного стану. Згідно з опитуваннями під час дослідження, більшість викладачів англійської мови та перекладознавства знайомі з чек-листом тривожних ситуацій, пройшли тренінги з розвитку резильєнтності учасників освітнього процесу в умовах війни.

Так, аналізуючи заняття, які проводяться дистанційно, ми стикалися з такими прикладами емпатичних висловлювань викладачів англійської мови та перекладознавства: «Is everything alright?»; «If everything is ok with you, we will start our lesson»; «I'll do my best to keep on track». «I'll begin by giving you all my excuses to start with» (викладачка вибачалася за шум від ремонту у сусідній кімнаті, який міг заважати слухати лекцію): «I hear and understand your concerns...», «I know you could do better».

Психологічно-когнітивний портрет викладача можна побачити під час ситуації, коли він стурбований тим, як матеріал представлений і як зробити так, щоб його краще засвоїли. У цьому випадку складна тема або лекція розбиваються на невеликі блоки, кожен з яких складається з коротких відео, записаних заздалегідь з поясненням курсу, які надсилаються студентам заздалегідь, а на самому занятті відбувається аналіз вже відомого здобувачам матеріалу з використанням прикладів, тематичного розбору, обговорень у міні-групах у так званих кімнатах для обговорень (breakout rooms) у програмах для онлайн-конференцій. Усі ці дії дають студентам хорошу можливість бути активними учасниками навчального процесу, а не пасивними слухачами та розвивати їхню іншомовну комунікативну компетентність.

Прикладом створення психологічно безпечного віртуального середовища під час занять з англійської мови та перекладознавства у ЗВО є стратегія, яку можна назвати «Help them out». Це фраза, яку часто можна почути від викладачів під час онлайн-занять. Використання цієї техніки допомагає побудувати атмосферу, в якій студенти не бояться припуститися помилки і ризикувати, оскільки завжди знайдеться той, хто зможе їм допомогти. Також фраза «Help them out» є хорошим способом закріпити думку про те, що всі працюють разом для досягнення загальної мети і кожен студент може прийти на допомогу своєму одногрупнику й отримати

допомогу у відповідь. Крім того, ця фраза обов'язково має супроводжуватися реплікою «Can you identify a shared thread between the issue you mentioned and the one identified by your partner? From there we can get back to the larger problem (Чи можете ви встановити зв'язок між проблемою, яку ви вказали, і тією, яку виділив ваш партнер? Звідси ми можемо повернутися до більш глибокої проблеми)». Це запобігає появі у того, кому надають допомогу, відчуття розчарування та втрати мотивації до продовження діалогу через те, що його точку зору визнано неправильною або проігноровано. Часто онлайн-заняття з англійської мови та перекладознавства починаються з комунікативної зарядки – сесії питань та відповідей, коли викладач і студенти цікавляться настроєм один одного, погодою, обмінюються якими-небудь думками, не пов'язаними з темою заняття безпосередньо. Цей досвід допомагає учасникам комунікації розслабитися, створює теплу дружню атмосферу, нівелює відсутність особистого контакту, а також допомагає непомітно дочекатися тих, у кого виникли труднощі з приєднанням до заняття через технічні труднощі.

Як свідчать результати спостереження і наш власний досвід викладання освітніх компонентів англійською мовою, онлайн-навчання істотно впливає на когнітивні процеси. Використання комп'ютерних технологій у навчанні значно трансформує емоційний, розумовий та мотиваційний складники людської особистості. Багато когнітивних функцій, які лежать в основі навчання англійській мові, такі як здатність запам'ятовувати та зберігати в пам'яті великі обсяги інформації, складати план роботи, моделювати навколишнє середовище за допомогою рольових ігор, виконувати письмові переклади текстів тощо, все більше передаються в руки технологій, що призводить до заміни вимог щодо мислити (think), запам'ятовувати (memorize), вчити щось напам'ять (learn by heart), планувати (make a plan), моделювати (make a model) уявляти (imagine), візуалізувати (visualize). Це спостереження підтверджується ще й тим, що невід'ємною частиною дискурсу дистанційної освіти є образна інформація. Неможливо провести онлайн-заняття з англійської мови та перекладознавства у ЗВО без наочної візуальної складової, представлені у вигляді презентацій, схем, малюнків, відео – та аудіоматеріалів. Подання інформації у вигляді образів сприяє розвитку образного мислення, яке в поєднанні з одночасним розвитком логічного мислення може призвести до вражаючих результатів у навчанні.

Компетентнісний комунікативний портрет викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО в умовах глокалізації, на нашу думку, складається з комунікативних технологій і тактик, які використовуються під час дистанційного навчання: реалізація (selling), використання «теплих» і «холодних» дзвінків (using warm and cold calls), плюссинга (plussing), підведення підсумків (summarizing) та забезпечення здобувачів освіти зворотнім зв'язком (giving feedback).

Технологія «selling» (реалізація), яка дуже широко використовується у комерційній сфері, описує педагогічний стиль, який є частою практикою в навчанні і підтримує глибоку пристрасть і бажання викладача англійської мови та перекладознавства передати знання. Для нього дуже важливо, щоб його студенти були зацікавлені у навчанні, тому він намагається «продати» матеріал, використовуючи впевнений і енергійний тон, щоб залучити їх у процес навчання. Кожне слово звучить переконливо, а виклад матеріалу стимулює здобувачів освіти діяти і вивчати матеріал.

«Using warm and cold calls» (використання «теплих» і «холодних» дзвінків) – це технологія, яка прийшла до нас із телемаркетингу як один зі способів комунікації між продавцем і покупцем без посередників, де продаж товарів і послуг здійснюється безпосередньо за допомогою телефону. «Warm calls» використовуються тоді, коли викладач англійської мови та перекладознавства заздалегідь попереджає студентів про те, що збирається їх опитувати. При цьому викладач може використовувати фрази на кшталт: «Oryna, I'm going to call on you in a little bit (Орино, я задам вам питання через деякий час)» або надіслати електронне повідомлення студенту на кшталт: «Roman, I'm going to ask you to talk about this topic at the lesson (Романе,

я планую просити вас висловитися на цю тему на занятті)». Спосіб спілкування зі здобувачами освіти безпосередньо під час заняття, коли викладач викликає студента відповідати без попередження, розглядається як тактика холодних дзвінків. Вважається, що технологія теплих дзвінків призначена для зниження рівня тривоги серед здобувачів освіти, які з певних причин рідко висловлюються, бояться брати участь в обговоренні складних тем, соромляться говорити перед камерою, мають труднощі у підготовці до занять або іноді зовсім не готуються до них.

У традиційному навчанні технологія підведення підсумків (summarizing) не так поширена, але в онлайн-навчанні її можна успішно використовувати, оскільки студенти часто втрачають основний аспект обговорення через велику кількість відволікаючих факторів. Якщо увага здобувачів починає згасати та розсіюватися, її можна повернути, попросивши підбити підсумок, наприклад, в останні 20 хвилин обговорення фразою: «Can you tell us what we can learn from the last 20 minutes of discussion? (Чи можете ви сказати нам, що ми можемо вивчити за останніх 20 хвилин обговорення?)».

У широкому розумінні технологія плюссинга (plussing) використовується, щоб закарбувати думку, що будь-який коментар або критика містять позитивні припущення або плюси, які сприяють більш активній побудові та підтримці ідей один одного. Це те саме, що й концепція «yes, and ... (так, і...)». Викладачі англійської мови та перекладознавства ЗВО, на нашу думку, повинні підтримувати студентів у тому, щоб вони використовували стратегію «плюссинга», відповідаючи на ідею або розвиваючи думку свого одногрупника.

Забезпечення здобувачів освіти зворотнім зв'язком (giving feedback) є особливо важливим під час онлайн-навчання англійської мови у ЗВО. Оцінки за виконану роботу, написаний тест або складений екзамен – це не все, що потрібно. Необхідно надавати докладний і розгорнутий коментар до роботи кожного здобувача освіти, що допоможе йому зрозуміти свої сильні та слабкі сторони і стане стимулом до подальшого розвитку й удосконалення у володінні англійською мовою. Під час дистанційного навчання зворотній зв'язок можна давати як у письмовому вигляді, так і у вигляді аудіовідповідей або коротких відеозвернень.

«Giving feedback» також є інструментом, який сприяє розвитку так званого «growth mindset» – мислення зростання, яке протистоїть «fixed mindset» – світогляду, коли люди вважають, що вроджені навички неможливо розвинути. Так, замість фрази «Very good, you've done your homework, you are a very diligent student (Дуже добре, ви виконали домашнє завдання, ви дуже старанний студент)», виходячи із концепції розвитку мислення зростання, надаючи зворотній зв'язок можна, сказати: «The homework was quite long. I really admire the way you concentrated and finished it (Домашнє завдання було досить об'ємним. Я дійсно ціную те, як ви змогли сконцентруватися і завершити його)». Або, даючи зворотній зв'язок у парадигмі fixed mindset, викладач може надіслати учневі електронне повідомлення зі словами: «Well done, you've got an excellent mark for the test (Добре зроблено, ви отримали відмінну оцінку за тест)», тоді як викладач англійської мови та перекладознавства, який орієнтований на розвиток студентів, радше використає фразу: «You really studied hard for your test and your success is the result of your hard work (Ви дійсно важко працювали над своїм тестом, і ваш успіх є результатом ваших зусиль)».

Зворотний зв'язок, за нашими спостереженнями, є особливою формою комунікації та взаємодії в педагогічній діяльності, можливо, єдиною, що не спрямована безпосередньо на навчання та здобуття нових програмних результатів навчання, але має набагато більше значення. «Реакція» викладача англійської мови та перекладознавства на студента, вираження викладачем ставлення до того, що робить здобувач, оцінка його успіхів може додатково мотивувати студента до формування власної траєкторії навчання та розвитку «growth mindset».

Таким чином, результати нашого дослідження дозволяють стверджувати, що виділені нами віртуальний комунікативний портрет, невербальний комунікативний портрет, психологічно-

когнітивний комунікативний портрет і компетентнісний комунікативний портрет можна поєднати в єдиний професійний комунікативний портрет онлайн-викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО, оскільки кожен з них висвітлює певні грані та ракурси такого викладача, утворюючи тим самим цілісне бачення. Сучасні здобувачі освіти в ЗВО здобувають освіту у новому культурному контексті (глокалізації), а інформаційні технології дозволяють організувати час так, як їм зручно. Тісна взаємодія викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО із сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями призводить до виникнення нової моделі особистості педагога, з новими поведінковими, невербальними, емоційними, когнітивними та професійними установками.

Перспективними напрямками дослідження вбачаються розроблення моделі формування професійного комунікативного портрету онлайн-викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО, а також розроблення методичного забезпечення цього процесу.

Список використаної літератури

1. Терещук Г., Біницька К. Глобалізація як сучасний і перспективний напрям розвитку системи освіти вчителів. *Молодь і ринок*. 2022. № 3-4 (201-202). С. 10–14. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.259886>
2. Trippstad T. A. The glocal teacher: The paradox agency of teaching in a glocalised world. *Policy Futures in Education*. 2015. №14 (1). P. 9–23. DOI: <https://doi.org/10.1177/1478210315612643>
3. Patel F., Lynch H. Glocalization as an Alternative to Internationalization in Higher Education: Embedding Positive Glocal Learning Perspectives. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*. 2013. Vol. 25. No. 2. P. 223–230. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1016539.pdf>
4. Friedman T. L. *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-first Century*. London : Penguin, 2007. 672 p.
5. Robertson R. Time-space and homogeneity-heterogeneity. *Global modernities*. London : Sage Publications, 1995. P. 25–44. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781446250563.n2>
6. Журавльова Л. П. Психологія емпатії : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42977118.pdf>
7. Boyd D. Glocalization: When global information and local interaction collide. *Talk presented at the O'Reilly Emerging Technology Conference*. SanDiego, CA, 2006. URL: <http://www.danah.org/papers/Etech2006.html>
8. Brooks J. S., Normore A. H. Educational leadership and globalization: Literacy for a glocal perspective. *Educational Policy*. 2010. №24 (1). P. 53–82. DOI: <https://doi.org/10.1177/0895904809354070>
9. Hollier D. R. Are We Finished Yet? Teacher Preparation and the Rise of “Glocalization.” *Journal of Education*. 2018. №198 (2). P. 127–135. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022057418807427>
10. Khondker H. H. Glocalization as globalization: Evolution of a sociological concept. *Bangladesh eJournal of Sociology*. 2004. №1 (2). URL: https://www.researchgate.net/publication/253493691_Glocalization_as_Globalization_Evolution_of_a_Sociological_Concept

References

1. Tereshchuk, H., & Binytska, K. (2022). Hlobalizatsiia yak suchasnyi i perspektyvnyi napriam rozvytku systemy osvity vchyteliv [Globalization as a modern and promising direction for the development of the teacher education system]. *Molod i rynek – Youth and the market, 3-4 (201-202)*, 10–14. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.259886> [in Ukrainian].
2. Trippstad, T.A. (2015). The glocal teacher: The paradox agency of teaching in a glocalised world. *PolicyFuturesinEducation, 14(1)*, 9–23. DOI: <https://doi.org/10.1177/1478210315612643> [inEnglish].

3. Patel, F. & Lynch, H. (2013). Glocalization as an Alternative to Internationalization in Higher Education: Embedding Positive Glocal Learning Perspectives. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 25(2), 223–230. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1016539.pdf> [in English].

4. Friedman, T. L. (2007). *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-first Century*. London: Penguin [in English].

5. Robertson, R. (1995). Time-space and homogeneity-heterogeneity. *Global modernities*. (pp. 25–44). London: Sage Publications. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781446250563.n2> [in English].

6. Zhuravlova, L. P. (2007). *Psykhohohiia empatii [Psychology of Empathy: Monograph]*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/42977118.pdf> [in Ukrainian].

7. Boyd, D. (2006). Glocalization: When global information and local interaction collide. *Talk presented at the O'Reilly Emerging Technology Conference*, San Diego, CA. Retrieved from <http://www.danah.org/papers/Etech2006.html> [in English].

8. Brooks, J. S., & Normore, A. H. (2010). Educational leadership and globalization: Literacy for a glocal perspective. *Educational Policy*, 24(1), 52–82. DOI: <https://doi.org/10.1177/0895904809354070> [in English].

9. Hollier, D. R. (2018). Are We Finished Yet? Teacher Preparation and the Rise of “Glocalization.” *Journal of Education*, 198(2), 127–135. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022057418807427> [in English].

10. Khondker, H. H. (2004). Glocalization as globalization: Evolution of a sociological concept. *Bangladesh eJournal of Sociology*, 1(2). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/253493691_Glocalization_as_Globalization_Evolution_of_a_Sociological_Concept [in English].

Перова С. В., Крисало О. В. Комунікативний портрет онлайн-викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО

У статті представлені результати аналізу комунікативного портрета онлайн-викладача англійської мови та перекладознавства ЗВО, який було проведено в контексті цифровізації освіти в умовах глокалізації. У результаті аналізу відвіданих практичних занять з різних дисциплін, пов'язаних з вивченням англійської мови та перекладознавчих дисциплін, які проводилися у дистанційному форматі, було виділено чотири складника професійного комунікативного портрета онлайн-викладача англійської мови та перекладознавства закладу вищої освіти: віртуальний комунікативний портрет, невербальний комунікативний портрет, психологічно-когнітивний комунікативний портрет та компетентнісний комунікативний портрет. У роботі розглянуті їхні основні характеристики та досліджені стратегії, які лежать в основі створення кожного з портретів. Дослідження проводилося в контексті вивчення онлайн-навчання як особливої форми комунікації між викладачем англійської мови та перекладознавства і здобувачами вищої освіти, яка відбувається віддалено за допомогою інформаційних технологій. Використання цих технологій може перетворити емоційний, розумовий та мотиваційний складники людської особистості, яка має мультимодальний характер, і надати можливість використовувати різні способи надання нової інформації, що робить освіту більш інклюзивною та доступною. Говорячи про методологічну підтримку освітнього закладу, автори враховують тенденцію до глокалізації освітніх програм, спрямованих на створення значущих зв'язків між глобальним контекстом та локальною культурою, що робить освіту актуальною та значущою для студентів. Проведений аналіз дозволив не лише сформулювати цілісне уявлення про цифровий комунікативний портрет онлайн-викладача англійської мови та перекладознавства закладу вищої освіти, але й зафіксувати сучасні вимоги до викладача, який працює в епоху цифровізації, глокалізації та розвитку дистанційного навчання.

Ключові слова: комунікативний портрет, глокалізація, викладач англійської мови та перекладознавства, цифровізація освіти.

Perova S., Krisalo O. Communicative portrait of the online teacher of the English language and translation studies at higher education institutions

The article presents the results of the analysis of the communicative portrait of the online teacher of the English language and translation studies at a higher education institution, which was conducted in the context of digitalisation of education in the context of glocalisation. As a result of the analysis of the attended practical classes in various disciplines related to the study of English and translation studies, which were conducted in a distance format, four components of the professional communicative portrait of the online teacher of English and translation studies at a higher education institution have been identified: virtual communicative portrait, non-verbal communicative portrait, psychological and cognitive communicative portrait and competence-based communicative portrait. The paper considers their main characteristics and explores the strategies that underlie the creation of each of the portraits. The research was conducted in the context of studying online learning as a special form of communication between a teacher of English and translation studies and higher education students, which takes place distantly with the help of information technologies. The use of these technologies can transform the emotional, mental and motivational components of the human personality, which is multimodal, and provide the opportunity to use different ways of presenting new information, making education more inclusive and accessible. Speaking about methodological support for an educational institution, the authors take into account the trend towards glocalisation of educational programmes aimed at creating meaningful connections between the global context and local culture, which makes education relevant and meaningful for students. The analysis allowed not only to form the holistic view of the digital communicative portrait of the online teacher of English and translation studies at a higher education institution, but also to record the modern requirements for a teacher working in the era of digitalisation, glocalisation and the development of distance learning.

Key words: communicative portrait, glocalization, English language and translation studies teacher, education digitalization.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 27.08.2024 р.

Прийнято до друку 27.09.2024 р.

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

УДК 159.96:364.044

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-232-238

Пашко Тетяна Анатоліївна,

кандидатка психологічних наук,

доцентка кафедри психології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

tatjana.pashko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2746-6471>

Гліченко Олена Олександрівна,

асистентка кафедри психології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

glichenko15@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7300-9880>

ЗАСОБИ ПІДТРИМКИ У КЛІЄНТІВ МОТИВАЦІЇ ДО ЗМІН У КОНСУЛЬТАТИВНІЙ ВЗАЄМОДІЇ З ПСИХОЛОГОМ

Психологічне консультування є важливим напрямом професійної діяльності психолога. Консультативні послуги стають все більш затребуваними, особливо в умовах життя людини в надзвичайній ситуації. Людина має потребу у швидкому вирішенні життєвих завдань, підтримці власної стабільності в умовах актуальних викликів життя, у збереженні та гармонізації важливих стосунків. Традиційно завданням психолога-консультанта стає пошук провідного конфлікту, який викликає невдоволеність та напругу клієнта. Але узагальнення звернень клієнтів показує, що в сучасному світі існує набагато менше обмежень, які соціум накладає на індивідуальні імпульси людини, провокуючи тим самим внутрішнє протиріччя. Досить часто людина усвідомлює відсутність обмежень, але незадоволеність лишається. Клієнти стикаються з проблемою прийняття рішення та пролонгованої підтримки мотивації до змін.

Тому існує нагальна потреба у пошуку конкретних дієвих інструментів у роботі з мотивацією клієнта в межах психологічного консультування з урахуванням особливостей даного виду діяльності психолога. Гостро постає завдання пошуку / моделювання умов роботи з клієнтом, які б сприяли збереженню мотиваційної напруги задля досягнення мети, що стає показником ефективності консультативної взаємодії.

Питання підтримки мотивації до змін у різних контекстах життєдіяльності людини було предметом дослідження багатьох авторів. Так, К. Роджерс підкреслював важливість створення підтримуючого і безпечного середовища для клієнтів у процесі психологічного консультування, що має активувати його внутрішню схильність до саморозвитку та змін (Роджерс, 1951). Вільям Р. Міллер та С. Ролнік, які розробили метод мотиваційного інтерв'ю (Motivational Interviewing), пропонували підвищувати внутрішню мотивацію клієнтів до змін через дослідження та зменшення амбівалентності (Міллер, 2012). Е. Десі та Р. Райан у межах теорії самодетермінації досліджували умови існування мотивації до змін, наголошуючи на важливості задоволення потреби в автономії, компетентності та прив'язаності / приналежності (Десі, 2017).

А. Бандура розглядав питання мотивації до змін у межах концепції самоефективності, що є важливим складником мотивації до змін (Бандура, 1997). Д. Канеман та А. Тверські досліджували когнітивні упередження, які детермінують мотиви людей. Джеймс О. Прохаскі та К. ДіКлементе, Джон Норкросс розробили транстеоретичну модель змін (Transtheoretical Model of Change), яка включає окремі етапи змін і підходи до підтримки мотивації на кожному з них (Прохаскі, 1994).

Узагальнюючи проблемне поле досліджуваного питання, варто зазначити, що підтримка мотиваційного потенціалу особистості є складним завданням консультативної взаємодії між клієнтом та психологом, кінцевою метою якого є досягнення людиною бажаних змін у житті. Пошук умов для активації мотиваційних імпульсів клієнтів потребує системного та глибокого аналізу внутрішнього простору людини, розуміння логіки його формування та центральних тенденцій, які формують рух у цьому просторі. Це по суті своїй процес, який викликати в людині природне прагнення опиратись. Тому психологу доводиться шукати різні засоби та створювати особливі умови, які дозволять цей процес пом'якшити та спрямовувати виникаючу енергію на розвиток.

Мета статті – провести аналіз змісту процесу підтримки мотивації до змін у клієнтів у процесі психологічного консультування та визначити оптимальні умови та засоби, необхідні для підтримки мотиваційного напруження на рівні, достатньому для реалізації зовнішньої активності клієнта щодо досягненню бажаних змін у житті.

Розпочинаючи виклад основного матеріалу, зазначимо, що входження клієнта в процес психологічного консультування починається не зі з'ясування потреб клієнта, а з визначення його мотивації щодо співпраці з психологом. Цей процес є природним для тих, хто відчуває потребу ділитися своїми переживаннями, поглядами, тим, що хвилює. Але є випадки, коли виникає питання про те, як залучити клієнта. Це стосується особливо тих клієнтів, які зазнали впливу надзвичайних та/або кризових подій, немотивованих клієнтів, що чинять опір під час надання психологічної допомоги.

Залучення клієнта (клієнтів) до співпраці, побудова робочого альянсу клієнта та психолога є однією з головних умов ефективності психологічного консультування. Адже зусиллями одного лише психолога, нехай навіть найвищої кваліфікації, будь-які методи, засоби та прийоми втручання не можуть бути ефективно реалізовані. Процес залучення клієнта до робочого альянсу з психологом будується на глибокому аналізі мотиваційної системи клієнта та його мотиваційного поля.

Ми розглядаємо мотиваційну систему клієнта як комплексне поняття, яке описує вектор активності людини та включає її потреби, мотиви та мету і яке зв'язує особистість і діяльність. Мотиваційна система пояснює вибори та конкретні дії клієнта, які формуються та проявляються у його взаємодії із зовнішнім світом, у тому числі і з психологом у процесі психологічного консультування.

Мотиваційне поле є певним енергетичним простором людини, що заряджений різними емоціями, інтересами, прагненнями, імпульсами, які ще не набули форми або знаходяться в процесі її набуття. Отже, залучення клієнта до робочого альянсу з психологом передбачає дослідження разом із клієнтом його мотиваційної системи та орієнтацію в його мотиваційному полі. Звернення клієнта до фахівця може відбуватися через відчуття внутрішнього дискомфорту та / або усвідомлення потреби у допомозі, через наполегливе прохання близьких людей, під впливом інших. Тому і ступінь готовності (мотивації) до співпраці буде різним. Метою взаємодії психолога та клієнта є усвідомлення мотивів, що робить поведінку людини осмисленою, цілеспрямованою та ефективною з точки зору взаємодії з навколишнім середовищем. Мотиви стають свідомими, якщо людина може контролювати їх вплив на себе, приглушувати їхню дію або навіть виключати їх зі своєї мотиваційної системи.

Аналізуючи зміст предмета нашого дослідження, вважаємо за необхідне звернутись до питання мотиваційного інтерв'ю / консультування, автором концепції якого є В. Міллер. Ця технологія цікавить нас як системний інструмент у роботі з мотивацією клієнта. Особливістю мотиваційного консультування є фокус на аналізі проблемної поведінки клієнта та прийнятті рішення щодо того, чи варто щось змінювати у цій поведінці. Головним змістом роботи є подолання амбівалентності (Міллер, 2013).

Завданнями мотиваційного інтерв'ю є:

- допомога клієнтові в аналізі своєї поведінки;
- допомога клієнтові у розумінні його готовності до змін;
- допомога клієнтові у з'ясуванні конкретних дій задля досягнення бажаних змін.

Застосування мотиваційного інтерв'ювання допомагає клієнтам змінювати поведінку, такі зміни можливі тоді, коли в людини сформовані та сильно виражені всі три складники її мотивації до змін:

- хочу (бажання змінитися, розуміння мети та очікуваних результатів змін);
- можу (усвідомлення своєї здатності реалізувати заплановані зміни та знання інструментів: способів, технік, прийомів, рішень, за допомогою яких можна реалізувати заплановані зміни);
- готовий (питання пріоритету, коли зміни вже не відкладаються на потім, а стають актуальним, найпершим завданням).

Оскільки метою мотиваційного підходу є ініціація та фасилітація конструктивних змін у поведінці клієнта, то працювати потрібно з усіма трьома компонентами його мотивації до змін.

Задля формування у клієнта мотивації до змін важливо спиратись на теорію стадій зміни поведінки Дж. Прохаскі та К. ДіКлементе, які зазначають, що процес зміни відбувається в декілька стадій, і будь-яка зміна є процесом, а не разовою подією. Автори виокремлюють такі етапи змін, розуміння яких розширює уявлення про особливості дії мотиваційної системи людини (Прохаскі, 2013):

1. Переднамір (попередня, допроблемна стадія, не усвідомлюється як проблема).
2. Намір (перші думки про проблеми, пов'язані з небажаною поведінкою).
3. Стадія ухвалення рішення та підготовки до дій.
4. Стадія активних дій.
5. Стадія підтримки змін.
6. Зрив (необов'язкова стадія змін).

Таблиця 1

Етапи змін поведінки та дії консультанта

Стадія змін	Завдання консультанта
Стадія передроздумів. Людина не розмірковує над змінами. Позитивні впливи переважають негативні.	Викликати сумніви та збільшити сприйняття ситуації як загрозової, проблемної. У спокійній, стриманій манері донести до клієнта інший погляд на проблемну поведінку. Заохочувати роздуми та аналіз, а не дії. Заохочувати переоцінку власної поведінки.
Стадія роздумів. Людина відчуває амбівалентність із приводу змін, вона не рішуча. Розмірковує над тим, чи потрібно це їй. Не включає зміни у свої найближчі плани.	Прийняти відсутність або недостатність готовності до змін. Заохочувати міркування «за» та «проти» змін. Наповнювати протилежній полюс. Розкачувати амбівалентність. Підкреслювати позитивні аспекти змін. Відстежувати та відображати імпульси клієнта, спрямовані на мотивацію самого себе. Не пропонувати докази на користь змін, заохочувати самого клієнта до цього. Збільшувати самоєфективність клієнта.
Підготовка до дій. Клієнт приймає рішення змінитися та робить перші спроби.	Допомогти клієнту виробити оптимальний план дій. Віднайти ресурси.
Стадія дій. Клієнт пробує вести себе інакше протягом 3–6 місяців.	Допомогти клієнту підтримати план дій, проаналізувати перешкоди та ресурси на шляху змін. Зосередитись на ознаках змін та соціальній підтримці. Посилити впевненість у спроможності долати перешкоди. Проговорювати та усвідомлювати довгострокові перспективи змін.
Підтримка змін. Клієнт протягом 6 місяців – 5 років підтримує новий спосіб життя.	Досліджувати фактори, які можуть провокувати зрив. Визначити стратегії профілактики та подолання зриву. Розробити план підтримки в ситуації зриву (близькі, родичі, друзі). Обміркувати можливості протидії зриву.
Зрив. Не обов'язкова стадія. Клієнт повертається до попередніх моделей поведінки.	Підтримати клієнта у розмірковуванні над тим, що зрив – це досвід, який слід проаналізувати. Оцінити ситуації, пов'язані з ризиком. Зосередитись на усіх «за» та «проти» повернення до нової поведінки.

Надалі ми пропонуємо ці етапи поєднати із завданнями психолога у процесі консультативної взаємодії з клієнтом.

Отже, в процесі побудови робочого альянсу з клієнтом психологу варто розпочинати з того, щоб зрозуміти, на якій саме стадії змін перебуває клієнт, визначити рівень його мотивації до змін, а потім обрати стратегію консультування. Якщо стратегію вибрано невдало, побудувати альянс та сформувавши мотивацію до змін не вдасться.

Найважливішим етапом цієї роботи є опрацювання амбівалентності. Амбівалентність – це подвійність почуттів, внутрішні протиріччя, сумніви. Це стан, якого більшість клієнтів хочуть швидко позбутись (зробити будь-який вибір) або, навпаки, лишатись там забагато довго (відтягувати вибір). Це може проявлятися в тому, що клієнт чесно ходить до психолога, шукає відповіді, постійно знаходить все нові та нові теми для обговорення, але нічого в його житті не змінюється. Психологу варто бути дуже пильним та уважним до реакцій та проявів клієнтів на цьому етапі.

Ефективність роботи психолога буде зумовлювати його здатність: 1) розуміти думки та почуття клієнта; 2) виявляти протиріччя (вагання або сумніви щодо проблеми) і працювати з ними; 3) уникати суперечок, прямого переконання та спроб щось довести клієнтові; 4) підтримувати та розвивати самостійність клієнта.

Задля формування більш системного та структурованого розуміння мотиваційних процесів у консультативній взаємодії клієнта та психолога слід звернути уваги на модель мотивації В. М. Ялтонського, який запропонував розглядати не тільки рівні мотивації, але й її структурні елементи (Ялтонський, 2009).

У своїй структурній моделі мотивації він розглядає чотири рівня розвитку мотивації: амотиваційний рівень (мотивація відсутня, невизнання проблеми), негативна мотивація (зовнішні мотивуючі фактори без внутрішнього прийняття), нестійка мотивація (амбівалентні установки до лікування і до продовження вживання), позитивна мотивація (стійка мотивація до лікування та припинення вживання). У цьому сенсі структурна модель принципово не відрізняється від моделі позитивних змін. Але, крім рівнів розвитку мотивації, В. Ялтонський пропонує розглядати мотивацію не як цілісний феномен, а як те, що має свою структуру та компоненти. Автор виділяє такі компоненти мотивації: ціннісні, емоційні, когнітивні та поведінкові. І саме це, на наш погляд, є цікавим, оскільки дозволяє конкретизувати процес підтримки мотивації до змін у клієнтів.

Так, когнітивний компонент мотивації – це: знання, інформація про стан, симптоми, які турбують клієнта; очікування – очікування від результату (реалістичні / нереалістичні), самоефективність – впевненість у своїх можливостях досягти позитивних змін. Емоційний компонент: рівень відчуття тривоги, провини та сорому. Ціннісний компонент: конфронтація обмежуючої поведінки з потребами, цінностями та смислами. Поведінковий компонент: способи прийняття відповідальності, прийняття допомоги, планування.

Враховуючи положення даної теорії, надалі звернемося до аналізу ключових аспектів, які, на наш погляд, детермінують підтримку мотивації до змін у клієнтів, – це ймовірність досягнення мети, очікування, опір.

Ключове значення для формування мотиву має оцінка ймовірності досягнення мети. У разі, коли для отримання бажаного не потрібно великої кількості зусиль або, навпаки, воно важко досягається і для його реалізації необхідно докласти багато зусиль, існує велика частка ймовірності, що мотив сформований не буде. Отже, для підтримки мотивації до змін у клієнта важливо, щоб інтенсивність зусиль клієнта була досить відчутною, але не надмірною.

Тому під час консультування важливо спонукати клієнта до активності, енергетично насиченої взаємодії, що створює передумови для змін. Пасивність клієнта унеможливує ефективність психологічної консультації, активує у психолога директивні інтенції у контакті з клієнтом. Важ-

ливо шукати шляхи підтримки мотиваційної напруги у роботі, заохочувати клієнтів. Задля цього психологу слід створювати умови для розкриття важливих, емоційно значущих фактів і переживань із життєвої історії клієнта. Підтримка мотивації до змін передбачає готовність консультанта вести клієнта туди, де є напруження, енергія, інтенсивні переживання. Поки консультант та клієнт залишаються в межах того, про що клієнту говорити легко, змін не відбудеться.

На мотивацію клієнта значний вплив здійснюють його очікування. Очікування різних клієнтів можуть бути абсолютно полярними. Є клієнти, які сподіваються, що психолог миттєво розв'яже ситуацію і дивовижним чином задовольнить усі їхні потреби. Зустрічаються й повністю негативні очікування – повний скепсис щодо можливостей змін, невіра клієнта в можливість психолога та власні сили. У першому випадку потрібно налаштувати клієнта на реалістичність тих результатів, які можуть бути досягнені в роботі, у другому – переконати у доцільності співробітництва.

Важливою змінною процесу підтримки у клієнта мотивації до змін є опір. Опір – це система зовнішнього або внутрішнього захисту клієнта, коли він свідомо чи несвідомо протистоїть впливу консультанта, що робить важким або неможливим досягнення цілей консультування. Це протистояння усвідомленню причинно-наслідкових зв'язків, небажання змінювати деструктивні установки, сенси, цінності та стосунки. Опір виникає, лише якщо клієнт стикнувся з чимось важливим, але йому важко з цим бути, тому спрацьовують захисні механізми, які допомагають зберегти стійкість. Слід розрізняти внутрішній опір як спробу уразливої людини уберегти себе від психологічного болю (того, що вона хотіла би приховати від себе), що долається за допомогою опрацювання, і опір як природне блокування прогресу змін. Опір змінам є частиною внутрішнього світу будь-якої людини, особливо тієї, яка боїться змін у своєму житті. Психологу варто з повагою ставитись до опору клієнта і вміти його досліджувати та, за потреби, конфронтувати йому. Ознаки опору стають корисними вказівками, що виявляють теми, до яких чутлива особистість клієнта.

Клієнт може виражати опір через: запізнення; відволікання від головної теми в розмові; багатослівність; забудькуватість; відповідь запитанням на запитання; сонливість під час консультації; тиху, нерозбірливу або повільну мову; ігнорування запитань / тем; уникнення обговорення важливих тем і переживань; повну згоду з усім, що говорить консультант тощо.

Психологу при цьому варто задля підтримки у клієнта мотивації до змін:

- помічати та розпізнавати опір клієнта, а не ігнорувати його;
- приймати опір як важливий показник правильного напрямку роботи;
- досліджувати опір та пов'язувати його з потребами клієнта;
- витримувати напругу опору клієнта (мати ресурс справлятися зі своєю агресією й усвідомлювати причини її виникнення).

Наприкінці зупинимось на ключових особливостях консультативної взаємодії (контакту) психолога та клієнта задля підтримки в останнього мотивації до змін. Психологу важливо враховувати таке: 1) розпочинати побудову контакту потрібно з тієї точки, де перебуває клієнт, а не звідти, де, на думку консультанта, він повинен бути; 2) психологу важливо бути повністю присутнім (включеним) у контакт з клієнтом, це формує у людини відчуття унікальності та цінності, дає можливість отримати позитивний зовнішній відбиток своєї особистості; 3) психологу необхідно вірити в клієнта та його потенціал, у його можливість змінюватись; 4) психолог повинен бути здатним підтримувати надію та виявляти заохочення, слідувати за темпом клієнта та визнавати важливість усіх його зусиль на кожному етапі роботи.

Як висновок зазначимо, що питання підтримки у клієнтів мотивації до змін у процесі консультативної взаємодії з психологом є важливим завданням, яке зумовлює ефективність роботи з досягнення клієнтом бажаних змін у житті. Реалізація цього завдання передбачає розуміння психологом змісту мотиваційної системи та мотиваційного поля клієнта. Задля ефективного підтримки у клієнта мотивації до змін психологу варто враховувати етапи цього процесу та будувати консультативну

взаємодію з клієнтом відповідно до того, на якому етапі він перебуває. Важливими чинниками підтримки у клієнта мотивації до змін є досяжність цих змін, можливість долати опір та очікування клієнта. Задля підтримки у клієнта мотивації до змін психологу необхідно побудувати консультативний альянс із клієнтом за рахунок включеності, поваги, віри та заохочення.

Перспективою подальшого дослідження проблеми підтримки у клієнтів мотивації до змін може стати аналіз мотиваційних тенденцій психолога.

Список використаної літератури

1. Rogers C. The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *J Consult Psychol*. 1957. Vol. 21(2). P. 95–103. DOI: <http://doi.org/10.1037/h0045357>
2. Miller W. R., Rollnick S. Motivational interviewing: Preparing people to change addictive behavior. New York : Guilford Press, 1991. DOI: <https://doi.org/10.1002/casp.2450020410>
3. Ryan R. M., Deci, E. L. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. New York: Guilford Press, 2017. 756 p. DOI: <https://doi.org/10.1521/978.14625/28806>
4. Bandura A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. W H Freeman / Times Books / Henry Holt & Co.
5. Kahneman, D. (2011). Thinking, fast and slow. Farrar, Straus and Giroux. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00362-013-0533-y>
6. Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. Stages and processes of self-change of smoking: Toward an integrative model of change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1983. № 51 (3). P. 390–395. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.51.3.390>
7. Miller W., Rollnick S. Motivational Interviewing: Helping people change. 3rd ed. New York : Guilford Press, 2013. 662 p. DOI: <https://doi.org/10.1093/alcalc/agt010>
8. Старков Д. Ю. Інтегративна модель мотиваційної роботи з адиктивними клієнтами. *Технології розвитку інтелекту*. 2020. №2 (27). DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2020.4.2.2>

References

1. Rogers, C. (1957). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *J Consult Psychol*, 21(2), 95–103. DOI: <http://doi.org/10.1037/h0045357> [in English].
2. Miller, W. R., & Rollnick, S. (1991). Motivational interviewing: Preparing people to change addictive behavior. New York: Guilford Press. DOI: <https://doi.org/10.1002/casp.2450020410> [in English].
3. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. New York: Guilford Press. DOI: <https://doi.org/10.1521/978.14625/28806> [in English].
4. Bandura, A. (1997). Self-efficacy: The exercise of control. W H Freeman / Times Books / Henry Holt & Co [in English].
5. Kahneman, D. (2011). Thinking, fast and slow. Farrar, Straus and Giroux. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00362-013-0533-y> [in English].
6. Prochaska, J. O., & DiClemente, C. C. (1983). Stages and processes of self-change of smoking: Toward an integrative model of change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51(3), 390–395. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.51.3.390> [in English].
7. Miller, W., & Rollnick, S. (2013). Motivational Interviewing: Helping people change. 3rd ed. New York: Guilford Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/alcalc/agt010> [in English].
8. Starkov, D. Yu. (2020). Intehratyvna model motyvatsiinoi roboty z adyktivnymi kliientamy [The integrativemodelofmotivationalworkwithadditiveclients]. *Tekhnolohiirozvytkuintelektu–Intelligence development technologies*, 2 (27). DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2020.4.2.2> [in Ukrainian].

Пашко Т. А., Гліченко О. О. Засоби підтримки у клієнтів мотивації до змін у консультативній взаємодії з психологом

У статті розглядається проблема ефективності процесу психологічного консультування як специфічного виду діяльності психолога, яка може бути досягнена за рахунок спеціально організованої психологічної підтримки у клієнтів мотивації до змін як певної готовності людини змінювати звичні способи життя задля досягнення бажаної мети. У статті аналізуються сучасні погляди на завдання психолога у процесі психологічного консультування, описуються актуальні тенденції та виклики фахівців.

У роботі представлений аналіз понять «мотиваційна система» та «мотиваційне поле клієнта», виокремлено їхні складові та особливості. Описані етапи та чинники процесу зміни поведінки людини, надані рекомендації щодо дій психолога відповідно до кожного етапу, висвітлено умови ефективності цього процесу. Автори спираються на теорії змін поведінки Джеймс О Прохаскі та Карло ДіКлементе, В. Ялтонського. У статті проаналізовані процеси, які варто спеціально організовувати психологу задля підтримки у клієнта мотивації до змін. До них автори віднесли опрацювання очікувань клієнта, смислову оцінку клієнтом затрат на досягнення мети, опір як природний процес консультативної взаємодії. Проаналізовані умови, які дозволяють побудувати робочий альянс клієнта та психолога в консультативній взаємодії та підтримувати рівень мотиваційної напруги, достатній для готовності клієнта реалізовувати бажані зміни у своєму житті.

Окремо в статті описані принципи організації консультативної взаємодії, які забезпечать клієнту можливість усвідомлювати власні мотиви та рухатися вперед задля досягнення бажаних змін у своєму житті.

Ключові слова: психолог, клієнт, мотивація, зміни, амбівалентність, опір, альянс, очікування, мета.

Pashko T., Glichenko O. Means of supporting clients' motivation to change in consultative interaction with a psychologist

The article examines the problem of effectiveness of the psychological counseling process as a specific type of activity of a psychologist, which can be achieved due to specially organized psychological support in motivation of clients to change, as a certain readiness of a person to change the usual ways of life in order to achieve the desired goal. The article analyzes modern views on the task of a psychologist in the course of psychological counseling, describes the current trends and challenges of specialists.

The article presents an analysis of the concept of a motivational system and a client's motivational field, their components and features are highlighted. The stages and factors of the process of changing human behavior are described, recommendations are given for the psychologist's actions in accordance with each stage and the conditions for the effectiveness of this process. The authors rely on the theories of behavior changes by James O. Prohaska and Carlo Di Clemente and V. Yaltonskyi. The article analyzes the processes that should be specially organized by the psychologist in order to support the client's motivation to change. The authors attributed to them the development of the client's expectations, the client's meaningful assessment of the costs to achieve the goal, resistance as a natural process of consultative interaction. The article analyzes the conditions that will make it possible to build a working alliance between the client and the psychologist in a consultative interaction and maintain the level of motivational tension sufficient for the client's readiness to implement the desired changes in his life.

Separately, the article describes the principles of organizing consultative interaction, which will provide the client with the opportunity to realize his own motives and move forward to achieve the desired changes in his life.

Key words: psychologist, client, motivation, changes, ambivalence, resistance, alliance, expectations, goal.

УДК 004:377. 378:147:159

DOI 10.12958/2227-2844-2024-4(363)-239-244

Товстуха Олеся Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри психології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

aleksa.lnu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7998-1208>

Чумак Ольга Олександрівна,

асистент кафедри психології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

chumakolya2017@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6302-848X>

РОЛЬ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Цифровізація, диджиталізація, інформаційно-комп'ютерні технології, цифрові технології уже стали звичними для нас термінами та міцно закріпилися у свідомості кожної сучасної людини. Українські та зарубіжні психологи, фахівці в галузі психічного здоров'я та соціально-психологічної роботи останніми роками все частіше обговорюють проблему цифрових компетенцій та цифрового професіоналізму, стандарти телепсихології, ставлять етичні та юридичні питання у сфері використання різних додатків у процесі надання психологічної допомоги. Звичайно, на даному етапі розвитку суспільства кожна людина повинна мати цифрову грамотність, а також цифрову компетентність.

Досвід пандемії COVID-19, а згодом і широкомасштабне вторгнення РФ на територію України яскраво показали переваги дистанційних форм роботи та відповідних онлайн-сервісів, особливо це стосується психологів. Натепер можна виділити низку цифрових технологій, які використовуються психологами, однак немає їх систематизації. Попри це, поняття психодіагностики онлайн має давню історію розвитку, ще з часів дискусії про особливості комп'ютерної психодіагностики. Питання моніторингу облікових записів, виявлення групи ризику та складання психологічного портрета щодо поведінки в мережі – все це вже широко обговорюється професійною спільнотою (Цифрова компетентність, 2023). Під час пандемії COVID-19 психопрофілактична та психокорекційна робота почала активно переноситися в Інтернет. Окрім цього, сьогодні багато психологів ведуть блоги, створюють групи у соціальних мережах задля забезпечення психологічної освіти населення, великої популярності набирають інтернет-спільноти, де фахівці можуть обмінюватися різними технологіями, методиками, залучати респондентів до всеукраїнських і міжнародних психодіагностичних досліджень тощо.

Питання цифрової компетентності відображено в роботах таких дослідників, як О. Коневщинська, О. Овчарук, В. Биков, Д. Галкін, Б. Гірш, О. Гриценчук, І. Іванюк, Г. Крибер, С. Литвинова, Л. Манович, О. Спірін, Дж. Стоммел. Зміст і структура поняття «цифрова грамотність» досліджені в наукових працях Р. Александрова, М. Антонченка, О. Базелюк, Л. Благодир, Л. Гаврілової, К. Гринчишиної, А. Гуржія, І. Данченко, О. Іваницького, А. Мудрика, В. Плешакова, С. Бондаренко, О. П. Белінської І. Іванюка, М. Кириченко, В. Кіреєва, С. Литвинової,

О. Рассказовой, Ю. Сенько, О. Сисоевої, Н. Соколової, Г. Солдатової, Я. Топольник, О. Трифонової та ін.

Питання цифрової компетентності психологів вивчали В. Биков, О. Білоус, О. Жерновникова, С. Литвинова, А. Лукіячук, Н. Морзе, О. Овчарук, О. Спірін, Н. Сороко та ін. Однак, попри те, що цей аспект розглядають багато видатних вчених, виникають серйозні проблеми: робота психолога з кожним днем набуває все більшої цифровізації, але рівень розвитку цифрової компетентності залишається на досить низькому рівні, що негативно позначається на професійній діяльності більшості психологів. Це визначає необхідність формування цифрових здібностей у процесі професійної підготовки майбутніх психологів.

Метою статті визначаємо дослідження особливостей та шляхів формування цифрової компетентності майбутніх психологів.

Сьогодні ми живемо у світі, який стрімко змінюється, у багатьох сферах діяльності відбувається впровадження цифрових технологій, унаслідок чого змінюються критерії та норми поведінки, життєдіяльності, світогляду людини. Проблема цифрової компетентності та особливостей її формування – нині одне із найважливіших питань сучасного цифрового суспільства, а питання сформованої цифрової компетентності – це питання соціальної адаптації у сучасному світі.

Ураховуючи актуальність дослідження, можемо говорити про гостру потребу формування цифрової компетентності майбутніх психологів, під якою О. Спірін та О. Овчарук (Спірін & Овчарук, 2021, с. 1095) розуміють здатність особистості впевнено та ґрунтовно користуватися засобами цифрових технологій у таких сферах, як професійна діяльність і працевлаштування, освіта, дозвілля, громадська діяльність, що є життєво необхідними для участі у щоденному соціально-економічному житті. Існує ще з десяток визначень цифрової компетентності, але саме це є найбільш ґрунтовним і змістовним у межах теми дослідження.

Загалом, цифрову компетентність визначають як складний комплексний феномен, що визначає життєдіяльність людини в інформаційному суспільстві, і включають до неї чотири види компетентності:

1. Інформаційну та медіакомпетентність (знання, вміння, мотивація та відповідальність, пов'язані з пошуком, розумінням, організацією та архівуванням цифрової інформації, її критичним осмисленням, а також зі створенням інформаційних об'єктів з використанням цифрових ресурсів (текстових, образотворчих, аудіо та відео)).

2. Комунікативна компетентність (знання, вміння, мотивація та відповідальність, необхідні для різних форм комунікації (електронна пошта, чати, блоги, форуми, соціальні мережі та ін.), що здійснюються з різними цілями).

3. Технічна компетентність (знання, вміння, мотивація та відповідальність, що дозволяють ефективно та безпечно використовувати технічні та програмні засоби для вирішення різних завдань, у тому числі використання комп'ютерних мереж, хмарних сервісів тощо).

4. Споживча компетентність (знання, вміння, мотивація та відповідальність, що дозволяють вирішувати за допомогою цифрових пристроїв та Інтернету різні повсякденні завдання, пов'язані з конкретними життєвими ситуаціями, що передбачають задоволення різних потреб) (Морзе, 2015, с. 42–43).

Психологу за родом своєї діяльності, крім універсального використання стаціонарного та мобільного Інтернету, хмарних технологій для зберігання та передачі даних, різних гаджетів та нейрогаджетів, доводиться використовувати наскрізні цифрові технології, цифрові інструменти та цифрові ресурси. Але варто пам'ятати, що надання психологічної допомоги в онлайн-середовищі відрізняється опосередкованістю, оскільки використовуються інформаційно-комунікативні технології та технічні засоби. Це як перешкоджає безпосередньому контакту з клієнтом або клієнтськими групами, часто залучає не всі канали зв'язку (наприклад, візуальний, візуальний і аудіальний), так і надає широкі можливості для мобільності та доступності.

Гаджети та девайси не прив'язують психолога та клієнта до однієї локації, дозволяють набути нового досвіду або полегшують взаємодію та співпрацю з психологом клієнтам.

Далі розглянемо, яким саме чином можливо сформувати цифрову компетентність майбутніх психологів у межах закладів вищої освіти, але перед цим пропишемо ряд умов, які мають бути виконанні освітніми установами задля досягнення найкращого результату:

- 1) доступ закладів вищої освіти до сучасних засобів інформаційних та комунікаційних технологій;
- 2) наявність підготовлених викладачів з високим рівнем цифрової компетентності;
- 3) можливість інформаційного обміну між різними її суб'єктами;
- 4) можливість диференціації освітнього процесу з урахуванням різного рівня підготовленості здобувачів вищої освіти та темпу освоєння ними навчальної діяльності;
- 5) можливість трансформації з урахуванням професійної спрямованості здобувачів вищої освіти;
- 6) можливість формування індивідуальної траєкторії навчання з урахуванням індивідуальних освітніх потреб здобувачів вищої освіти;
- 7) можливість організації різноманітних форм самостійної роботи;
- 8) можливість інтерактивного спілкування у системах «викладач – здобувач вищої освіти», «здобувач вищої освіти – здобувач вищої освіти».

Далі перейдемо безпосередньо до стратегій формування цифрової компетентності майбутніх психологів.

1 стратегія. Звісно, що в університеті провідною формою роботи є лекції: це можуть бути інтерактивні лекції, лекції-візуалізації, бінарні лекції, лекції-дискусії, лекції-бесіди, лекції із заздальгідь запланованими помилками, лекції-прес-конференції, під час яких здобувачам вищої освіти буде роз'яснено поняття та принципи використання цифрових технологій у професійній діяльності психолога; представлено класифікацію цифрових технологій; роз'яснено технологію перевірки власної цифрової грамотності (наприклад, пояснити слухачам, що кожний охочий може перевірити рівень власної цифрової компетентності в реальному часі за покликання <https://digital-competence.eu/>. Цей ресурс аналізує використання всіх засобів, що були залучені протягом певного часу на персональному пристрої, та надає діаграму з відсотками значень щодо складників цифрової компетентності).

2 стратегія. Не менш значущою формою роботи в закладі вищої освіти є практикуми, які варто присвятити темі штучного інтелекту як технології віртуальної та доповненої реальності; пояснити здобувачам вищої освіти етичні принципи користування подібними додатками.

3 стратегія. Під час лабораторних робіт доцільно познайомити здобувачів вищої освіти з цифровими інструментами для організації спільної діяльності: Padlet, Mentimeter, сервіси Google (Google Документи, Google Таблиці, Google Презентації тощо); цифровими інструментами для зворотного зв'язку з клієнтами: Google Form, Kahoot, Quizizz; цифровими інструментами для створення цифрового освітнього середовища: Google Classroom, Learning Apps та цифровими інструментами, які можна використовувати для проведення онлайн-консультацій, соціально-психологічних тренінгів, заходів із психопрофілактичної роботи та навіть сеансів психотерапевтичного впливу: Microsoft Teams, Zoom, Skype.

4 стратегія. Щоб досягти вагомих результатів у формуванні цифрової компетентності майбутніх психологів, не тільки теоретична підготовка має цьому сприяти, а все навчання має бути практико-орієнтованим. З цією метою перед здобувачами вищої освіти варто ставити такі завдання: знайомство з ресурсами та технологією пошуку інформації в електронних бібліотечних системах, інтегрованих із закладом вищої освіти; ознайомлення здобувачів із базами даних психологічних досліджень (на прикладі порталу «Автоматизована інформаційна система «Я-Психолог», наукових електронних бібліотек, наприклад Наукової електронної бібліо-

теки періодичних видань НАН України, Наукової електронної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, сайтів наукових журналів, які індексуються в міжнародних наукометричних базах Scopus, Web of Science, Index Copernicus, це журнали «Психологічні виміри суспільства», «Психолінгвістика», «Психіатрія, психотерапія і клінічна психологія», «Актуальні проблеми психології», «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія», «Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки», «Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Психологія» тощо).

Спираючись на перераховані вище ресурси, здобувачі вищої освіти складають оглядові реферати з конкретної тематики (наприклад, «Фактори формування підліткової агресії», «Роль взаємостосунків з матір'ю у формуванні прихильності дитини», «Діагностика та корекція дитячих страхів» тощо), виконують наукові проєкти різного рівня складності (наприклад, «Технологія роботи психолога з проблемою соціофобії», «Технологія корекції тривожності дитини засобами арттерапії» тощо), проводять емпіричні та експериментальні дослідження в рамках курсових робіт та кваліфікаційних робіт на основі коректного цитування наукової літератури, без порушень авторського права.

5 стратегія. Як ми наголошували вище, сьогодні психолог – це публічна особа, яка має свій блог, сторінку в соціальній мережі та своїх підписників. Надзвичайно корисним є аналіз блогів, соціальних мереж, різних потоків інформаційних повідомлень майбутніми психологами, які завдяки цьому аналізу зможуть ознайомитися з особливостями ведення власного блогу, сформувати коло наукових інтересів і в майбутньому створити власну сторінку. А також цей вид діяльності є прекрасною можливістю знаходити приклади інформаційно-психологічного впливу та маніпулювання інформацією (різні види засобів психологічного нападу; способи маніпулятивного впливу; порушення етичних норм психологічних досліджень; некоректні психологічні рекомендації тощо), що допоможе майбутнім фахівцям уникати подібних помилок.

6 стратегія. Взаємодія з інтернет-середовищем у процесі підготовки майбутніх психологів здійснюється протягом усього навчання. Тому видається доцільним наповнення навчальних планів такими освітніми компонентами, як: «ІКТ і медіа-інформаційна грамотність психолога», «Дистанційні технології надання психологічної допомоги», «Основи дистанційного психологічного консультування», «Психологія віртуального простору», «Психометричні основи онлайн психодіагностики», «Дистанційна експериментальна психологія», «Методи математичної онлайн-статистики в психології», «Інформаційна безпека особистості» тощо. Завдяки цьому у здобувачів вищої освіти сформуються необхідні цифрові компетенції, що дозволить майбутнім психологам упевнено орієнтуватися у віртуальному світі, оптимізувати тимчасові витрати щодо вивчення навчальних матеріалів і навіть підтверджувати чи спростовувати гіпотези психологічних досліджень.

7 стратегія. Мотивування здобувачів вищої освіти створювати власні інформаційні продукти. У процесі розв'язання індивідуальних кейсів та виконання проблемних та дослідницьких завдань майбутні психологи навчаються застосовувати здобуті знання в галузі професійної етики та створювати інформаційні продукти конструктивної спрямованості (наприклад, «Психологічний висновок за результатами обстеження дитини у двох варіантах – для батьків та для вчителя»; «Пам'ятка діалогічного характеру щодо встановлення довірчого контакту з тривожною дитиною» тощо). Надалі завдання ускладнюються, і як інформаційні продукти виступають розроблені інтерактивні корекційні та розвиваючі ігри, діагностичні завдання та інше, створені на основі готових цифрових освітніх ресурсів. Так, здобувачі вищої освіти мають можливість навчитися презентувати себе в інтернет-середовищі за допомогою розробки своєї сторінки на сайті кафедри, навчально-наукового інституту, у цілому в соціальних мережах, оволодівають умінням розміщувати власні інтелектуальні продукти та створювати електронне портфоліо, необхідне для працевлаштування (Цифрова компетентність, 2023; Морзе, 2015, с. 46; Кісіль & Швець, 2022).

Отже, майбутній психолог має знати основні наскрізні цифрові технології та вміти оперувати ними, застосовувати у своїй професійній діяльності інструменти для створення презентацій, інтерактивного контенту та інтерактивного відео, які містять елементи інфографіки та обробки аудіо-, відеозображень. Фахівці цього фаху повинні знати та застосовувати у своїй роботі освітні онлайн-сервіси, додатки для профілактики та лікування різних фобій та страхів, діагностики та лікування тривожності, депресивних станів тощо. Підвищення рівня цифрової компетентності протягом усього періоду навчання пов'язане з формуванням культурної свідомості майбутнього психолога, здатного ефективно вирішувати професійні завдання на основі високого рівня мотивованості до саморозвитку та розвинених дослідницьких умінь, що дозволить усвідомлювати власні пізнавальні потреби, швидко шукати потрібний матеріал в інформаційному середовищі, структурувати та аналізувати його, коректно транслювати, створювати власні інформаційні продукти за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Наведені вище матеріали не охоплюють усіх можливостей формування в інформаційно-освітньому середовищі закладів вищої освіти цифрових компетенцій майбутніх психологів, нерозкритим залишається питання розробки чітких психологічних інтервенцій, які можна здійснювати за допомогою сучасних інформаційних технологій, саме цьому аспекту будуть присвячені подальші наукові пошуки.

Список використаної літератури

1. Цифрова компетентність здобувачів освіти : методичні рекомендації / уклад.: Т. О. Шевченко, І. М. Павленко. Суми : НВВ СОІППО, 2023. 72 с.
2. Спірін О. М., Овчарук О. В. Цифрова компетентність. *Енциклопедія освіти*. Нац. акад. пед. наук України: 2–ге вид., допов. та перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2021. С. 1095–1096.
3. Морзе Н. В., Буйницька О. П. Як сформувати ІКТ-компетентність сучасного магістра. *Педагогічна освіта: теорія та практика. Психологія Педагогіка*. 2015. № 24. С. 10–19.
4. Кісіль З. Р., Швець Д. В. Психологія управління. Київ : Університетська книга, 2022. 648 с.

References

1. Shevchenko, T. O., & Pavlenko, I. M. (Eds.). (2023). *Tsyfrova kompetentnist zdobuvachiv osvity* [Digital competence of education seekers]. Sumy: NVV SOIPPO [in Ukrainian].
2. Spirin, O. M., & Ovcharuk, O. V. (2021). *Tsyfrova kompetentnist* [Digital competence]. In *Entsyklopediia osvity – Encyclopedia of Education*. (pp. 1095-1096). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Morze, N. V., & Buinytska, O. P. (2015). *Yak sformuvaty IKT-kompetentnist suchasnoho mahistra* [How to form the ICT competence of a modern master]. *Pedahohichna osvita: teoriia ta praktyka – Pedagogical education: theory and practice*, 24, 10–19 [in Ukrainian].
4. Kisil, Z. R., & Shvets, D. V. (2022). *Psykhohohiia upravlinnia* [Psychology of management]. Kyiv: Universytetska knyha [in Ukrainian].

Товстуха О. М., Чумак О. А. Роль цифрової компетентності у професійному становленні майбутніх психологів

Наукова стаття присвячена питанню визначення ролі цифрової компетентності у професійному становленні майбутніх психологів. Визначено, що сучасне суспільство розвивається в умовах цифрової трансформації, яка якісно змінює функціонування соціальних інститутів та життя людей. Інформаційні технології стали необхідним та найважливішим елементом багатьох сфер життєдіяльності людини, у тому числі професійної. Сучасному психологу для успішного виконання трудових функцій необхідне володіння базовими професійними компе-

тенціями, серед яких важливе місце займають цифрові компетенції, під якими ми розуміємо здатність особистості впевнено та ґрунтовно користуватися засобами цифрових технологій у таких сферах, як професійна діяльність і працевлаштування, освіта, дозвілля, громадська діяльність, що є життєво необхідними для участі у щоденному соціально-економічному житті.

Формування цифрової компетентності майбутніх психологів можливе шляхом розширення форм навчання, а саме: використання інтерактивних лекцій, лекцій-візуалізацій, лекцій із заздальгідь запланованими помилками, під час яких здобувачі вищої освіти знайомляться з принципами використання цифрових технологій у професійній діяльності психолога; під час практикумів та виконання лабораторних робіт здійснюється дослідження особливостей роботи з платформами штучного інтелекту та сучасними цифровими інструментами для організації спільної діяльності з клієнтами; ознайомлення з базами даних психологічних досліджень сайтами наукових журналів із психологічної тематики, які індексуються в міжнародних наукометричних базах Scopus, Web of Science, Index Copernicus; завдяки аналізу блогів, соціальних мереж, різних потоків інформаційних повідомлень, майбутні психологи можуть знайомитися з особливостями ведення власного блогу, формувати коло наукових інтересів і в майбутньому створити власну сторінку та ін.

Ключові слова: сучасні інформаційні технології, цифрова компетентність психолога, розвиток цифрової компетентності психолога, професійне становлення психолога, дистанційні платформи.

Tovstuha O., Chumak O. The role of digital competence in the professional development of future psychologists

The scientific article is devoted to the issue of determining the role of digital competence in the professional development of future psychologists. It was determined that modern society is developing in conditions of digital transformation, which qualitatively changes the functioning of social institutions and people's lives. Information technologies have become a necessary and most important element in many spheres of human activity, including professional ones. For the successful performance of work functions, a modern psychologist needs to possess basic professional competencies, among which an important place is occupied by digital competencies, by which we understand the ability of an individual to confidently and thoroughly use the means of digital technologies in such areas as professional activities and employment, leisure, which are vital for participation in daily socio-economic life.

The formation of digital competence of future psychologists is possible due to the expansion of forms of education, namely the use of interactive lectures, lectures-visualizations, lectures with pre-planned errors, during which students of higher education get acquainted with the principles of using digital technologies in the professional activity of a psychologist; during practicums and performing laboratory work, researching the peculiarities of working with artificial intelligence platforms and modern digital tools for organizing joint activities with clients; familiarization with the databases of psychological research on the sites of scientific journals on psychological topics, which are indexed in the international scientometrics databases Scopus, Web of Science, Index Copernicus; thanks to the analysis of blogs, social networks, various streams of information messages, future psychologists can familiarize themselves with the features of running their own blog, and in the future create their own page, etc.

Key words: modern information technologies, digital competence of a psychologist, development of digital competence of a psychologist, professional development of a psychologist, remote platforms.

НОТАТКИ

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(педагогічні науки)

№ 4 (363) липень 2024

Відповідальні за випуск:
д. п. н., проф. О. Л. Караман
д. п. н., проф. Я. І. Юрків
Комп'ютерна верстка – М. С. Михальченко
Коректура – Н. В. Славогородська

Підписано до друку 27.09.2024 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 28,59. Замов. № 0924/613. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.